

591728288

101 KØBENHAVNS
KOMMUNES
BIBLIOTEKER

RHB

Mag.
61.48
fi

76

LIGBRÆNDINGENS HISTORIE I DANMARK

MED FREMSTILLING AF BEGRAVELSESFORMERNES
UDVIKLING FRA BRONCEALDEREN TIL VOR TID

UDGIVET AF
DANSK LIGBRÆNDINGSFORENING

UNDER REDAKTION
AF
KNUD SECHER

LEVIN & MUNKSGAARDS FORLAG
KØBENHAVN MCMXXXI

LIGBRÆNDINGENS HISTORIE
I DANMARK

p

LIGBRÆNDINGENS HISTORIE I DANMARK

MED FREMSTILLING AF BEGRAVELSESFORMERNES
UDVIKLING FRA BRONCEALDEREN TIL VOR TID

UDGIVET AF
DANSK LIGBRÆNDINGSFORENING

UNDER REDAKTION
AF
KNUD SECHER

LEVIN & MUNKSGAARDS FORLAG
KØBENHAVN MCMXXXI

9228

KROHNS BOGTRYKKER
HERALD JENSENS BOGTRYKKER

FORORD

Den 24. Marts er det 50 Aar siden, at Forening for Ligbrænding stiftedes paa Initiativ af Professor, Dr. med. F. L. Levison, og der lagdes derved Grunden til Genoptagelse af en gammel Begravelsesform, der efter mange vanskelige Aar atter skulde faa en stor Betydning for Danmark.

Paa Repræsentantskabsmødet i 1926 indenfor Dansk Ligbrændingsforening blev det vedtaget at fejre 50 Aarsdagen for Ligbrændingsforeningens Stiftelse blandt andet ved Udgivelsen af en Bog, der skulde belyse Ligbrændingens Historie i Danmark.

Dette Arbejde forelægges herved. Man har søgt at belyse de Forhold baade af historisk og af teknisk Natur, der kan kaste Lys over Ligbrændingens Historie og Udvikling. Men dernæst har man ønsket at bidrage til Kirkegaardenes Historie fra Ligbrændingens Ophør i gammel Tid til dens Genoptagelse i moderne Form, idet Kirkegaardenes Udvikling netop danner Grundlaget for Interessen og Motiveringen for Udviklingen af vor Tids Ligbrændingsteknik.

K. Secher.

INDHOLDSFORTEGNELSE

<i>Hans Kjær</i> : Ligbrændingen i Danmark i Oldtiden indtil Aar 1000 e. K.	9
<i>Vitus Gay</i> : Guds Agre	91
<i>Knud Secher</i> : Forening for Ligbrænding	201
<i>Knud Reenberg</i> : Folkelig Ligbrændingsforening	267
<i>Knud Secher</i> : Dansk Forening for Ligbrænding	277
<i>A. V. Andersen</i> : Moderne Ligbrændingsovne	351
<i>S. K. Vinther</i> : Præmie- og Reserveberegningen for Forsikringsvirksomheden indenfor Dansk Ligbrændingsforening	370
<i>Knud Reenberg</i> : Statistisk Oversigt	392
<i>H. Lundgren</i> : Ligbrændingens Stilling i Europa	400

LIGBRÆNDINGEN I DANMARK I OLDTIDEN

INDTIL AAR 1000 e. Kr.

Af Inspektør ved Nationalmuseet *Hans Kjær*.

Forholdet til de Døde har til næsten alle Tider været et Hovedproblem for de efterlevende og har til Tider ført til tragiske Konflikter, bevæget som det er væsentlig ud fra to Poler, den ene *Pietet*, den anden en mere eller mindre bestemt *Frygt* for den Dødes Hævn, hvis Pligterne ikke opfyldes paa rette Vis, i de vekslende Tider med snart den ene, snart den anden af disse Følelser stærkest betonet. Selv paa simple Kulturstadier opfattes dette Forhold paa mangfoldigt forskellig Vis, hvorved er opstaaet en uendelig Variation af Formler, under hvilke de efterlevende fører den Døde til det Sted, hvor Forkrænkelighedens Værk fuldbyrdes, og ligesaa til en stadigt vekslende Skiften i de Sædvaner, hvorved man gennem en kortere eller længere Periode vedligeholder en vis Forbindelse med de bortgangne. Man behøver blot at tænke paa saa vidt forskellige Former for selve Henlæggelsen som Australiernes Anbringelse af den Døde i Træer, det gamle Ægyptens og de sydamerikanske Indianeres vidt forskellige Art af Mumificering, Parsernes Henlæggelse i »Tavshedens Taarne« til Rov for Fugle, eller Forasiens almindelige Gravlægning i Klippehuler. Ogsaa Formerne for den efterfølgende Vedligeholdelse af Forbindelsen med den afdøde er underkastet de største Svingninger. Meget ofte findes forskellige Tidens Sædvaner fastholdte samtidigt, selv om de ældre Skikke ikke længere kan begrundes ud fra nye Forestillinger. Der er ikke noget Omraade, hvor Mennesker i saa høj Grad føler sig bundne af Fortidens Brug, og det er vel

værd at have for Øje, at Skiften eller Fastholden ved det gamle ikke altid begrundes ud fra Religionsskifte. Det er meget dybt liggende Grundstemninger, der udløses gennem Gravskikke, og dermed følger, at disse Sædvaner overordentlig ofte bringer Bud om menneskeligt Kulturliv paa vidt forskellige Omraader, ogsaa materielt.

Paa europæisk Grund er Gravskikken mere ensrettet, med de tvende Hovedformer, *Legems-Gravlægning* i Jorden, direkte eller i et Gravgemme, eller *Ligbrænding* med paafølgende Hensættelse af, hvad Baalet har levnet. I det enkelte skiftes der i begge disse Hovedformer, i ældre Tid betonet af den gamle, tilsyneladende primitive, men helt til vor Tid levende Tro paa, at den Døde endnu har en Art af Tilværelse, med Evne til baade at gavne og skade den efterlevende Slægt; Troen paa den Dødes Evne til at gøre Fortræd var maaske ikke i sin Grund stærkere end Troen paa det gode; men den dæmoniske Evne var den, man frygtede, og det er de levendes Søgen efter Sonemidler til at imødegaa den, der navnlig til visse Tider stærkest præger gamle Dødeskikke. En Del af Gravskikkene har uden Tvivl deres Oprindelse uden for Europa. Saaledes beror i den nordeuropæiske, agerdyrkende og derfor mere eller mindre bofaste Stenalderkulturs Stengrave, vore *Dysser*, *Jættestuer* og som den sidste Udløber, *Hellekisterne*, sikkert paa gamle Forestillinger, der i deres Oprindelsesland er bedre motiverede end i vort Sletteland, hvor de ret beset er fremmedartede. De maa skyldes Bevarelse af de ældgamle Forestillinger, som knyttede sig til Klippegravene i Forasien, hvorfra Kravene til Gravens Fasthed har fulgt de vandrende Folk ogsaa til de fjerne Lande, hvor en bogstavelig Opfyldelse af Kravet ikke var mulig. Man opfyldte Kravet saa godt, som det var gørligt, trods det til Tider meget store Arbejde, som det har krævet. Klippegraven erstattes med et Billede, en Efterligning i svære Sten, hvis Tilvejebringelse og Transport til Stedet til Tider maa have været et næsten usigeligt Besvær, ligesom selve deres Sammenstilling til Gravkamre den Dag i Dag vækker vor Undren. At det var Fælles-

grave, anvendte af Slægten, eller dog en begrænset Del af Samfundet, har vel noget formindsket det Antal Gange, det blev nødvendigt at udføre Arbejdet, og selv om Kamrene synes at være bestemte for Evigheden og at forudsætte absolut Urørlighed for den, som en Gang var bragt til Hvile, har dog ogsaa her Respekten haft sin Tidsbegrænsning, og man er gaaet over til i Stedet for at bygge en ny Grav at rydde en af de fra Fortiden arvede, henlægge Resterne fra de gamle Gravhvælvinger i Jorden ved Kamret, og saa tage selve Kamret i ny Brug. En lignende Fremgangsmaade er heller ikke ukendt ved de egentlige Klippegrave.

I hele vor bofaste Stenalder er *Legemsgravlægning eneraadende Skik*, altsaa til ca. 1500 f. Kr. Vel er der nogle Gange, baade i det nuværende Danmark og i Vestsverige, fundet Brandgrave i Jættestuer, som Regel anbragte ret højt i det Jordlag, som dækkede de fra ældre Tid gravlagte. Men disse Grave tilhører alle det efterfølgende Tidsafsnit, Bronzealderen, med den individuelle Gravlægning, og endda oftest ret sene Perioder. Heller ikke er Tilfældene særlig mange, og de maa naturligt ses i Tilknytning til senere Tidens almindelige Med-benyttelse af de fra ældre bestaaende Jordhøje.

Ligbrændingen som almindelig Gravskik fremtræder i den europæiske Kulturkreds paa det første Tidspunkt, paa hvilket vi gennem en mere alsidig Kundskab kan erkende en Sammenhørighed med senere Tidens Tankegang, nemlig i en tidlig Fase af Udviklingen i Hellas. Selv om adskillige Kulturelementer er komne til os ad andre Veje og kun lidt ved direkte Paavirkning, er der ingen Tvivl om, at det er græsk Udvikling, der navnlig i tidlige, ogsaa i Hellas helt eller halvt forhistoriske Tidsrum har givet vidtrækkende Impulser. Det er i denne Sammenhæng uvæsentligt, om Ligbrændingsskikken er opstaaet i Grækenland, hvad meget kunde tyde paa, eller den er indført dertil udefra. I fyldig Form, men saaledes, at det gør Indtryk af at være en ret ny Skik, fremtræder Billedet i Homers Iliade, bl. a. i 23. Sang, i Beretningen om Patroklos' Baalfærd, den som Achilleus foranstaltede foran Troja,

da Vennen var faldet for Hektors Haand. Skildringen er tydeligt nok bygget paa en Virkelighed, men udformet med digterisk Fantasi: Der hugges paa Bjergene Træer i Mængde til et Baal paa 100 Fod i Længde og Bredde. Dernæst hedder det (i Gertz's Oversættelse):

Øverst paa Baalet den Døde de lagde, bedrøvet i Hjertet;
 Talrige fedede Faar og tungt fodslæbende Okser
 Flaaed de saa foran Baalet og gjorde i Stand, og af alle
 Fedtet Achilleus tog og dækked fra Hoved til Fødder
 Liget dermed, men opdynged de flaaede Kroppe omkring det.
 Lænet mod Baaren deroppe han satte tvehankede Krukker,
 fyldte med Honning og Fedt, og fire stærkhalsede Heste
 rask han kasted paa Baalet, imens han lydeligt sukked.
 Ni Hushunde han havde, den Drot, som han fodred ved Bordet
 ogsaa af disse han slagtede to og paa Baalet dem slængte;
 samt tolv herlige Sønner af Troiske Stormænd, som dér han
 stak med sin Malmkniv ihjel; thi paa ondt kun i Sindet han tænkte.
 Saa stak han Baalet i Brand, som med Vælde det skulde fortære,
 og under Veraab han nævned sin elskede Ven.....

Denne Skildring kan give Anledning til adskillige Betragtninger. Selv om det i Iliadens 1. Sang, i Fortællingen om Pesten, som Apollon sendte over Grækernes Lejr, berettes, at »Pilen den hvasse traf; mangfoldige Dødningebaal der brændte bestandig«, og i Kvadene Ligbrændingen er almindelig, maaske eneraadende Sædvane, er det dog ret tydeligt, at Skikken ikke er ældre, end at den Bundethed til ældre Tidens Sædvaner, som ganske særlig gør sig gældende paa dette Omraade, viser sig gennem adskillige Træk. Sangeren føler selv Drabet af de tolv Trojanere som noget dadelværdigt, altsaa ikke svarende til hans egen Tids Tankegang. I Virkeligheden er det et Minde om Sædvaner, som ved Legemsgraven er ulige bedre motiverede, selv om de er Minder fra en barbarisk Tænkemaade. De tolv Trojanere deler Krigsfangens almindelige Lod, at blive Træl, men i den forstærkede Form, at de skal tjene den Døde; han har Brug for Trælle, lige saa vel som for (Jagt)hunde, Heste og hele det øvrige overdaadige Udstyr af Mad og Drikke. Men saadanne grovt materialistiske Forestillinger om den

Dødes fortsatte Tilværelsestilstand var ikke længer gældende. Det fremgaar ganske klart af, at Patroklos i et Drømmesyn slet ikke har bedt Achilleus om et rigeligt Udstyr, men kun om, at han vil fremskynde Baalfærden, for at Patroklos des snarere kan gaa gennem Hades' Port, — og dernæst, at han vil drage Omsorg for, at hans og Vennens, Achilleus's Ben til sin Tid kan gemmes i samme Skrin, et poetisk-elegisk Ønske, der staar i den stærkest mulige Modsætning til den Baalfærd, som i Digtningen beredes ham.¹⁾

Om Oprindelsen til Ligbrændingen er der fremsat adskillige Formodninger. Det synes rimeligst, at dens Indførelse staar i Forbindelse med Offerskikkene: Offeret, hele Offerdyret eller særlig udvalgte Dele deraf — saaledes er det gennemgaaende ogsaa i de homeriske Kvad — brændes paa Offerbaalet for Guddommen eller for den Døde. Naar Brændingen er Forudsætningen for, at Offeret kan komme i den af Guddommen ønskede Tilstand, maa det synes en nærliggende Tanke, at ogsaa den Døde frigøres gennem Ilden, og at denne Forestilling virkelig allerede paa et tidligt Stadium har været udviklet, fremgaar af adskillige Steder i de homeriske Kvad, saaledes af Patroklos Bøn til Achilleus i Drømmesyntet. Gennem Ilden frigøres Sjælen.²⁾

¹⁾ Ofringen af Mennesker ved Gravfærden er et stort og i den menneskelige Udviklingsgang saare bemærkelsesværdigt Kapitel. De store Ofringer, hvorom de nyeste Udgravninger i Ur i Kaldæa har bragt yderst ejendommelige Efterretninger, er vel nærmest at forstaa som noget særligt, der ikke falder ind i den almindelige Udviklingsgang. Men selve Skikken har levet længe. Herodot beretter (ca. 500) om Kongers Gravfærd i Sydrusland, hos Skytherne: »Efter at man har lagt den Døde i Graven paa en Pude, stikker de Lanser ned til højre og venstre for ham, lægger Træ derover og dækker det hele med Grene (de danner altsaa et Hus for ham). I det øvrige store Gravrum sætter de en af Frillerne, Mundskænken, Kokken, Livtjeneren, Hesteknægten og en Budsvend, som de i Forvejen har stranguleret; fremdeles Heste, Førstegrøde af alt, og gyldne Drikkeskaale.« At dette virkelig er foretaget, viser de arkæologiske Undersøgelser, fra ny Tid. — I vort fremskredne Norden viser Osebergfundet, at endnu ved Midten af 9. Aarh. en Dronning er ledsaget i Graven af en Trælkvinde. Og den indiske Enkebrænding er vel det sidste Udtryk for denne ældgamle Tankegang.

²⁾ Denne Antagelse, at det er Offerskikkene, der har givet Anledning til Ligbrændingens Opkomst, er først fremsat af *Jac. Grimm*, hvis videre, nærmest poetisk farvede Motivering dog sikkert er uholdbar.

Nu er der jo den Vanskelighed, at de homeriske Kvad først ret sent, vel i 8.—9. Aarhundrede før Kr., har faaet deres nuværende Indhold; deres endelige Form er endda undergaaet Ændringer i endnu senere Tid, og enkelte Indskud tilkomne, medens den Tid, de skildrer, ligger flere Aarhundreder længere tilbage, man tør vel regne om ved 1200 f. Kr. Det er da givet, at der i de Aarhundreder, hvori de overleveredes mundtligt, er kommet adskillige Indskud og Ændringer. Og det berører ogsaa det Omraade, hvorom der her er Tale, selv hvor det, som i det eksempelvis anførte Sted fra Iliaden, baade drejer sig om Hovedpersoner og særdeles vigtige Begivenheder. Det bliver da Arkæologien, som maa bringe de supplerende Oplysninger.

I den homeriske Skildring er altsaa Ligbrændingen det almindelige, maaske endog at regne for eneraadende Sædvane. Men gennem de arkæologiske Fund er det lige saa klart, at i Virkeligheden har det meget snarere været Legemsgravskikken, der i den Tidsalder, hvorom Digtningen beretter, har været almindelig anvendt i de aristokratiske Lag, arvet fra ældre Tid, da det var den eneste kendte Skik. Saaledes er det jo paa Mykenai's Borg, Stedet, hvor efter Digtningen Agamemnon var Kongen, og andensteds i Grækenland i »mykenisk« Tid. De mærkelige *Skaktgrave* paa Borgen, Fællesgrave som de nordiske Storstensgrave, Dysser og Jættestuer, er udelukkende Legemsgrave. Ogsaa *Kuppelgravene* viser et tilsvarende Billede, og yderligere maa vel i disse Graves Form ses et Afbillede af den runde Husform, der vel var gaaet af Brug i Kulturcentrene, men netop ved Gravens Udformning bevares som den rette Type for en Bolig. I endnu ældre Tid er den Døde stundom fundet gravlagt i Huset, altsaa vel i den Bolig, han som levende havde benyttet. Først ved 1200—950 viser de arkæologiske Fund Ligbrændingen som den opstaaende og efterhaanden sejrende Skik, om end gennem lange Tider med Bevarelse af de til Legemsgravlægningen knyttede Sædvaner; det Billede, som Fundene viser, er ikke i Hovedsagen anderledes end det, som Digtningen opruller, og hvis vigtigste Ejendommeligheder allerede er fremførte. Efter

det her meddelte, og navnlig under Hensyn til den store Rolle, som Ofringer har spillet, synes det ikke urimeligt, men snarere i høj Grad sandsynligt, at den nye Tanke, som Ligbrændingen indebærer, virkelig skyldes Hellas. Hermed være dog ikke sagt, at det samme ikke er sket andetsteds i Oldtidens Verden. Men med den Bevægelighed i Tanken, som Hellas paa saa mange andre Omraader har vist, er det nærliggende at tiltro det mærkelige helleniske Folk ogsaa dette, særligt, da Forudsætningerne saa utvivlsomt var til Stede for en logisk Begrundelse, som tillige ogsaa var folkeligt tiltalende. Gennemførelsen kan være fremmet under Forhold som i Kampen foran Troja, hvor mange skulde gravlægges, og hvor det var umuligt at gennemføre de til Legemsgravlægningen knyttede Krav i deres fulde Udstrækning. I hvert Fald er Indførelsen af Ligbrænding i nøje Overensstemmelse med den almindelige Bevægelse, en Rationalisering af meget omfattende Karakter, som finder Sted i de paagældende Tidsrum. Den betegner i sin Oprindelse og i sin Udvikling en Afklaring fra primitive Forestillinger frem mod en Opfattelse af, at Legeme og Sjæl er noget forskelligt, og at Sjælen, naar Døden er indtraadt, maa frigøres for at naa en ny Eksistensform, om hvilken man, som det synes, kun hos Grækerne naaede til at danne sig virkelige Forestillinger. Naar Ligbrændingen dog trængte igennem over vidtstrakte Omraader ogsaa uden for Hellas, tør man dog vel tro, at det ikke var blot og bar Efterligning, men at tilsvarende Forestillinger udbredtes, selv om der ikke foreligger direkte Vidnesbyrd derom. Idéernes Vandring hører til de Arter af menneskeligt Aandsliv, som det er vanskeligt at følge og endnu sværere at anskueliggøre.

Helt sejrede i øvrigt den nye Skik ikke i selve Hellas, atter et Træk af den Frihed i Tanke, som er det særligt græske. Og dette til Trods for, at den Reduktion i Ceremoniellet, som er den uundgaaelige Konsekvens, maa have virket fremmede for den nye Skik, i hvert Fald udenfor de ikke-aristokratiske Slægter; Fyrsteslægterne vil under alle saadanne Forhold reagere langsommere, fordi det økonomiske Hensyn vil være af ringere Betydning, me-

dens Kravet om Overholdelse af Slægtens Sædvane vil være overvejende. Men det samme gælder ogsaa i videre Ringe. Paa den store Gravplads ved Dipylon, ved Athen, med Grave fra 7.—5 Aarhundrede, er Legemsgraven almindelig, og selv her, ved *Byens Gravplads*, bevares ældgamle Forestillinger længe i Skik og Brug, saaledes ogsaa Kravet, at de efterlevende er skyldige til paa visse Tider at bringe Ofre af Fødevarer til de Døde, dette ogsaa, naar Graven var Brandgrav, der kun rummede de brændte Benrester fra Baalet, gemte i Karret af Bronze eller Ler, undertiden i saa ligefrem en Form, at man i Graven anbragte et stort Lerkar, hvis Bund var slaaet ud: Drikken kunde saaledes ligefrem gives ned til den Døde. Senere, da dette dog føltes som *for* mærkværdigt, skete den Forskydning, at der over Graven anbragte en Bautasten, *Stele*, og man tænkte sig, at Sjælen tog Bolig i denne; den bekranses af de efterlevende, og der bringes Ofre. — Paa Øen Thera sejrede Ligbrændingen helt, paa Kreta i det væsentlige, men i Argolis fastholdt man Brugen af Legemsgraven. Til Børn benyttedes denne Skik overhovedet almindeligt.

Naar der her er talt saa forholdsvis udførligt om Ligbrændingens første Former i Hellas, ligger det naturligt begrundet i, at Grækenland er det Sted i Europa, hvor Ligbrændingen tidligst optræder, og hvor Overgangsforholdene er fyldigst belyste. Det maa derhos antages, at Tanken, Idéen, her har spillet den største Rolle, og at Udformningen her er blevet bestemmende for videre Kredse i den almindelige Kulturudvikling. Gennem Mellemlid gælder dette ogsaa for Norden. Det vil i det efterfølgende ses, at samme, ensrettede Tankegang knytter ogsaa de fjerne nordiske Lande til den græske Oldtid. Vi er i samme Kulturbølge. Men det varede længe, før Bølgen naaede til os.

Vejen gik uden al Tvivl over Italien. I Hovedsagen fastholdt hele det forasiatiske og ægyptiske Kulturomraade *Legemsgraven*, med faa og let forklarlige Undtagelser. Kun hos Indoeuropæerne i Indien er, som det er vel kendt, Ligbrændingsskikken trængt igennem, med Bevarelse af Offerskikken, og har sin sidste Udløber

i Enkebrændingen. Hvorledes denne Udvikling i det enkelte er gaaet for sig, er hidtil ikke oplyst.

Men ret hurtigt er Ligbrændingsskikken naaet til Italien. Ogsaa her er Legemsgraven det oprindelige. Ligbrændingen forekommer ret sent i Bronzealderen, henimod Jernalderens Begyndelse, der med Rimelighed sættes til ca. Aar 1000 f. Kr., altsaa allerede her med et Par Aarhundreders Tøven. Her som anden Steds fremtræder Ligbrændingen sammen med et vist Kulturfremskridt, en fyldigere materiel Kulturudvikling.

Der kan ikke ved denne Lejlighed blive Anledning til at følge Gravskikkens Udvikling i det enkelte i Italien i forhistorisk og tidlig historisk Tid. I den »klassiske« Periode, Aarhundrederne nærmest før og efter vor Tidsregnings Begyndelse, ses de 2 Arter af Gravskik jævnsides, og der synes overhovedet ikke at kunne vises nogen religiøs Baggrund for Brugen af den ene eller den anden Sædvane. Af de fremtrædende Slægter fulgte nogle den ene, andre den anden Skik. Aarsagen dertil taber sig i fjernere Fortid; men det har sin Interesse at se, at ogsaa i Italien bevarede Mindet om Legemsgravlægningen som den oprindelige Skik sig med stor Tydelighed gennem de ledsagende Ceremonier, navnlig den mærkelige Procession, som fulgte den Døde, og hvori ogsaa Forfædrene, Slægtens Aner, deltog, repræsenterede af Mænd, som bar Masker med deres Ansigtstræk. Ligtalen blev holdt paa Forum, og derfra førtes Liget til Gravstedet eller til Stedet, hvor Baalfærden skulde foregaa. Baalet kunde i visse Tilfælde rejses paa selve det Sted, hvor senere Graven skulde være. Oftest samles dog efter Baalfærden de brændte Ben, renses og nedsættes i en Beholder, ofte af Metal, der i Almindelighed føres til Familiens Gravsted, eller i de særlige Tilfælde nedsættes i Brandgruben, hvorefter der tues Høj derover eller bygges Gravmæle. Medens det er en forstaaelig, men lidet betydende Sædvane, at der ved de riges Baalfærd anvendes kostbare Træsorter, er det af større Interesse, at den gamle Sædvane at bringe Dødeofre ikke uddøde, selv om den ved Ligbrændingen savnede Motivering; den ændredes dog ofte til

kun at omfatte Røgelse- og Drikofre. Heri viser sig den vel kendte romerske Konservatisme. Som det senere vil ses, viser der sig i Norden efterhaanden Bortfald af det fra Legemsgraven tilvante, i hvert Fald i Gravens Udstyr og Dødsgravens Omfang.

Sikkert er Ligbrændingsskikken naaet frem til Norden sydfra, og det er vel rimeligst, at det direkte eller indirekte er sket med Italien som fjernere Forbillede. Med Hellas var Nordens direkte Forbindelse saare ringe, og de Lande, der for os var Mellemed, havde ulige stærkere Forhold til Italien i de Tider, hvorom det her drejer sig. Bevægelsen er dog her som paa saa mange Omraader ikke ensrettet. De første Tilfælde af Ligbrænding i Norden ligger saa langt tilbage, at de er næsten samtidige med Italiens. Men de staar som de sjældne Undtagelser, for hvilke der sandsynligvis maa søges en særlig Begrundelse. De tilhører udelukkende Bronzealderen, er altsaa senere end denne Tidsalders Begyndelse ved ca. 1500 f. Kr. Fra Stenalderen er Skikken ubekendt. I det sydlige Mellemeuropa kendes den derimod allerede fra Stenalder, og dette har sin særlige Interesse, idet det viser, at den har bredt sig hurtigere end de øvrige Kulturelementer, med hvilke den ellers fremkommer. Dette er saaledes Tilfældet i Frankrig; fremdeles i Østgalicien og Bukowina, samt Sydrusland, hvor dog Kendskabet lettere kan være kommet fra de græske Kolonier ved Sortehavet. I Frankrig findes den ikke sjælden i de store Stengrave, som nærmest svarer til vore Jættestuer, med Brandgrave, der efter de foreliggende Oplysninger virkelig synes at være fra Stenalderen. — At der i Lande, hvortil Brændingssædvanen var trængt frem, kunde ske Tilbageslag, saaledes at man atter optog Brug af Legemsgravlægning, uden at Motiveringen er kendelig, har ligeledes sin Interesse for vore Forhold, hvor det tydeligere kan ses, hvorpaa Omvekslingen beroede.

Men i Danmark tilhører altsaa Ligbrændingen udelukkende Bronzealderen og de senere Tidsafsnit. Vel er der ogsaa hos os ikke helt sjældent fundet Brandgrave i Storstensgrave fra Stenalderen,

de vel kendte megalitiske Grave, der præger den gamle østdanske Stenalderkultur, og særligt i Jættestuer. Men disse Brandgrave ligger i alle vel oplyste Tilfælde sekundært, foroven i Jættestuen, og er oftest ved Jordlag skilte fra Stenaldergravene; de ledsagende Oldsager viser, at det i de allerfleste Tilfælde endda drejer sig om Grave fra en forholdsvis sen Del af Bronzealderen. Der er intetsteds set nogen Tilknytning til Stenalderen udover selve dette, at man til Anbringelse af de brændte Ben har valgt et fra Fortiden arvet Mindesmærke. Der maa i Reglen ligge Aarhundreder mellem Stenalderens sidste Anvendelse af Gravstuen og Bronzealders-Brandgraven.

Det er den almindelige Antagelse, at Bronzealderens Indtræden ikke er sket i Forbindelse med Indvandring af nye Folkeelementer i større Omfang: Kendskabet til Metallet er kommet ved »Kulturspredning«. Til en vis Grad er der dog ved den nye Tidsalder sket et ikke uvigtigt Brud med Fortiden. I den allerstørste Del af Danmark var det endnu ved Stenalderens Slutning den almindelige Skik at benytte større eller mindre Stenbygninger som *Fælles-Gravanlæg*. Dette gælder Øerne og det østre Jylland, samt visse Limfjordsegne, sporadisk ogsaa i andre Dele af Jylland. I Midt- og Sydjylland kendes derimod udelukkende *Enkeltgraven* anlagt under en dækkende Jordhøj. Vel var Brugen af Fællesgraven i nogen Vaklen. Men det er dog værd at understrege, at der fra vor ældre Bronzealder ikke kendes noget til Fortsættelse af Benyttelsen af Dysser, Jættestuer eller Hellekister; Bronzealderen kender udelukkende Enkeltgrave, og som almindelig Regel gælder, at den tidlige Bronzealder ogsaa derved betegner sig som noget særegent, at Gravanlægget er primært, lagt fra nyt af, paa eller lidt sænket i Jordfladen. Og saa indtræder med det samme den for Bronzealderen ejendommelige Forkærlighed for at vælge en *høj*, eller dog *forholdsvis høj* Plads i Terrænet. Det tør maaske ogsaa anføres, at der i alt Fald foreligger eet Tilfælde, som vidner om fjendtligt Forhold mellem Mænd fra den gamle og den nye Tid. I en Hellekiste fra Stenalderens Slutningstid ved Over Vindinge, Sydsjæl-

land, fandtes Skelettet af en Mand, saaret med Bronzespyd, hvilket endnu sad i Hoften!¹⁾

Paa andre Punkter ses derimod Tilknytning til Stenalderens Skik. Den nye Tid medførte afgjort ikke nogen Ændring i Gravlægningens vigtigste Særegenhed, den udelukkende Anvendelse af Legemsgraven. Den optræder i Bronzealderen i de forskellige Egne af Landet i 2 Hovedformer.

I en Del Tilfælde bygges paa Jordfladen, oftest paa Muldfladen, undertiden paa Undergrunden efter Bortfjernelse af Muldlaget, en stensat, aflang *Kiste*, af fladagtige, undertiden kløvede Sten, sjældent eller aldrig blot tilnærmelsesvis af saa svære Dimensioner som Stenalderens Grave og kun med $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ m indv. Højde, med andre flade Sten til Dække, samt paa Siderne og over det hele en støttende og dækkende Kappe af mindre Sten; over det hele opbygges en Jordhøj, der kan faa anseelige Dimensioner, op til 3—4 m i Højden, sjældent mere. Stenkisten er godt og vel mandslang, og den er næsten uden Undtagelse orienteret i Ø.-V. Som Regel findes Skeletrester og Oldsager liggende frit, uden Jorddække, udover et tyndt Lag, der er drysset ned i Aartusindernes Løb. Den Dødes Udstyr varierer stærkt, men er ofte fyldigt, væsentlig den Dødes Højtidsdragt, tør man tro, for Kvindens Vedkommende overvejende *Smykker* til Finger, Arm og Hals, en sjælden Gang ogsaa en Ankelring, hvortil kan komme en Dolk, medens *Sværdet* er det for Mandens Vedkommende karakteristiske; undtagelsesvis forekommer allerede i tidlig Tid en *Ragekniv*. Disse Sager er sædvanligt af Bronze, dog forefindes navnlig i visse Egne, bl. a. vestjydske, en større eller mindre Guldring ikke sjældent; i lidt fremskreden Tid ofte af saadan Størrelse, at den hverken passer til Arm eller Finger og da vel er en Art Værdirepræsentativ, svarende til, at der af og til findes et Lerkar, der har indeholdt Fødevarer, atter snarest en Arv fra den foregaaende Tidsalders Tro. — Den anden og det den almindeligste Gravform erstatter den stensatte *Kiste* med en *Bulkiste*, en Kiste dannet ved at flække en

¹⁾ Hans Kjær. Et mærkeligt arkæol. Fund. Aarb. 1912.

Egebul og udhule de 2 Halvdele, til Underdel og Dække. Bulkisten stilles paa et Stentæppe paa det Sted, hvor Gravhøjen skal være, omgives i Reglen med Sten og dækkes med Stenkappe, hvortil i de omhyggeligst udførte Anlæg kommer et tæt Lerlag. Over det hele bygges Højen. I de Tilfælde, hvor denne Gravform er udført omhyggeligst, er Bulkisten velbevaret og har ved de ligeledes bevarede Gravudstyr givet Oplysninger af fremragende Værdi, »Egekiste-fundene«, hvoraf det sidst fremkomne, Egtvedgraven, især fordi den optoges under ualmindelig gunstige Forhold, er blevet særlig betydningsfuld. Dragten, Kar af Træ og Bark kendes næsten udelukkende fra disse Fund. Ogsaa Træ- og Barkkarrene har indeholdt Fødevarer, og at dette at medgive Fødevarer er et Led i Forestillinger om den Dødes Krav, som havde større Rækkevidde, fremgaar, for at nævne et særligt karakteristisk Enkeltræk, af at ogsaa en Feltstol en Gang fandt Plads i det snævre Rum i Egekisten. Som nævnt, er Kisten af Træ det almindeligst anvendte Gemme for den Døde, men i de allerfleste Tilfælde mangler det svære Lerdække, og Kisten har da ikke kunnet modstaa Opløsningen; den dækkende Stenhob faldt sammen, og ofte knustes derved Oldsagerne, ligesom de mere forgængelige gik til Grunde.

I den fulde Udstyrelse er der ingen væsentlig Forskel paa Udstyrelsen ved de 2 Gravformer, ligesom de begge er primære og begge dækkes af en Høj. En tilsyneladende lille Ejendommelighed er ofte iagttaget: Jorden til Højen er overvejende Muldjord, medens Stenalderen som Regel har taget Jorden saa dybt ned, at Muldjorden fremtræder stærkt blandet med Undergrundsjord. Naar det i ældre Litteratur er anført, at Fylden undertiden kan ses taget paa et enkelt Sted i Nærheden af Højen, hvor der nu ses en Fordybning, er det en lignende Tro som den, at Stenalderen skulde have gravlagt sine Døde i siddende Stilling; begge beror paa Fejl-iagttagelser.

Det her fremførte er det naturligt at kende som Forudsætninger til en alt Fald begyndende Forstaaelse af visse Forhold hos den Befolkning, som fra Legemsgraven gik over til Anvendelse af

Ligbrænding og dermed i en forholdsvis kort Tid til indgribende Ændringer i Forholdet overfor den Døde. Det er tillige nødvendigt for at forstaa det nye, at kende den ældre Skik i dens Hovedtræk.

I største Delen af den *ældre Bronzealder*, tidsmæssigt set fra ca. 1500 til 800 f. Kr., er Legemsgraven i de anførte Hovedformer den almindeligt benyttede. Ret tidligt fremtræder dog undtagelsesvis Tilfælde af Ligbrand. Et af de tidligste Tilfælde er *Egtvedgraven*, hvor den unge Kvinde, for hvem Graven var anlagt, fandtes gravsat ubrændt, i sit ejendommelige og hidtil næppe ret forstaaede Udstyr, men hvor der tillige fandtes brændte Menneskeben, af et andet Individ, for den største Del samlede i et Klæde, der var anbragt ved Fodenden af Graven. Disse Knogler var af et 8—9 Aars Barn, og der er tilstrækkelige anatomiske Holdepunkter til Bedømmelse af Hovedpersonens Alder, saaledes at det med Sikkerhed kan siges, at hun ikke kunde være dette Barns Moder. Det er ikke hendes eget Barn, og det bliver da et Træk af Betydning, at de brændte Ben af dette Barn var behandlede som noget underordnet. Man maa vistnok med Publikationen (I Nordiske Fortidsminder, II) antage, at det drejer sig om et Offer, et tjenende Væsen, som man har givet den døde, sikkert fornemme Kvinde med til den nye Tilværelse. Anvendelsen af Ligbrænding kunde da ogsaa her som i Hellas logisk forklares ved Henviisning til den fra de klassiske Lande vel kendte, foran omtalte Sædvane, at Ofret (Dyreofret) brændes. Der kendes hidtil ikke fra Norden Dyreofre i nærmere Tilknytning til Gravlægningen; men dette kan bero paa, at Ofringen er foretaget paa andet Sted end selve Gravlægningen. Trods den store Mængde af Undersøgelser er der endda mangfoldige Punkter, hvor vi endnu kun er ved Begyndelsen til en virkelig Forstaaelse.

Dette gælder desværre ogsaa selve vort Hovedpunkt i denne Fremstilling: hvorledes det kan forklares, at Ligbrænding i Bronzealderens senere Halvdel er lige saa eneraadende Skik, som Brugen af Legemsgraven havde været det ved Tidsalderens Begyndelse.

Det er under alle Omstændigheder sikkert, at Ligbrændingen ikke skyldes Indvandring af et nyt Folk. Gennem hele Tidsalderen er der en kontinuerlig Udvikling, navnlig i den dekorative Kunst, som paa Forhaand maatte gøre noget saadant usandsynligt. Men derhos er det efterhaanden blevet klart, at den nye Dødeskik har udviklet sig lidt efter lidt, at den til at begynde med er anvendt sporadisk, gennem lange Tider, men saa paa et vist Tidspunkt slaar igennem og bliver faktisk eneraadende. Saaledes maa det ske, naar noget nyt tilføres udefra. Syd for vore Grænser er det gaaet paa ganske tilsvarende Vis. Vi ser Skikkene ændres, først paa et, saa paa andre Punkter.

Til Tider har man aabenbart været i Vilderede med, hvorledes man med den nye Gravskik skulde forholde sig med selve Gravens Anlæg. I Førstningen bygges Graven fortsat i mandslang Skikkelse, ganske som ved Legemsgraven, med faa Forandringer i det tilvante og i de foran beskrevne Former, snart med Stenkiste, snart med Brug af Trækiste (Fig. 1—2). Efter at være rensede, lægges de brændte Ben i et Lag gennem hele Kistens Længde (Fig. 1), og over dem lægges det sædvanlige Gravudstyr. Men det kan lige saa ofte findes, at man har lagt de brændte Ben mere samlet, oftest ved Gravens Midte. Ligeledes, og det er i og for sig mere betegnende for, at man staar overfor en udefra tilført og ikke fast formet Skik, findes det, at man har brændt Dødeudstyret sammen med den Døde; dette er Udtryk for en logisk Tankegang. Men i de fleste Tilfælde, efterhaanden som almindelig Regel, henlægges Sagerne uden at have været paa Baalet.

I lang Tid vedblev man at fastholde det sædvanlige Udstyr og dermed en vis Anseelighed i selve Gravens Tilstelning. Det er endogsaa hændet, at Ligbrændingsskikken har bragt os en Viden, som ved Legemsgraven vanskeligt vilde være blevet os tilført. En udpræget Tilfælde af den Art frembyder et Fund, som 1894 fremdroges ved Skallerup, Udby Sogn i Præstø Amt, et af de ældste, men absolut ikke det sidste Tilfælde, der viser os Østsjælland som en Egn, hvor man har været velstillet nok til at sætte Pris paa Sydens Kunst-

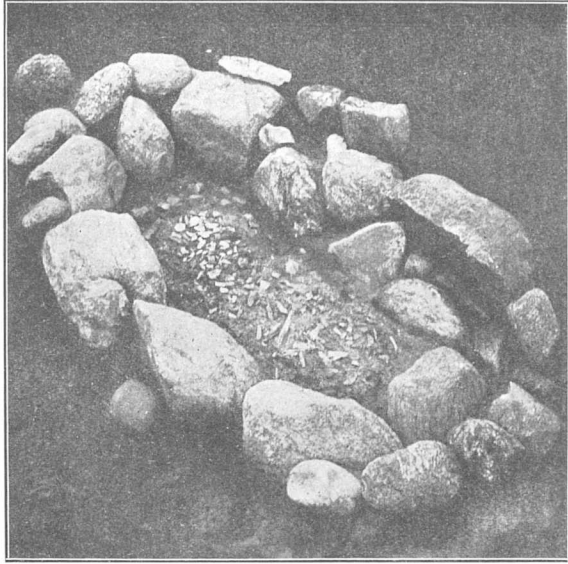

Fig. 1. Stensat, mandslang Kiste fra ældre Bronzealders senere Del. Viborgegnet. De brændte Ben er strøede i et Lag i hele Kistens Længde. Underst ses Bundtæppe af smaa Sten.

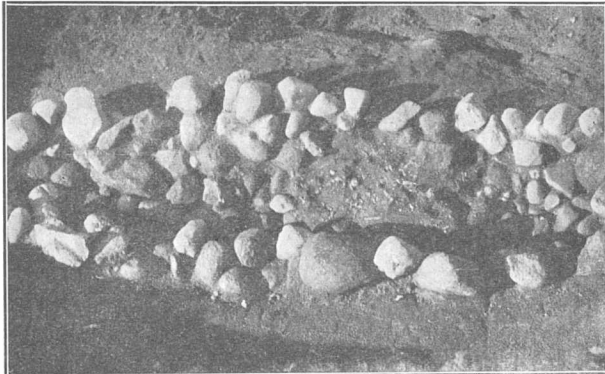

Fig. 2. Mandslang Grav, der har omsluttet en Bulkiste. Bøbbøl, Ribe Amt. De brændte Ben ligger i en samlet Hob henimod Gravens Midte. De hvide Benstumper ses, med nedskreden Jord imellem.

industriis Frembringelser, og til at kunne skaffe sig dem. Tillige viser dette Fund os, ad hvilke Veje Kulturstrømmene af materiel Art kom til Norden.

Paa Stedet laa højt og frit, med vid Udsigt, en anselig, i Egnen velkendt Høj, der betegnedes med Navnet »Trushøj«. Vedkommende Gaardbestyrer ønskede at sløjfe den, og det fra Nationalmuseet fremsatte Ønske, at faa Højen fredlyst, blev ikke mødt med Sympati; man ønskede Terrænet gjort tilgængeligt for Dyrkning; hvad der opnaaedes, var kun et Tilsagn om Underretning, naar man skred til Afgravning af dette Oldtidsminde. Det var før Naturfredningslovens Tid, den Lov, der i adskillige Tilfælde har gjort det muligt at standse den Jordhunger, der i de senere Aartier ofte har givet sig lidet tiltalende Udtryk. I dette Tilfælde blev Løftet holdt. Maj 1895 modtoges Meddelelse om, at man ved at grave en Gang ind i Højen fra Syd, havde truffet en Stendynge. Uheld bevirkede dog, at Meddelelsen naaede Museet for sent. Ejeren fortsatte selv med at grave, og i Virkeligheden naaede han selv frem til Graven, og tømte den for de vigtigste Oldsager, før Museet, Sagkundskaben, kom til Stede og kunde sikre Fundet, hvilket navnlig medførte, at den vigtigste Genstand, en *etruskisk Kedelvogn paa Hjul*, kun fremdroges i en saare ødelagt Tilstand. Da Museets Udsending kom til Stede, var Graven væsentlig tømt; det blev i Hovedsagen hans Opgave ved en Efterundersøgelse at sikre Fundet i videnskabelig Henseende.

Gravens Anlæg var i sin Begyndelse formet i nær Tilslutning til Legemsgraven, som en ikke mindre end 4 m lang, flad Fordybning i den gamle Jordoverflade, med en større Sten for hver af Enderne, i Øst og Vest. Højst sandsynligt har der i denne Fordybning været anbragt en Egekiste. Som skærmende Dække har nærmest over denne været lagt en stor Stendynge, ikke mindre end 7 m br., 2 m høj, delvis af ret store Sten, og over Stendynge atter den meget store Høj, mere end 7 m høj. Der bemærkedes i Jordfylden ingen Lagdeling eller andet, som kunde lede til at tro, at ikke hele Jordmængden var tilført for at dække Graven paa Højens

Bund. Disse Iagttagelser tydede paa, at den her gravlagte maa have hørt til Samfundets højeste Lag.

Dette bekræftedes i høj Grad gennem de Oldsager, som Graven havde gemt, Gravudstyret for den Døde. At dette har været en *Mand*, fremgaar af, at der optoges Dele af en *Ragekniv*, af en *Nip-tang* og af et *Sværd*, der i det mindste har været 0,63 m langt, af en vel kendt Type, med Grebtunge med lave Sidekanter. Mindre sædvanligt var det, at Manden har været udstyret med en *Armring af Guld*, af en i og for sig simpel Form, en vreden Guldstang, aaben, med glatte Endepartier, men ganske værdifuld, vog. 0,43 Gram Mettlværdi 105 Kr. Ringen er af en fra andre Fund velkendt Type fra vor ældre Bronzealder. Endvidere stammer fra Graven forskellige mindre Fragmenter, som ikke kan nærmere bestemmes, idet de er fremkomne i altfor fragmentarisk Stand. — Men Hovedsagen er, at Sagerne fremdroges i Forbindelse med brændte Ben, vistnok udelukkende af Menneske, og at disse Levn fra Ligbaalet har været gemte i Fundets uden Sammenligning mest interessante Genstand, *Kedelvognen*. Der blev i Museet anvendt meget Arbejde paa at sammenstille Brudstykkerne af denne Beholder. Resultatet vises her i Fig. 3, efter en Gengivelse. Til Museet indkom den som en uordnet Hob Bronzestumper. Gennem et taalmodigt, langsommeligt Arbejde sammenstilledes et af de mærkeligste fremmede Stykker fra Midten af vor Bronzealder, ca. 800 f. Kristus, eller Tiden nærmest forud, et Luksuskar fra etruskisk Omraade, i Italien. Ved Gæstebud kørtes i Italien Karret Bordet rundt med Vinen.

Karret er dannet af 3 Stykker drevet Bronzeblik; Fod, Underdel og Overdel er dannede hver for sig, og Sammenføjningerne tættede med Harpiksmasse; selve Sammenføjningen er dog foretaget ved Nitter. Fra den brede, fladt udbredte Mundingsrand hænger Plader i korte Kæder. Karret er anbragt paa en vognlignende Understilling, hvis Længdeakser er forlængede opefter med krumme Stænger, der foroven bærer simple Fuglefigurer. Tætningen med Harpiksmasse tyder paa, at Karret før Nedsætningen som Gemme for de brændte Ben har været anvendt efter sin sydlandske Be-

stemmelse, som Beholder for en Drik, i Syden Vin. Det har i Syden været et Raffinement, at Vinbeholderen har kunnet køres paa sine Hjul om Bordet ved Drikkelaget. Det er usandsynligt, at Kedelvognen skulde være et Tempelkar. Den er et fremmed, kostbart Importstykke, der muligt ogsaa hos os, hos sin Ejer har haft en

Fig. 3. Italisk Kedelvogn; senere Gemme for brændte Ben. Skallerup.

lignende Anvendelse som i Syden, men som derefter er blevet anvendt som et udsøgt Gemme for sin Ejers Ben fra Ligbaalet. Selv efter den mest nøgterne Tydning er Kedelvognen et talende Vidnesbyrd om vor Bronzealders Kultur og nære Forbindelser med Sydens Verden. At den gravlagte har været af Samfundets højeste Lag, fremgaar af det her anførte. Alene Guldringen er tilstrækkeligt

Vidnesbyrd. Saadanne Ringe er i det hele sjældne. Men der findes et lille Tal af Mandsgrave, som indeholder denne gyldne Ring, der kun kan opfattes som et Tegn paa høj Rang i Samfundet, eller høj Byrd. Men dette er et Kapitel for sig, hvorpaa der ikke i denne Sammenhæng kan indgaas nærmere. Det hænger sammen med det meget vidtrækkende Spørgsmaal om, hvor stor en Del af det gamle Samfund vor Bronzealders Høje i det hele viser os.

Det bør muligt nævnes, at en lignende Kedelvogn er fundet ved Peccatel i Mecklenborg, og Underdelen af en lignende ved Ystad i Skaane; men saa er der heller ikke flere. Det er, efter vor hidtidige Kundskab, en saare sjælden Importgenstand.

I Forbigaaende skal det anføres, at et andet heldigt Fund, fra *Voldtofte*, Fyen, har bragt det ældste Vidnesbyrd om *Hør* i Norden. Fundet er desværre slet nok oplyst, men dog i sine Hovedforhold sikkert. I en lille stensat Kiste af Sten forefandt man Bronzespand, omviklet med uldent Tøj, og som det synes, overdækket med en buet Bronzeplade, belagt med Harpiksmasse, hvori der ses indtrykkede Ravstykker. De brændte Ben fra Baalet fandtes indsvøbte i hvidt *Linned*, af Hør, og saaledes at være nedlagte i Bronzekarret. At det ikke er tilfældigt, at Hørren, Linklædet, kommer for Dagen i denne Grav, men at dette staar i Sammenhæng med, at Gravlægningen har gjældt en mere fremragende Personlighed, fremgaar af det øvrige Gravudstyr, hvori bl. a. var en Armering af Guld og Stangknaver af samme gyldne Metal.

Overhovedet er det et fremtrædende og meget tiltalende Træk, at Ændringen af Gravskik ingenlunde altid førte til ringere Gravudstyrelse. Som et i denne Henseende talende Eksempel kan fremføres et Fund fra *Vester Skerninge*, Svendborg Amt. Graven, der var anlagt i Overdelen af en ældre Høj, fremtraadte ret simpelt, dannet som den var af Smaasten, dog omhyggeligt tilrettelagte. Men Udstyret var meget anseeligt: to *Bronzesværd*, to *Knapper* med Guldbelægning, en *Niptang* af massivt Guld, en *Ragekniv*,

¹⁾ Jvf. Chr. Blinkenberg, Etruskisk Kedelvogn, funden ved Skallerup; Aarb. f. nord. Oldk. 1895, S. 360 ff.

guldbelagt, og med sit Federal af Træ, samt endelig et *Bronzekar*, hvoraf dog kun Fragmenter kunde optages. — Fundet er paa sin Vis et Overgangsfund. Henlæggelsen af Sværdet er efter ældre Tids Brug, men Toilettesagerne viser frem mod Bronzealdersgravskikken i senere Tid. Det fortjener i denne Sammenhæng ogsaa at nævnes, at selv paa et Tidspunkt, da Skikkene viser den fortsatte Afslappelse, hænder det, at de ledsagende Genstande vælges af udsøgt Art (Fig. 4).

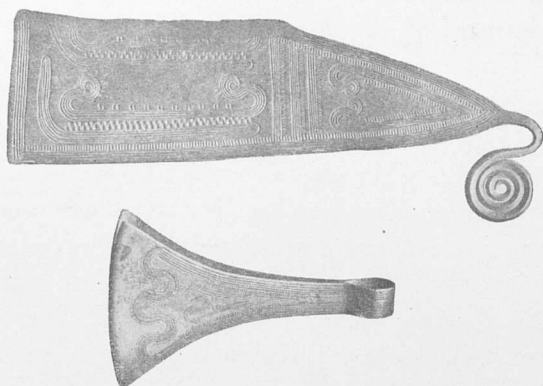

Fig. 4. Toilettsager fra en Brændgrav ved Solbjerg, Aalborg Amt. Ragekniv med Skibs-Billede; Niptang.
Jvf. Fig. 9.

»Gaadefyldt, paa blanke Sider« er endnu, naar vi søger den virkelige Forstaaelse, kun altfor mange Sider af vor Oldtids Liv og dets Forudsætninger, ikke mindst paa de Omraader, der har religiøs Karakter. Et mærkeligt Vidnesbyrd om, at bag Ændringer, selv af saa betydelig Art som Overgangen til ny Gravskik, levede de gamle Forestillinger deres fortsatte Liv, trods al Logik, fremkom for en Del Aar siden paa Sjælland.

Stedet er »*Maglehøj*«, tæt ved Skellet mellem Frederikssunds og Oppesundbys Jord. Højen har tidligere været anseelig, og den var, som det ofte ses ved Bronzealderens Høje, lagt paa et højt Sted i Terrænet, med vid Udsigt til alle Sider. Om Foden har

Højen, ligeledes efter almindelig Sædvane, været omsat med en Kreds af store Sten. Disse var dog i 1888 fuldstændig borttagne. Ogsaa paa anden Maade havde Højen lidt Overlast, — bl. a. var der i Toppen en større Fordybning efter en tidligere begyndt Udgravning, og Højfoden var beskadiget. Det var ikke længere noget Mindesmærke, der egnede sig til Fredlysning, medens det, der var tilbage, syntes at være lovende for en Undersøgelse, som *Vilh. Boye* foretog for Nationalmuseet. Saaledes foreligger der gode Oplysninger om alle Enkeltheder.¹⁾

Med et Tværmaal af 19—20 m har »Maglehøj« haft en betydelig Højde, ved Undersøgelsen endnu godt 4 m. Den har altsaa svaret godt til sit Navn, »Storehøj«, og om end Jordfylden, hvoraf den var dannet, viste visse Ejendommeligheder, synes der ikke at være Grund til at tro, at den ikke skulde være paaført i een »Støbning«. Den bestod navnlig af 2 forskellige Jordarter, der dog sandsynligvis begge stammer fra de nærmere Omgivelser, hovedsageligt Overfladejord. Under Fylden viste sig Undergrunden, øverst et tyndt Lag sandblandet Ler, derunder fint Bakkesand. Som det ofte har vist sig at være Tilfældet, var Højen bygget paa en lille Knold i Terrænet; herved sparede Arbejde; man fik et anseeligere Mindesmærke uden at Arbejdet forøgedes. Sædvanligt ligger Bronzealderens Grave fra ældre Tider enten paa den gamle Muldjords-overflade, eller paa selve Undergrunden, saaledes at blot Muldlaget er fjernet. I dette Tilfælde fandtes derimod hele det egentlige Gravanlæg nedgravet i Undergrunden, hvis Overside flugtede med det øverste af Sidestenene i den *Stenkiste*, hvoraf Graven var dannet.

Denne Stenkiste var af aflang Form, med Længderetning N-S, indvendig $0,63 \times 0,39$ m, med en Dybde af 0,5 m, sat af 4 flade Sidesten, én i hver Side, og med en bred, flad Sten til Dække. Efter sin ringe Størrelse tilhører den altsaa afgjort »Brændealderen«, me-

¹⁾ Meddelte af Vilh. Boye i Aarbøger fra nordisk Oldkyndighed, 1889; jvf. Herluf Winge, Medd. fra Naturhist. Foren., 1904.

dens det Forhold, at den dog var dækket af en stor Høj, viser tilbage til ældre Tid. Over selve Kisten laa et ca. 20 cm tykt Lag af Sand og Grus, og derover et Lag af Bændeltang i betydelig Mængde, sammentrykket til et tæt og fast Lag af en større Stendynge, der som en skærmende Kappe laa henover det hele. Derover laa saa Højens Jordmasse. Stenkistens Indre viste sig jordfrit; Bunden var dannet af flade Sten, nederst i et tæt og fast Lag med jævn Overflade, der efter Beretningen har været kulsværtet (hvilket dog vistnok er en fejl iagttagelse), derover endnu et Lag Sten, hvorpaa de *brændte Ben* nu hvilede.

Disse laa altsaa frit synlige, da Dækket afløftedes, spredte i et tæt Lag over hele Rummet. Som det i denne Gravskiks ældre Faser ofte ses, var de *rensed* efter den i dette Tilfælde stærke Forbrænding. — Over og under dem laa der Fnug af næsten ganske opløst *Uldtøj*, over dem tillige nogle smaa Stykker *Lindebast*. Enkelte smaa Stykker Trækul, af Eg og Fyr, laa mellem Benstykkerne og kan vel stamme fra Ligbaalet.¹⁾ Oven paa de brændte Ben laa:

Fig. 5. Daase af Bronze. Maglehøj.

Et saakaldt »*Hængekar*« af Bronze, Fig. 5. Snarere kunde det kaldes en Daase, med spids Bund og et fladt Laag, der var fastholdt til Underdelen ved en Træpind af en ikke bestemmelig Træsart. Daasen er paa Undersiden dybt støbt med et smukt, stjerneformet Ornament, der med al Sikkerhed tillader at henføre den til den ældre Bronzealders sidste, sjette Periode (efter Sophus Müller, Aarbøger, 1909). Daasen er stærkt slidt, saaledes at det ligger nær

¹⁾ Om Arten af det Træ, og om Spørgsmaalet, om man hertil har valgt særlige Træsarter, foreligger meget lidt. I et utvivlsomt Ligbaal, fremdraget ved Toftum i Thy, var anvendt Lind, der nu ikke findes paa de Kanter.

at tro, at den har hørt til den Afdødes personlige Ejendele, — som han har baaret ved sit Bælte i lang Tid, og som netop af denne Grund, med samt sit meget ejendommelige Indhold, har fulgt den Døde i Graven. Underligt nok laa Daasen med Bunden opad.

Forinden Daasens Indhold omtales, skal endnu nævnes, at der forefandtes følgende andre Sager:

Dobbeltknap, Bronze, ligeledes med støbt Stjerneornament.
Fig. 6.

Kniv med Skaft, Bronze. Fig. 6.

Bøjlenaal, Bronze. Fig. 6.

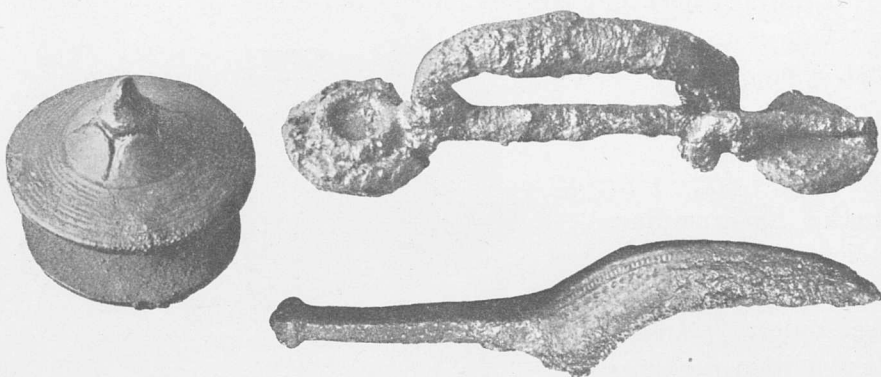

Fig. 6. Dobbeltknap, Kniv og Bøjlenaal; fra Maglehøj.

Ingen af disse Genstande bærer Spor af at have været med paa Lighaalet. Desværre tillader Sagerne ikke med Sikkerhed at afgøre, hvorvidt den Døde var Mand eller Kvinde. De tyder dog snarest paa, at den gravlagte hørte Mandkønnet til. Daasen er i og for sig et sjældent Stykke. Der findes smaa Daaser fra lidt ældre Tid, runde, med flad Bund, der maa antages at have været baarne ved Bæltet, og selv om Daasen fra Maglehøj er noget større, og betegner et senere Trin i en Udvikling, der gjorde denne Genstand til det saakaldte »Hængekar«, der var altfor stort til, at det kunde høre til det normale personlige Udstyr, tør man tro, at det har hørt til den Dødes daglige, personlige Eje. Dette er af Betydning til For-

staaelsen af de Genstande, som laa i Daasen, og som var saare mærkelige:

En *Fortand fra Overkæben af en Hest*, sprængt paa langs og med Rodpartiet afbrudt; de sprængte Partier hist og her glattede af Gnid.

En lille Brudstykke af Kronen af en meget slidt, gammel *Tand*, sandsynligvis af en (gammel) *Hest*.

Dele af Knoglerne af en *Væsel* (efter Winge: Bruden) nemlig: De to bagtil afbrudte Halvdele af Underkæben med Tænder, et Skulderblad, øvre Del af v. Overarm.

Et Stykke af et Kloled af et Dyr af Katteslægten, maaske af *Los*; i den indre Ende glattet ved Gnid.

Et 4 cm langt Brudstykke af en Knogle af et ungt Pattedyr (*Lam* eller *Raa*).

Et 1 cm langt Tværstykke af Luftrøret af Struben af en *Ravn*.

Højre og venstre Fod af *Pindsvin*. Begge Fødder har umiskendelige Snitmærker paa Hælben og Rulleben.

Tre Partier af Hvirvler af en *Slange*, nemlig 2 større Hvirvler fra Midten af Koppen, 8 fra Hale, 4 1/2 fra Halen; det er uvist, om de alle er fra samme Individ.

Et Par smaa, baalbrændte Knoglestumper (af Menneske?).¹⁾

Plantelevninger:

En 5,5 cm lang Kvist af *Røn*.

Et lille Stykke Trækul, sandsynligvis af *Bævreasp*.

Mineralier:

En omtrent 2 cm lang Rallesten af *Kvarts*.

En lidt mindre, flad *Rallesten*.

En *Lerkonkretion*, 1,5 cm lang.

To Stykker *Svovlkis*, begge ganske smaa.

I sin Behandling af dette Fund udtaler Herluf Winge, at flere af Genstandene meget vel kan stamme fra Maven af den *Ravn*,

¹⁾ Bestemmelserne opr. fra Jap. Steenstrup, her gengivne med Herluf Winges Rettelser.

hvoraf Strubehovedet forefandtes. Dette gælder især de smaa »Rallesten«. »Det er maaske »de vises Sten« som »Visdommens Fugl« har maattet yde. Ogsaa Levningerne af Brud og Pindsvin ser nærmest ud til at skrive sig fra Ravne- eller Rovfuglemaver. Vel bærer Pindsvineknoglerne Vidnesbyrd om, »at de er kunstigt løste i Hælledet, men deraf følger ikke, at de er afskaarne af selve Dyret; de kan være fundne i en Fuglemave, sammenhængende med en Del af Underbenet, som man har fjernet; paa højre Mellemfodsben findes en ætset Flade, som vel kunde skyldes en Sygdom, hvoraf nogle af Fodens Knogler tydeligt nok har lidt, men dog mere minder om den Ætsning af Mavesaften, hvoraf Knogler fra Fuglemaver meget ofte bærer Spor.« Ogsaa paa Knoglerne af Bruden findes lignende Spor, der snarest stammer fra Ætsning af Mavesaft. Det tilfældige Udvalg af Skeletdele af Pindsvin og Brud leder stærkt hen imod at tænke sig Knoglerne som stammende fra Rovdyrmaver.

Det samlede Indhold af Smaasager i Daasen fra Maglehøj kan vanskelig tolkes paa anden Maade end som en Samling *Amuletter*. Til adskillige af de Genstande, som fandtes i Daasen, knytter sig »overtroiske« Forestillinger, som har levet til op mod vor egen Tid. Lossens Kløer var endnu ca. 1870 i Sverige, hvor Lossen har levet længere end hos os, benyttet som Lægemiddel, især mod Ligfald, anvendt saaledes, at Rødenden blev revet til Pulver og indtaget som Medicin, medens den øvrige Del blev baaret om Halsen som Amulet. Ogsaa fra Sydsjælland kendes noget tilsvarende, idet Kløer af forvildede Katte har været anvendte paa lignende Maade. — Meget omfattende er det Kapitel af Overtroen, der knytter sig til *Slanger*. Og ganske særlig Interesse knytter sig til *Røn*. I de nordiske Sagn berettes, at Thor reddede sig fra at drukne i Aæn Vimr ved at faa Tag i en Røn, (»Røn er Thors Frelse«), og hans Bukke helbredtes ved Røn, naar de var komne til Skade. Ganske almindeligt har Røn, navnlig »Flyverøn«, været anset som Værn mod Hekse og Trolldøj. Lignende, om end mindre udprægede Forestillinger knytter sig til andre af de mærkelige Smaagenstande, der

forefandtes i Bronzedaasen i Stenkisten i »Maglehøj«. Der kan da vanskeligt være Tvivl om, at det hele virkeligt er en Samling Amuletter, til personlig Beskyttelse eller maaske til Anvendelse af den velbekendte »Sejd«, altsaa »Troldom« overfor andre, som endnu i historisk Tid spillede en stor Rolle. — Naturhistorisk set er det bemærkelsesværdigt, at *Raven* optræder i dette Fund. Det var jo baade den græske Apollons og den nordiske Odins hellige Fugl. »Ravnebanneret« er det ældste kendte danske Fællesmærke.

I og for sig kan hvad som helst blive Amulet; der behøves kun det primitive Menneskes Tro paa, at en Genstand i et givet Øjeblik har vist magisk Kraft, for at han tager den til sig som Amulet. Det bliver den i hvert Fald ved Ord, som siges over den paagældende Genstand. Saaledes har Troen været i hvert Fald i Grønland op til vor egen Tid. Men alligevel har det stedse været Genstande inden for visse Rækker, der nød en saadan Tillid. Ganske naturligt er det kun i de sjældneste Tilfælde, at noget saadant kan vises gennem faktiske Fund. Saa meget værdifuldere er de faa Tilfælde, hvor det har været muligt, og hertil hører et fra den nærmest forudgaaende Periode af vor Oldtid hidrørende Fund fra en Legemsgrav ved *Hvidegaard*, nær Dyrehaven. Her forefandtes en fylligere, men i Hovedtræk med Maglehøjfundet overensstemmende Samling Amuletter, nedlagt i en Mandsgrav; og et lignende, dog mindre Fund stammer fra en Mands-Legemsgrav fra Thorup i Sydvestjylland.¹⁾ Bemærkelsesværdigt er det, at ogsaa ved Hvidegaardsfundet en Del af de Sager, som har været Amuletter, sikkert er Dele af en Fugls Maveindhold. — I denne Sammenhæng er den største Interesse selvsagt den, at man ved de brændte Ben fra Ligbaalet har lagt de Amuletter, der maa have været den Dødes egne i egentligste Forstand, og at man har lagt dem i Graven hos ham, uanset den Tilstandsændring, som Ligbrændingen dog umiddelbart set skulde synes at forudsætte. Gammel Tro virker videre trods de ydre Skikkels Skiften.

¹⁾ Hvidegaardsfundet: *Annaler for nord. Oldk.*, 1848, S. 336; Thorup: *Aarbøger for nord. Oldk.* 1915, S. 129.

Desværre findes intet Billede af Maglehøj-Graven, som den viste sig for Undersøgeren, idet Dækket over den afløftedes. Den fremdroges, før man i Arkæologien var kommet ind paa at benytte det saare nyttige Fotografi. I Tilslutning til ovenstaaende Redegørelse fremføres derfor en Undersøgelse, der i den Henseende giver et smukt Supplement. Den foretoges af Nationalmuseet ved

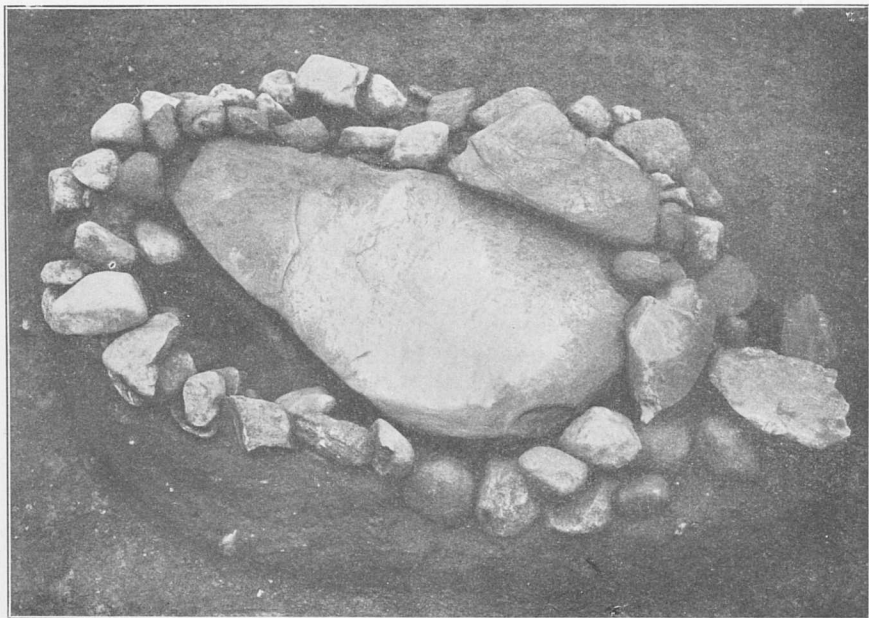

Fig. 7. Brændt-Bens Grav ved Smerup. Graven med sit Dække.

daværende Inspektør Chr. Blinkenberg ved *Smerup* i Hvidbjerg Sogn, paa Thyholm, i 1902. Idet Ploven kørte hen over en lav, udpløjet Højning, ramte man paa et Lag Sten. Ved Eftergravning viste disse sig at ligge omkring en noget større, flad Sten, jfr. Fig. 7. Saa standsede Ejeren, som det heldigvis ofte gaar, og tilkaldte Arkæologen.

Vel hed det sig, at der paa Stedet i fordums Tid havde staaet en Høj, der var saa anselig, at den havde Navn, »Korshøj«. Det er

dog ikke sandsynligt, at det er Størrelsen, Højden, der har givet Anledning til, at den fik sit eget Navn. Lige ved ligger 3—4 andre Smaaforhøjninger, der højst sandsynligt er af samme Art og fra samme Tidsalder. Ingen af dem har vist været mere end højst 1 m i Højden. Dog har de været overpløjede i mindst 50—100 Aar.

Højst sandsynligt foreligger her ligesom ved Maglehøj et af de

Fig. 8. Smerupgraven aabnet.

forholdsvis faa Tilfælde, hvor man har rejst en Høj over en Brændt-Bens Grav i den senere Bronzealder, om end af beskedne Dimensioner, en Overgang til det sidste Stadium, hvor Graven lagdes under saa lav en Høj, at den i vore Dage, efter lang Tids Overpløjning, synes at ligge under Aabenmark. Under den flade Dæksten fremkom en firsidet, lidt uregelmæssig, stensat Kiste, som vises i Fig. 7—8. Som Billedet Fig. 8 viser det, laa de brændte Ben fra Baalet ganske frit, uden Jorddække, og aabenbart ligefrem rensede

efter Brændingen. Umiddelbart over Benlaget laa et *Bronzesværd*, hvis Længde har været bestemmende for Gravens; den maalte i Længden 0,71 m; Retningen var Syd, en Streg til Vest-Nord en Streg til Øst; Opløsningen af de gamle, faste Forestillinger viser sig heri; det er saare sjældent at finde en Legemsgrav, som afviger fra Retningen Øst-Vest. Sværdet, uden al Tvivl Mandens eget, er lagt umiddelbart over de brændte Ben, som den sidste Døds gave. Men foruden dette laa, midt under Sværdet, to Dobbeltknapper, og endvidere, nærmere ved Sværdfæstet, en Bøjlenaal, der var brudt i tre Stykker, og som synes at have været med paa Ligbaalet. Ogsaa paa dette Punkt viser Smerupgraven os altsaa den Usikkerhed i Gravskikken, og dermed i de Forestillinger, som ledsagede den, der tyder paa, at Brændingsskikken er kommet til os udefra, og om hvis Betydning Menneskenes Forestillinger først efterhaanden afklaredes.

I betydelig Udstrækning fortsattes den gamle Tradition, som krævede, at Gemmet for de brændte Ben skulde være en stensat Kiste, der vel blev stedse mindre, men dog endnu bevarede Mindet om den mandslange Grav. Efterhaanden vender den ikke i Ø.-V., som den ældre Skik krævede, men ret tilfældigt. Som Tiden gik, blev det Udstyr af Oldsager, som lagdes i Graven, stedse fattigere. Det virkelige Sværd erstattedes med en Miniaturkopi, og et eller andet mere fremragende Stykke fik tjene som en mere eller mindre tilfældig Erstatning for Mandens gamle Særkende. Paa Fyen ses f. Eks. oftere en stor Kniv som Erstatning for Sværdet. Længst varede en Sædvane, som opkom i yngre Bronzealder, at de mere intime, personlige Sager lagdes i Graven, *Toiletsagerne*, *Ragekniven*, *Tatoverenaalen* og den mærkelige *Niptang*, som formodes at have været anvendt til at udpille Haar. Ofte er det, som Fig. 9 viser, særdeles fremragende Genstande af denne Art, der forekommer i den sene Bronzealders Grave. Dog er det yderst sjældent, at man finder selve den tynde Eg bevaret, som viser Rageknivens virkelige Karakter; den er saa fin, at den i de allerfleste Tilfælde er borte, eller falder fra i Smuler, saa snart man søger at

optage Kniven. Stedse mere reduceres Udstyret, som Tiden gaar, indtil det kommer til, at en tilfældig Bronzestump »symbolsk« maa gøre det ud for det personlige Udstyr.

Efterhaanden sker det, at det bliver almindelig Skik at gemme de brændte Ben i et Lerkar, en *Urne*, og at nedsætte denne i en af de Høje, som Egnen ejede fra Fortiden, og som man synes at have betragtet med en lignende Respekt, som den, hvormed Flertallet af Mennesker endnu betragter Oldtids Høje. Særdeles ofte findes den yngre Bronzealders Urner at være nedsatte i en Høj fra ældre Tid,

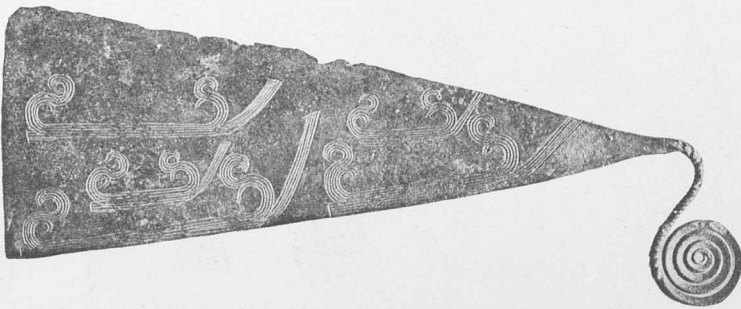

Fig. 9. Ragekniv. Fra Solbjerg, Helligum Herred i Aalborg Amt.
Jvf. Fig. 4.

fra Stenalderen eller fra den nærmere staaende Bronzealder, tilsyneladende uden Forskel. Som almindelig Regel gælder det, at Urnerne anbragtes i den *søndre Halvdel* af Højen. Det er den samme Tankegang, som op til vore Dage lader Sydsiden være den foretrukne paa vore Landsbykirkegaarde. Syd er Lysets, og Livets Sæde. Urnen sættes ofte ned i en lille Stenkiste af mere eller mindre regelmæssig Form, men efterhaanden viser Skikkenes Opløsning sig ogsaa her. I det sidste Stadium staar Urnen frit i Jorden.

I andre Tilfælde vedblev man endnu, som en sidste Mindelse om de gamle stensatte Grave, at danne smaa Stenkister, efterhaanden nærmest smaa Stenkasser af henimod kvadratisk Form, eller som Fortsættelse af Bulkistens Stenlægning en lille aflang Sten-

hob, af Smaasten; til allersidst synes de brændte Ben at være henlagte frit i Jorden. I Virkeligheden har de dog vel været skærmede af et Dyreskind eller et Klæde. Idet ogsaa Gravudstyret paa det nærmeste er bortfaldet, betyder dette, at der saa at sige intet Forhold længere er mellem de Døde og de efterlevende, snarere en Fornægtelse af, at der overhovedet var et Forhold. Gravlægningen

Fig. 10—11. Lerkar med Laag. Niptang, Kniv og Ragekniv fundne ved de brændte Ben i Karret. Fra Brøndum, Randers A. Ordinære, typiske Sager. Yngre Bronzealder.

i hvert Fald indeholder intet Vidnesbyrd derom. Men saa langt naar man først ved hele Tidsalderens Slutning. Vejen dertil var lang, og undersøges Etaperne, indtil man naaede dertil, er der adskilligt at observere.

Den nye Sædvane, som tilhører den sene Bronzealder, som regelmæssig Skik, men spores tidligere, at medgive Toiletgenstande, fortjener en kort Omtale. *Toiletgenstandene* er *Ragekniv*, *Niptang* og *Naal*, eller rettere *Syl*. *Ragekniven* behøver i og for sig ingen

nærmere Forklaring. Dens Tilstedeværelse som Normaludstyr i mangfoldige (Mands)grave kan kun betyde, at det i Danmark i den yngre Bronzealder har været den frie Mands Særkende at rase sig. *Niptangen* tydes almindeligt som et Redskab til at fjerne Haar, hvor man ikke vilde have dem, altsaa for at bruge vor Tids Betygelse et Redskab til Epilation. For saa vidt er det i og for sig meget rimeligt at finde den sammen med Ragekniven. Og der er ikke fremsat nogen anden rimelig Tydning af dette mærkværdige Redskab. Mere fremmedartet synes den lille Syl som Toiletredskab; men den er det i Virkeligheden ikke. Det er i Fundene klart, at det er en Genstand af særlig Betydning. Den har ofte endnu i Fundene bevaret sit lille Skaft. Dette kan være af Træ, men ofte er det kendeligt, at det er et Redskab, som man har ofret en vis Omhu; Skaftet kan være af Ben, men ofte af det fine, pyntelige og sikkert kostbare Rav. Det er ikke et Arbejdsredskab, men maa ses i Forbindelse med Ragekniven, altsaa som en Del af Mandens rent personlige Udstyr. Det ser noget mærkeligt ud, at *Tatovering* skulde have været almindelig hos vor Bronzealders Mennesker. Det leder Tanken paa fjerne Lande, af et Kulturtrin, som vi er vænnet til at betragte som lavt i Forhold til vor egen Oldtid; men sikkert med Urette.

Vel er det sikkert nok, at *Tatovering* ikke blev anvendt hos de klassiske Landes Folk. Men der er talrige Vidnesbyrd om, at denne mærkelige Sædvane, der i øvrigt endnu i vor Tid er almindelig i Orienten, om end næsten udelukkende hos Kvinden, i Oldtiden var i Brug hos talrige af de Folkeslag, som boede i Yderkanten af de klassiske Folks Omraader. Dette gælder særskilt Landene om Donaus nedre Løb, med hvilke vi i Norden utvivlsomt havde nære Handelsforbindelser, Men næsten vigtigere er, at *Tatovering* efter de historiske Forfatteres Vidnesbyrd faktisk var Sædvane f. Eks. i England hos Picterne, endnu langt senere end i Bronzealderen, helt ned til 3. Aarh. efter Kristus. Endnu saa sent som i 787 forbød et kristeligt Koncilium i Skotland *Tatovering*. Det tør anses for sikkert, at denne halvbarbariske Skik har været den frie *Mands* (ikke blot, eller maaske slet ikke Kvindens) Særkende i vor Bronze-

alder. — Af disse Toiletgenstande er Røgekniven sikkert at regne for den vigtigste; det er den, som holder sig længst i Fundene. Til sidst repræsenteres den af et tilfældigt Stykke Bronze.

De *Lerkar*, hvori man oftest lagde de brændte Ben fra Baalet, er sikkert for det meste almindelige Huskar. De er mest af ordinær Form, større eller mindre Krukker, vel i det daglige Liv Forraadskar, ofte ret store, op til $\frac{2}{3}$ m i Højde. I de omhyggeligt udførte Gravanlæg dækkes de med et Laag, mest et Falslaag, til Tider

Fig. 12. Lerkar med Figurer. Føvling, Ribe Amt. Fuglefigurer og, i 2. Række, Mennesker.

Fig. 13. Lerkar med Menneskefigur i bedende Stilling. Ø. Hjerting, Haderslev A.

en Skaal, der lægges over Karret i omvendt Stilling. Meget ofte er Laaget klinet til Karret med Harpiksmasse, Harpiks tilblandet andet Stof for at gøre det fast.

I et og andet Fald har man valgt Karret, synes det, med særligt Hensyn. Enkelte Gravkar med brændte Ben maa dog være særligt valgte. Eller man har ladet udføre Kar, der ved deres Figurer særtegnedes som Gravkar (Fig. 12—13).

Som Eksempel paa, at ogsaa Urnegrave kan vise Mindelser om Legemsgravens omhyggelige Udførelse og fyldige Gravudstyr, fremfører jeg Udbyttet fra en Undersøgelse, foretaget for Nationalmusæet i 1918 paa Matr. Nr. 15 a af Rom By og Sogn, 3—4 km syd

for Lemvig, i en Høj, der vel laa i Nærheden af den berømte Høj-række, som strækker sig fra Vesterhavet til Eggen om Struer, men dog ikke hørte til selve denne Række. Forholdet er ret forstaaet vistnok det, at Høj-rækken er dannet af Høje fra Stenalderen, medens den senere Periode, Bronzealderens Høje staar i et andet Forhold til Landskabet, men ikke er direkte lagte ved Vejen. Paa ikke faa Steder, hvor der foreligger Oplysninger om Højene, viser det sig, at det navnlig er Hensynet til anseelig Beliggenhed, der har afgjort Sagen. I andre Tilfælde, og saaledes ogsaa for den Høj, hvorom der her skal berettes, er det ikke muligt at se den særlige Aarsag til, at denne Plads blev valgt. Beliggenheden i Terrænet tilfredsstiller kun det ene, for Bronzealderens Tænkemaade, som det synes, absolutte Krav, at Beliggenheden ikke maatte være i lavt Land, men paa den efter Forholdene mest anseelige Plads.

Om Højens Ydre forud for Undersøgelsen vides meget lidt. Den hører til de mange Høje, der lidt efter lidt afgraves gennem en længere Aarrække. Den har dog i hvert Fald været over Middel i Størrelse. Omridset ved Foden tydede paa et Tværmaal af ca. 24 m, hvilket erfaringsmæssigt svarer til en Højde af mindst 3—4 m. Hele Overdelen var forlængst borte. Tilbage stod i Midten en Knold paa kun halvtredie m Bredde; men det viste sig, at dens Top laa 3,90 m over Jordoverfladen udenom; Toppen af denne Knold var endda afgravet, saaledes at det ogsaa ad denne Vej er tydeligt, at Højen, som det sømmer sig en ret Bronzealderhøj, har været en saadan, at den meget tydeligt har gjort sig gældende i det omgivende Landskab.

Om nogen paa et Tidspunkt, da Højen rejste sig i sin gode, gamle Skikkelse, af dette Ydre havde ladet sig lokke til Skattegraveri, fordi han tænkte sig, at der i den Grav, hvorover en saadan Høj rejste sin Kuppel, ogsaa maatte være et rigt Udstyr af Dødegaver at finde, vilde han være blevet i høj Grad skuffet. — Skønt der kun var et lille Midtparti af Højen tilbage i henimod oprindelig Højde, var der af dens lavere Del adskilligt til Rest, i ca. 2,5 m Højde, som det viste sig, saaledes at den Undersøgelse, som Ejeren,

Gaardejer Chr. Nielsen, Sdr. Overby, velvilligt tillod, trods Højens ved første Blik miserable Udseende alligevel førte til paa det nærmeste fuldstændig Oplysning om den Rolle, som Mindesmærket har haft gennem ældre og yngre Afsnit af vor skønne Bronzealderperiode.

Højen er uden Tvivl først bygget i en tidlig Del af Bronzealderen. Omtrent midt i Højen fremkom en mandslang Grav, lagt af mindre Sten, saaledes at der maa forudsættes oprindeligt at have været en Ege-bulkiste som det egentlige Gemme for den Døde. Stenlægningen var kun til Underlag for Kisten. Den var, som det er almindeligt at finde det i Bronzealderen, lagt paa den gamle Muldflade eller lidt nedgravet i den. Der var ingen Oldsager at finde; men saadant hænder ogsaa i den tidlige Bronzealder.

Hvor stor den Høj var, som dækkede denne ældste Grav, kan ikke afgøres med Sikkerhed. Det har været mindst 1 m h., men kan godt have været en Del større.

Saa er der sket det, som ligeledes ofte er hændet, at man nogle Aarhundreder senere har benyttet den gamle Høj til ny Gravlægning paa den Maade, at man lagde en ny Grav i Overfladen af eller lidt nede i den gamle Høj og samtidigt byggede Højen større. Man har ikke lagt den nye Grav lige i Midten, men lidt til Siden for den. Ogsaa denne nye Grav viser ved sin Udstrækning, 2,4 m i Længden, 1,8 m i Bredden, at den var bestemt for et ubrændt Lig, hvoraf der da ogsaa forefandtes Rester paa de nederste Stenlag. Ogsaa her maa en Trækiste sikkert forudsættes. Desværre blev der heller ikke i denne Grav fundet noget som helst, der kunde tjene til nærmere Datering. Naar dog ogsaa denne Grav uden nogen Tvivl kan regnes at være fra Bronzealderen, en noget senere Tid, beror det paa Erfaringer af tilsvarende Art i Tilfælde, hvor der var ledsagende Oldsager, som tillod en Tidsbestemmelse.

Ved denne nye Benyttelse af den fra Fortiden arvede Høj blev dens Centrum flyttet lidt mod Syd, og det er ved denne Lejlighed, at Hovedmængden af Jordfylden er tilført. Først derefter har Højen faaet det anseelige Ydre, hvorom de tilbageværende Rester endnu

i 1918 afgav tilstrækkeligt Vidnesbyrd. Og i denne anseelige Høj er der i Bronzealderens senere Del Gang efter Gang foretaget Gravlægninger. Paa det Tidspunkt, da Ligbrændingen var blevet den almindelige Gravskik, og man ikke mere byggede nye Høje, eller dog kun rent undtagelsesvis, har man ganske naturligt følt sig tiltrukket af det anseelige Fortidsminde, og har tilegnet sig det, idet man benyttede det til Gravsætning af Benene fra Ligbaalet. Og dette er sket saa mange Gange inden for et Tidsrum, der ikke kan spænde over mere end faa Aarhundreder, fra Bronzealderens Midte, vel ved Aar 1000 f. Kr. til 500 f. Kr., at Erindringen vanskeligt kunde gaa tabt mellem hver enkelt Gravlægning. De enkelte Grave synes da heller ikke at have forstyrret ældre Gravlægninger.

Antallet af yngre Grave har nemlig været i det mindste 12—13. Ejeren havde forud optaget 8—9 Brandgrave, og ved min Undersøgelse fremkom 4. I én af dem, som Ejeren havde taget op, var der foruden de brændte Ben en Tatoverenaal, i de to andre en Smykkenaal. De har rimeligvis hørt til de seneste, og til dem hørte ogsaa to af de Grave, som nu fremkom, med smaa Stenlægninger af runde, mindre Sten, paa hvis nederste Lag de brændte Ben forefandtes, uden ledsagende Oldsager af nogen Art.

Betydeligt interessantere var derimod to Gravanlæg, for hvilke der bør redegøres i større Detail.

Det ene af disse Anlæg fremtraadte som et Lerkar, omsat med runde Smaasten. Saaledes ses det i Billedet Fig. 14, forrest. Karret stod meget velbevaret, med sit dækkende Falslaag, der kun er let nedtrykket af de overliggende Sten, med sin Tætning af Harpiksmasse mellem Karret og dets Laag. Det var mærkeligt nok kun halvt fyldt med brændte Ben; i disses Overflade laa en *Tatoverenaal* med sit Træskaft delvis bevaret; men det viste sig, at der ved Siden af dette Lerkar stod et andet, mindre, der ligeledes kun var halvt fyldt med brændte Ben; af Oldsager fandtes kun en flad, ganske smal og tynd *Bronzestump*.

Det først nærliggende er jo at tro, at der ikke i det store Lerkar har været Plads nok til alle de brændte Ben fra Baalet. Men hver-

ken det store eller det lille Kar var fyldte. Samtlige Ben synes uden nogen Vanskelighed at have kunnet være i det store Lerkar. Hvorfor er der da anvendt to Lerkar? Selv om Antallet af lignende Tilfælde endnu er faatalligt, tør Muligheden af, at der foreligger Dele af to Individier i de to Lerkar, ikke afvises. Som i de forannævnte Tilfælde ligger Muligheden for Oftring af en Tjener meget nær.

Fig. 14. To Grave fra yngre Bronzealder. I den forreste Stenlægning er der i Virkeligheden to Lerkar.

Den meget fragmentariske Udstyrelse med Gravgoods henfører denne Grav til et forholdsvis sent Tidspunkt.

Noget ældre er den sidste af de Grave, som her skal omtales (ved Undersøgelsen kaldet E). Det er ret paafaldende, at den forefandtes mod Nordøst for Højcentret; den lige omtalte, D, laa mod Sydøst, hvilket er et almindeligt Verdenshjørne for Urnegrave; Sydsiden er, som foran bemærket, i Almindelighed foretrukket, ganske som Kirkegaardens Sydside i vore Dage.

Graven fremtraadte som det vises i Fig. 15, med afrundet fir-

sidet Form, orienteret omtrent i N-S, $0,84 \times 0,75$ m, dannet af temmelig ensartede, mest 12—15 cm store Sten, i Randene delvis paa Kant, for den søndre Ende en noget større, kantsat Sten. Disse Sten laa meget aabent. Mellemrummene var opfyldte med strøede Smaasten, 3—5 cm, temmelig sorterede og ensartede, mest af lys Farve.

Fig. 15. Grav E Rom.

Hele Overfladen var jævn. Stenlægningen gemte et enkelt Lerkar, der stod opret paa en flad, tynd Stenflage, dækket med et Laag af Ler, men tillige, over Laaget, med en flad, rhombisk Sten, der dog delvis blev baaret oppe af andre Sten. Karret stod væsentlig helt, dog saa fortrykket, at det ikke kunde optages helt, ogsaa fordi det viste sig, at det kun halvt var opfyldt af de brændte Ben. — Det bemærkes, at Blandingen af de lidt større Sten og de ganske smaa

Sten fortsattes ogsaa ned om Karret; dette havde meget væsentligt bidraget til at skærme Urnen.

Efter at den øvre Del af Hovedkarret, saa vel som det dækkende Falslaag — ogsaa her med Tætning af Harpiksmasse — var borttaget, viste sig det Billede, der ses i Fig. 17. Man ser en Del af Kan-

Fig. 16. Grav E. Dækstenen over Lerkarret synlig.

ten af Karsiden, samt forrest i Billedet to af de ledsagende Genstande, fremmest Ragekniv, lige bag den en »Niptang« af Bronze. I Virkeligheden var ogsaa de nedennævnte Knapper synlige; det uafbrudte Regnvejr, hvori Undersøgelsen foregik, maa tage Skylden for, at baade dette og de foregaaende Billeder viser mindre, end de burde.

Den Overflade af de brændte Ben, som vises i Billedet, er uden

nogen som helst Retouche. Benresterne laa i Karret med en jævnt rundet Overflade, ganske regelmæssigt og tydeligt nok ligefrem jævnet. Benresterne dannede en tæt, ganske jordfri Masse. Endnu paa dette Tidspunkt, ved Midten af den yngre Bronzealder, ca.

Fig. 17. Grav E. Lerkarret aabnet, Overdelen borttaget. Oldsagerne synlige ved de brændte Ben.

8—700 f. Kr., har man med Omhu samlet de brændte Ben sammen fra Baalet, rensset dem, og nedlagt dem i det Lerkar, der skulde gemme dem. Helt foroven, helt i Øst i Lerkarret og med fælles Retning N-S, laa et mere end almindeligt fyldigt Sæt af Toiletredskaber m. m., nemlig: (Fig. 18.)

En *Ragekniv* af Bronze, med traadformet Greb, tilbagebøjet til en tredobbelt Slynge.

Tatoverenaal, med Træskaftet delvis bevaret.

Niptang, med tre ornamentale Bukkeler, hvorm løber et punslet Baand.

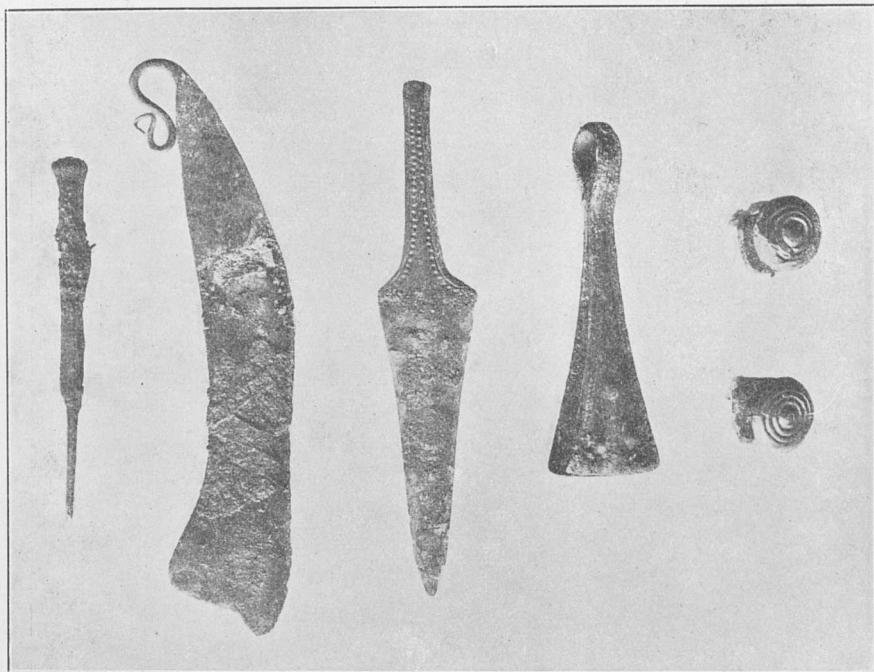

Fig. 18. Oldsager fra Grav E v. Rom: Tatoverenaal, Ragekniv, Miniatursværd, Niptang, Knapper, guldbelagte ($\frac{3}{4}$).

Fremdeles:

Miniatursværd. Skaftet er prydet med Punktrækker og har saaledes næppe været forsynet med egentligt (Træ) fæste.

To lige store *Dobbeltnapper* af Bronze, med firsidet Underplade, rund Overplade, der er belagt med en Guldblade, riflet, med concentriske Cirkler.

Udstyret taler i og for sig for sig selv. Om de ældre Tider beretter Miniaturesværdet, der nu er sunket til kun at være en Brøkdelf af et virkeligt Sværd i Størrelse. De guldbelagte Knapper tyder paa, at den Døde endnu paa dette Tidspunkt er brændt i sin Dragt (men selve Knapperne har ikke været paa Baalet, de viser ikke mindste Spor af Glødeskal). Toiletredskaberne er fuldtallige, Ragekniven, endnu en virkelig Ragekniv, Tatoverenaalen, og endelig det alligevel noget gaadefulde Redskab, der kaldes »Niptang«. Disse Toiletredskaber, den mest personlige Del af den Dødes Gravudstyr, er de, som i den længste Tid vedblivende lægges i Graven eller Gravurnen, og som i det mindste *antydtes*, ofte kun ved et tilfældigt Bronzestykke, saa længe man overhovedet har fundet Anledning til at ledsage ogsaa Brandgraven med et Udstyr. Den foranævnte Grav (D) viser os Skikken i sin Opløsning, endnu senere i Udviklingen ligger de af Ejeren optagne Grave. For det meste er det i øvrigt Ragekniven, der antydes gennem det tilfældige Bronzestykke. Og heller ikke det sidste Trin i Rækken, de brændte Ben uden noget som helst Udstyr, mangler i Fundene fra denne Høj ved Rom. Hermed er vi naaede til Slutningen af Bronzealderen, og dermed til Enden af en Udvikling, der i og for sig har formet sig naturligt og logisk. Ogsaa paa andre Omraader er det tydeligt nok, at Kulturen var naaet til et Punkt, hvor der var god Anledning til at optage nye Elementer. Det er dette Punkt, der betegnes ved *Jernets* Fremtræden som Kulturbærer.

Men forinden Bronzealderen forlades, er der Grund til endnu at omtale nogle Enkeltheder, Tilfælde, hvor Brandgraven har bragt noget særligt.

Vi vender tilbage til Tiden for den nye Skiks Begyndelse og ser i Fig. 19 en (i det ene Hjørne ufuldstændig) mandslang Gravkiste. Den vises i Billedet i tømt Tilstand, med sit Bundtæppe. Findestedet var i en Høj ved Snabhede, under Øster Brønderslev By i Vendsyssel, undersøgt 1917 af Nationalmuseet.¹⁾

¹⁾ Højene ved Rom og Snabhede undersøgte ved Hans Kjær.

Den paagældende Grav var vel fra ret gammel Tid indenfor Bronzealderen, men dog sekundær. Højen var oprindeligt bygget over en Hellekiste fra Stenalderen.

Oven over den oprindelige Gravhøj forefandttes en *stensat Kiste* af forholdsvis svære Sten, med en dækkende Stenkappe af betydelig Udstrækning, 4—5 m bred, dannet af uregelmæssige, temmelig

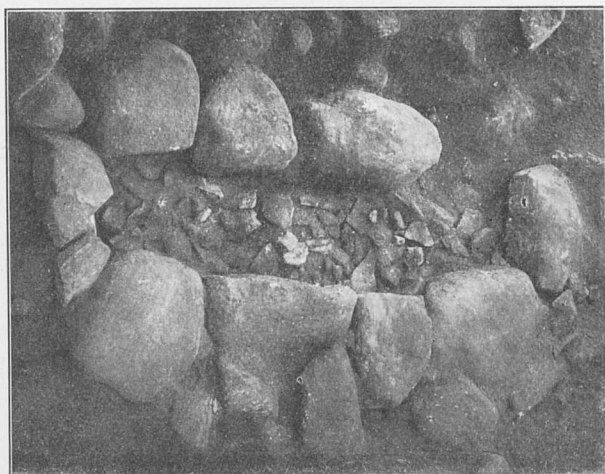

Fig. 19. Gravkiste ved Snabhede. (Tømt; Bundtæppe synligt).

tæt paa hinanden liggende Sten, mest om ved $\frac{1}{4}$ m store, mange dog baade større og mindre, hvælvet over Kisten i 2—3 Lag. Selve Stenkisten var mandslang, 2,0 m, med Længderetning i Ø-V., med 4 Sten i hver af Langsiderne, 1 for hver Ende, samt 4 Sten til Dække. Bunden var lagt med et uregelmæssigt og løst liggende Tæppe af 2—3 Lag Smaasten og løse Skærver, med ujævn Overflade. Mellem Bæresten og Dæksten bemærkedes flere Steder Rester af opløst Træ.

Gravens Indre var jordfrit. Der laa, som Fig. 20 udviser det, to fra hinanden skilte Hobe af brændte Ben. Benresterne er undersøgte af Professor H. A. Nielsen, og af ham ansete at hidrøre fra to

forskellige Individder, et mandligt og et kvindeligt. Desuden fandtes nogle faa Dyreben.

Den vestre Hob af brændte Ben bestemtes som hidrørende fra et mandligt Individ. Omtrent midt oven paa Benhoben laa et *Knivsblad* af Bronze, enegget, let krummet, med svagt buet Eg og tynd Ryg, mulig med Tildannelse til simpel Skæftning ved den lige af-

Fig. 20. Gravkiste ved Snabhede, aabnet. To Hobe af br. Ben.

skaarne Ende. Det er utvivlsomt en Ragekniv, og Fundet bekræfter altsaa Bestemmelsen af Knoglerne som hidrørende fra en *Mand*.

Midt foroven i den østre Benhob, men dog i selve Benhoben, dækket af Knoglestumper, laa en lille *Armrings* af Bronze, dannet af et paa begge Sider glat, uornamenteret Baand. Nær ved Benhobens nordøstre Kant, hvor Benlaget var ganske tyndt, laa oven paa Benene et lille Stykke grovt vævet eller hæklet Tøj, og indsat i Tøjet en *Bøjlenaal* af Bronze, det bedst bestemmelige Stykke i dette Fund, hidrørende fra Bronzealderens 5. Periode (af 9 ialt, den næstsidste af den ældre Bronzealder). Herluf Winge har undersøgt de brændte Ben og mellem Menneskebenene fundet

Knogler af et Faar (*Lam*), 5 i alt, deraf 3 i den østre, 2 i den vestre Hob.

Dette sidstnævnte, at der fandtes Lammeknogler fordelte i begge Benhobe, er et Tegn, som tyder paa, at de to Benhobe er lagte i Stenkisten paa samme Tid. Og intet taler imod, at de to Benhobe er fra samme Tid. Der foreligger hidtil intet, der tillader at anse den vestre Ende af Graven for den fornemste. Men det synes dog at være den mest nærliggende Fortolkning af dette meget mærkelige Fund, at anse *Manden* for Hovedpersonen, og at Knoglerne af den samtidigt brændte *Kvinde* er et Annex. Muligheden af, at Kvinden kan være død naturligt samtidigt med Manden, kan vel ikke udelukkes. Men den nærmest liggende Tydning maa blive den, at der foreligger et Tilfælde, hvor Kvinden har fulgt sin Herre i Døden. Jeg finder dog Anledning til at bemærke, at Bestemmelsen af de brændte Ben, selv om Forbrændingen i dette Tilfælde var mindre fuldstændig end almindeligt, kun kan være noget usikker; dog bekræfter Oldsagerne Bestemmelsen. Kniven er en Ragekniv og altsaa et utvivlsomt mandligtAttribut. Armringen og Bøjlenaalen kan lige saa vel tilhøre Mand som Kvinde. — At Bestemmelsen af Knoglerne er sket uafhængig af Kendskab til Oldsagsfundet, behøver næppe at tilføjes.

Der foreligger i hvert Fald én lignende Iagttagelse: I en stensat Kiste, fremdraget 1929 ved Andrup paa Mors (undersøgt af Nationalmuseet, J. Brøndsted) fandtes i Midten et Skillerum, og i hvert af Rummene en Hob brændte Ben. — Og det er foran nævnt, at Egtvedgraven i Virkeligheden rummede Rester af 2 Individier, hvoraf det ene snarest var Dødefølge. —

Af særlig Interesse er det, at man af og til i Valget af *Gravkarret*, Gemmet for de brændte Ben, har foretrukket Kar, som gav et *Hus*. I og for sig er det jo en nærliggende Forestilling, som dog ikke synes at være kommet til Udtryk ved Legemsgravene, at forme den Dødes Sted i Lighed med et Hus. Det er en Tanke, som først kommer til Udtryk i Ligbrændingens Tid, først i Italien, derefter gennem Mellemeuropa forplantet til de nordiske Lande.

Tydeligt fremtræder dette i en *Husurne* fra Skaane, bevaret i Museet i Stockholm. Oftest er »Huset« kun antydet ved enkelte Træk, men der forekommer Tilfælde, som giver flere Enkeltheder. Det bedste danske Eksempel er en Urne, der er fremdraget ved Bram-

Fig. 21. Husurne. Bramminge.

minge i Ribegnen, Fig. 21. Det er kun Overdelen, der efterligner et Hus; men at dette er Tilfældet, er til Gengæld tydeligt nok. Huset er rundt, med lavt-konisk Tag, der springer frem over Væggen, med Tapspærene gengivne ved indridsede Linier, øverst med en Rund-

kreds, der antyder Lyren, Tagaabningen, som var nødvendig til Aftræk. Paa Siden ses *Døren*, firsidet, med Linieomramning. — Gennem »Døren« er de brændte Ben lagte i Karret, og den er derefter lukket med et firsidet Laag. — Om Huset i Virkeligheden i den yngre Bronzealder har været rundt, er et meget usikkert Spørgsmaal. Muligheden for, at man ved Tildannelsen af Husurnen har

Fig. 22. Husurne med »Vendredør«.

fulgt en fremmed Sædvane, tør ikke benægtes. Det tyder dog paa en Virkelighed, naar man ved et dansk Lerkar af denne Art finder en indridset Tegning, der synes at betyde en *Dør*, og denne ser ud som en *Vendredør* af Fletværk. Undersøgelser paa en Boplads ved Ginderup i Thy, lidt efter Kristi Fødsels Tid, synes at vise, at en saadan *Dør*, mere en *Skærm* end en *Dør* i vor Forstand, har været i Brug endnu adskillige Aarhundreder senere. Men særskilt til Afgørelse af Spørgsmaalet om, hvornaar det firsidede Hus er

kommet i Brug i Danmark, er Husurnerne et usikkert Materiale.

Mange er de Enkeltheder om Tidernes Livsforhold, som særskilt gennem Brandgravene er naaet til os. Kun et enkelt saadant Træk skal endnu anføres. I et Lerkar med brændte Ben, fundet ved V. Lem i Salling, laa ved de brændte Ben et lille Bronzeblad, nærmest at betegne som en *Ragekniv*, med en *Fremstilling*, der næppe kan fortolkes anderledes end som en *Hest*, gaaende eller lø-

hende mod højre; fremdeles et dobbelt Baand, der er ført hen over Hestens Ryg, og yderst til venstre, halvt i Bruddet, en stjerneformet Figur; Fig. 23. Det er nærliggende i denne Fremstilling at se *Solen*, trukket af en Hest, paa lignende Maade som i det bekendte Solbillede fra Trundholmen. At finde en saadan Fremstilling, paa en saa profan Genstand som en Ragekniv maa ikke undre, naar man erindrer, at paa Kreta det utvivlsomt religiøse Symbol, Dobbeltøksen, findes som ren Dekoration, saavel paa Husvæg som paa Karside. Men omvendt viser denne Fremstilling, at endnu i Bronzealderens Slutning var de religiøse Forestillinger ikke naaet til at forme Guddommene i menneskelig Skikkelse.

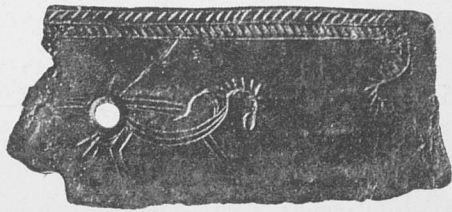

Fig. 23. Ragekniv fra V. Lem.

Det almindelige Grundlag var uden al Tvivl en Tro paa store *Naturmagter*, hvis Tilværelse man erkendte gennem deres *Virksomheder*, *Solen* først og fremmest, dernæst *Lynet*, den farlige Magt, mod hvilke man værgede sig ved *Sympatimagi* — over en Brændtbensgrav i Jægersborg Dyrehave laa som Dække en Stenflage med indskaaret »Tordentegn«, nærmest i Form af et Træ;¹⁾ endvidere det *levende Vand*, *Kilden*. I Roskilde Bys Udkant fandtes tre Bronzesværd henlagte i et gammelt Kildeløb. De bekendte skaalformede Fordybninger hidrører vel for en Del fra Stenalderen; men sikkert stammer en Del af dem fra Bronzealderen, og et tydeligt Vidnesbyrd om, at man ogsaa i senere Bronzealder i det mindste viste dem Respekt, ses i, at et Par Gange Sten med saadanne Fordybninger er fundne i Stenomsætninger med brændte Ben, i et vel oplyst Tilfælde anbragt foroven midt i den ene Side. Det maa i det mindste betyde, at man i disse Fordybninger saa noget særligt, selv om den Tid lige saa sikkert var nær, da man glemte, hvad disse Figurer betød. I den

¹⁾ Fundet endnu ikke publiceret.

tidlige Jernalder kan Sten med de runde Fordybninger ganske vist ogsaa findes i de stensatte Grave, men nu aabenbart som blot og bart Materiale, sideordnet almindelige Sidesten. Der synes i Bronzealderens Slutningstid, ganske uafhængigt af Gravskikken, der til Periodens Udgang stadig er Ligbrænding, at være sket religiøse Forandringer, mulig i Forbindelse med en Tilførsel af Figurer, nærmest fra Hallstattegnen i Østrig, som ved mærkelige Stillinger og Attributter har virket omdannende paa Forestillingerne. Ved samme Tid tiltager Fundene fra Mark og Mose. At tro, at disse Fund skulde have noget med de Døde at gøre og danne et vist Supplement til det ringe Gravudstyr, turde være en Flyvetanke hos den, som ikke i Detail har fulgt den særlige Tankegang, som ogsaa Brandgraven udviser. Disse Fund er et stort Kapitel for sig, og det ligger fjernt fra denne Fremstillings Formaal at behandle dem i Detail.

Alt imens der uden Tvivl foregik Ændringer i det religiøse Liv i mere samfundsmæssig Forstand, spores paa overraskende Vis en sjældnen Gang i et uventet Glimt Følelser og Længsler af en saa almenmenneskelig Art, at i alt Fald det betydeligste maa anføres, navnlig da det er fremkommet ved Detailundersøgelse af en Brandgrav.

Selve Materialet af brændte Ben er hidtil kun i et Faatal af Tilfælde underkastet en nærmere Granskning. Materialet er jo vanskeligt, Benresterne i Reglen ret smaa og oftest mere eller mindre forvredne, følgelig svære at bestemme.

Overhovedet er det kun i en kortere Tid, at man har sørget for, at de brændte Ben blev samlede og indsendte til Museet i det store Flertal af Tilfælde, hvor Lerkarrene blev truffene ved tilfældig Udgravning. Et større Antal af Fund venter endnu paa Fagmandens Undersøgelse. Men de faa Undersøgelser, som hidtil er foretagne, tyder paa, at der her er en Arbejdsmark af ikke ringe Betydning. At der er en vis Mulighed for i de brændte Benrester foruden Menneskebenene at finde Vidnesbyrd om Ofringer, fremgaar bl. a. af det foran omtalte Fund fra Snabhede, hvor der blandt Menneskebenene forefandtes Ben af ofrede Dyr. I de fleste Tilfælde kan det

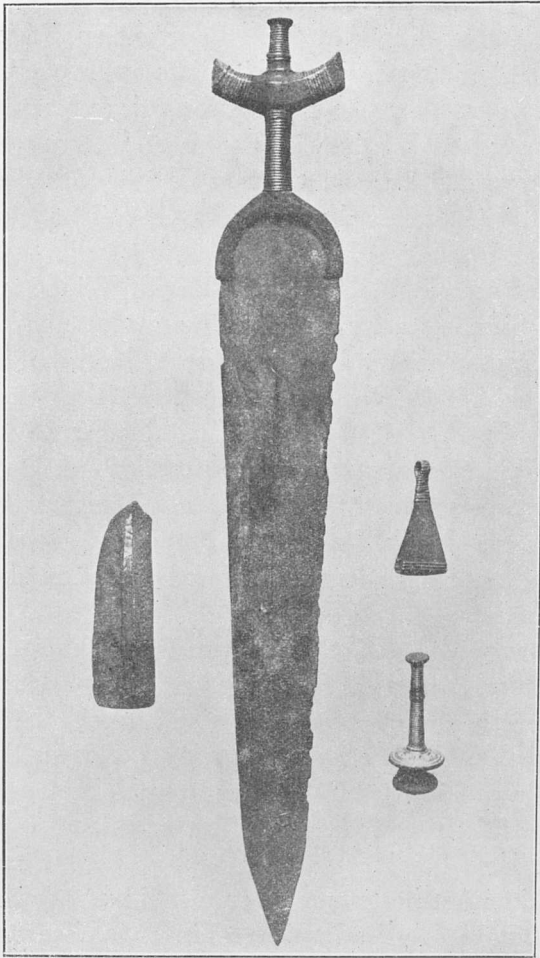

Fig. 24. Gravfund fra Brandgrav v. Borum, Aarhus A. Symbolsk Sværd, med Guldbevikling om Grebet. Ragekniv med indlagt Guldlister, Niptang og høj Dobbeltknap, begge guldbeviklede.

vel ventes, at Benresterne vil give Vidnesbyrd om foretagne Of-ringer af Dyr, i Tilslutning til de fra andre Lande overtagne Forestillinger om Nødvendigheden af at forsyne den Døde med *Fødevarer*. Mærkeligt nok synes disse Idéer ikke at have afsat Spor i den ældre Bronzealder, hvor den Døde gravlagdes ubrændt, i Legemsgrav. Og navnlig ved Ege-bulkisterne maatte Dyreben nødvendigt være blevet bevarede lige saa vel som de i Almindelighed mindre modstandsdygtige Menneskeben. Her kaster et Fund fra en Brandgrav et uventet Lys over Oldtidens Forestillingsliv.

Det skyldes afdøde Viceinspektør Herluf Winge, en af de idellest anlagte Skikkelser i vor Forskning, at dette er kommet frem i Dagen. Distriktslæge W. Dreyer, senere Direktør for Zoologisk Have, sendte ca. 1904 de brændte Ben fra et Bronzealders Lerkar til Zoologisk Museum til Bestemmelse, hidrørende fra en Urne, fundet i en Høj ved *Aalestrup* i Vesthimmerland. En Del var dog allerede tidligere kommet til Zoologisk Museum, men først ved Winges Undersøgelse fik Fundet sin Betydning.

I alt fandtes i Gravurnen foruden Menneskeben følgende Knogler af Fugle:

Corvus monedula, *Allike*. Seks venstre, 5 højre Albueben; 2 Spoleben; 4 højre, 4 venstre Mellemlaandsben; 2 Haandrodknogler; en Tommelfinger; et første Led af 2. Finger.

Corvus cornix, *Krage* eller *C. frugilegus*, *Raage*. To venstre Albueben, 2 højre, et venstre Spoleben; h. og v. Mellemlaand; h. og v. første Led af 2. Finger; h. og v. Mellemlod. »Knoglerne viser i deres nuv. Tilstand fuldt saa stor Lighed med Raage som med Krage; en sikker Artsbestemmelse er umulig.«

»Der har altsaa paa Baalet været Vinger, afskaarne i Albueledet, af mindst 6 Alliker og 2 Krager eller Raager, og et Par Kragefødder. Ingen andre Dele af Skeletterne er fundne. Vingerne har øjensynlig været Hovedsagen; det ene Par Fødder er vel en tilfældig Indblanding.«

Menneskeknoglerne i Urnen er af et ungt Menneske, med alle Mælketænder skiftede, af omtrent fuldvoksen Karakter.

»Der er vel ingen Tvivl om, hvad Hensigten har været med at lægge de mange Vinger paa Baalet sammen med Liget. Tolv smaa og fire store, sorte Vinger har skullet bære Sjælen til det ukendte Land. Det er et Udtryk for den samme Tanke, der den Dag i Dag finder Ord i en af de Sange, der oftest synges ved Ligfærd hos os: »Lær mig, o lille Trækfugl du, at svinge mig med frejdig Hu, mod ubekendte Strande«. Det er vist med velberaad Hu, at man især har valgt Alliker, eller Kaaer, som de ogsaa kaldes, til at gøre Tjeneste ... En bedre Vejviser til de ubekendte Strande end Alliken har man ikke kunnet finde ... Om Foraaret eller efter Tøbrud har man kunnet se Alliken flokkevis højt til Vejrs i hurtig, himmelstormende Flugt drage hen over Landet, kommende fra og gaaende til ukendte Egne.« Winge minder i denne Sammenhæng om, at Grønlændere i Graven hos deres døde Børn har lagt Hovedet af en Hund, som skulde hjælpe Barnet til at finde Vej til den anden Verden. »Maa-ske har Alliken hos os skullet tjene Bronzealderens Børn paa lignende Maade som Vejvisere.«¹⁾)

Dette Fund er hidtil enestaaende. Det ligger nær at tro, at det specielt har Tilknytning til en forædlet Opfattelse af Ligbrændingen, saaledes at det Indtryk, som de stedse ringere Gravskikke og den stadig tarveligere Udstyrelse med Gravgoods giver af, at Forholdet til den Døde nærmest intet Forhold var i Bronzealderens sidste Tider, i Virkeligheden er noget misvisende.

Men tilsyneladende er al gammel Skik ved at forsvinde. Dette er foran anført i Detail, og skal her kun suppleres med, at ogsaa Brugen af Fortidshøjene som Plads for Urnen er ved at tabe sig. Der kan i ganske enkelte Tilfælde endnu tues en lille Høj over Urnen, men af og til findes de saare simple Grave tæt under Jordfladen, undertiden et lille Antal nær hinanden. Det er dog sjældent at finde Urnegrave saaledes; derimod kan der være smaa Stenkister eller Smaahobe af mindre Sten. Det maa dog her som ved anden Lejlighed tilføjes, at vor Viden endnu er saare begrænset;

¹⁾ Videnskabelige Meddelelser fra den naturhist. Forening i Kbhvn. 1904.

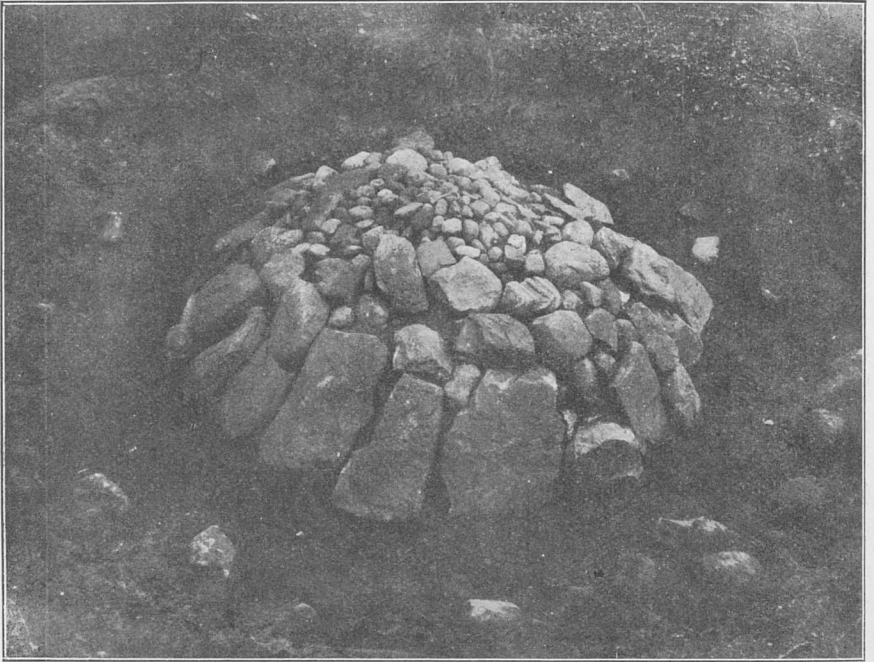

Fig. 25. Stensætning med Grave fra sidste Bronzealder. Asnæs Vesterskov.
(Fot. J. Raklev.)

et og andet kan tyde paa, at man paavirkedes af den nye Tid, den tidlige Jernalders Brug, der i forskellig Form gik i Retning af fælles Benyttelse af visse Pladser. Af denne Art er den her i Fig. 25 viste Stensætning fra Asnæs Vesterskov ved Kalundborg. Størrelsen fremgaar af, at de forreste Sten, i Anlæggets Bund, er henimod meterhøje. Stenlægningen rummede en halv Snes Urnegrave fra seneste Bronzealder.

Jernalderen.

Ved Midten af Aartusindet før vor Tidsregnings Begyndelse regnes det Skifte i den materielle Kultur at være begyndt, som navnlig betegnes ved, at *Jernet* bliver det vigtigste Nyttemetall. Det havde været længe, før ogsaa denne Bølge naaede vort Land. I Eg-

nene ved det østre Middelhav naaede man i første Halvdel af det 13. Aarhundrede til den Kunst virkelig at bruge Jern, ikke blot at udnytte det, der forekommer gedigent i Naturen; det havde man nu og da gjort forud; men det nye var, at man fandt Vej frem til at udnytte Malmen, udvinde Metallet af Bjergarten. Ved et Tilfælde er man for ikke længe siden bleven i Stand til at bestemme Tid og Sted for denne epokegørende Opfindelse, gennem et Brev, en Lertavle med Indskrift, som Kongen over Hettitterne i Lilleasien sendte til en Konge i Ægypten, vistnok Ramses II, som Svar paa en Anmodning fra denne om at erholde noget af det nye Metal fra den kongelige »Ven«s Oplag i Kisvadna i Kappadokien. Hettitterne havde den Gang et mægtigt Rige i Lilleasien, med Hovedstaden *Chatti*, nu Boghazköi, hvor man har gjort rige Fund til Oplysning om Forasiens Historie. — Hettitterkongen beklagede for Tiden ikke at kunne sende sin »Ven« noget Metal, men nøjes med at sende en enkelt Sværdklinge; han har sikkert foretrukket selv at være Herre over det nye Metal; Venskabet var ikke altid lige varmt!

Kendskabet til den tekniske Fremgangsmaade ved Jernets Udvinning maa forudsættes til os at være kommet udefra. Derimod er det ikke sikkert, eller rettere, det er usandsynligt, at der er indført større Mængder enten af Metal eller af forarbejdede Genstande. Ogsaa hos os kendtes Metallet før den virkelige Jernalder, i Bronzealderens senere Del, men det forekommer kun som et kostbart Prydmetal, f. Eks. indlagt i Bladet af en Bronzeragekniv, der tillige bærer et indlagt Baand af Guld. Der maa efter det hidtil foreliggende regnes med, at den nye Teknik trods alle Modforanstaltninger langsomt har bredt sig fra Forasien vestover, til de klassiske Lande, og derfra gennem Mellemeuropa til os. I største Delen af Mellemeuropa fandtes i det meste af sidste Halvdel af Aartusindet før Kristus forskellige »keltiske« Folkeslag, der en Tid, nærmest i 4.—3. Aarhundrede f. Kr., var mægtige, men senere fortrængtes, saaledes at deres Efterkommere nu kun lever i Europas Udkanter: Irland, Wales, Bretagne o. fl. St. Det var fremmede Erob-

rerfolk, hvis Tilstedeværelse selvsagt ikke var gunstig for Kulturudbredelse. Nord for dem, altsaa navnlig i det meste af Tyskland, boede germanske Stammer, hvis Forhold til Kulturen paa det Tidspunkt endda snarest var ringere. Kelterne blev dog i Stand til at danne sig en egen, særpræget materiel Kultur, i hvert Fald en Prydkunst, og det er ikke helt faa Mindelser, vi i vore Oldtidsfund kan finde om disse Folkeslag; det største enkelte Fund er Mosefundet fra *Hjortspringskobbøl* paa Als, der trods den store Afstand fra Kelternes Hovedsæder maa staa i Forbindelse med langt udgaaende Erobringstog, maaske et Strejftog, der er blevet knust, og derefter Valpladsens Vaaben m. m. som Offer henlagt paa den lille Mose, i selve den Baad, eller vel en af de Baade, hvori de fremmede var komne. I de 2 sidste Aarhundreder før vor Tidsregning fortrængte Romere og Germanere disse Kelttere helt fra Mellem-europa. Deres Ophold her blev kun en — ikke helt kort — Episode, af forbigaaende Betydning. Cæsars Gallerkrig behandler nogle af Faserne i disse Kampe.

Det er indlysende, at saadanne Forhold ikke kan være gunstige for Kulturudbredelse, end mindre for Udbredelse af virkelige Kulturværdier. Allerede ved Midten af Aartusindet maa det dog antages, at Kendskabet til Jernudvindingens Teknik har været ganske godt kendt hos os. Vel behøver det ikke at betyde altfor meget, at vi finder Jernbaand lagt om Hjulene paa vore *Dejbjerg-Vogne*; deres rige Ornamentik er nærbeslægtet med og er i hvert Fald ikke blevet til uden et vist Kendskab til keltisk Kultur, selv om der vel næppe kan være Tale om direkte Import. Det almindelige Vognhjul har utvivlsomt ikke haft Jernring; dertil var Metallet for kostbart; man nøjedes med at lade Egerne gaa helt gennem Hjulkransen, saa at en væsentlig Del af Sliddet faldt paa Endetræ, hvis man overhovedet i Almindelighed var naaet til at kende det sammensatte Vognhjul; i Bronzealderen kender man det ganske vist fra Solbilledets Understilling; men ogsaa dette Billede er jo en sjælden Undtagelse, hvis Udstyrelse ikke behøver at vise Arbejdsredskabets Former. Rimeligvis brugtes da endnu *Skivehjulet*. Under

alle Omstændigheder er Dejbjergvognene Pragtvogne af delvis fremmed Karakter; en lignende er fundet ved Ohnenheim i Elsass. Mærkeligt nok er der i en Brandgrav ved Langaa paa Fyen fundet Metaldele af en lignende Vogn; uden at der her skal forsøges nogen Tydning af dette særlige Fund bør det dog nævnes som et af de mærkeligste, der er fremkommet fra en Brandgrav. Men hvordan end den nærmere Forklaring af dette bliver, naar Materialet forhaabentlig i Fremtiden er øget, saa er det dog klart, at der ikke herfra kan sluttes, at Jernet allerede da skulde være kommet i almindelig Brug til ordinære Brugsgenstande. Kendskabet til Jernet betød for os, at det ikke længere var nødvendigt at indføre alt Raamateriale, som Tilfældet havde været med Bronzen. Vi havde selv et ganske vist ringe, men dog brugeligt Raamateriale, navnlig i Myremalmen. Og fra senere Jernalder er der talrige Vidnesbyrd om Jernudvinding. (Se herom: Niels Nielsen, Jernudvindingen i Nørrejylland i Oldtid og Middelalder, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1922). Ganske vist kendes hidtil ikke hjemlige Jernudsmeltningsspladser, der kan henføres til en saa tidlig Tid. Men overhovedet kendes Bopladser, saavel fra Bronzealderen som fra tidlig Jernalder kun i ringe Tal, og skønt det er givet, at Bronze-støbningen for en væsentlig Del er udført her hjemme, kendes kun en enkelt Arbejdsplads af denne Art. At der i senere Oldtid (saa vel som i Middelalderen) foregik Jernudvinding i betydelig Udstrækning, kan derimod anses for sikkert. At den tekniske Kundskab var begrænset, og at man langt fra var saaledes Herre over Teknikken, at man kunde variere Fremstillingen med Sikkerhed, har sat sig adskillige Spor i Sagn. Derfor var et godt Sværd en Familiekostbarhed (Uffe og »Skræp«). Der er jo Forskel paa Jern af Staalets og af Støbe- eller Smedejernets Karakter. Og derfor fik det gode Sværd ofte Navn. Det er vel ogsaa dette, der har været medvirkende til, at Vaaben saa sjældent henlægges i Graven, ganske uanset, om denne er Legems- eller Brandgrav.

Hovedindtrykket paa dette det vigtigste materielle Omraade er da hjemlig Virken paa Grundlag af udefra vundet Kundskab. Det

er af Betydning at følge dette; derfra naas ogsaa Mulighed for bedre at forstaa de immaterielle Strømninger. Og dette saa meget mere, som Materialet paa det her omhandlede Omraade er ret fattigt paa Enkeltheder.

Det er dog kendeligt, at immaterielle Strømninger paa dette og andre Omraader har fulgt med de materielle. Særskilt med Hensyn til Gravskik og Gravformer er det foreliggende Stof desværre ujævnt fordelt, svagt i adskillige Landsdele, fyldigt kun i Sønderjylland, det vestlige og midterste Jylland, op til Silkeborgegnen, samt Bornholm. Den vigtigste Del af Materialet viser ganske forskellige Kulturudslag, som maaske enkeltvis set kan synes at være af ringe Vægt, men dog maa forstaaes som Symptomer, der reelt set forudsætter mere.

For en stor Del har man i Gravskikken fortsat med det fra Bronzealderen arvede; en kun højt nødtørftig »Dødsære« fremtræder i de navnlig paa Bornholm saa almindelige »Brandpletter«. De brændte Ben fra Baalet sankes sammen, ofte uden at renses, og nedsættes i Jorden (Bornholm) eller i en af Fortidens Gravhøje; kun undertiden er de forud samlede i et Lerkar. Af Dødegods er der lidet eller intet: en Naal, en Ring, ofte en Øskenring fra Bæltet, eller lignende. Det sker dog ogsaa, at saadanne simple Grave fra den tidlige Jernalder forefindes i større Samling og derved faar en noget anden Karakter. Saaledes fandtes ved Vilbæk, Sønderjylland, 2 mindre Høje, der udelukkende indeholdt Brandgrave, den ene 8, den anden ca. 25. Begge Høje havde en kredsround Stensætning om Foden og fremtraadte altsaa paa Sæt og Vis som Helheder. Her, som i de bornholmske Pladser med Brandpletter, synes der da at være noget af et Skel mod den foregaaende Tidsalder: Gravene lægges i Samling og paa særlige Pladser.

Men Udstyret kan være saare simpelt, saaledes at det efter Aar tusinder kan være svært at finde det særlige frem, det som i Virkeligheden særtegnede disse Grave, naar de ikke omslutes af fælles Stenring eller lignende.

Et saadant overmaade simpelt Anlæg af Brandgrave fra »før-

romersk Tid« fremdroges 1926 ved Sepstrup i Them Sogn, syd for Silkeborg, saa simpelt, at Meddeleren, Lærer Petersen, Gjessø Skole, kun tøvende og med alt muligt Forbehold om, at det maaske kun var Børns Legeværk, gav mig Underretning derom.

Stedet var en delvis beplantet Rygning, en naturligt isoleret Banke i Øst-Vest, ca. 60×30 m, med en Højde af indtil 5—6 m, med stejle Sider, men en temmelig bred Topflade, skraanende fra Øst mod Vest. For en Snes Aar siden var den blevet beplantet; indtil da tyder alt paa, at den har været i Naturtilstand, lyngdækket. Nu havde Ejeren ryddet en Del af Beplantningen, og derved havde han fundet, at der tæt under Overfladen laa Kredse og Rammer af ganske uanselige Sten; kun en enkelt havde han selv afdækket, Resten af det »System,« som vises i Billedet Fig. 26, fremdroges ved en Undersøgelse, som jeg foretog, efter at det havde vist sig, at der midt i den først afdækkede Kreds dybere nede end Stenkredsen stod et lille *Lerkar* med brændte Ben. I Virkeligheden er det altsaa dog Ejeren Paapasselighed, der har givet os Mulighed for en ny Iagttagelse; derfor skal efter god Skik hans Navn ogsaa nævnes her, Bolsmand Niels Rasmussen.

Som det ikke sjældent hænder, var Heldet med i Sagen. Den Kreds, som jeg først undersøgte, gav det tydeligste Resultat og dermed baade Anledning til at tage Sagen alvorligt og Nøgle til Forstaaelse af de øvrige, hvor Sagen laa vanskeligere forstaaeligt. I øvrigt var de svage Stenkredse nu blevet mere eller mindre beskadigede ved Plantehullerne.

Jeg meddeler da de umiddelbare Iagttagelser ved dette hidtil saa vidt mig bekendt enestaaende Anlæg:

Grav 1, forrest til venstre i Billedet. Kreds af opr. 23 omkring hovedstore Sten, hvoraf de 20 var bevarede. Tværmaal — henholdsvis ind- og udvendigt — 0,95—1,33 m. I Midten laa en godt hovedstor, flad Sten, i samme Niveau som Kredsen. Ucentralt, ca. 0,3 m under Overfladen, stod, frit i Jorden, et mindre *Lerkar* med brændte Ben, uden kendeligt Dække. Indenfor Kredsen var der Sandmuld, uden Al; Undergrunden gruset Bakkesand.

Grav 2, til højre i Fig. 26. Ufuldstændigt bevaret Stenkreds, 1,0—1,33 m i Tv. I Midten en Sten som i *Grav 1*, nogenlunde centralt. Stenenes Overside var saa at sige i Overfladen; de laa paa Algrund. Lerkarskaar laa spredt. Graven har her ligget saa overfladisk, at selv de brændte Ben, som ellers er ret modstandsdygtige mod Opløsning, her var fuldstændig forsvundne; de har ligget i det Kar, hvis Rester laa der som Skaar. Karret har staaet uden Beskyttelse paa Al'en og er blevet søndertraadt eller paa anden Maade ødelagt.

Grav 3, Fig. 26, i Mellemgrunden til venstre. Stenkreds, med 17 bevarede, nogle borttagne Sten, 1,8—2,2 m i Tv. Stenene laa paa Al. I Midten et Hul, gravet af Lodsejeren. Der fandtes enkelte Lerkarskaar, der vel er fra Gravkarret. Ogsaa her har Graven sikkert været paa Allaget, og følgelig er Karret i uvis, ældre Tid blevet forstyrret, de brændte Ben opløste.

Grav 4. Firsidet aflang Stenramme, i Mellemgrunden t. h. i Fig. 26. Retning Ø-V; Tv. indv. $1,9 \times 2,7$, udv. $2,15 \times 2,95$ m. En Del beskadiget ved Pløjning af Furer til Beplantning. Under Stenene Allag, der i Midten fandtes gennembrudt med et rundt Hul, 0,3 m br., 0,20 m dybt. Sikkert var dette Graven, skønt der hverken fremkom Skaar eller brændte Ben; disse har ligget frit i Jorden og er som i de foregaaende Tilfælde ganske opløste.

Mulig vil man finde, at de her fremsatte Tydninger er byggede paa et noget negativt Materiale. Det var saa heldigt, at den positive Bekræftelse kom med *Grav 5*, der i Fig. 26 ses bagest til højre, en noget større Stenkreds, oprindeligt af ca. 45 Sten, hvoraf 28 var bevarede. Mellem Stenene var der Sandmuld, under dem Al, der i Midten var gennembrudt til $\frac{1}{3}$ m under Overfladen med et Hul, $\frac{1}{3}$ m br., nedefter afsmalnende som Underdelen af et Lerkar. Hvis et saadant har været til Stede, var det dog næsten ganske opløst; der forefandtes kun enkelte, stærkt opløste Skaar, men var bevaret en Smule brændte Ben, og mellem dem 2 Brudstykker af en *Jernnaal*.

Grav 6. Stærkt ødelagt. Lignende Forhold som ved *Grav 2*.

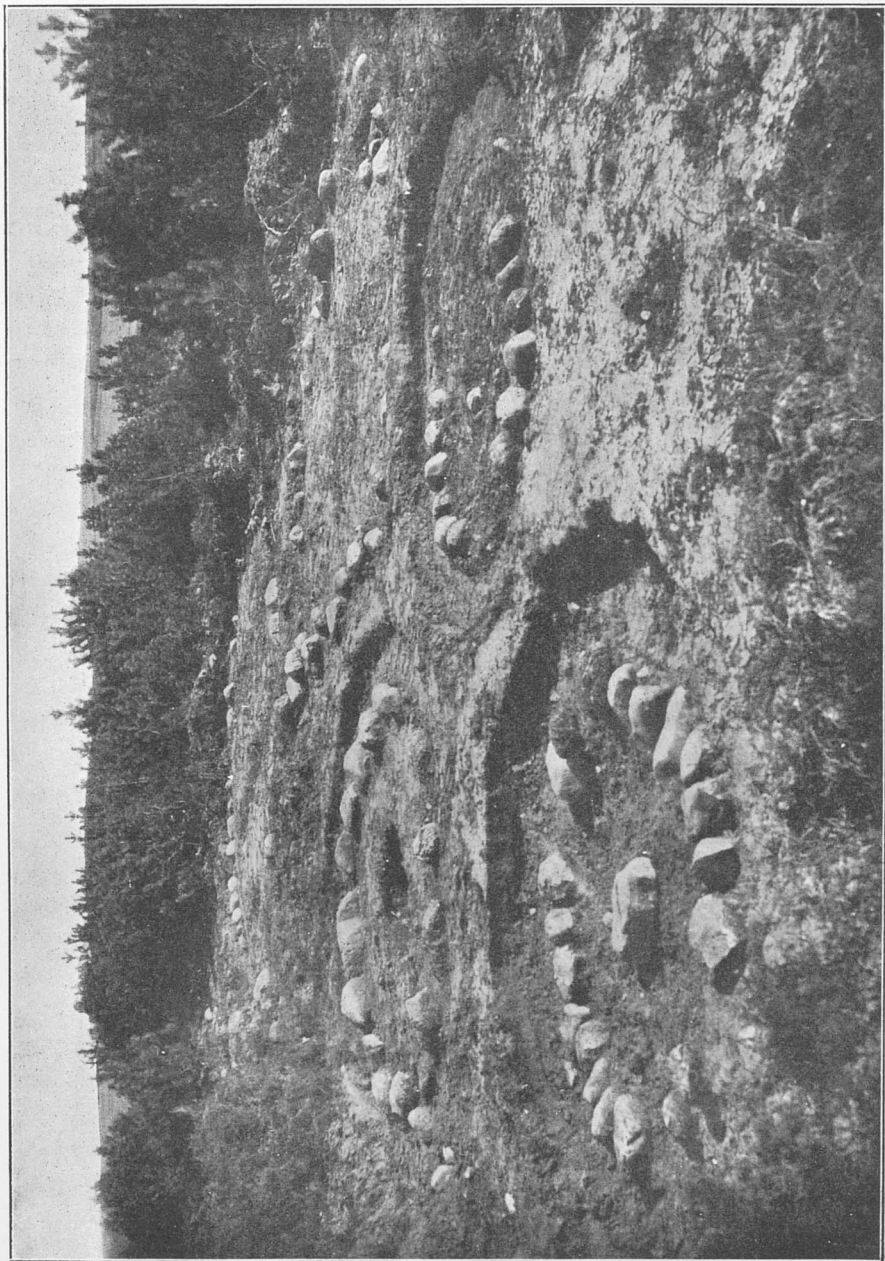

Fig. 26. Førrøm. Grave ved Sepstrup, Vrads Herred.

Saa simple end Forholdene er, og kun med faa Elementer til Oplysning, vil det dog sikkert ses, at Tydningen er ganske reel: Hvad vi har for os, er overmaade simpelt anlagte *Brandgrave*, hvor dog Stenkredsen giver Samling. De brændte Ben er lagte i en Hob paa den gamle Algrund, eller i en Fordybning i Algrunden, eller i et Lerkar, anbragt paa Algrunden eller nedgravet igennem denne, undtagelsesvis gemte i et Lerkar. Tidsbestemmelsen er givet gennem Lerkarret fra Grav 1 og Naalen i Grav 5: *fjorromersk Jernalder*. Det er et sjældent lykkeligt Træf, at Arkæologen fik Lejlighed til at lære en saadan Plads at kende. Kun ganske undtagelsesvis er det saa heldigt, at Lodsejeren er indstillet paa at skænke noget saa tilsyneladende ringe Fund Opmærksomhed. Havde ikke Arkæologen i anden Anledning været paa Egnen, var det hele sikkert fjernet, uden at nogen havde haft Mod til at kalde ham. Man vil jo nødig volde blind Alarm. Og yderligere var det saa heldigt, at der trods den overfladiske Placering dog var bevaret saa mange Elementer, at en sammenhængende Tydning var mulig. Der *kan* have været — *har* sikkert været talrige Pladser af denne simple Art, som er forsvundne uden at deres rette Karakter er opdaget. For den, som tror paa Muligheden af at naa Resultaterne ad talmæssig Vej, giver det Anledning til forskellig Overvejelse. Kun et heldigt Tilfælde, med et næsten utroligt Sammenfald af heldige Omstændigheder, vil bringe nye Pladser af denne Art for Dagen. Saa lette Anlæg kan være forsvundne i Tusindtal uden at opdages. — Man kan, om det glæder Sjælen, tro, at dette er Underklassens, Trællenes Grave. I Virkeligheden fremtræder det kun som den til det ringest mulige Maal af Omhu, men dog med Reminiscenser af gammel Gravskik reducerede Minimum af den Sædvane, som begyndte med, at den Dødes mest personlige Eje skulde følge ham i Graven, og at selve Graven i nogen Maade skulde være den Dødes Hus. Endnu er jo dog Stenkredsen Afgrænsning udadtil. Men det er samtidigt klart, at saadanne »Anlæg« maa staa ved Afslutningen af en Tankegangs Liv. Skal det ikke ende i den rene Ligegyldighed, maa der tilføres nye Elementer. Og dette skete. Som saa ofte forud kom de nye Ele-

menter fra den klassiske Verden. Man modtog nye Impulser, som i Gravskikkene førte fra Brandgraven tilbage til Legemsgraven, og i den følgende Tidsalder, den *romerske Periode*, der regnes at tage sin Begyndelse ved Kristi Fødsels Tid, ser vi atter gammelt og nyt brydes med hinanden. Dette træder frem paa mange Omraader, men særlig tydeligt i Gravskikkene.

En anden Art af Pladser viser, at man ogsaa ud fra de foreliggende Forhold kom til en noget fyldigere Opfyldelse af Pligterne overfor de Døde.

Paa disse ofte udstrakte Pladser, der fortrinsvis kendes fra Vestjylland, samt Dele af Sønderjylland, er de brændte Ben stedse gemte i et Lerkar; det nye er, at Urnen dækkes af en Høj, ganske vist kun lille, nærmere en *Tue*, men dog en Høj. Dens Højde er mest om ved $\frac{1}{2}$ m, med et Tværmaal af 5—6 m. Men det er karakteristisk og stemmende med det foran meddelte, at disse Smaahøje ligger *samlede*. Det er dog som en ny Følelse, der gør sig gældende i forskellig Form. Det er første Gang siden Stenalderen, at man sporer noget saadant. Bronzealderen har saa udpræget individuel Karakter.

Disse *Smaahøje* forefindes (eller forefandtes; for en stor Del existerer de ikke mere) i Samlinger med op til 1000 Grave! Saa mange har der været paa en af de største, ved *Aarre*, Vardeegnen. Ca. 250 forefandtes endnu 1892, da Pladsen blev undersøgt af Nationalmuseet. Pladser med 20—30 er ikke ualmindelige. (Nogle saadanne Pladser er fredlyste, ved Birkelev, Sønderjylland, med en Snes Grave; ved Lunde, Vardeegnen, med et lignende Tal).

Atter her ser man Traditionen fra Bronzealderen fortsætte sig, tør man i hvert Fald tro, ved den Tilkendegivelse af Omhu, som viser sig i, at de brændte Ben vaskes, før de lægges i Urnen. Lerkarret er anbragt paa Undergrunden, eller lidt nedsænket i den. Derover tues Højen. Men Gravudstyret er stadig ringest muligt: En Naal fra Dragten, en *Øskenring*, ligeledes sikkert fra det brugelige Bælte, sjældent, men dog en Gang imellem noget mere. Men ofte slet intet.

De bornholmske Grave viser undertiden lidt mere, Tilnærmelse

til et Udstyr. En nærmere Redegørelse herfor tør udelades. Bornholm har i Jernalderen paa adskillige Punkter sin egen Skik, for hvilken *E. Vedel* i sine Skrifter har fyldestgørende redegjort. Pladserne er store, *Kannikkegaard* med 800 Grave, den største, Nexøegnen; en anden er Kanegaard ved Rønne. De falder i og for sig indenfor det almindelige Synspunkt, den tydelige Samfundsfølelse; men desuden fremviser de Egenheder, som det er for fjerntliggende at indgaa paa. Noget beror uden Tvivl paa Impulser fra den ikke fjerntliggende sydlige Østersøkyst.

At man dog er i en ny Tid, viser sig ikke blot gennem Jernets Anvendelse til de daglige Brugsgenstande. Det tilkendegiver sig ogsaa gennem Lerkarrenes, Urnernes Form. Ligeledes er de simple Brugsgenstande ikke blot af Jern, men ogsaa i Former- som er Bronzealderen ubekendte, ofte ganske særprægede, uden i og for sig at være bedre end fra Bronzealderens Slutningstid.

Uden Tvivl er der i det nye Tale om Kulturpaavirkninger sydfra, og om Ændringer i Tankegangen, som kan staa i Forbindelse med nye Elementer af psykisk Art, hvis fulde Virkning dog først viser sig senere. Der er ingen Grund til at tænke paa Muligheden af Indvandring af blot noget Omfang. Forandringerne er kun saadanne, som fremkommer lidt efter lidt, ved langsom Ændring i Tankegangen. En saadan Ændring vil stedse fremkomme, hvor en Bølge i Tanke- og Forestillingsliv har ligesom løbet sig træt, og Tiden er inde til nye Tankers Vækst. Impulserne *kan* være — *er* sikkert komne udefra; men Ageren i Menneskernes Forestillingsliv er den hjemlige, der ikke i Længden kan ligge brak. Glimtvis erkendes dette gennem Fundene, der er naaede til os, endda de er mere fragmentariske og tilfældige end i de ældre Tidsafsnit. Gravene lægges nu fortrinsvis under Aabenmark, hvor deres Fremdragelse er langt mere tilfældig end i Højene; de kan ikke eftersøges, men fremkommer tilfældigt, saaledes at systematiske Undersøgelser sjældent kan foretages.

I de skiftende Former er det altsaa *Brandgraven*, der i Bronzealderens senere Del og den tidlige Jernalder, rundt regnet i de

sidste 800 Aar forud for vor Tidsregnings Begyndelse, var eneraadende. Navnlig ved Brandpletten var Omsorgen for den Døde reduceret til et Minimum, — synes det i hvert Fald. Der kan selvfølgelig ogsaa her ved Udførelsen af Dødefærden have været Skikke, som løftede den til et højere Plan, men hvorom vi intet ved. Ogsaa det ledsagende Gravudstyr peger dog i sin Fattigdom i samme Retning.

Det hænder dog, at der kommer Tegn paa, at dette følte som for fattigt, og at Tanken var modtagelig for *noget nyt*, og saa sandt nye Skikke maa være fremgaaede af ny Tankegang, at det gamle er afløst af nyt og sikkert igen noget udefra tilkommet. Det nye viser sig derigennem, at *Legemsgraven*, ledsaget af nye Skikke, atter kommer i Brug og dette i saa høj Grad, at denne Gravform i Aarhundrederne nærmest efter Kristi Fødsel bliver almindelig, om end aldrig eneraadende, hverken tidsmæssigt eller i nogen Del af Landet.

Der er ved vor Tidsregnings Begyndelse, i den »romerske« Periode, der sædvanlig betegnes saaledes efter den store Mængde af Importgenstande, der tilførtes Landet, først fra selve Italien, senere fra de romerske Provinshandelsstæder ved Rhin og Donau, tillige sket betydelige Ændringer i Forestillingerne om de Døde og deres Krav paa de efterlevende. Legemsgraven, Gravlægningen uden forudgaaende Brænding, viser sig igen, først sporadisk, senere almindeligt, med en Mellemperiode, hvori man ser Kampen mellem gammelt og nyt vise sig gennem paafaldende Gravformer, der er opstaaede ved Blanding af ældre og yngre Skikke. At der herved atter er Tale om Vandring og Udbredelse af *nye Forestillinger*, men ikke om Indvandring af ny Befolkning, fremgaar netop af denne tilsyneladende Forvirring. Helt lykkedes det heller ikke for den nye Skik at fortrænge Ligbrændingen, der nu var blevet det gamle, tilvante; den fortsættes endog som Hovedregel paa Bornholm, baade gennem romersk Jernalder og den næste Periode, Folkevandringstiden.

Den nye Skik fremtræder nærmest revolutionerende paa dette ellers saa konservative Felt. Nærmest maa man atter søge Udgangspunktet for den nye Bølge i Italien. Omslaget viser sig dog stærkere

nord for Alperne, hvor imidlertid de forskellige Landsdele forholdt sig meget forskelligt. Lærerigt er Forholdet paa et Sted som Hallstatt-gravpladsen i Nedre-Østrig, hvor Legemsgraven viser sig genoptaget allerede i en Tid, der svarer til Slutningen af vor Bronzealder og Begyndelsen af vor Jernalder. Yderligere synes det, at Bølgen er vokset i Styrke paa sin Vej mod Nord. Den nye Form for Legemsgrav krævede et rigeligt Udstyr, navnlig med *Fødevarer*, i hvert Fald, naar han (hun) var af højere Rang. Man vælger til Gravkar nu atter Bronzekar af større Anseelighed end det simple Lerkar, hvormed man længe havde ladet sig nøje. Et Eksempel er det velkendte palmetprydede Bronzekar fra Møen, et græsk Arbejde, der dog vel er kommet til os over Italien. I Urnen nedlægges flere Genstande end som tidligere den simple Bæltehage. Selv Sværdet lægges i Urnen, om fornødent sammenbuddet for at kunne finde Plads.

Sædvanligt har de ledsagende Genstande været paa Ligbaalet, brændte med den Døde. Saaledes findes saa vel det smalle, tveeggede Sværd, der regnes for keltisk («la Tène»), det, der var af saa blødt Jern, at de romerske Forfattere omtaler, at Kelterne, naar det bøjede sig i Kampen, traadte det lige med Foden, — som det eneggede, forholdsvis korte og brede Sværd, der i Danmark anses at tilhøre de første Aarhundreder af vor Tidsregning, romersk Tid. I en vis Sammenhæng hermed staar vistnok det foran omtalte Fund af Vogndelev i en fyensk Brandgrav (Jfr. herom N. F. B. Sehested, Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm, S. 187). Denne Grav udmærkede sig desuden ved, at selve Gravlægningen var sket i en stor Jerngryde, men inden i denne var der en Bronzekedel, og foruden de brændte Ben og Vogndelene var der 2 store Guldringe, Fingerringe, tilsammen ca. 100 Gram, altsaa af ca. 250 Kr. Metalværdi. Der var Rester af mindst 5 Bronzekar, 4 almindelige Lerkar, et enegget Sværd og Dele af endnu 3 (eller store Knive), med Bronzebeslag paa Munding og Dop af Skeden, 2 Skjoldbuler; at der iblandt Rester af Trækul ogsaa fandtes af Røn, kan efter det tidligere om denne Træsorts Betydning anførte ikke overraske.

Det fyldige Udstyr har endnu i denne Brandplet gammel Karakter, Mandens personlige Udstyr. Men dels er denne Grav uden Tvivl en fornem Mands Grav, dels tilhører den en Tid, hvor den nye Skik endnu kun var i Frembrud. I sin folkelige Form tager den sig noget anderledes ud, navnlig da i Jylland, hvor den kendes fra Gravpladser med mere end 100 Grave. Paa Øerne er der ogsaa over

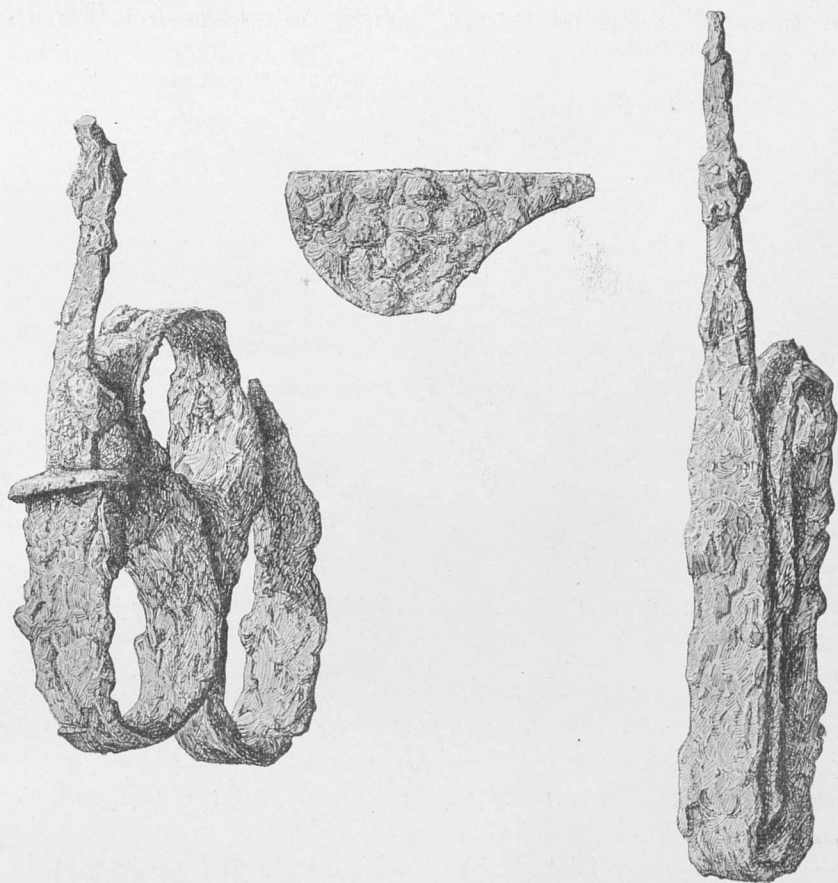

Fig. 27. Jernsager fra Gravplads ved Harnebjerg, Humle, Langeland. Til v.: Sammenbuktet Sværd af førromersk Form, samt Kniv. Fra Brandpletter. Til h.: Sværd fra en Brandplet, der tillige indeholdt Skjoldbule, Spydspids, Ragekniv. Sværdet var i sin Skede.

denne Gravskik adskillig Fornemhed. Det nye er i første Linie et rigeligt Udstyr med *Mad* og *Drikke*, i jyske Grave repræsenteret ved op til 14—16 Lerkar, samt Kødmdad, et halvt Lam, hvis Knogler endnu erkendes i Graven. Lerkarrene er af forskellig Form, Fad, Skaale, Kopper, Bægere, Vaser, men det samlede Sæt saa ensartet, at der maa have været faste Former for Art og Mængde af den Rejsekost, der kræves. Graven bliver som Følge af det store Udstyr nærmest kvadratisk.

Fig. 28. Urne, Sværd, Spydspids. Sværdet keltisk. Fra Skovlyst, nær Konge Aa.

Paa Øerne er ofte flere af Karrene af Metal, og delvis som Følge heraf faar Graven i det hele en fornemmere Karakter. Desuden ligger der sjælden mere end 3—4 Grave paa samme Plads. Den fornemste af dem alle er *Hobygraven*, Lolland, med sit skønne Sæt af Drikkekar, men i den almindelige Karakter er ogsaa denne Grav præget af den nye Skik. Rent i Forbigaaende skal anføres, at disse rigt udstyrede Grave har tilført os adskillig Kundskab, bl. a. om den krydrede Drik, der i denne Tid var i Brug. At Kødmdaden sædvanlig var anbragt saaledes, at den laa bekvemt for Haanden, med Kniven

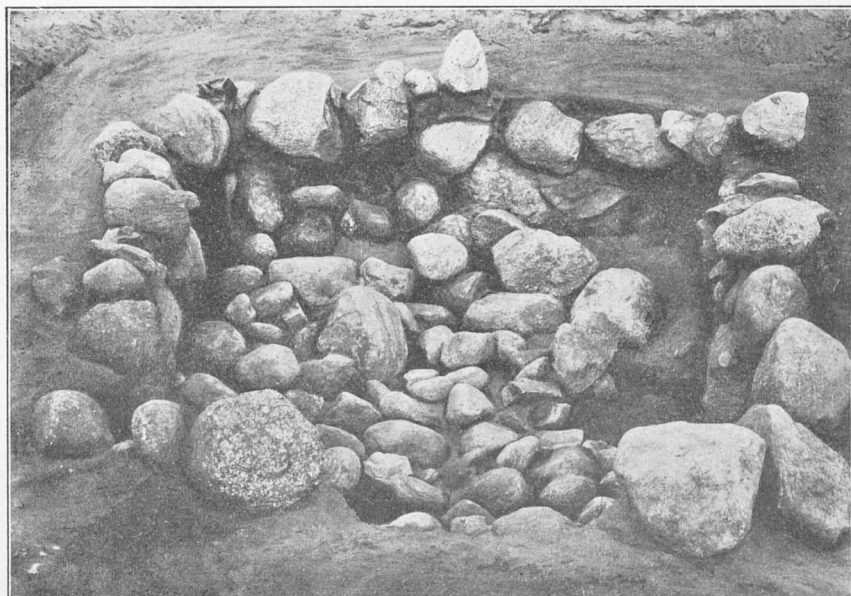

Fig. 29. Legemsgrav, Ryomgaard. Med Ramme af Sten, samt dækkende Stentæppe.

Fig. 30. Legemsgrav, Ryomgaard. Stenramme. Lerkar, delvis knuste af Jord- og Stentryk.

til Sønderdeling, er et nyt, talende Tegn om den saare materielle Baggrund for den nye Udstyrssædvane. At den nye Skik er tilført ved »Kulturspredning«, lige saa lidt som i sin Tid Ligbrændingen forudsatte ny Indvandring, synes at fremgaa af Gravfund, der be-

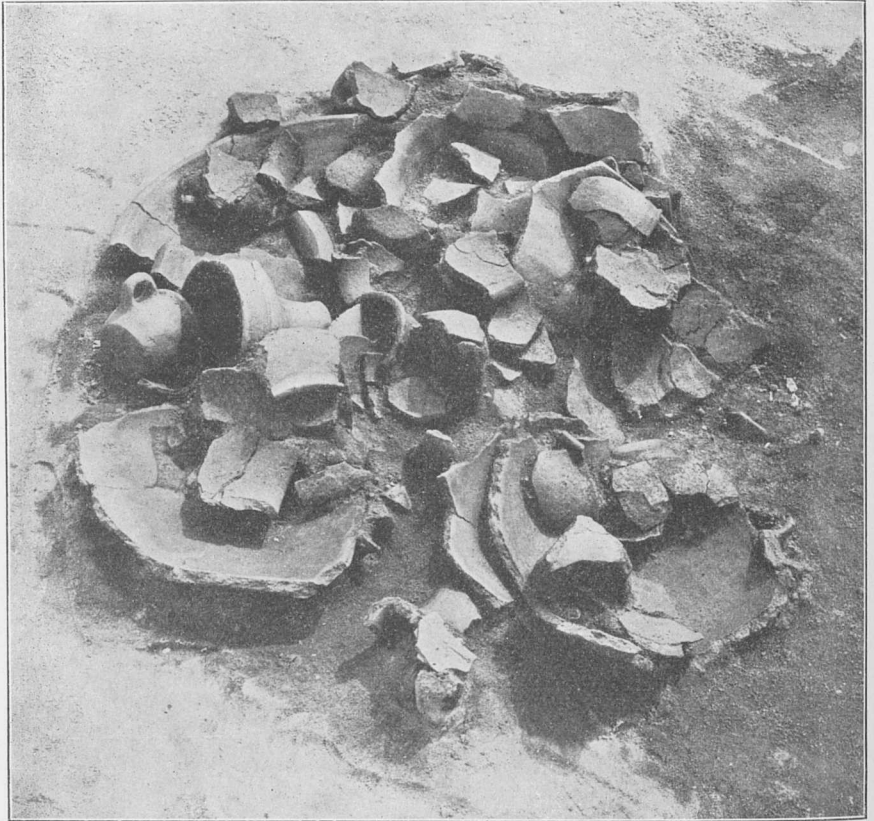

Fig. 31. Brandplet med 8 søndrede Lerkar. Ryomgaard. Kun et af dem har været paa Ligbaalet.

lyser Brydningen mellem gammel og ny Skik, — det var jo nu Ligbrændingen, der var gammeldags. Særlig tydeligt er dette fremgaaet af Undersøgelser paa en større Gravplads (36 Grave) ved Ryomgaard i Randers Amt. (Beretning om en Del af Undersøgelsen ved K. Friis Johansen, Aarbøger, 1915).

Der findes paa denne Gravplads Legemsgrave, der særdeles godt tilfredsstillende Normalanlægget for denne Periode, ofte dog med nogen Usikkerhed i Detaillen. Denne synes at tilhøre en forholdsvis tidlig Del af den Periode, som disse Pladser tilhører, de første Aarhundreder af vor Tidsregning. Det er ejendommeligt for Jernalderens Gravpladser, at de oftest er afgrænsede til kun at omfatte Grave fra en enkelt Kulturperiode, sjældent mere end 2—3 Aarhundreder.

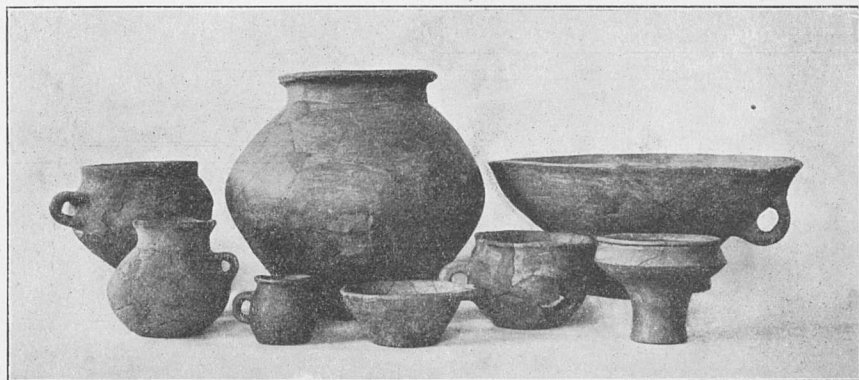

Fig. 32. Lerkarrene fra Graven Fig. 31, sammensatte.

Brydningen mellem Legemsgravens Skik og Brandgravlægningen viste sig paa flere Maader.

I Fig. 31 vises en Brandgrav, der viste sig i ringe Dybde under Overfladen som en oval, kulsort Plet, $0,75 \times 0,90$ m, med en Dybde af $0,45$ m. Efterhaanden som den stærkt kulblandede Jord, der ogsaa indeholdt brændte Ben, blev fjernet, viste sig det Skaarlag, der ses i Fig. 31. Hele var kun Bæger og Drikkekop, til venstre foroven i Billedet; Koppen har vist ligget inden i Bægeret, som det er sædvanligt i Legemsgraven. Af de øvrige Skaar sammenstilledes Resten af det fra Legemsgraven velkendte Bordstel, med Fad, stor og lille Vase, 2 Hankekar, Skaal, — det hele Sæt vist i Fig. 32. Kun et af Karrene har været paa Ligbaalet.

Fig. 33 viser en Grav af en anden Type. Et stort vaseformet Lerkar stod i ringe Dybde under Overfladen, op til nogle større Sten, med et Par Smaasten til Beskyttelse, og ved disse fandtes en Bronzefibulå, Bøjlenaalen, der havde holdt Dragten sammen. Idet Rand og Overdel af den store Vase blev borttaget, viste sig det overraskende Billede, som vises i Fig. 34. Der laa i dette Kar et ganske tæt pakket Lag, der indeholdt hele og sønderbrudte Kar af det sæd-

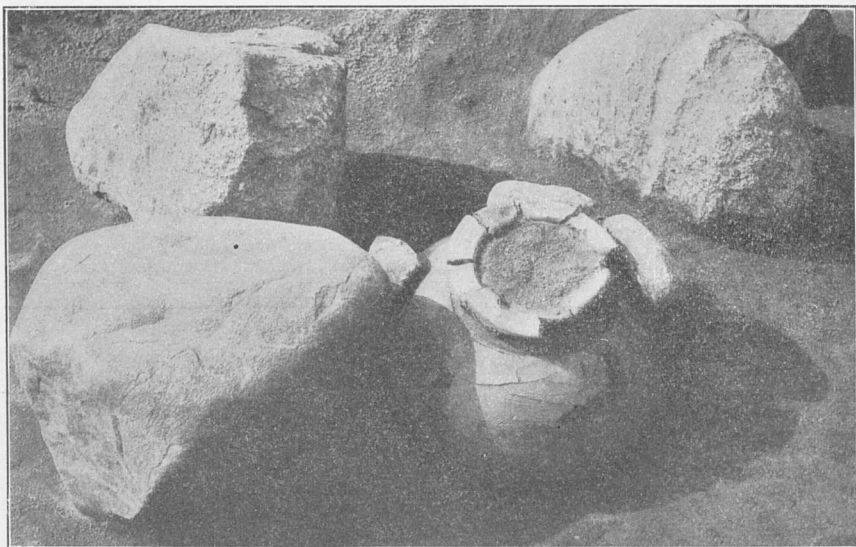

Fig. 33. Vase med Brandgrav. Ryomgaard.

vanlige Sæt. Kop, Bæger og Hankekar ses i det væsentlige hele. De øvrige er søndrede for at kunne faa Plads. Det hele er et mærkeligt Forsøg paa at forene gammel og ny Skik. Hele Sættet er fuldstændigere end det forrige, se Fig. 35. Foruden de allerede nævnte Smaakar: 2 mindre Vaser, Fad, Skaal og et Hankekar. Den store Vase, hvori de øvrige fandtes, ses midt i Billedet.

Endnu en Melleform for Gravlægning er vist i Fig. 36. Graven viste sig, ligeledes i ringe Dybde under Overfladen, som en rundagtig, sort og stærkt kulholdig Plet, tilsyneladende en ordinær

Brandplet. Men af denne opdukkede efterhaanden det mærkelige Billede, der vises i Fig. 36. Det var ikke, som det ventedes, spredte Lerkarskaar, men en samlet, forholdsvis sluttet Gruppe af hele Kar,

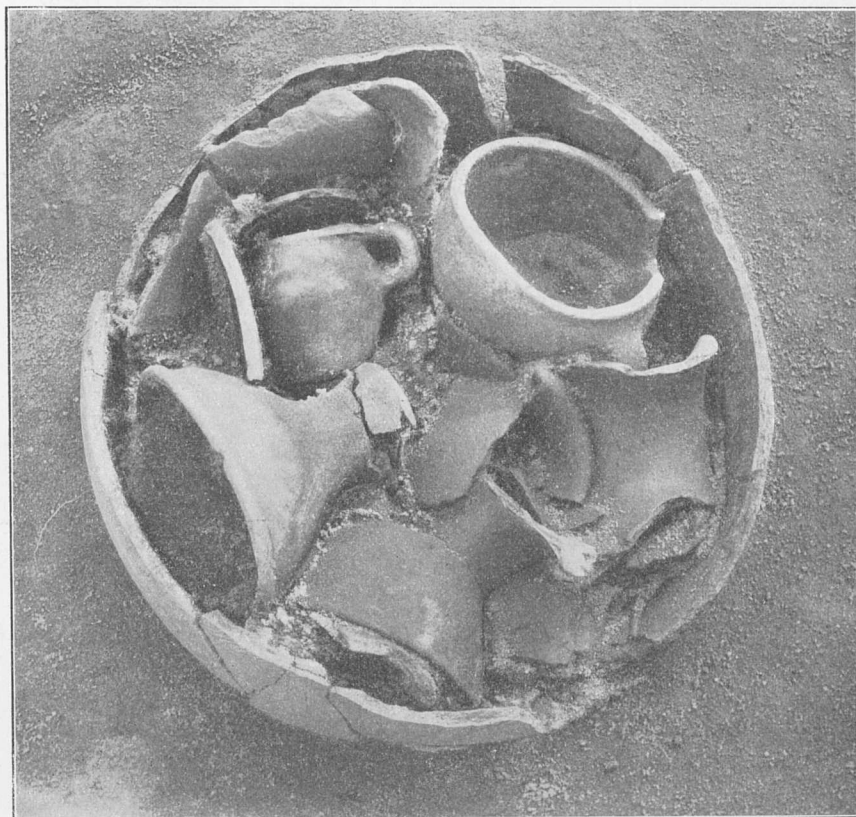

Fig. 34. Vasen Fig. 33. Overdelen borttaget.

støttede mod et Par mindre Sten. En stort Lerfad forsøgte at dække det altsammen og gøre det til en Helhed. Under Fadet forefandtes 3 Vaser af forskellig Form og Størrelse. »En lille Skaal var stillet ved Siden af den mindste Vase; mod de 2 andre lænede sig et Hankekar. Ind under den store Vase laa en lille Kop, omsluttet

Fig. 35. Hele Karsættet fra Graven Fig. 34.

af et stort Skaar af et andet Hankekar, hvis øvrige Dele, ligesom Splinter af brændte Ben, Kulstumper og smaa Stykker af ildskørnet Flint laa spredt i den sorte Jord, som omgav hele Gruppen«. — De

Fig. 36. Ryomgaard.

brændte Ben var i Hovedsagen samlede i den ene af Vaserne, med en Jernkniv til Sønderdeling af Maden, en lille, segldannet Kniv med spiralsnoet Grebspids og en Naal som de særlige Dødegaver. Hvorledes man forstandsmæssigt har kunnet affinde sig med noget saadant som at føje hele dette Madudstyr til en Brandgrav, er temmelig vanskelig forstaaeligt. Men Sagen er sikkert, at det ikke skal, eller har skullet virkeligt forstaaes. Den nye Skik har virket tvingende trods al Logik.

Et noget tilsvarende Eksempel skal anføres fra Fyen, Ellerup i Svendborg Amt. Ved Pløjning fremdroges Bronzekar, der viste sig at være anbragt paa et tykt, kulblandet Lag med brændte Ben. I dette Tilfælde havde Sagerne været paa Baalet. Der forefandtes: Tveegget Sværd med Dopsko af Bronze, Øxe, Spydspidser, Skjoldbukkel, 2 Sporer (altsaa var det en Mandsgrav), en Jernkniv. Fremdeles Partier af mindst 2 romerske Bronzespande med riflet Side og særligt udformede Hanke, Øsekar med tilsvarende Si, Dele af 2 Drikkehorn, et helt Lerkar, Skaar af flere andre Kar, med andre Ord, samme Skik som foran fremført, i de rigere Landsdeles fornemmere Udformning af den fælles Brug.

Det er dog, ret selvfølgelig, kun Undtagelsen, at Brandgraven fremtræder med saa rigt et Udstyr, en naturlig Følge af, at disse Grave ganske overvejende maa tilhøre Overgangstiden. En Grav som den fra Ellerup viser os derhos Stormandsgraven. Et fyldigere Billede viser en stor Gravplads, og en saadan foreligger undersøgt, ligeledes paa Fyen, ved *Broholm*. Sehested skrev Beretningen om den i det tidligere nævnte Værk om Broholm-egnens Oldtidsfund. Der blev undersøgt ialt 380 Grave, og Pladsen var endda ikke dermed udtømt. Den tilhørte nu ikke udelukkende den romerske Periode, men ogsaa den følgende *Folkevandringstid*. Mærkeligt nok var samtlige Grave Brandgrave, de yngste fra ca. 500 e. Kr. Man har her, i Modsætning til Jylland, fastholdt Ligbrændingen meget længe, men har optaget en Del af Kravet om fyldigere Udstyr. Væsentlig viser denne Plads os sikkert den jævne Befolknings Skik: Et Vaaben, Spyd, Øxe, fandtes kun i ganske enkelte Grave. Baade

Mands- og Kvindegrave forefandtes, ikke altid kendelige fra hinanden; 79 Grave, med Jernkamme (4) eller Dele af Benkamme kan vel bestemmes som Mandsgrave. I 41 var der Glasperler og i lige saa mange Fibulaer, vel Kvindegrave, ligesom de, der indeholdt Nøgler og Tenvægte; Doppet til Bælteremme er vel fra Mandsgrave. Det hele Terræn med Grave var ca. 1,5 ha, og at det var en samlet, »velplejet« Gravplads, fremgaar bedst af, at ingen Grav havde forstyrret en ældre Grav. — Man har aabenbart paa Fyen været mere konservativ end i Jylland. Menigmandsgrave har kun i ringe Maal optaget Kravet til rigere Udstyr. Noget lignende gælder Sjælland, hvor fra der dog kun haves Kendskab til et Faatal af Overgangsgrave. Det hænder, som et nyt Udtryk for de større Krav, at der bygges en Høj over en Brandgrav; »Baghøjene«, Valløby, er et storslaaet Eksempel, begge ca. 4 m høje. I hver af disse store Høje fandtes gravet en lille Grube i Undergrunden og deri nedsat et (romersk) Bronzekar med de brændte Ben; endvidere fandtes Dele af adskillige Sager, der havde været paa Ligbaalet, 2 Bronze-spande, 2 Øsekar med tilhørende Si, Brudstykker af Sølvbægere, Lerkar, Sporer, Bøjlenaal, Kam, Glas, halvsmeltet Guld. Forskellen fra Jylland er, at man i Hovedsagen har fastholdt Ligbrændingen, men optaget det rigere Udstyr. Dette gælder i øvrigt ogsaa øst for Øresund. Naar man saare sjældent gik til at henlægge Vaaben som Dødegaver, kan det hænge sammen med, at gode Vaaben var en ganske særlig Kostbarhed, som man nødtigt gav Afkald paa.

Men i Jylland blev det Legemsgraven, som »sejrede«. Store Gravpladser, med op til 100 Grave, kendes fra Aarhus og Randers Amter; fremdeles fra Vendsyssel, Dele af Ringkøbing Amt. For en stor Del af Jylland kendes Forholdene ikke nøjere; men det ser ud til, at man ogsaa i Ribe Amt har været konservativ med de nødvendige Ændringer har fastholdt sin gamle Sædvane, Ligbrand. Gravene lægges over hele Landet fortrinsvis under aaben Markflade, sjældent i den øverste Del af Fortidens Høje.

Motiverne til denne Forskydning i Skikke maa — det fremgaar tydeligt nok gennem de her fremførte Eksempler — være kommet

ude fra; i Hovedsagen maa de være komne fra romersk Omraade, men de er komne med betydelig Styrke. Stærkest har det nye virket i Jylland, hvortil det vel ogsaa er kommet tidligst, noget svagere paa Øerne, men efterhaanden med stigende Styrke.

Af det her fremførte skulde fremgaa, at der næppe er Tale om, at den nye Skik kan være bragt af Indvandrerskarer. Det skal dog nævnes, at der er fremsat den Paastand, at der paa dette Tidspunkt i det antropologiske Materiale kan erkendes en anden Typeblanding end forud, og dette en Blanding, der hverken svarer til Stenalderen eller til Nutiden. Det maa dog bemærkes, at Materialet synes usikkert og udelukkende er fra jydsk Grave. Men en Mulighed for et vist fremmed Befolkningstilskud kan der vel være. Om dette dog har nogen Forbindelse med Vekslingen i Gravskik, er meget usikkert. I *Folkevandringstiden*, 3—5 Aarh. e. Kr., fortsætter den Udvikling, som foran er skildret i Tiden forud. Hurtigt ses atter det Forhold, at Skikken afsvækkes. Særlig tydeligt ses det i Jylland. Naar man i romersk Tid medgav Fødevarer i saa stor Mængde, at der maatte op til 16 Lerkar til at rumme den Del af Rejsekosten, som bestod af flydende Varer, gaar det i Folkevandringstiden oftest ned til 3—4 Lerkar, ligesom ogsaa det øvrige Udstyr sædvanlig bliver ringere.

Et Billede af Forholdene i det østlige Danmark kan vindes ved en større Gravplads, der er undersøgt ved *Fraugde*, Midtfyen. Der forefandtes Legemsgrave og Brandgrave, tilsyneladende mellem hinanden uden Forskel. Brandgravene var her de langt overvejende i Tal, ca. 60 mod kun 10 Legemsgrave, fra de sidstnævnte kom et nyt Træk som Anvendelse af Ankelring, dog kun i 1 Tilfælde. Ofte er ved Brandgravene de til Gemme for de brændte Ben anvendte Lerkar saa smaa, at man har maattet benytte flere, eller dette er et afsvækket Udtryk for Medgivelsen af Fødevarer. Jvf. Fig. 37, der viser en Grube med kulblandet Jord, og deri 3 Lerkar, det største c. 0,20 m br., de andre en lille Skaal og en endnu mindre Kop.

Lejlighedsvis kommer i den Ensformighed, som disse Brand-

grave frembyder, dog et og andet Træk af Interesse. Imellem de brændte Ben fra Baalet, er der undertiden fundet *Dyreben*. Det er naturligvis kun sjældent muligt, at de smaa Benstumper tillader naturhistorisk Bestemmelse. Det lykkedes dog for Herluf Winge, da Opgaven stillede ham, ved at gennemgaa et udvalgt Materiale, 164 Beholdninger, at paavise Dyreben i 26 af dem. Otte af disse

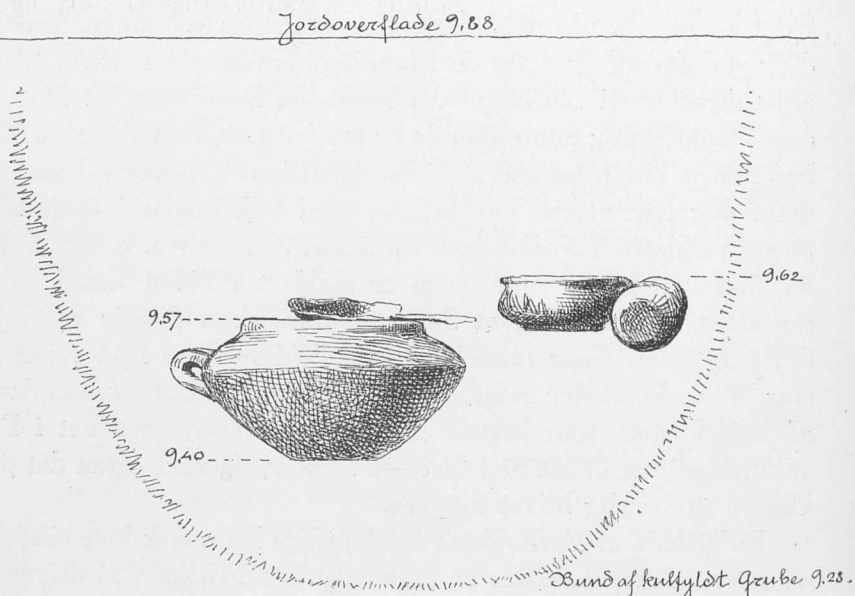

Fig. 37. Brandgrav fra Fraugde, Aasum Herred, Fyen.

tilhørte den romerske Periode, alle fra Sydjylland; i dem alle var det *Faareben*, der forefandtes, mest af Lemmeknogler, altsaa svaerende til kødfulde Dele. De øvrige Fund, i hvilke der var *Dyreben*, var alle fra *Folkevandringstid*; ogsaa i disse var det ganske overvejende *Faareben*, der fandtes indblandede mellem Menneskebenene: i 2 fandtes Dele af *Høne*, i 1 af *Hane* (Spore). I hvert Fald er der jo utvivlsomt Tale om Madofre i Tilslutning til det rigeligere Udstyr i Legemsgrave. Det er værd at mærke sig, at *Dyreben* ikke er fundet i Grave fra førromersk Tid. — I en af de

sidst anførte Grave fandtes et Kloled af *Bjørn*. Dette maa sikkert forstaas som Levningen af et Bjørneskind, hvorpaa den Døde har ligget paa Baalet. Graven, hvorfra dette stammede, var ogsaa i andre Henseender meget ualmindelig, fra en Gravhøj paa *Voerbjerg* Banke i Underup Sogn, Gl. Skanderborg Amt. Urnen fandtes nedsat under Jordfladen under Højen, og over denne simple Grav, hvori der af Oldsager kun fandtes et Bælteslag af Sølv og en Benkam, var rejst en Høj af meget anseelige Dimensioner, 4,5 m høj, overvejende af Sten; en Bautasten uden Indskrift synes at have staaet i dens Top. Graven var fra Folkevandringstiden. Der er fra denne Tidsalder i Hovedsagen kun simple Grave, med ringe Udstyr, men af og til fremkommer et rigt Fund. I en Legemsgrav fra Addit, Midtjylland, laa strøet ituskaarne Dele af 2 Guld-armringe!

I Almindelighed findes i disse senere Urnegrave kun Smaagenstande af den almindeligste Art fra Dagliglivet og Dagligdragt, Bøjlenaale, Spænder, halvt eller helt smeltede Glasperler og lign., stundom Levn fra Baalet, til andre Tider uden Spor af Brand. Et Par Gange er i Grave fra romersk Tid fundet en lille Jernnaal med Øje, maaske Syredskab, indesluttet i et tyndt Benrør. Forvirringen i Begreberne faar et slaaende Udtryk, naar der mellem Benene fra Baalet findes Rester af *Spillebrikker*.

Tiden efter Folkevandringstiden, 500—800 e. Kr., er gennemgaaende ret ringe oplyst. I det hele trænges i denne Tid Ligbrændingen stærkt tilbage. I højere Grad som almindelig Skik kendes den overvejende kun fra visse lokale Omraader; og ikke meget anderledes er det i *Vikingetiden*, hvis Grave af simpel Art kan være vanskelige at skelne fra den »efterromerske« Tids. Tilsammen omfatter disse 2 Perioder de sidste 4 Aarhundreder, der kan regnes for førkristelige, til Kristendommens endelige Sejr, ved 1000 e. Kr. Vel er Antallet af Grave, der med Sikkerhed kan henføres til disse Aarhundreder, forholdsvis beskedent. Men det typiske er *Legemsgraven*, endnu med et fyldigt Udstyr, omend af anden Art end i Tiderne forud, med Vaaben i Mandsgraven, ikke sjælden Ridetøj,

og heller ikke helt sjældent Hund og Hest. De norske Skibsgrave fra Oseberg og Gokstad ved Kristiania Fjord, henholdsvis med Gravlægning af Kvinde og Mand, viser os den gamle hedenske Udstyrelse i sin rigeste Udfoldelse — med Osebergdronningen var henlagt saa at sige hele en Storgaards Inventar, — men i ringere Afspejling finder vi ogsaa hos os den hedenske Udstyrelse helt til Hedenskabet (officielle) Ophør. Samtidig beretter Araberen Ibn. Fadhlan om en Høvdinges Gravfærd hos de bort fra Norden flyttede Vikinger i Rusland, hvor Brandgraven synes bibeholdt, vel at mærke, med et saare rigt Udstyr, hvori Menneskeofret ikke fattes. Det samme afspejler sig i Baldersagnet; ogsaa Balder brændes paa sit Skib, og ikke blot Hustruen Nanna, men ogsaa en Dværg bliver hans Følge til Hel. I sin oprindelige Skikkelse er Sagnet vel ældre end Vikingetid, men den Form, hvori vi har det, synes paa-virket af den storslaaede Høvdingegravfærd, som i hvert Fald Norge kunde opvise. Ret beset er vel dette, at Ligbrænding og Skibsgravfærd findes i Forbindelse med hinanden, netop et Vidnesbyrd om de ældre og yngre Led i Sagnet's Beretning. Saaledes finder Hedenskabet sin sidste, storslaaede Udgang. Og det er ogsaa det sidste Glimt fra de Tider, da Ligbrænding døde bort som Gravskik. Den var i Virkeligheden i Danmark saa at sige død, før Kristendommen kom med sit Krav om Legemsgravens Anvendelse. Der var ingen Kamp at føre.

Helst skulde denne Fremstilling af Ligbrændingens Historie i Danmark slutte hermed. Der er dog endnu en Parentes at tilføje.

Det er foran berørt, at der er visse Omraader, hvor *Ligbrænding* i Danmark kendes lige til Oldtidens Slutning. Dette gælder dels Vendsyssel og Dele af Hanherrederne, dels navnlig Lolland. Der kunde anføres ogsaa enkelte andre, mindre Omraader. Højest sandsynligt drejer det sig dog her om Tegn paa en Fremmedinvasion. I disse Grave ligger oftest et Baallag, alt fra Baalet uden Sortering eller Renselse, dækket af en lille Høj, der kan være rund, aflang eller tresidet. I enkelte Tilfælde synes der at have været en Slags Markering af et Skib, ved en Stenlægning. De saakaldte,

nu for længst forsvundne »Dannebrogsskibe« ved Genner i Sønderjylland var vel af denne Art. Ved Hedeby, hvor lignende Grave er fundne, beretter ogsaa de historiske Efterretninger om noget saadant. Der foreligger forskellige Undersøgelser af saadanne, for Danmark fremmedartede Grave, de bedst oplyste fra en lille Plads med Smaahøje ved Pederstrup paa Lolland. Her er ogsaa, ved et

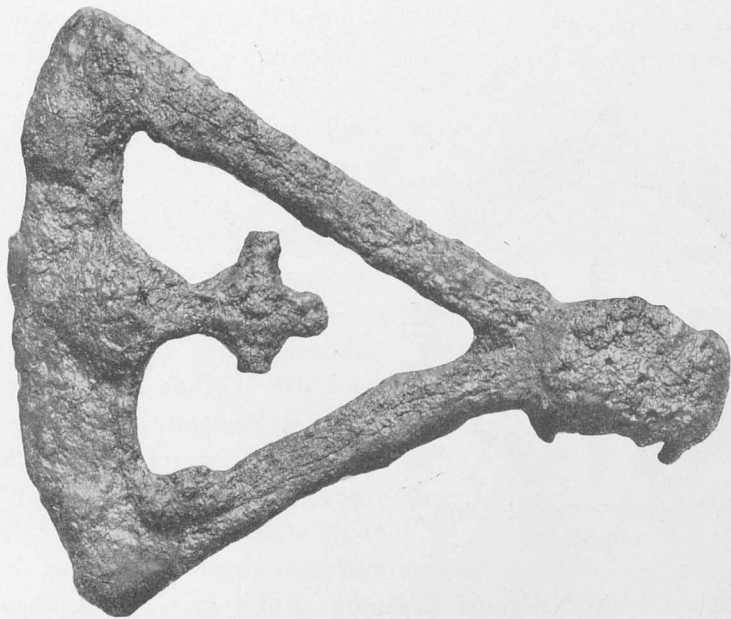

Fig. 38. Stridsøkse af Jern, Vikingetid. L. 21 cm. Fra Ludvigshave, Lolland.

særligt Held, fundet Oldsager, der staar isoleret overfor vore danske Sager, navnlig en Vikingøkse med Thorshammer eller Kors, og et Ringspænde af Bronze, Fig. 38—39. Paa en anden Plads, ved Donbæk i Vendsyssel, er fundet norske Sager. De fra Lolland er vel snarest, som de fra Hedeby, af svensk Oprindelse. En Runesten synes ogsaa at forudsætte, at der har været en svensk Koloni paa Lolland, Sæddinge-runestenen. (Se herom: Hans Kjær, Oldtidsminderne og Reventlow'erne paa Christianssæde. Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog, 1928).

Hovedsummen af den her meddelte Fremstilling af Ligbrændingen i Danmark i forhistorisk Tid synes da at blive den, at Ligbrænding eller Anvendelse af Legemsgrav er et Kapitel for sig selv i den almindelige Kulturhistorie. Kun sjældent spores det, at der til dens Anvendelse har været knyttet særligt betonedede Forestillinger. Den kommer og forsvinder, som det synes mere som Følge af en Art Mode, tilført udefra, end fordi nye, som man plejer at sige, *renere* Forestillinger havde brudt sig Vej. Snarere kunde man

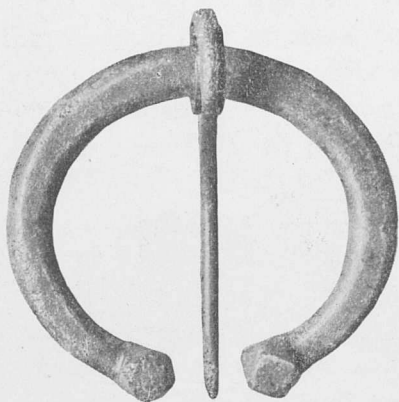

Fig. 39. Ringspænde fra Ludvigshave,
Lolland.

sige, at navnlig Genoptagelsen af Skikken med Legemsgrav kom som Følge af bestemte nye Forestillinger, navnlig dette, at den Døde skulde udrustes med et vist Maal af Fødevarer.

Af det her fremførte er det sikkert klart, at Ligbrændingen ved den Tid da Kristendommen paa sit bestemte Grundlag krævede Legemsgravlægning, ikke var modstandsdygtig. Den var allerede stærkt i Tilbagegang, faktisk ude af almindelig Brug. Bølgen

var afgjort i sin Nedgang. Derimod er det givet, at Kristendommen virkede til, at man overhovedet ophørte med at give den Døde Følgegods med i Graven. Ikke blot Madofret ophørte nu ganske, men selv Medgivelsen af det rent personlige Udstyr ophørte. Dog med enkelte Undtagelser. Vi ser endnu Bispestaven følge Bispen, og gennem Hedenskab og Kristendom virker ældgamle Forestillinger: Barselkonen faar helt op til vor Tid, hvis hun dør uforløst, Børnetøj med i Graven, og der kendes Eksempler paa, at endnu i forrige Aarhundrede den gamle Karøns Færgpenge blev lagt i Graven. Men dette er nu en Historie for sig.

De dødes Opstandelse.

Kalkmaleri i Højby Kirke paa Sjælland. (Efter Nationalmuseets Fotografi).

GUDS AGRE

HOVEDTRÆK AF DE KRISTNE GRAVSKIKKES UDVIKLING I DANMARK FRA KRISTENDOMMENS INDFØRELSE TIL MIDTEN AF DET 19. AARHUNDREDE

Af mag. art. *Vitus Gay*.

I. *Opstanden fra de døde.*

Ny Tro, nye Skikke! Med Kristendommens Indførelse i Norden kom i dens Følge Kirkens nye Gravskik; men ligesom Kristendommen var Aarhundreder om at sejre i Danmark, varede det ogsaa længe, inden de kristne Gravskikke fortrængte Hedenskabets. Sandsynligheden taler for, at hedensk og kristen Gravskik har været gængs jævnsides i Norden i 9.—11. Aarh.; dog, vi ved intet sikkert herom, slutter kun ud fra tilsvarende Forhold i Mellemeuropa¹) — de Egne, hvorfra Kristendommens Former kom til os. Eet synes sikkert: Kirken har ved sine Begravelser fulgt Sydens Skikke; uden Tillempning efter nordisk Skik og Brug har

nordisk Middelalders Kirke fulgt Romerkirkens Ritus, thi eet Begreb skabte Skel mellem hedensk og kristen Gravskik: Opstandelseslæren.

Troen paa Opstandelsen fra Dødsriget²⁾ er Kristendommens Særmærke blandt Oldtidens Religioner; men — den til Trods har Oldkirkens Gravskik i det ydre været en samlet Tillempning af Middelhavskulturernes forskellige førkristelige Begravelsesformer; vi er kun ikke i Stand til at følge de enkelte Træks Sammensmeltning til en Helhed. Ægypternes Balsamering af Ligene havde Rod i ganske andre Forestillinger om Livet efter Døden end den kristne Opstandelsestro;³⁾ men selve Behandlingen af Ligene synes ikke desto mindre at være gaaet over i Oldkirkens Brug gennem Jødedommens Gravskik. Endnu mere gælder dette Grækernes og især disses Arvtagere Romernes Gravkultus.

Oldkirkens Gravskik fortsætter faktisk Romernes — det er disses Begravelsesformer, som, iklædt kristen Symbolik, breder sig med Kristendommen og efter Aarhundreders smaa Ændringer er blevet vore. Jordfæstelsen var efter græsk-romersk Overlevering den døde *Ret* — i det mindste havde den døde Krav paa de tre Haandfulde Jord, der endnu symboliserer Begravelsen,⁴⁾ thi uden Jordfæstelse kunde den døde ikke ventes at finde Ro. Med Karons Obol mellem Læberne lagdes Liget i en Træ- eller Lerkiste for at stedes i Jorden; til Baalet førtes Liget paa sin Løjbænk, sovende som i Live; saaledes begravede Grækerne deres døde — Romerne lod Statskultens Tjenere om det. Saa snart Døden var indtraadt, anmeldte den dodes Slægtninge Dødsfaldet i Venus libitinas Tempel, hvis libitarius overtog selve Ligbegængelsen ved Slavers Hjælp, indtil Jordefærden fandt Sted paa Tredjedagen med størst mulig Pragtudfoldelse⁵⁾ — enten som Begravelse eller som Ligbrænding.

Romerne har, saa langt tilbage i Tiden, vi kan spore det, brugt baade Jordfæstelse af ubrændte Lig og Ligbrænding jævnsides. Gravfund ved de norditalienske Pælebygninger menes dog at vise, at Ligbrændingen er ældre end Jordfæstelsen; i selve Rom er begge

Skikke paaviselige i Forums ældste Grave fra 9.—8. Aarh. f. Kr.⁶⁾ I visse fornemme Slægter, bl. a. Scipionerne, synes Jordfæstelsen at have holdt sig som en hellig Vedtægt meget langt ned i Tiden;⁷⁾ Cicero siger, at Sulla var den første af Cornelierne, der lod sig brænde — for selv at undgaa den Skæbne, han havde ladet sin døde Fjende Marius' Ben vederfares: at adsplittes.⁸⁾ Men naar Plinius beretter, at Ligbrænding indførtes som et Nødværn for de jordfæstede Lig mod Skænden af Fjendehaand under de mange Krige,⁹⁾ turde det være hans egen Gisning snarere end en sand Tradition.

Forholdet synes at have været, at Medlemmerne af de fornemme Slægter gravsattes ubrændte i Familiegravene ved Via Appia, og at de allerfattigste Borgere begravedes ubrændte i Massegrave; mens den velhavende Ridder- og Middelstand brugte Ligbrænding som et Udtryk for deres Velstand. En Baalfærd kunde i Republikkens sidste Tid udarte til en ødsel Sørgefest, naar Ligtoget med Sörgemusik i Spidsen, under Grædekoners Klageraab, førte Liget, liggende paa en Baare, synligt for alle gennem Røgelsesskyerne fra Røgelsespanderne, gennem Gaderne, over Forum ud til Baalhoben af kostbart, vellugtende Træ udenfor Byen, hvor den dødes nærmeste Frænde, med bortvendt Ansigt, tændte Baallet.¹⁰⁾ Selve Bisættelsen foregik ogsaa uden for Byen, paa den dødes egen Grund; thi fælles Gravpladser var ikke yndede, og kun Vestalinder, Triumfatorer og senere Kejserne maatte begraves inde i Byen. — For de faa fattige, der blev brændt, formede Baalfærd den sig knap saa pompøst, idet de ved Nattetid, ved Fakkellys, blev baaret til den offentlige Brændingsplads, af libitinarius' Slaver i en lukket Kiste, for der at blive behandlet yderst raat af Pøbelen. Intet Under, at den fattige foretrak en værdigere Behandling i de ubrændte Ligs Massegrave.

I Kejsertidens Begyndelse var Ligbrændingen blevet saa almindelig, at Tacitus kalder den »en romersk Skik«;¹¹⁾ men paa hans Tid. — o. 100 e. Kr. — synes dens Tilbagegang allerede at være begyndt, og mod Slutningen af det 4. Aarh. er den ganske forsvun-

det.¹²⁾ Her er ikke Tale om Kristendommens Sejr over Heden-skabets Gravskik, thi paa denne Tid var Kristendommen ikke stærk nok til at sætte sit Præg paa Middelstandens Sædvaner, og i de Klasser, Smaaborgernes og Slavernes, hvor den havde sejret, var Ligbrændingen langt sjældnere end Begravelsen af de ubrændte Lig.

Det er sikkert rigtigt, naar det er blevet hævdet,¹³⁾ at de første kristne ikke har *valgt* mellem to Jordfæstelsesmaader. De har forefundet Begravelsen af ubrændte Lig som gængs Skik i Menighedernes Samfundslag; men derfor kan de meget vel have helliget den ved dogmatisk Praksis, saa den ad den Vej er blevet staaende som den eneste rette. Naar det hos en af vore Kirkehistorikere hedder,¹⁴⁾ at de kristne forkastede den hos Romerne almindelige Ligbrænding som Vold mod Legemet, der var »Guds Billede« og »Guds Tempel«, maa dette have en langt senere Hjemmel end de første kristnes Tid. Oldkirkens Menigheder har blot paa deres mindrebemidlede hedenske Standsfællers Vis dannet fælles Begravelseskasser med egne Begravelsespladser,¹⁵⁾ hvor de har jordfæstet deres Trosfællers Lig efter kristen Skik — efter Kristi Gravlæggelses Forbillede.

De kristnes Gravskik følger i det ydre det romerske Samfunds højt udviklede juridiske og sociale Former, som de havde for Øje i det romerske Begravelsesvæsen; men de fyldte disse Former med et andet Idéindhold: Opstandelsestroen, som vi møder den i Evangeliernes Beretning om Kristi Gravlæggelse. Det blev ad den Vej, Jødedommens Gravskik blev Oldkirkens og dermed tildels vor. Paa ægyptisk Vis havde Jøderne i Aarhundreder brugt at begrave deres døde svøbt i et Liglagen, omvundet med meget lange Baand, der forinden var vædet i vellugtende Olier; det tog lang Tid — 1. Mosebog fortæller, at Balsameringen af Jakobs Lig tog fyrretyve Dage.¹⁶⁾ For Jøderne var Bevarelsen af det døde Legeme ikke blot en hellig Handling i Forventningen om Kødets Opstandelse¹⁷⁾ til Verdensdommen; men en Forestilling om den stedse levende For-

bindelse mellem levende og døde laa tillige bag ved.¹⁸⁾ Døden blev for Jøderne en lang Hvile — for de kristne blev den Legemets opløsende Søvn; derfor gjaldt det om at lade Naturen bevare »Stedet for den guddommelige Naade«,¹⁹⁾ for at det jordede Legeme kunde være rede til Opstandelsen paa den yderste Dag.

Med Kristi Gravlæggelse for Øje fulgte de første kristne Menigheder da jødisk Skik ved deres Begravelser bl. a. den hellige Stefans; men i Tidens Løb tilpassedes Oldkirkens Gravskik efter det omgivende romerske Samfund. I Forventningen om Kristi snarlige Komme smykkede de kristne Menigheder deres døde til Opstandelsens Dag, idet Ligene blev omhyggeligt vaskede og salvede; omgivet af bevarende Urter, klædt og pyntet ventede den døde kun paa at vaagne af Søvn.

En afgørende Forandring fra Hedenskaben og Jødedommen indtraadte, da Oldkirkens kristne gjorde Jordefærden fra Familiens Privatsag til Menighedens fælles Tjeneste, gjorde Graven til Kirkens Sted; heraf fulgte den Dødskult, Kristendommen førte med sig ud over Verden. Mangt og meget havde Kirken optaget i sig af hedenske og jødiske Skikke, nu omsmeltedes disse Træk i kristen Aand til en Helhed: vor Gravskik.

Omsorgen for de dodes sømmelige Jordefærd blev en hellig Pligt, hvis Unddragelse drog tunge Følger med sig — dette indskærpes saaledes af Kirkefaderen Cyprian.²⁰⁾ Det blev en Selvfølge i denne Martyriernes Tid, at de kristne satte selv Livet ind paa at yde deres døde Trosfæller den sidste Hjælp; da en frygtelig Pest omkring Midten af 3. Aarh. hærgede Romerriget, kappedes Præster, Diakoner og fornemme Lægfolk om, trods egen Livsfare, at yde de døende den sidste Kærlighedshjælp — Følgen blev, at mange faldt som Ofre for deres egen Næstekærlighed. Dionysios af Aleksandria fortæller om, hvorledes de sunde og raske under denne Epidemii »tog de helliges Lig paa deres Arme og paa deres Skød, trykkede Ligenes Øjne til og lukkede deres Munde, bar Ligene paa Skuldrene, trykkede dem ind til sig, omfavnede dem,

vaskede og klædte dem — og rantes kort Tid efter selv af Soten«. ²¹⁾

I denne Skildring møder vi tydelige Levn fra Hedenskabets Gravskik: alle Trækkene i Omsorgen for den døde, Tillukningen af Øjne og Mund, Ligets Vask og Iklædning er hedenske Træk. Selv den græske Skik, at klæde Liget i rent Linned, optoges af Oldkirken — ja man tillagde endog Pave Eutychianus et direkte Paa-bud derom. ²²⁾ Den traditio christiana, ²³⁾ vi møder omkring Aar 300, kæmper følgelig mod disse Levn; omend enkelte, som de Ligene vedlagte bevarende og duftende Urter, var en Nødvendighed i de kristne Katakomber, hvor de efterlevende Trosfæller skulde mødes til Gudstjenester. De kristne i Ægypten havde den Skik at balsamere deres Martyrer for at bevare dem som Mumier i Menigheden, men da skred den hellige Antonius ind og tvang Menighederne til at begrave deres døde Martyrer. ²⁴⁾

Hvor mærkelige Udslag Oldkirkens Vedhængen ved Hedenskabets Former end fik — eet møder vi ikke: Ligbrændingen. For Oldkirken stod denne Skik som en Tilintetgørelse af Opstandelsessaabet, tilmed var Baalfærden kommet til at staa som Hedenskabets Symbol. Det er derfor forstaaeligt, at de førende kristne indenfor Oldkirken gik imod Ligbrændingen, navnlig Kirkefaderen Tertullian; denne afviser stejlt Ligbrændingen ved at ligne den ved Helvedes Ild. ²⁵⁾ Forestillingen om Ilden som Udødelighedens Formidler var og blev fremmed for Oldkirken, som langt mere nærrede Jødernes Forkærlighed for det spirende og groende — selv om Sædekornet laa blandt Grave.

Gennem disse kaotisk blandede Forhold af Hedenskab, Jødedom og Kristendom voksede da i det 4. Aarhundredes Begyndelse den kristne Kirkes fælles Gravskik frem: Hvor nært forbundet Menighedernes Medlemmer end var, saa begyndte nu de gejstlige Embeder at udsondre sig — deriblandt Gravernes. Saasnart Menighederne havde opnaaet at faa en fælles Gravplads, overdroges Arbejdet til fossore, Begyndelsen til vore Graverne. Nede i Katakomberne var Gravergeringen et vigtigt Hverv, som ofte gik i Arv fra Fader til

Søn; de modtog deres Løn i Form af Gaver fra Menigheden, stod under Præstens Tilsyn og regnedes i visse Maader med til Gejstligheden, omend de var uden Præstevielse.²⁶⁾

Naar Graverens Bjerghandsgering var endt, forestod Gravlæggelsen, den hellige depositio, om hvilken vi næsten intet ved; men som vi maa tænke os foregaaet saaledes²⁷⁾: en af Menigheden bar den døde i sine Arme, hen til Nichevæggen, hvor han skød Liget sidelæns ind i Graven og strakte dets Lemmer ud, saa Liget kom til at ligge i en naturlig Søvnstilling. En enkel Bøn blev bedt — Liget var stedt til Hvile. Men her møder vi en sælsom Blanding af hedensk Gravkult og kristen Opstandelsestro: de efterlevende har ikke kunnet slippe Tanken om den dodes Liv og har derfor ofte gjort Graven til et Dødens Hjem ved at give den døde de kæreste Ting fra Livet med i Graven: Barnet har faaet sit Legetøj med, den unge Pige sin Pynt og sine Smykker, Haandværkeren sit Værktøj, Husmoderen sit Husgeraad eller Levnedsmidler og Martyren sin Pines Marterredskaber med.²⁸⁾ Her møder vi ogsaa Klokker for første Gang — smaa Klokker, som har klinget ved Folkefester, under Gudstjenester og nu er forstummet i den dodes Haand — for at lyde igen i Himmelkoret, Opstandelsens Klokker!

Hvor haardt de kristne Menigheder end trængtes, værnede Romerrigets Love dog deres Gravfred; fandt der voldelige Forstyrrelser af Gravfreden Sted, saaledes som Tertullian har skildret,²⁹⁾ falder Skylden alene paa den lovløse, hedenske Pøbel. Ifølge romersk Lov var Graven alene ved Jordfæstelsen blevet et helligt Sted, som det var enhver Borgers Ret at have paa sin egen Jord;³⁰⁾ ingen nægtede heller de kristne Menigheder denne Ret.

Følgen blev, at hvert af Byen Roms henved femogtyve Sogne i det 3. Aarh. havde faaet sin egen Begravelsesplads; desuden havde flere af Menighedernes rige Slægter deres egne Familiegravsteder³¹⁾ — ikke alene i Katakomberne, men ogsaa oppe i Dagens Lys.³²⁾ Viden om i Romerriget fandtes saadanne oldkirkelige Gravpladser, selv i saa fjerne Byer som Trier og det sydfranske Vienne.³³⁾ Med Ansigtet vendt mod Øst, rede til at skue Opstandel-

sens Dag, jordedes de kristne paa disse Gravpladser i Sten-, Træ- eller Blykister, ofte i flere Skifter over hinanden — en Skik, som ligner jødisk og hedensk Brug. Den hele Gravplads var nøje udmaalt og omsluttet af en Mur³⁴) — saaledes var de første Kirkegaarde blevet til.

De kristne fulgte selvsagt Lovens Bud om at lægge Gravpladserne udenfor Byernes Mure;³⁵) men de foretrak Katakombegravstederne fremfor de aabenlyse Gravpladser for at undgaa Pontifexkollegiets Tilsyn,³⁶) i dets Sted tog Kirken Magten, gennem Diakonerne;³⁷) snart kunde Pave Zephyrin sætte en Mand til Leder af alle Gravpladser³⁸) — Guds Statholder paa Jorden herskede nu baade over levende og døde, hans blev Magten over den evige Fred.

II. Den nye Gravskiks Komme.

Den kæmpende Kirke blev den sejrende Kirke! Oldkirkens enkle, fromme Gravskik blev i det samme et magtfuldt Kirkens Dogme: i dens viede Jord skulde alle troende hvile — hvo, som formentes den Fred, havde forskertset den evige Salighed. I den Magt til at løse og binde, som Kirken tog sig, blev Jordfæstelsen et tungt Led, i lige Grad et Tugtens Ris og et Kampens Vaaben.

Endnu inden Kirkens Sejr var fuld og hel, begyndte den at skaffe sig sine egne Gravpladser, den ældste er Edessas fra 324.¹) Oldkirkens Enfold og kristelige Lighed veg for en Skelnen mellem rig og fattig, som rakte ned i Graven. Kirkefaderen Augustin minder vemodigt om Lignelsen om den fattige i Abrahams Skød;²) men Kirken vendte det døde Øre til og foretrak de Teologer, som vilde bevare Standsforskellen i Himmelen.³) De læge Trosfællers Om-sorg for den døde maatte vige for Kirkens; ved den hellige Marinas Jordefærd traadte Lægmanden Gregor, som hidtil havde ledet alt, tilbage, da Egnens Biskop kom til Stede, gav Tegn til Opbrud og gav sine Klerke alle fornødne Paabud,⁴) hans var Magten, og han vidste at bruge den.

Saa længe de kristne Menigheder havde været forfulgte, havde Graveren været Gravenes Vogter, følgelig en vigtig Tillidsmand; men med Sejren blev hans Embede en Byrde, idet han gjorde sig det yderst indbringende ved at tage store Gebyrer, ogsaa af de fattige.⁵⁾ Følgen blev, at dette Embede og disse Gebyrer maatte af-

Den hellige Cesarions Jordefærd. Cesarion var Livlæge hos Kejserne Constans og Julian Apostata, døde 369. Miniature i et græsk Haandskrift fra 9. Aarh.
(Efter P. Lacroix: Vie militaire et religieuse au moyen age).

skaffes — men andre Misbrug traadte i Stedet. Fra det 4. Aarh. blev Gravene til Fals, og dette pinlige Forhold varede længe ved, trods Pave Gregor I's Indskriden;⁶⁾ endnu 619 melder en Indskrift om Købet af paagældende Grav.⁷⁾

Det afgørende Skel mellem Oldkirken og dens sejrende Arvtager laa dog i et langt væsentligere Plan: den sejrende Kirkes fjendske Stilling til ikke-troendes Grave. Medens Oldkirkens kristne broderligt havde delt Gravpladserne med Hedningerne,⁸⁾ vendte

Pavekirken sig stejlt mod denne Taalsomhed. Vel havde Kirkefaderen Krysostomos indskærpet de kristne, at de ikke maatte svigte den Lov, som var alle Folkeslag hellig: at lade enhver død faa en sømmelig Jordefærd⁹⁾ — og Augustin havde endog gjort Undladelsen heraf til en Synd¹⁰⁾ — men Kirken havde vist sig lige hadefuld. De afrikanske, kristne Pøbelhobes Udskejelser mod Hedningerne¹¹⁾ har kun haft ringe Betydning; men selve Kirkens Stilling i dette Forhold har været af afgørende Betydning i Aarhundreder, navnlig overfor frafaldne, tidligere troende. Den viede Jord — alene Ordenes Klang viser Magten i dette Begreb, hvis Oprindelse ikke lader sig spore, men hvis Betydning varer ved endnu — forbeholdtes da Kirkens lydige Børn; i den maatte end ikke de udøbte Børn begraves,¹²⁾ endsige de udstødte eller frafaldne.¹³⁾

Ud fra denne uhyre Magt har Kirken fæstnet den kristne Gravskik efter sit Tykke, Aarhundreders Udvikling har støbt den i den Form, hvori den bredte sig udover Europa og holdt sig Middelalderen igennem. Kirken havde taget den dødes Skæbne i sine Hænder, fra den Stund Sjælesørgeren havde lukket Ligets Øjne og foldet dets Hænder over Brystet,¹⁴⁾ hvilede den dødes Vel i Kirkens Varetægt indtil Opstandelsen.

Saa snart Døden var indtraadt, blev Liget klædt og smykket efter de efterlevendes Evne;¹⁵⁾ Krysostomos ivrede vel mod for stor Pragt ved Iklædningen,¹⁶⁾ men Kirkens Mænd var selv pragtlystne. I Aarhundredet efter Krysostomos' Død ser vi Gejstligheden smykke sine afdøde Embedsbrødre med Messehagler, samtidig med at de pynter Baaren med Kirkens hellige Kar — for efter Bru- gen at føre Tingene tilbage til deres rette Plads i Kirken! Det blev dog Kirkens Hyrder for groft; paa et Kirkemøde i Clermont 535 blev denne Uskik forbudt, og Pave Gregor I gentog Forbuddet.¹⁷⁾

Efter at Liget var klædt, blev det lagt paa Baare med utilhyllt Hovede, for at de, der kom for at synge Vaagenatssalmerne, kunde se den døde for sidste Gang; Salmesangen ved Ligbaaren var af

jødisk Oprindelse, men af Kirken stemt ind efter græsk Metrik og paa græske Melodier.¹⁸⁾ Jordefærden foregik en til tre Dage efter, ved særligt højtidelige Begravelser gik der en Uge imellem Døden og Begravelsen;¹⁹⁾ i Gallien gjaldt det for særlig sømmeligt og ærefuldt, naar Begravelsen kunde foregaa saa hurtigt som muligt, for at Liget ikke skulde være gaaet i Forraadnelse, inden det blev jordet.²⁰⁾ Tiden for Jordefærden var i den senere Kejsertid blevet rykket frem til højlys Dag;²¹⁾ Kejser Julian Apostata havde vel forbudt Begravelser ved Dagslys, for at Ligtogene ikke skulde forstyrre Gudernes Dyrkelse,²²⁾ men efter hans Død faldt Forbuddet bort. Af Hensyn til de kristnes Gudstjeneste over den døde var det nødvendigt at føre Liget ind i Kirken om Dagen; trods Dagslyset fulgte man dog stadig Ligbaaren med blussende Fakler og tændte Lys, men disse havde nu kun symbolsk Betydning.²³⁾

Paa Slægtninges eller Venners Skuldre bares da Ligbaaren ind i den Kirke, under hvis Tag eller paa hvis Kirkegaard, den døde skulde begraves, for at den døde kunde være blandt Menigheden for sidste Gang. I Oldkirkens Dage havde de forfulgte kristne aldrig forsømt at mindes den døde ved en Mindegudstjeneste over hans Grav, skulde den sejrende Kirke da ikke hilse den døde i Gudshuset, der var rejst over en særlig elsket død — en Helgen eller Martyr. Gregor af Tours fortæller, at Ligbaaren blev stillet paa tværs af Kirkeskibet parallelt med Alteret;²⁴⁾ men en anden gejstlig Forfatter ved dog at gøre Forskel paa de døde, idet han fortæller, at en præsteviets Lig blev stillet foran Alteret, mens Lægfolks og Munkes maatte blive nede i Skibet.²⁵⁾

Bønnen for den døde, Takken for Guds Miskundhed mod ham, messes af Biskoppen — Klerkene svarer ud af den hellige Skrift: Forjættelsen om Opstandelsen og det evige Liv. Salmesangen toner gennem Kirken. Den dødes Navne forkyndes — de senere dødes føjes til: Menigheden maa ikke glemme at bede om Guds Naade for sig og sine. Biskoppen beder paa ny over den døde: Oh Gud! forlad ham hans Fejl, indlad ham i de helliges Samfund. For sidste

Gang giver Biskop og Menighed den døde Fredskysset; den kolde Pande salves til Tegn paa Sejren over Livet . . . Salmesangen forstummer, Forbederens Bøn fører alene den døde til det sidste Leje.²⁶⁾

Haardt havde Kirken kæmpet, inden Toleranceediktet af 312 med eet gjorde Kampens Kirke til et Sejrens Rige af denne Verden — med Fred for Menighedernes Gravkult. Kirkens Sejr blev Gravenes Sejr, Martyrgravens Triumf! Basilika efter Basilika rejstes over Helgengrave.²⁷⁾ Laa andres Grave til Hinder, ryddedes de bort, for at Helgenraven kunde komme til at ligge frit for Kulten²⁸⁾ — var Helgenen jordet for fjernt fra den Kirke, som viedes ham, flyttedes hans jordiske Levn der hen. Det første Klosters Stifter, den hellige Antonius, bad derfor saa mindeligt om at maatte blive jordet paa et lønligt Sted, for at skaanes for Trosivrernes Brud paa Gravfreden.²⁹⁾ Trosiveren synes endog stundom at have hjulpet sig med uægte Helgenben, siden et Kirkemøde i Kartago o. 400 maatte indskærpe, at »memoria martyrum« kun maatte stiftes, hvis Relikvierne var paaviseligt ægte.³⁰⁾

Martyrkulten banede da paa sin Vis Jordfæstelsen Vej til selve Gudshusene — snart fulgte Menighedens Grave efter, thi de frommes Bønner ved Martyrernes Grave avlede brændende Længsler efter at hvile evigt nær den hellige Grav. Kirkefaderen Augustin fandt det vel ligegyldigt for Sjælens himmelske Vel, hvor Legemet end blev jordet; men han nægtede ikke, at de kristnes Forbøn styrkedes ved, at Graven lagdes i en Helgengravs Ly.³¹⁾ Ærkediakonen Sabinus fandt derimod, at de kristne hellere maatte leve efter de helliges Lignelse — ellers baadede Gravfælliget intet.³²⁾

Al Manen til Trods drev Menighederne paa for at velsignes efter Døden ved den hellige Gravs Nærvær. I Katakomberne havde de trosivrige købt sig Gravsteder nær ved Martyrgravene; dyrt havde Graverne taget sig disse helligede Grave betalt — Kirken havde intet faaet — gav de end til Gengæld ofte Arvingerne Ret til at sælge Gravstedet!³³⁾ Fra Midten af 5.Aarh. overtog Kirkens Begravelsesforstandere Salget af Gravsteder;³⁴⁾ samtidig havde Jord-

fæstelserne søgt fra de trange og overfyldte Katakomber bort til anden viet Jord — o. 409 synes den sidste Jordefærd at have fundet Sted i Katakomberne³⁵) — Fremtiden var Kirkegravenes; men det gik knap saa let for de troende at faa Lov at hvile under Kirkens Tag.

I Italien og Afrika synes Begravelser i Kirkerne ret tidligt at være blevet en almindelig Gravskik. Kirkefaderen Ambrosius omtaler saaledes Kirkegrave som en given Skik;³⁶) han lod sin Broder — skønt denne endog kun var Lægmand — begrave inde i Kirken ved en Martyrs Side og ønskede selv at blive jordet under Alteret i sin Kirke.³⁷) De indenbys Begravelser maa have taget stærkt til, siden Kejser Theodosius i 381 maatte forbyde enhver Begravelse i Byerne og udtrykkeligt betonedede, at Begravelserne i Helgenkirkerne var indbefattet under Forbuddet.³⁸) Men i Østen har Kirkens Ærbødighed for de hellige Levn forment de fromme døde Adgangen til selve Kirkens Indre. Krysostomos fremhæver udtrykkeligt, at Kejser Konstantin og hans Sønner endog har regnet det for en Ære at blive jordet i Apostelkirkens Forhal i Konstantinopel,³⁹) og han udtaler sig skarpt mod Begravelser inde i Byerne.⁴⁰) I sit berømte Lovværk har Kejser Justinian I da ogsaa indskærpet Forbuddet mod Kirkegrave,⁴¹) og et armenisk Kirkemøde har paa samme Tid udtalt sig imod almindelige Begravelser i Kirkerne.⁴²)

Trods al Modstand blev Kirkegravene dog stedse almindeligere, idet Fyrste- og siden Bispegravene banede Vejen. Omkring 450 kunde Kejserinde Pulcheria i sin Bøn til Pave Leo I om en Grav i Konstantinopels Apostelkirke til Biskop Flavius' Lig paaberaabe sig, at Bispens Forgængere hvilede der⁴³) — og med Kristendommens Sejrs gang over Europa fulgte Kirkegravene i dens Spor som en gængs Gravskik. Senest vandt Kirkegravene frem i Frankeriget, Spanien og England. Siden det 5. Aarh. jordedes Merovingerne og senere Karolingerne i deres Riges Kirker,⁴⁴) hvor en Del frankiske Bisper ogsaa gravsattes;⁴⁵) men Kilderne beretter ogsaa, at manges Bisp eller Abbed endnu i det 6. Aarh. jordedes udenfor Byen eller

paa Kirkegaardene.⁴⁶⁾ De engelske Konger blev indtil Slutningen af 7. Aarh. jordet i Kirken S. Petri og Pauli's Porticus;⁴⁷⁾ her begravedes ogsaa Bisperne,⁴⁸⁾ indtil der ikke var Plads til flere Grave.

Verdens og Kirkens Fyrster havde da efter lange Kampe vundet deres sidste Hvilested indenfor Kirkens Mure, men for Lægfolkets døde var Kirkens Hus endnu længe lukket som Gravplads. Gang paa Gang satte Kirkemøderne, med Bisperne i Spidsen, sig imod Kirkefolkets Begravelser i Kirken; saaledes forbød Kirkemødet i Vaison 442 enhver Begravelse i selve Kirkerne, endsig ved Alteret nær »Guds Legeme og Blod«, og henviste de døde Grave til Atriet, Porticus eller Kirkegaarden⁴⁹⁾ — eftersom Kirkemødet i Nantes 658 har vedtaget et fornyet Forbud af nøjagtig samme Ordlyd,⁵⁰⁾ kan man vel med Sikkerhed gaa ud fra, at Forbuddet ikke har været overholdt i de mellemliggende to Aarhundreder. Endnu skarpere skred Kirkemødet i Braga 563 ind, idet det endog forbød Begravelser i Atriet og anviste Gravene Plads udenfor Kirkemuren.⁵¹⁾

Forbuddet lod sig ikke opretholde overfor Kirkefolkets faste Vilje til at ville hvile under Kirkens Tag. Kirkegravenes Tal tog til, hvor mange Klager, Beslutninger og Forbud Kirkens Mænd end fremkom med. Det er som talt ud af den tidlige Middelalderkirkes Aand, naar en katolsk gejstlig i det 20. Aarh. med Henblik paa denne Indtrængen af Kirkefolkets Grave i Kirkerne udbryder: den jævne Middelmaadighed har til alle Tider været anmassende nok til at gøre Krav paa store Æresbevisninger — Verdens Børn er paa deres Vis klogere end Lysets Børn!⁵²⁾ Kirken blev tvunget til at give efter; saaledes vedtog det første Kirkemøde i Mainz 813: Ingen død maa begraves i selve Kirken, undtagen Bisen, Abbeden, værdige Præster og troende Lægfolk⁵³⁾ — selv i det 9. Aarh. har dette Udtryk været rummeligt nok til at omfatte alt Kirkefolket!

Kristendommen bragte de germanske Folk Kirkens Gravskik — en fremragende dansk Historiker⁵⁴⁾ har skildret, hvorledes de

paa en mærkelig, from Vis sammensmeltede hedensk med kristen Gravkult — og det er i deres Midte, vi første Gang møder den kristne Gravskiks Fuldbyrdelse: den viede Grav. Ved den hellige Radigundis Jordefærd spørger Gregor af Tours: Hvad skal vi gøre, hvis Stadens Biskop ikke kommer? Hvad om dette Sted, hvor den jordede skal hvile, ikke vorder viet paa hellig Vis?⁵⁵) Velsignelsen af Graven er Bispens Ret, saa har det været Skik blandt kristne Franker! Om denne Signen er en gammel kristen Skik, ved vi ikke. Graven har været Hedning som Kristen hellig — men har den været indviet? Overleveringen fortæller intet sikkert herom, før vi ved denne Grav staar overfor dette Symbol paa Kirkens Magt til at løse og binde, som blev dens tunge Vaaben gennem Aarhundreder.

Frankerne, Sakserne og Angelsakserne kristnede Norden, Nordboerne tog deres Kirkes Gravskik i Arv; men den tog lang Tid om at sejre over Nordens gamle Gravskikke. Karl den Store havde tvangskristnet Sakserne og under Dødsstraf forbudt deres hedenske Oldtids Gravskik: Ligbrændingen⁵⁶) — men Kristendommens Udvikling hos os har været et Fredens Værk, dens Gravskiks Sejr ligesaa. I Aarhundreder har Kristendom og Hedenskab kæmpet om Nordboernes Sind, inden disse stemtes ind efter den nye Lære; vi ved intet om, hvorledes Gravskikkene har kæmpet, kan kun gisne, at Overgangen har været ganske jævn.

»Den Harald, som vandt sig al Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne«⁵⁷) — Kong Harald I — har rejst Nordens første Kristusbillede, indhugget i den store Jellingesten, mellem sin hedenske Faders Gravhøj og sin kristne Moders Høj, tuet af Faderen. Haralds Skifte mellem hedensk og kristen Gravskik var Nordens Skifte, saavist som Knytlingesaga fortæller, at han var den første danske Konge, som lagdes i viet Jord.⁵⁸) Dette Skifte møder os igen i vore Landsbykirkers Indskrifters Vaklen mellem Odin og Kristus.⁵⁹) Kan hælde vil nye Fund ved

Hedeby, vor Kristendoms Arne, melde nyt om dette Trosskifte — indtil da faar vi tro:

I Fred og med Fred kom Kristendommens nye Gravskik til Danmark.

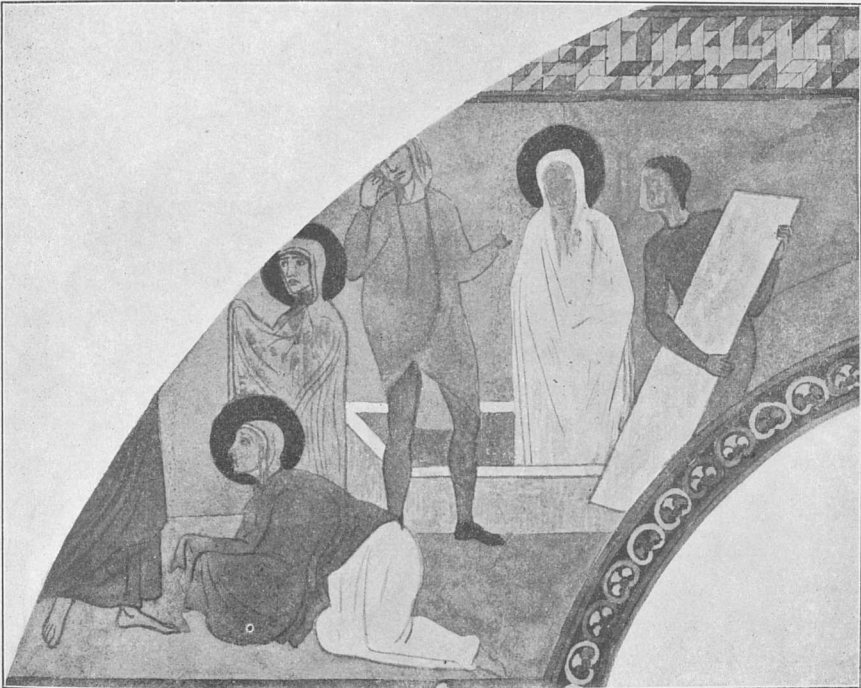
III. *Den signede Grav.*

Kristendommens Landnam i Norden lyste Kristenfreden over Gravene i Kirkens hellige Vi, gav dem Kirkens Gravskik i Vold. Laa en kristen for Døden, kyste Kirkeklokkernes Kimen Vætterne bort fra den døendes Vej og kaldte Menigheden til Bøn for den henfarende Sjæl.¹⁾ Med rungende Slag meldte Klokkerne, naar den døde havde udstridt — to Slag for en Kvinde, tre for en Mand; havde den døde været en Kirkens Tjener, hørtes det af Slagene, hvor mange ordines han havde haft.²⁾ Tilsidst faldt alle Klokkerne i Slag for at signe Dødens Vej.

Under Bøn blev den døde siden vasket og klædt i sit Hjem;³⁾ det mærkelige Mammen-Fund kunde tyde paa, at Tvætningen ogsaa kan have fundet Sted ved hedenske Grave, siden en Spand og en Bronzekedel er fundet der.⁴⁾ Tvætningen var vel ikke foreskrevet i den hellige Skrift, dog havde den fæstnet sig som en from Skik og Brug.⁵⁾ Men om Ligets rette Klædning var der Tvivl; somme fulgte Sydens gamle Skik: at svøbe Liget i en Svededug, omvundet med lange Baand,⁶⁾ andre gjorde Forskel paa rige og fattige, lagde disse i en haaret Bodsdragt, hine i Svededuge.⁷⁾

I Danmark synes det ret snart at være blevet almindelig Skik, at den døde lagdes i Graven i hvide Klæder, Renhedens og Uskyldighedens Symbol; hvorvidt det virkelig skulde være Hedningernes hvide Daabsdragt, der blev de kristnes Dødsklæder, synes dog tvivlsomt⁸⁾ — gamle Kalkmalerier i Hjørlunde Kirke paa Sjælland med Billeder af Lazarus' Opvækkelse fra de døde, viser Lazarus svøbt i en saadan folderig, hvid Ligdragt (se Billedet).⁹⁾ De kristne, frankiske Krigeres cervicorium,¹⁰⁾ en Hjortehudsligdragt, der allerede omtales i Heltekvadene, blev i

den tidlige Middelalders Norden til de fornemme Ligs Læderhylstre, som vi bl. a. finder Spor af i Valdemar I's og Knud IV's (kaldet Knud VI) Grave i Ringsted;¹¹⁾ et interessant Fund i Nidaros Domkirke viser endog et helt Lighylster af to sammensyede Skind, indvendig beklædt med Lærred.¹²⁾

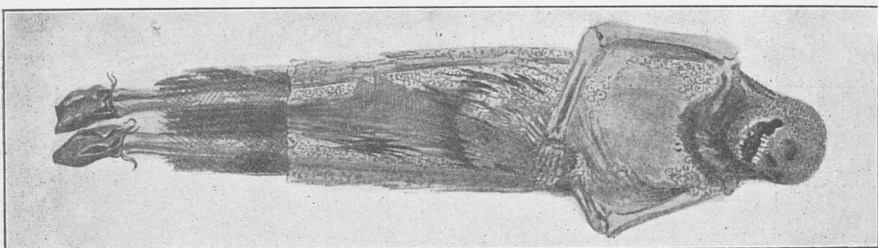
Lazarus' Opvækkelse. Kalkmaleri i Hjørunde Kirke paa Sjælland.

(Tegning, Nationalmuseet).

Kirkens Mænd jordedes stedse i fuldt gejstligt Skrud med alle Tegnene paa deres Værdighed. Den døde Bisp bar saaledes sin Mitra paa Hovedet, Bispekaaben om Skuldrene, den biskoppelige Ring paa Fingeren og Alterkalken i Haanden, medens Krumstaven laa ved hans Side;¹³⁾ en frankisk Bisp blev i det 10. Aarh. tilmed svøbt i et Ligklæde, som fandtes bundet til Halsen og Fødderne med korte Baand.¹⁴⁾ Ærbødigheden for Kirken fik fromme

Lægfolk til at ønske sig jordet i en Munkekutte, sagtens i Troen paa, at den hellige Dragt rensede Legemet for Synd; det mest kendte Eksempel paa dette fromme Ønske er Erik Plovpenning's Brev af 1241.¹⁵⁾

Et Paabud om Ligdragten stod fast: Kirken forbød helst Ligenes Jordfæstelse i Dagligdragt, saaledes som det var blevet Skik i Italien.¹⁶⁾ De verdsligt klædte Lig, der er fundet i danske Grave, har da ogsaa saa godt som alle været klædt i Højtidsklæder, saavidt Levnene af guldindvirkede Silkestoffer o. lign. tillader at

Et af de bedst bevarede, klædte Lig fra Middelalderen. Kvindegrav i Roskilde Domkirke. (Tegning. Nationalmuseet).

slutte sig til Ligdragtens Dele; det eneste fuldt klædte Lig fra den tidlige Middelalder, der er fundet, er en Kvinde, jordet i Festskrud (se Billedet).¹⁷⁾

Tvættet og klædt blev Liget lagt paa Baare for at føres bort fra Hjemmet under Bøn og Salmesang.¹⁸⁾ Det var Skik at holde Nattevagt over den døde; men i denne Skik brødes Hedenskab og Kristendom om hævdvundne Former, som laa Kirken for nær ved hedensk Gravskik — en af Kirkens Mænd formanede derfor Gejstligheden til at skride ind mod »hedensk Sang og overtroisk Mumlen« ved Ligbaaren.¹⁹⁾

Paa en aaben Baare, synligt for alles Blikke, førtes Liget til Kirken og siden til Graven. Som Regel foregik Jordefærden saa tidligt som muligt, oftest paa Trediedagen efter Dødsfaldet; men ved fornemme Begravelser trak det tit længere ud.²⁰⁾ Den døde blev baaret til sit sidste Hvilested af sine Standsfæller,²¹⁾ dog var

det Kvinder forbudt at bære Ligbaaren. I det berømte Bayeux-Tapet fra 11. Aarh. er gengivet et saadant Ligtog: Kong Edward Confessors Jordefærd i 1066. Liget bæres, dækket af et Tæppe, paa en Baare af otte Mænd, medens de to Klerke kimer med smaa Klokker (se Billedet).

Tidlig om Morgenen førtes Liget da ind i Kirken til Sjæle-messen, thi uden forudgaaende Messe maatte intet Lig jordes²²⁾ — til Gengæld maatte Messen læses hver Dag, undtagen Langfredag

Edward Confessors Jordefærd i 1066, gengivet paa Bayeux-tapetet.
(E. Ekhoft: S:t Clemens Kyrka i Visby.)

og Paaskesøndag.²³⁾ Velsignet af Kirken førtes den døde derefter til Graven — den signede Grav.

Indvielsen af Graven foretoges af Præsten med Vievand — til Fordrivelse af Dæmonerne; derimod synes Røgelsen kun at skulle modvirke Liglugten — enkelte Kirkelærere ophøjer tillige Røgelsen til et Symbol paa de troendes Forbøn og den dødes gode Gerninger.²⁴⁾ Forinden Liget sænkedes i Graven i sit Ligklæde — det mærkelige Fund paa Kolding Graabrødre-Kirkegaard,²⁵⁾ hvor Ligene synes at have været jordet paa Ligbaaren, er formentlig en Undtagelse — havde man lagt glødende Trækul i Gravens Bund til Tegn paa, at dette Sted til evige Tider var unddraget Almenhedens Brug.²⁶⁾ Med Ansigtet mod Øst og i hvilende Stilling²⁷⁾

lagdes Liget paa sit sidste Leje, og Præsten foretog da Jordpaa-
kastelsen efter Kirkens — fra Hedenskabet — arvede Ritus:

Af Jord haver du skabt mig.

Kød og Blod haver du iført mig.

O min Genløser, opvæk mig paa den yderste Dag.²⁸⁾

Korsets Tegn fredlyste Dødens Bo, drog Graven ind i Kirkens Varetægt — med mindre den døde havde forbrudt sig mod Kirkens Tugt, thi da var den viede Grav den formastelige forment. Gang paa Gang slog Middelalderens Kirke fast, at Kættere, Skismatikere og Bandylyste ikke maatte jordes efter Kirkens Skik, end-sige gravsættes i viet Jord;²⁹⁾ men var det trods alt sket, skulde Liget graves op igen og forvises fra Kirkens Grund.³⁰⁾ Den haarde Dom ramte tilmed enhver, der var død under en Dødssynd, saasom Ægteskabsbrud, Hor eller Røveri; ja endog den, der var faldet i en Turnering og død uden gejstlig Bistand, var hjemfalden til denne ukristelige Straf.³¹⁾ Hvis de fordømte havde angret paa det sidste, kunde Kirken dog forbarme sig over dem og unde dem en kristen Jordefærd³²⁾ — ellers blev de jordet paa Retterstedet. Selv de, der brat gik bort under lovlig Idræt, nægtedes til Tider Kirkens festlige Jordefærd under Salmesang og Bøn³³⁾ — de jor-dedes i Stilhed, dog i viet Jord. I Forhold hertil er det næsten forstaaeligt, at døde Barselkoner og myrdede ikke maatte føres ind i Kirken, paa det at den ikke skulde blive besmittet derved³⁴⁾ — thi efter Kirkens Lære var de gaaet urene ind i Døden.

Jordefærden blev da Kirkens Magt undergivet, kun dens Tjenerne maatte forrette den hellige Handling — under tvingende Nød kunde Lægfolk dog træde i Klerkes Sted.³⁵⁾ Præstens Pligt var det at sørge for hans Sognebørns sømmelige Ligfærd og at forebygge al Uskikkelighed³⁶⁾ — men det var ham forbudt at tage sig betalt derfor. Kirkebud paa Kirkebud indskærpede, at denne kristne Kærlighedsgerning ikke maatte gøres for Penge, end ikke for Gaver³⁷⁾ — Praksis blev dog en anden, stik modsat. De troendes Dødsgaver blev til en Pligt, et Krav paa Godtgørelse for

Gravens Plads og Anlæg, at erlægge i Naturalier eller Penge. Knud I bød endog, at Gaven skulde erlægges, saa snart Graven var gravet;³⁸⁾ men selv de frommeste blandt Kirkens Børn vilde intet lade sig paatvinge, og det varede længe, inden Døds-gaven erkendtes som en Pligt for de efterladte. Følgen blev en broget Forvirring i alle Kirkens Lande — et Kirkemøde i Rouen 1223 truede de genstridige med Kirkens Straf,³⁹⁾ et andet i Valencia 1258 lod Erlæggelsen af Døds-gaven vente til efter Begravelsen,⁴⁰⁾ og et engelsk Kirkemøde i 1287 klagede over, at i nogle Sogne betaltes Døds-fret, i andre ikke. Det engelske Kirkemøde indskærpede derfor de troende at rette sig efter Offerskikken, hvor den længst var gængs — ogsaa hvor den ikke var det, at den døde dog maatte faa Fred i sin Grav; men naar man støttede dette Paa-bud paa den Teori, at Døds-fret kun var den Tiende, som den døde var Kirken skyldig, viser det, at Gavens oprindelige Frivilighed var gaaet i Glemme.⁴¹⁾ Udviklingen endte da med at fastslaa, at Døds-fret tilkom den dødes Sognepræst⁴²⁾ — hvad enten den døde blev begravet i Sognet eller ej.⁴³⁾ Det blev endog forbudt Klostrene at overtale de troende til at lade sig begrave i Klosterjord — for ad den Vej at faa Døds-frene.⁴⁴⁾

Ingen Kirkelov formentede dog den troende Retten til at lade sig jorde paa hvilket Sted, han eller hun selv vilde; den Frihed havde Romerretten hjemlet enhver, og den kanoniske Lov gav den døde samme Ret.⁴⁵⁾ Men de enkelte Landes Kirker søgte dog at indskrænke denne frie Bestemmelsesret — Kirkemødet i Trier 895 havde krævet, at den døde skulde jordes ved den Kirke, til hvilken han havde ydet Tiende,⁴⁶⁾ andre Bestemmelser søgte at henvise Graven til den Kirke, hvor den døde i Live havde søgt Alterets Sakramente.⁴⁷⁾ Den store Kirkeretslærer Ærkebiskop Hincmar af Rheims, hvis Lovsamling blev Kirkens gældende Ret i Aarhundreder, tillagde Sognepræsterne Retten til at bestemme den dødes sidste Plads.⁴⁸⁾ Al Retspraksis syntes flydende, hvad Gravens Sted angik — men Legemet skulde jordes udelt. Kirken forbød Begravelsen af enkelte Legemsdele paa hver sit Sted; kun Hovedets Hvilested

var den døde's rette Leje.⁴⁹⁾ Det var tilladt at føre Liget til dets Hjemsted,⁵⁰⁾ men da det under Korstogene blev Skik at koge Kødets fra den døde's Knogler for lettere at kunne føre den døde Korsfarers Lig hjem, skred Kirken ind — Pave Bonifacius VIII forbød 1300 dette Barbari og truede Overtrædelser med Kirkens Band.⁵¹⁾

Trods al Strid om Kirkens Magt og Ret over den døde stod dens Gravskik dog nogenledes fast; dens Ritus var ens over hele Kristenheden — om Gravens Plads *i* eller *ved* Kirken kunde der staa aarhundredlang Strid; men selve dens Anlæggelse fæstnede sig i Former, som, i det mindste i Norden, holdt sig i Aarhundreder, hvad enten Graven lagdes under Kirkegulvet eller under Kirkegaardens Grønsvær.

Medens senere Tidens Kistformer har vekslet stærkt, har Middelalderens Gravform ligget yderst fast, endog i Materialets Art. Mærkeligt nok synes Trækister at have været lidet brugt, uagtet Materialet maa have været det lettest tilgængelige i Middelalderens skovrige Norden. Hos Frankerne har Trækisterne — »off« eller »noff« — været saa almindelige, at de omtales i den salske Lov,⁵²⁾ og Gregor af Tours sukker over, at Dødeligheden i Clermont under den store Pest, som ramte Auvergne i 571, var saa stor, at man var nødt til at begrave indtil ti døde i samme Grav, fordi Træ- eller Stenkisterne slap op,⁵³⁾ Men her i Norden synes Stenkisterne ganske at have fortrængt Trækisterne; mens Stenkisterne er fundet i Hundredevis, er Trækisterne yderst faa, endog langt færre end de fattiges Begravelser uden Kiste.⁵⁴⁾

Stenkisterne stammede fra Oldtidens hedenske Sarkofager, men var langt enklere i Form og Udsmykning; de ældste Former har været meget store; hele Ligskrin paa halvtredie Meters Længde — ved den Tid, Kristendommen naaede Norden, svandt Størrelsen dog ind til højst et Par Meter; tilmed smalnedes Kisten af mod Fodenden, samtidig med at der udsparredes et Rum til Hovedet. Denne Sydens gamle Skik kom med Kristendommens Sejr i Norden ind i Nordens Grave; her har den i det mindste været gangs siden

det 11. Aarhundrede. Ælnoth fortæller saaledes, at Knud den Helles Lig i højtideligt Optog førtes fra St. Albani Trækirke til Helgenkongens egen Stenkirke og der nedsattes i en Stenkiste.⁵⁵⁾ Til de Stormandsgrave, i hvilke Stenkisterne anvendtes, indførtes endog selve Kisten sydfra — fra Rhinegnene, hvor der menes at have været hele Fabrikker for Stenkister, anlagte paa Eksport. Røddladne rhinske Sandstenskister er da ogsaa fundet i en tidlig Kirkegaard i Bandt ved Jadebugten og paa Føhr ved Slesvigs Vestkyst, ja et Skib med en Ladning Stenkister skal være strandet paa Skaanekysten.⁵⁶⁾ Man har dog ogsaa hjulpet sig med indenlandske Sandstenskister, det berømteste Eksempel herpaa er Ærkebiskop Andreas Sunesøns Grav i Lunds Domkirke,⁵⁷⁾ og i enkelte Tilfælde med Granitkister. Den Granitkiste, som i 1863 fandtes i Stykker i Viborg Domkirke, har formentlig oprindelig været udhugget i een stor Stenblok, nøje afpasset efter Legemets Form; i Bunden var udhugget Render, der samledes i et Hul under Ligets Lænd, et Afløb for Ligvædskerne.⁵⁸⁾

De helstens Kister maa dog have været for kostbare, i hvert Fald er man ret tidligt — c. 1100 — gaaet over til murede Kister af Kampestenskvadre eller Fraadsten,⁵⁹⁾ somme Steder kun bygget som en Ramme paa den stampede Lerbund. Paa den tidligt middelalderlige Roskilde Domkirkegaard er der fundet hele seks Kister af ukløvede Kildekalkblokke, tilhugne ind mod Graven og dækket med flade Sten af samme Art, alle rimeligvis ældre end Domkirken. Samtidens Fattigfolk har end ikke faaet slikt skærmende Murværk om deres Lig — paa samme Kirkegaard fandtes flere Lig jordet uden nogen Dækning, et enkelt havde dog faaet tre smaa Stykker Kildekalk stillet om Hovedet.⁶⁰⁾

Med Teglstenens Indførelse i Danmark omkring Midten af det 12. Aarhundrede kom det Kistemateriale, vi finder hyppigst i vore middelalderlige Grave. Vore ældste Teglstensgrave fulgte Helstenskisternes Tilpasning efter Ligets Form, med særligt Hovedsted, oprindeligt dækket med flade Kalksten, siden med et skarprygget Teglstenstag. Senere opgaves Tilpasningen efter Legemets Form,

og man gik over til den rektangulære Grav. Af de svære, røde Munketegl byggedes en Ramme i tre-fire Skifter paa den stamped Jord — muret Bund forekommer sjældent — det øverste Skifte Sten dannede en Fals til de skraatskaarne Tagsten, hvormed Graven lukkedes som et Dødens Hus, idet Gavlhullerne dækkedes med Mørtel eller indpassede Sten. Til Tider tog man det Materiale, der var nærmest for Haanden, til Opførelsen af disse Teglstenskister; nogle af Roskilde Domkirkegaards Teglstenskister menes endog bygget af Sten, taget fra Domkirkens første Byggeplads; ofte er Materialet blandet, nye Sten med gamle Murbrokker.⁶¹⁾ Den bedst bevarede middelalderlige Teglstenskiste, fundet i Labæk Kirketomt udenfor Holbæk, (se Billedet), er dog bygget af nye Tegl.⁶²⁾

I flere af disse Teglstenskister fandtes udparret Nicher i Kistens Vægge og til Tider ved Hovedgærdet; i disse Nicher var der stillet smaa Potter af brændt Ler, halvt fyldte med Trækul, sikkert gammelt Husgeraad, der i Gravene ydede en sidste Tjeneste ved at værne Efterverdenen mod Liglugten, idet Trækullene skulde opsuge Forraadnelsesemmen og bidrage til at holde Luften ren for Liggifte.⁶³⁾

Ved Overgangen til det 13. Aarhundrede trængte et nyt Kistemateriale ind sydfra med Blykisten.⁶⁴⁾ Begyndelsen synes gjort med en Blybeklædning paa Teglstenskistens Vægge, siden blev det til hele Blykister, som tilloddede nedsattes i de murede Grave, hvis Lerpotter med Trækul da blev overflødige. Blykisterne har dog været saa kostbare, at de formentlig kun har fundet Anvendelse ved meget fornemme Begravelser; her i Danmark har de i hvert Fald været ret sjældne og er fra Middelalderen kun fundet i faa Tilfælde udenfor Kongehusets Grave. I Valdemar II's Grav fandtes ved Undersøgelsen i 1855 et Blylaag under Tegltaget og i Dronning Berengarias en hel Blykiste;⁶⁵⁾ ligeledes fandtes Ærkebisp Absalons Lig lagt i en Blykiste i Sorø.⁶⁶⁾ Den bedst bevarede Blykiste er dog fundet i Roskilde 1913 (se Fotografiet Side 116); i en Blykiste, nøje afpasset efter Legemets Form, laa et Kvindeligt, der var stærkt ødelagt over Bryst- og Lændepartierne, (over hvilke

Kisten var gennembrudt, ved at senere Tidens Mennesker har aabnet Tegltaget og lagt tre Kranier derned — antagelig af Pietet mod disse døde, hvis øvrige Ligrester har skullet fjernes for at give Plads for nye Lig — Teglkisten er derefter paany tilmuret; men

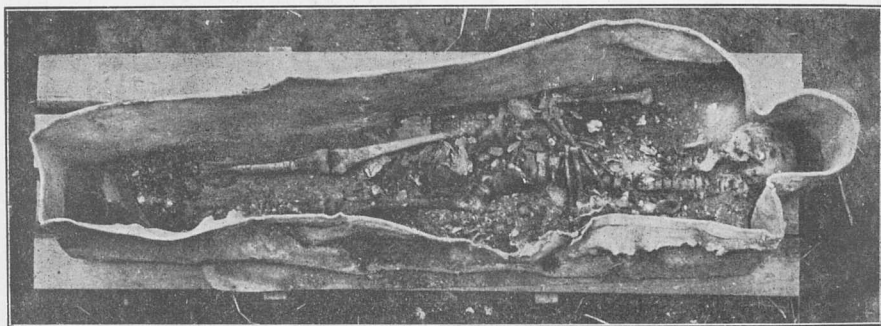

En af de bedst bevarede Teglstenskister fra Middelalderen, fundet i Labæk Kirketomt ved Holbæk. (Fotografi. Nationalmuseet).

ved Aabningen er ogsaa de ubeskadigede Dele af Blykisten sunket sammen. Tegningen af Blykisten, umiddelbart efter Fundet, viser, hvorledes Blykistens Overflade har været holdt oppe ved Loddebaand, lagt over Tværliggere af Træ (se Tegningen Side 117).⁶⁷⁾

Medens Blykisterne i de store Kulturlande mod Syd og Vest fuldstændig fortrængte Stenkisterne, vedblev Teglstensgravene at være de almindeligste i Norden, hvor Trækisterne dog nu forekom hyppigere, saavel indsatte i Teglstensgravene som jordfæstet

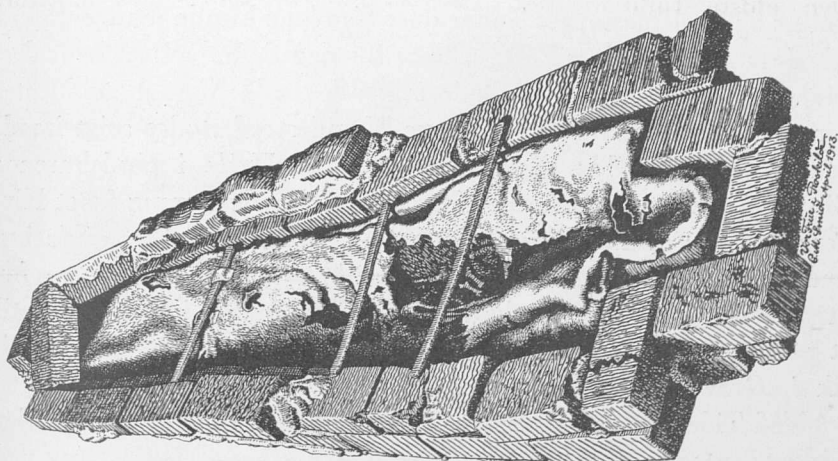
alene. I begge Tilfælde er Trækisterne, som Følge af at Træet let er gaaet i Forraadnelse, i Reglen faldet hen; men Sømmene og Beslagene er ofte bevaret, saaledes at man kan danne sig et Begreb om Trækisternes Udseende, der næppe har været langt fra den aabne, rektangulære Kasse, som vi — fra en senere Tid — kender fra Fundene paa Herjolfsnes Kirkegaard (se Planen Side 129). Den ældste, fundne Grav paa Roskilde Domkirkegaard har formentlig rummet en Egetrækiste, men af dens fire Sider var der

Den bedst bevarede Blykiste fra Middelalderen, fundet i Roskildes Vor Frue Kirke. (Fotografi. Nationalmuseet).

ved Udgravningen i 1891 af de tre Sider kun et mørkebrunt, dejagtigt Jordlag tilbage uden Rester af Jern fra Nagler, Beslag eller lignende⁶⁸) — Kistens Sider maa da have været sinket sammen, med mindre Kisten er blevet bygget i selve Graven ved Nedsættelse af Plankerne, som det menes at have været Brug paa Björkö i Mälaren;⁶⁹) — derimod udgravedes paa Domkirkegaarden Resterne af seks andre Trækister, dels af Eg, dels af Naaletræ, hvoraf de fleste har været samlet med Jernbolte.⁷⁰) Eftersom Fundene af Trækister, f. Eks. ved St. Clemens Kirke i Visby,⁷¹) forekommer langt hyppigere paa Kirkegaardene, det jævne Kirkefolks Gravplads, end i Kirkerne, turde heri ligge en Sandsynlighed for, at Trækisterne fortrinsvis har været brugt af de mindre bemidlede Samfundslag.

Over disse enkle Grave har Kirkefolket siden rejst de døde Mindesmærker: Ligstenene; men en Redegørelse for disse Forhold falder udenfor denne Fremstillings Afgrænsning.⁷²⁾ Derimod vil der her være Grund til kort at berøre de kulturhistoriske Levn i selve Gravene, for saa vidt disse Levn har været en Del af Grav-

Tegning af samme Fund. (Nationalmuseet).

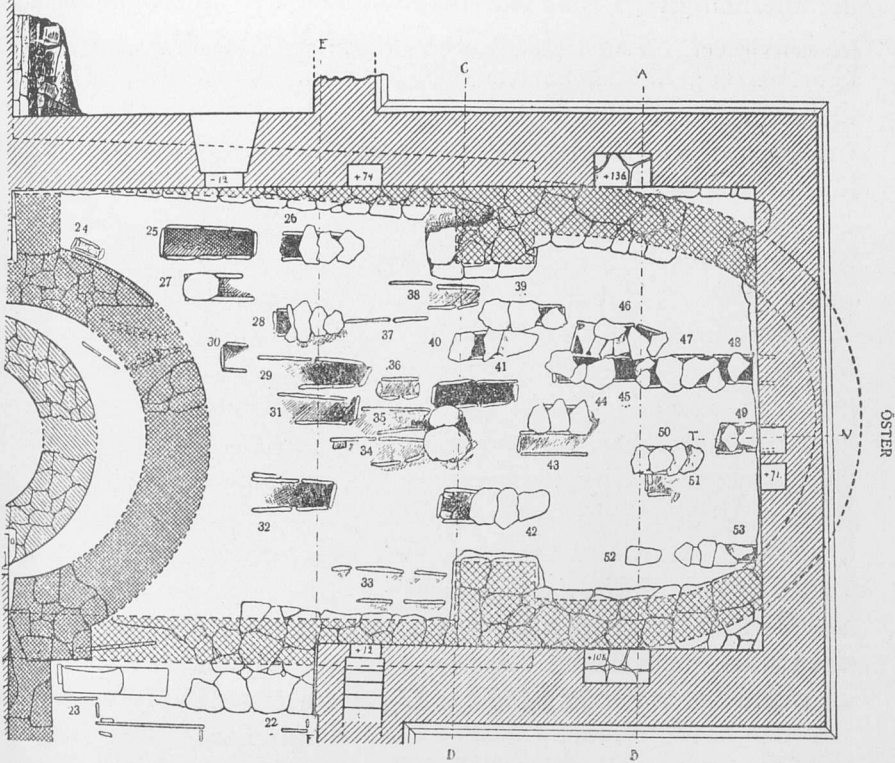
skikken. Mindst rituel Betydning har de vigtige Blyplader med Indskrifter, som er fundet i Grave fra det 12.—13. Aarhundrede, og hvoraf Pladerne i Valdemar I's og Absalons Grave er vigtige historiske Kilder.⁷³⁾ Men naar man i en Række Grave har fundet den dødes Signet, helt eller sønderbrudt, nedkastet i Graven til ham, er det et Minde om en juridisk Ritus; thi i Livet havde Seglet ofte været den afdødes eneste retsgyldige Signatur, og ved at give den døde Signetet med, forhindrede senere Forfalskninger af den dødes Bestemmelser⁷⁴⁾ — samtidig blev Skikken Samfundets Afskedtagen med den døde. Endnu interessantere er Møntfundene i Gravene, hyppigst ved eller under Kranierne — henlagte her som Tærepnge paa den sidste Rejse;⁷⁵⁾ et levende Minde om Heden-skabets Symboler, Karons Obol, møder os her i den viede Grav.

IV. *Under Kirkens Tag.*

,Kirkens kimende Klokker kaldte ad gamle og unge, mest dog paa Sjælene trætte og tunge, syge for den evige Hvile'. Kirkefolket fulgte lydigt denne Kalden, men tog sine døde med ind under Kirkehvælvet, i Troen paa, at ved de hellige Bønners, de fromme Sanges og Sjælemessernes Toner over Gravene kunde mangan Synd afbedes og Himmeriges Porte aabnes for den døde.¹⁾ Her, hvor den døde under Kirkegulvet hvilede i den levende Menigheds Midte, var godt for ham at være. Kirkens Mænd stred stedse sejt imod, naar Lægfolket vilde lægge sine døde til Hvile i Gudshusene; Bisper, Abbeder og Kirkernes Skytsherrer havde engang faaet Kirkens Lov for at maatte jordes der²⁾ — men Lægfolket *vilde* ind under samme Lov. Mangt et Kirkemøde søgte at dæmme op for Strømmen ved at rejse Forbuddene paa ny; men Kirken nødtes til at gøre saa mange Undtagelser, at hver den, der havde Raad dertil, fik sin Grav i Kirken.³⁾

Med Tiden fyldtes da ogsaa Nordens Kirker med Grave under Kirkegulvet; fra Koret ned gennem Kirkeskibene lagdes Grav ved Grav, indtil der ikke var Plads til flere. Rigets Stormænd med Kongerne i Spidsen rejste nu Kirker til Guds Ære — og til Gemme for deres Æts døde. Valdemar I's Ombygning af Ringsted Klosterkirke blev Valdemarernes, Absalons Sorøkirke Hvidernes værdige Gravmæle.⁴⁾ Rakte end de færreste Stormænds Midler til saa store Gravmæler, evnede de dog for det meste at købe sig et værdigt Hvilested i Kirkerne. En Række middelalderlige Testamenter vidner om de dødes sidste Vilje til at sikre sig en Grav under Kirkens Tag, ofte mod klækkelige Ofre. Grevinde Ingert af Regenstein, af Hvideætten, skænkede saaledes i 1257 Graabrødrene i Roskilde et Sølvskrin, til Hjælp til Opførelsen af deres Kirke, dertil en Sølv-Monstrans, en Salmebog og de bedste Prydelser i hendes Bedekammer⁵⁾ — blot for at blive jordet i deres Kirke. Men Gyde Skjalmsdatter af Slægten Bang ofrede i 1292 20 Mark Sølv, en Gaard i Roskilde Sct. Mortens Sogn og det Fløjels Klæde over Ligbaaren,

til en Messehagel⁶⁾ — en rundelig Gave for en Grav i Sorø Frueklosters Kirke. Disse store Gaver frembares i lige Maal af dyb Ærbødighed for Kirken og af en Forfængelighed, der rakte udover Døden.

Plan over Gravene i Sct. Clemens Kirkes Kor i Visby.
(E. Ekhoft: S:t Clemens Kyrka i Visby).

Kirkens Kor med det allerhelligste var det mest eftertragtede Sted at lægge Graven hen. I de mindre Kirker jordedes Egnens Høvdinge her, og i Landets Hovedkirker lod Rigets og Kirkens Fyrster sig begrave i Koret. Svend I og Bisp Vilhelm jordedes Side om Side i den Stenkirke, de i Fællig havde ladet opføre i Roskilde,⁷⁾ og Harald III blev begravet i Koret i Dalby Kirke i Skaane, hvis

Opførelse han havde støttet.⁸⁾ Aarhus Domkirkes Bygherre Bisp Peder Vognsen jordedes i sin Kirkes Kor,⁹⁾ og selve Ærkebisp Absalon gravsattes foran Gudsmoders Højalter i Koret i Sorø Kirke.¹⁰⁾ Kirkens Tjenere var de ivrigste til at sikre sig en evig Plads nær det allerhelligste; i 1352 sikrede Kanniken Petrus Helghonis sig i sit Testamente en Grav foran St. Thomas Martyrs Alter »med Ærkebispens og Lundekapitlets særlige Tilladelse«;¹¹⁾ men i 1368 maa en anden Klerk testamentere Ærkebispens en Mark Sølv for en tilsvarende Naadesbevisning.¹²⁾ Kappelstriden om Gravstederne ved Højalteret har sine Steder medført senere Slægtleds Ødelæggelse af Forfædrenes Grave; saaledes er der foran Højalteret i Vordingborg Slotskirke gravlagt mindst fire Personer omtrent paa samme Sted.¹³⁾ Hvor tæt Gravene har kunnet lægges i Kirkernes Kor, for at saa mange som muligt af de døde har kunnet faa Del i det hellige Steds Velsignelse, fremgaar tydeligt af Udgravningerne i Sct. Clemens Kirke i Visby (se Planen Side 119).

Næst Koret har Murene vistnok været Kirkernes fornemste Gravplads; men Kirkemursgravene forekommer sjældnere i Danmark end i Norge, hvor flere Kongelig indmuredes i Trondhjems Domkirkes Mure.¹⁴⁾ I Danmark skal Absalon have ladet sin Ven Bisp Frederik af Slesvigs Lig indmure i Sorøkirkenes søndre Korsfløj;¹⁵⁾ men der er intet Spor af denne Grav tilbage. Derimod findes i Ribe Domkirke en Væggrav, som ved Aabningen i 1830 viste sig at indeholde Ben af mindst to Lig og tre smaa Blyplader, hvoraf den ene havde Navnet Odinkar — Jyllands første store Bisp — indridset.¹⁶⁾ I nogen Grad beslægtet med disse Væggrave var ogsaa Indmuringen af rømmede Kirkegraves Ben i Kirkens Mure og Piller, saaledes som det er sket med Harald I's, Svend II's, Estrids og Bisp Vilhelms Lig i Roskilde Domkirkes Højkor¹⁷⁾ og med Skjalm Hvides i Sorø Kirke;¹⁸⁾ alle er de indmuret i Piller efter at være taget op af deres egne Grave; men Pillegravene maa dog nærmest stilles i Række med Ossuarier.

Langt største Delen af samtlige Kirkegrave har dog fundet deres Plads under Skibenes Gulvfliser, ofte i saa ringe Dybde — 20—60

cm¹⁹) — at Kirkegængernes Fodtrin har kunnet give hul Genlyd derfra. Har der været Raad dertil, er Graven en muret Teglstens-kiste, men ned mellem disse sættes Trækisterne, og mangen død blev blot lagt ned i sit Ligklæde, hvorefter Gulvfliserne er lagt til igen. Hvilken raadden Stank maa ikke have staaet under Kirkens Hvæl-

Det samlede Fund af de bedst bevarede middelalderlige Kirkegrave i Danmark, fundet i Labæk Kirketomt ved Holbæk 1913. (Fotografi, Nationalmuseet).

vinger; blandedes den tilmed med Røgelsesskyerne og med Lysenes Os, snarere øgedes end mindskedes den i Tidens Løb, efterhaanden som Kirkens Grund overfyldtes med Grave.

Gennem Aarhundrederne har Slægt efter Slægt gravlagt sine døde indenfor Sognekirkens Mure; Pladsen her maatte da uvægerlig efterhaanden blive for ringe, og Anlæggelsen af nye Grave gik ud over ældre Graves Fred. Af henved 80 Grave i Vordingborg Slotskirke fandtes over Halvdelen ødelagte, Ødelæggelsen er sikkert sket i selve Middelalderen.²⁰). End ikke en Kongegrav skaa-

nedes — da man i Foraaret 1241 har skullet bygge Valdemar II's Grav i Ringsted, huggede man uden videre Pietet en Snes Centimeter af Fodenden paa Kong Knud IV's Kiste; Kongens Ligs Skinneben huggedes over, og den ødelagte Grav fik et nyt Fodstykke!²¹⁾ I Forhold til saa grove Gravkrænkelser forstaas det lettere, at senere Slægtleds Mennesker har kunnet rydde ældre Grave, navnlig Teglstensgravene, for at benytte dem endnu en Gang til deres egne døde Frænders Gravsættelse. Et Eksempel blandt mange: i det 14. Aarhundrede er Adelsmanden Johan Kōke blevet gravlagt i Vordingborg Slotskirke i en muret Grav, som første Gang har været benyttet paa Valdemar II's Tid.²²⁾ Det er sandsynligt, at Middelalderens Kirkefolk ikke har set nogen Brøde i disse Krænkelser af Gravfreden, eftersom de forekommer i næsten alle de undersøgte Kirker. Barnegravene, der hyppigst er lagt ved Kirkens Ydermure, danner dog noget nær en Undtagelse, de har antagelig været for smaa til at kunne udnyttes igen. I et enkelt Tilfælde har man fundet et Barneskelet paa Brystet af en voksen Kvinde — man gisner uvilkaarligt her paa en Tragedie: den døde Moder med sit Barn.²³⁾ Købstadkirkerne har ikke været ene om at overfyldes, en Landsbykirke som Hundslund Kirke i Vendsyssel viser det samme Billede som Kirkerne i Vordingborg, Ribe og andre Byer; i Hundslund Kirke har man endog ført Kirkens Mure hen over ældre Grave.²⁴⁾

Ingen nordisk Kirke overgaar i bevarede Kirkegraves Antal Sct. Clemens Kirke i Visby,²⁵⁾ og trods Afvigelserne fra danske Kirkers Forhold — alene Visbykirkens Klippegrund har budt Gravsættelsen andre Vilkaar — kan de gotlandske Gravfund bidrage til Forstaaelsen af vore egne Kirkegraves Skik, saa meget mere som Undersøgeren af disse Grave har fremsat en væsentlig mildere Forklaring af Gravødelæggelserne end vore Arkæologers. Halvt hundrede Kalkstensgrave, i meget lig vore Teglstensgrave, og Sporene af en Mængde Begravelser i Trækister er her blevet fremdraget under Ruinerne af fire Kirker.

Side om Side er Gravene lagt, dækket med Kalkstensplader —

men Barnegravene synes forinden Tildækningen at være blevet halvt fyldt med Jord, antagelig for at fremskynde Formuldringen. Hver Grav indeholdt som Regel kun et Skelet; i Begyndelsen har hver nys afdød faaet sin egen Grav, siden har man i enkelte Til-

Grave i Visby Sct. Clemens Kirkes søndre Sideskib.
(E. Ekhoﬀ: S:t Clemens Kyrka i Visby).

fælde brugt ældre Grave — men er da gaaet tilsyneladende lempeligere frem end i vore Kirkegrave. Ekhoﬀ forklarer denne Benyttelse af ældre Grave som sket ud fra Pietetsgrunde, som et Udslag af en Familiefølelse: en Trang til at hvile i Grav med Forfædrene; men han er dog selv klar over, at der kan rejses Tvivl om denne Tolkning, og tager selv Forbehold overfor sine parallelle

Undersøgelser i Riseberga Nonnekloster,²⁶⁾ hvor fem Grave har været benyttet flere Gange hver, stedse med største Pietet overfor tidligere Lig i Graven. Henvisningerne til Västergötlands Fællesgrave synes end ikke Bevis nok, thi i disse Grave angives udtrykkelig paa Ligstenene, at der er jordet flere sammen.²⁷⁾ Ekhoft forklarer da ogsaa selv nogle af Gravfundene i Sct. Clemens Kirke som Udslag af pietetsløs Ødelæggelse af ældre Grave, i et Tilfælde er en Trækiste uden videre sat ned i en stensat Grav oven paa et ældre Lig, og i et andet har man brudt det nye Ligs Leje tværs over en gammel Grav, idet man har hugget den tidligere Gravs Sider ned for at faa Plads til den nye Trækiste.

Af største Interesse er de to fundne Ossuarier, de middelalderlige Kirkers Begyndelse til Benhusene. Ved Vaabenhusets Dør ind til St. Clemens Kirkens søndre Skib fandtes to Stenkister, den ene fyldt til Randen med Knogler, og den anden halvt fyldt; det er Levnene fra de rømmede Grave rundt om i Kirken, som er samlet her, naar man har skullet skaffe Plads til nye Lig. I vore middelalderlige Kirker har man næppe bygget særlige Ossuarier; paa Duebrødrekløstrets Tomt i Roskilde synes det vel, at en ret dyb Stenkiste har været anlagt til dette Brug,²⁸⁾ men i Vor Frue Kirke ved Holbæk har man nøjedes med at vælte de optagne Knogler hulter til bulter ned i et Par Kulegrave under Kirkegulvet.²⁹⁾ Først længe efter Reformationen fik enkelte danske Kirker et Benhus³⁰⁾ — alligevel blev man ved gennem hele Middelalderen at fylde Kirkerne med Grave, saa de til sidst næsten talte flere døde end levende Medlemmer af Menigheden under deres Tage.

V. Paa Kirkegaarden.

Ude under Guds aabne Himmel laa langs Kirkens Mur al den Gravplads, det skortede paa under Kirkegulvet. Her, hvor Livets Blomster groede over Gravens mørke Tilje, medens alt ved Kirkegaardens Port Dødens Skygge lystes bort af Gravens hvide Lilje,¹⁾ var viet Jord nok til de Grave, Lægfolket stredes med Klerkene om

at faa Lov til at lægge under Kirkegulvet; men ingen vilde jordes herude, hvis der var Raad til en Kirkegrav — kun de fattige lod sig nøje med et Hvilested udenfor Gudshusets Mure.²⁾ Og dog var Kirkegaarden fuldt saa viet Jord som Kirkegulvet.

Længe inden Kristendommen naaede til Norden var Kirkegaardene blevet Dødens Forgaarde til Kirkerne — men de døde lagdes helst ved Kirkens Tærskel. I det 7. Aarhundredes Frankerige jordedes de fornemme døde paa den lille Plads Atriet eller Parvis — Paradisus — Paradiset — foran Kirkedøren;³⁾ fra denne Hædersplads bredte Gravene sig langs Kirkens Mure, indtil Kirken sluttedes ganske inde. Alle troende havde Ret til at hvile paa den sluttede Gravplads,⁴⁾ som med Oldkirkens Ord kaldtes coemiterium — Dødens Sovested —, men som Germanerne kaldte endnu smukkere for Guds Ager.⁵⁾ Men hvor gik Agerens Skel? Nogle holdt paa, at Kirkegaarden gik saa vidt, som Bispen havde vandret om Kirken, da han indviede den;⁶⁾ men andre holdt paa et fast Maal: tredive Skridt fra Kirkens Mur.⁷⁾ Om store Flader har der næppe været Tale; naar man ud fra vore Landsbykirkegaardes middelalderlige Kirkegaardsmures ofte store Omfang har ment, at Kirkegaardene har været rundeligt udlagte,⁸⁾ maa dette alene regnes at gælde for den senere Middelalder.

Hvor stor eller lille Kirkegaarden har været, er den stedse blevet særligt indviet, for at den ikke fremdeles skulde yde Ly til urene Aander, medens de døde hvilede trygt i Forventningen om Opstandelsens Dag.⁹⁾ Fra den tidligste Middelalder har den katolske Kirke brugt at indvie sine Kirkegaarde ved en særlig Guds-tjeneste: consecratio cymiterii, og dens nugældende Ritus er, med faa Ændringer, ogsaa Middelalderens. Forinden Messen begyndte, var der rejst fem Trækors paa Kirkegaarden — et i Pladsens Midte, de fire andre i hver sit Verdenshjørne. I højtidfuld Procession kom Egnens Bisp da vandrende fra Kirken, mens Litaniets til Indvielsen brugte Paakaldelser blev sunget ud over den Jord, som Bispen nu skulde indvie. Vievandet signedes, inden Bispen vandrede Grunden rundt og stænkede Vievandet overalt — til Aan-

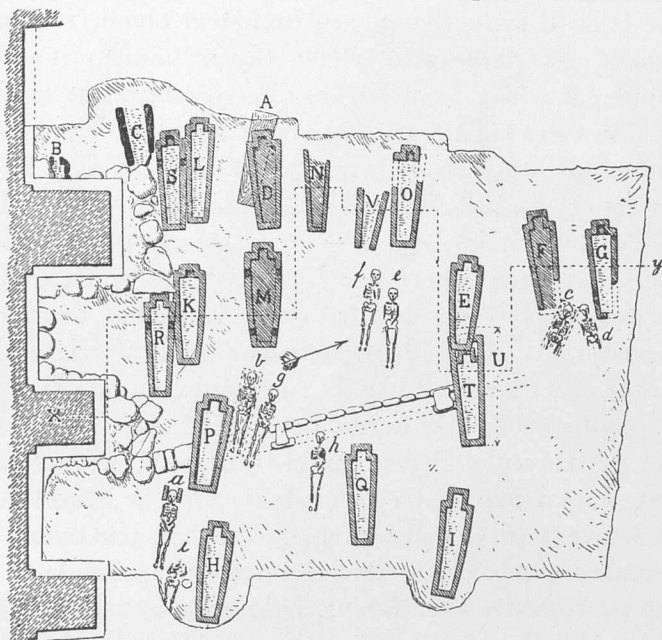
dernes Fordrivelse. Ved hvert Hjørnekors blev bedt en lang Bøn, og Lys tændtes foran og paa Korsene, mens Røggelseskarrene blev svunget. Endelig blev consecrariet sunget foran Midterkorset, og Processionen vendte derefter tilbage til Kirken for der at slutte med en Messe.¹⁰⁾

En Gang indviet gav Kirkegaarden sine døde det samme Asyl, som selve Kirkebygningen kunde give;¹¹⁾ følgelig vaagede Kirken nøje over Kirkegaardsfreden. Alene med sit mægtige Vaaben: Bandlysningen, og gik det videre, da Interdiktet, evnede Kirken at holde Gravtugten oppe; vovede de bandlyste trods alt at begrave deres døde paa Kirkegaarden, gravede Kirkens Tjenere disse Lig op og kastede dem udenfor Kirkegaardsmuren — Pave Innocens III har dog selv været klar over det farlige i dette voldsomme Skridt, siden han i sit Brev af 1198 til Ærkebisen af Nidaros byder at fare med Lempe overfor de uindviede Grave for ikke at beskadige de indviede.¹²⁾ Og hundrede Aar efter er Bonifacius VIII endnu lempeligere overfor Besmittelsen af Kirkegaarde ved Blodsudgydelser eller lignende grove Retsbrud. Hvis det er selve Kirkebygningen, der er blevet besmittet, maa den tilstødende Kirkegaard ogsaa anses for besmittet, og ingen Begravelse maa da finde Sted, før en hellig Renselse er foretaget. Men hvis Ugerningen er forøvet paa Kirkegaarden, behøver Kirken ikke nogen Renselse af den Grund¹³⁾ — Uregelmæssighederne har formentlig været for hyppige paa Kirkegaardene, til at den strengeste Tugt har kunnet opretholdes.

Kirkeretten bød,¹⁴⁾ og Karl den Store havde indskærpet Paa-buddet,¹⁵⁾ at der ved hver Kirke skulde være en Kirkegaard. Sandsynligheden taler for, at der ved hver af de mange Kirker, som rejstes i Danmark i det 11.—12. Aarhundrede, er blevet anlagt en Kirkegaard; men kun faa Spor af disse tidlige Kirkegaarde synes bevaret. Til Værn mod Gravkrænkelser og for at holde Kvæget ude, har Kirkegaardene fra Begyndelsen været omgivet med en Mur eller et Dige; hvor man ikke har nøjedes med at omgive Kirkegaarden med en Grøft, har Adgangen været spærret for løsgaende Kreaturer med en Kirkerist (se Billedet Side 147). Disse Kirke-

riste maa have været anvendt tidligt, hvis man kan regne med en Runeindskrift over en Mand, som har ladet slige Kirkeriste forfærdige og indvie.¹⁶⁾

Den bedst bevarede af vore tidlige middelalderlige Kirkegaarde er Domkirkegaarden i Roskilde; men Gravforholdene ved denne Stiftskirke kan næppe tjene til Eksempel paa Forholdene andre

Plan over en Del af Roskilde Domkirkegaards bevarede Grave.
(Tegning. Nationalmuseet).

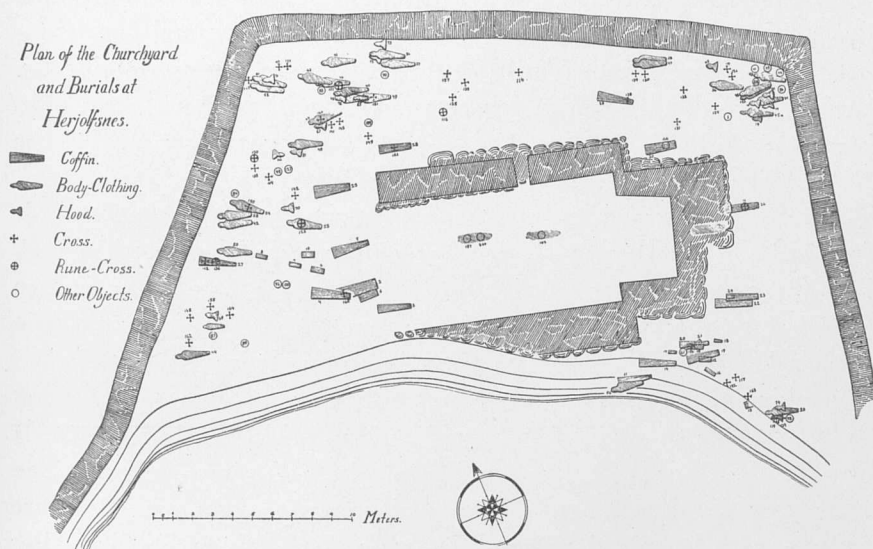
Steder i Riget, hvor Gravskikken vel nok har været endnu tarvligere. Ved Udgravningerne i 1891—92¹⁷⁾ afdækkedes et halvt Hundrede Grave eller Rester af saadanne; fælles for dem alle var den ringe Dybde, hvori Gravene laa, vekslende fra $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{4}$ m under Jordoverfladen; Tegltagets Kant maa for flere Kisters Vedkommende have ligget lige i Jordsmonnet. Tilsammen spænder de fundne Grave over mindst fire Perioder indenfor den ældre Middelalder, hvoraf den ældste maa formodes at ligge forud for Op-

førelsen af den endnu staaende Domkirke, siden dennes Fundamenter naar ind over et Par af Kalkstensgravene. Kirkegaardens ældste Grave gaar da tilbage til Valdemar I's Tid, siden har den været i uafbrudt Brug i Aarhundreder. Adskillige af de bevarede Teglstenskister har været velbyggede af gode Tegl, men stundom har man taget Murværket, hvor det var nærmest for Haanden. Gravene H og U synes bygget af Munketegl tagne fra Domkirkens Byggeplads, og Liget a hviler sit Hovede mellem to Sten, hvis Profiler minder saa meget om Kirkens Krydsribber, at Hovedgærdestenene maa være taget fra samme Sending Sten. Var Efterslægten respektløs inde i Kirken under Anlæggelsen af sine Kirkegrave, var den det ikke mindre ude paa Kirkegaarden. Graven U fandtes lagt henover et frit jordnet Lig — hvis Overkrops Knogler endnu laa paa Stedet; men senere har Bygmestrene for Graven E været lige saa hensynsløse, idet de har lagt Fodenden af denne Grav ind over Hovedgærdet i U. Endnu senere har nogle efterlevende skullet jorde en af deres kære og har da forefundet største Delen af Graven U uskadt; de har da kastet det oprindelige Skelet ud og har muret et nyt Hovedleje i den gamle Grav — til det nye Lig, mens det første Ligs Hovedskal og Lændehvirvler er blevet stuvet ned mellem Gravens to Hovedgærder! Selve den gentagne Benyttelse af de gamle murede Grave er der intet overraskende i; det forekommer tværtimod i flere Grave, hvor man næppe kan skelne de forskellige Ligs Knogler fra hinanden — i Graven H fandtes Levn af tre voksne Lig, og i en anden Grav var to 6—7 Aar gamle Smaa-børns Lig lagt ovenpaa en voksens.

Ejendommeligt virker det, i Gravenes Trængsel om Pladsen under Kirkens Tagskæg at se en Bekræftelse paa Folkets Tro paa just dette Steds store Hellighed. Kunde man ikke faa sin Grav inde i selve Kirken, vilde man i hvert Fald hvile den saa nær som muligt: under Tagdryppet — Borgarthings Kristenret nævner da ogsaa Jorden under Tagskægget som Kirkegaardens fornemste Gravplads.¹⁸⁾ Tanken, som laa bag denne Værdsætning, bares af den enfoldigste Symbolik: Regnen, som skyllede ned over Kirkens Tag,

helligedes ved Berøringen med Gudshuset, og fossede som Vievand ned over de nærmeste Grave, der signedes, hver Gang Gud lod det regne!¹⁹⁾

Følgen blev, at Kirken tog sig disse eftertragede Gravsteder dyrt betalt; til Gengæld skiftede dette Strøg ikke saa ofte Beboere som Kirkegaardens fjernere liggende Jorder. Hermed stemmer Fun-

Plan over Herjolfsnes' Kirkegaard (Tegning. Nationalmuseet).

dene paa den middelalderlige Sct. Clemens Kirkegaard i København nøje overens: »I et Bælte paa ca. 15 Fod nærmest Kirken har været lagt Lig een Gang i hver Grav. — Jo længere man kom bort fra Kirken, desto hyppigere er Begravelser fulgt efter hverandre paa samme Sted, og desto dybere er derfor gravet ned i Leret. Ens Vilje og Evne til at betale til Kirken under en eller anden Form har vel nok været bestemmende for, hvor langt ude man skulde lægges.«²⁰⁾

I Modsætning til senere Aarhundreders sejge Holden ved Kravet om at blive jordet sydfor Kirken, har Middelalderens Menig-

heder ikke været bange for at lægge deres Grave nordfor Kirken, saavel paa Roskilde Domkirkegaard²¹⁾ som ved Sct. Clemens i Visby²²⁾ er mange Grave fundet, lagt i Nord; men det er selvsagt ikke at forstaa saaledes, at Kirkens Nordside har været særligt eftertragtet som Gravplads. Næst Jorden langs Kirkemuren har Gravstederne ved Kirkegaardsmuren, i hvert Fald mod Slutningen af Middelalderen, været mest efterstræbt. Ogsaa der finder man Gravene lagt tæt; paa den sene Herjolfsnes' Kirkegaard paa Grønland²³⁾ — det ypperste Fundsted for Sporene af senmiddelalderlig nordisk Gravskik — findes der kun faa Grave i eller ved selve Kirken, men desto flere foran den — og i Kirkegaardens nordøstlige Hjørne lige ved Kirkegaardsmuren (se Grundplanen Side 129).

Ingen Kirkegaard synes at have været stærkere søgt end de fredfyldte Klosterhaver — der har endog staaet bitter Strid mellem Kirker og Klostre om den døde, som i Live havde begæret en Grav i Klosters Jord. Pavebud har maattet skille Striden ved at forbeholde Kirken dens rette Gave for den dødes Hvilested;²⁴⁾ i den ældre Middelalder maatte Kirken endog forbyde Klostrene at drage de døde til sig — for derved at faa en klækkelig Indtægt.²⁵⁾ Men trods alle Paabud søgte Kirkefolkets fromme efter Døden hen, hvor Munkenes evige Bønnevæld gav Gravene mellem Mure en egen Fred. Selv jordede Klostrene deres døde Brødre eller Søstre under Husets Gulve; lig Kirkegrave lagdes Munkegravene under Gangenes eller Kapitelsalens Gulve, saaledes skete det f. Eks. i Sorø²⁶⁾ og i Riseberga.²⁷⁾ Men de døde udefra lagdes i Klosterhavens Jord — alene Billedet (Side 131) fra Fraterhaven i Helsingør vidner om, hvor overfyldt Klosterjorden blev.

Klostrene har vistnok været de første Ordner af Middelalderens kaotiske Kirkegaardsforhold, i hvert Fald finder vi den første faste Kirkegaardsordning i Danmark paa Esrom Klosters Grund.²⁸⁾ Her viste Udgravningerne i 1894 Tilløbene til en Art Liniebegravelse i mærkeligt ensartede Teglstenskister; alle var de rektangulære, med en særlig lille Hovedniche, Kistesiderne var tre Skifter høje, og alle Kister var dækket af Tegltage, hvis Fliser syntes

lavede til just dette Brug. Denne Kirkegaardsordning fra det 13. Aarhundrede passer godt ind i den Kirkegaardsinddeling, som Pave Bonifacius VIII i et Brev af 1298 synes at gaa ud fra som almindeligt forekommende i Syd- og Vesteuropa paa den Tid.²⁹⁾

Udgravning i Fraterhaven i Helsingør. (Fotografi. Nationalmuseet).

Fra Kirkens dragende Mur til Hegnsmurens Værn laa Guds Agrenes viede Jord gennem Middelalderen hen med sine mangfoldige Grave, oftest lagt uden Plan eller sømmelig Skik. En Gravs skarpe Tegllryg brød til Tider Græstørvens grønne Flade, ellers trak kun Stierne deres Slyng mellem Gravene, gik tilsidst i et med den Have, som Kirken havde lagt over sine døde. Ingen har skildret den middelalderlige Kirkegaard saa smukt som Troels-Lund, hvor han efter at have talt om Kirkegravene siger: »Det kunde næsten være tvivlsomt, om der ikke var skønnest herude hos de

fattigste, hvor Vorherre selv hjalp med. Her, bag den skærmende Kirkegaardsmur, lagdes Velsignelse i den kyndige Gartnerbroders Arbejde. Gud gav Vækst til de gule Paaskeliljer, de hvide Pinse-liljer, Sankt Hans Dags Roserne. Han tændte efter Midsommer, naar Heden tog til og Dagene af, den skæreste af alle Liljer, den ranke, sølverhvide med Guld-Kneblen, Himmellængselens Klokke-blomst. Han lod, naar Morgendug og Aftendug mødtes, saa Græs-sets Kind var altid vaad, frempible de purpurrøde Kristi Blod-draaber. Og til Slut bredte Vorherres egen Haand Sneens hvide Alterdug over Gravene, naar Allesjæles Fest var inde, og Vinter-messen læstes over Vaarens og Optandelsens uudgrundelige Hem-melighed«. ³⁰⁾ Men dette er en Digtets Vision — den stemmer med, hvad vi mener at vide om Romerkirkens Røgt af sine Kirke-gaarde; men noget sikkert ved vi ikke om vor middelalderlige Kirkegaard flora. Paa nogle af vore ældste Kirkegaarde staa endnu ældgamle Ege, Aske eller Tjørne, der maa være plantet der i den katolske Tid; størst og sagtens ældst er Tjørnen paa Skamby Kirkegaard, efter Folkesagnet plantet paa en Fællesgrav fra Lande-pestens »den sorte Død«s Tid i Midten af det 14. Aarhundrede; ³¹⁾ ellers kan vi kun slutte ud fra Reformationstidens Kirkegaard-syn, ³²⁾ at der i den katolske Tid maa have været plantet adskillige Træer paa Kirkegaardene. Klosterkirkegaardenes »Urtegaarde« kan desuden, efter Undersøgelserne af Klosterfloraen ³³⁾ at dømme, næppe have staaet tilbage for Troels-Lunds Kirkegaardsbillede i Blomsterpragt.

Kirkegaardens Flora har dog næppe været ene om at smykke de dødes Leje; i Middelalderens sidste Aarhundreder har den sør-gende Efterslægt begyndt at rejse sine enkle Trækors paa de kæres Grave. ³⁴⁾ Fra det 12. Aarhundrede har det desuden paa de fleste europæiske Kirkegaarde, derfor rimeligvis ogsaa paa vore, været Skik at rejse et »godt og velbygget« Kors i Kirkegaardens Midte, som skulde være Maalet for den Kirkefolkets Procession, der hver Palmesøndag nedbad Paaskefreden over Gravene. ³⁵⁾ Endelig synes det af en Forordning af 1594, hvori det hedder: »Hvad den Byg-

ning belanger, som gjøres paa Kirkegaarden med Gavntræer over de døde, skal aldeles aftages, og ingen efter denne Dag skal maa lade opføre saadan Bygning«,³⁶⁾ som om Udlandets »Lanternes des morts«³⁷⁾ ogsaa har bredt sig til vore Grave, omend i ændret Form — disse »Dødens Fyrtaarne« var fra det 11. Aarhundrede velkendte i Vesteuropa, hvor den evigt brændende Lampe i det 11—12 m høje Taarns Top varskoede den vejfarende om, at han nærmede sig en Kirkegaard — hvis nævnte Bjælkeværker har været af denne Karakter, undrer det ikke, at Reformationens Gennemfører har forbudt sligt Papisteri, som dog ellers nok kunde være nødvendigt til Værn for Gravens Fred.

Kirkens Plads i Byen Midte gjorde i mange Stæder Kirkegaarden til Torvets Nabo; ofte sprængte da det travle Liv paa Torvet Skellet mellem levende og døde og gjorde Kirkegaarden til en Markedsplads, hvor Boder og Telte rejstes over Gravene.³⁸⁾ I en Tid, hvor Kirkelivet gik saa tit i et med Dagliglivet, hvor de store Handelsstævner kædedes sammen med Kirkestævnerne, tog ingen Forargelse af dette Brug af den viede Jord; endog selve Kirkens Hus fyldtes af Markedslivets Uro — endnu i 1887 saas under Markederne i Slesvig By Domkirkens Korsgange stuvende fulde af Boder.³⁹⁾ Efter Reformationen gik man endog saa vidt, at det blev forbudt de markedssøgende Kræmmere at bygge Boder paa Ribe Gader, saa længe der var Plads nok paa Domkirkegaarden.⁴⁰⁾ Selv paa Klostrenes Grund trængte Markederne ind; her rejstes Bod ved Bod paa Rad, byvis ordnet, indenfor Kirkegaardsmuren; i 1489 fik de Viborg Borgere endog Brev paa deres Ret til Stadepladser paa Vestervig Kirkegaard.⁴¹⁾

En Samklang med Stedets Hellighed var dog tilbage, naar der paa Landsbykirkegaarden i Sædinge paa Lolland holdtes Messe, inden Bønderne gik paa Markedet;⁴²⁾ men naar Boderne blev rejst paa Landsbykirkegaarden, hvor man tilmed lod Hestene græse mellem Gravene,⁴³⁾ vidner det ikke om større Pietet blandt Bønderne end hos Borgerne. De driftige Kræmmere brød endog Kirkehelgen, idet de om Søndagen i Kirketiden bredte deres Varer ud

paa Kirkegaarden for at friste Kirkegængernes Købelyst.⁴⁴) Kirkefolket drog da kun den fulde Konsekvens af den slappede Kirkegaardstugt, naar det ved Kirketide kastede sig ud i en Dans paa Kirkegaarden, som den, Folkevisen⁴⁵) synger om:

Der gaar Dans paa Kirkegaard
— under Lide —
der danser Møer med udslagen Haar . . .

Kirkegaarden blev saaledes med Tiden en offentlig Plads, et lukket Torv, hvor Borgerne mødtes til Raadslagning og Rettergang. Efter et forgæves Angreb paa Roskildebispens Borg paa Holmen i 1294 trak de oprørske københavnske Borgere sig tilbage til den nærliggende Sct. Nikolaj Kirkegaard og lagde fortsat Raad op mod Bisp⁴⁶) — det er det første Møde paa en Kirkegaard, vi hører om; men det er ikke det sidste. I 1479 nævnes et Møde paa Sct. Clemens' Kirkegaard;⁴⁷) ti Aar efter holdt Kong Hans Retterting paa Vor Frue Kirkegaard⁴⁸) og to Aar senere igen paa Helliggejstes⁴⁹) — af den viede Jords Hellighed var intet tilbage!

Vor bedste Kender af Middelalderens Byliv, Hugo Matthiesen, har derfor Ret, naar han ridser den senmiddelalderlige Kirkegaards Egenart op i disse Ord: »Først paa Baggrund af dette Billede aftegner den middelalderlige Kirkegaard sig i al sin Ejendommelighed — ikke tyst og lukket, ene helliget Mindet om de henfarne — men præget af Livets Uro, flittigt udnyttet af den levende Slægt, som vel vidste at tage dens rummelige Terrain i Brug til vidt forskellige Formaal.«⁵⁰) Og hvad Middelalderen havde levnet af sømmelig Gravskik, sluttes af Reformationen.

VI. *Under Kirkebruddet.*

Den mørke Nat forgangen er, og Dagen oprinder saa vide; nu skinner Sol over Mark og Kær, de Fugle de sjunge saa blide; Gud give os Lykke og gode Raad, sin Naades Lys os tilsende — saa sang Reformationens Psalmist Hans Christensen Sthen,¹) og slig følte

den nye Tros Mænd Bruddet med Aarhundredernes Kirke: Romerkirken var idel Mørke — Guds Naade skabte Dagens Lys; men Glæden over Lyset fik den nye Kirke til at glemme den fromme Skønhed i mangen gammel Kirkeskik, ikke mindst de, der værnede Gravens Fred.

Bedeklokkens Sjæleringning havde kaldt Slægt efter Slægt blandt Kirkefolket til Bøn for den henfarne Sjæl. Sjælemessen havde nedkaldt Guds Guds Barmhjertighed over den Sjæl, hvis Legeme hvilede i Kirkens Skød — i viet Grav — til Opstandelsens Komme. Lig en mild, dog myndig Moder havde Kirken taget sine døde i sit Værn og søgt at skærme dem mod Verdens Fortrød, saavidt Kirkeretten rakte. Alt dette brødes sønder under Reformationens Storm paa Romerkirkens Tankesæt; den nye Læres grumme Ivriere knuste alle de fromme Skikke og lagde Øde, hvor der før var Have.

Mod Romerkirkens Vagt, af Sæd og Skik, om Gravens Fred, satte Reformationen Forvisningen om Guds Naade mod hver en død. Fra første Færd forkastede Luther Sjæleringningen og Sjælemessen som argt Papisteri,²⁾ og i sin Prædiken om den rige Mand og Lazarus³⁾ forklarer han Døden som kun en Sjælels Søvn indtil Opstandelsen — men i Grunden ved vi intet derom, føjer han til. Bønnen for den døde bør da kun lyde: »Kære Gud, er Sjælen endnu i den Tilstand, at den kan hjælpes, saa beder jeg dig, at du vil være den naadig.« Men Luthers Venner var end mere nidkære: »Lad de sørgende trøste sig med en Bøn for den døde; Menigheden ved, at den ej med sin Bøn bør paavirke Guds Dom.«⁴⁾ Hermed havde Reformationen hugget det Baand, Menighedens Forbøn, over, der i Romerkirkens Gravskik bar den døde over Fortabelsens Dyb. Luther drog kun den sidste Konsekvens, naar han i et Brev til Præsten Cyriacus Gerich⁵⁾ indirekte forkastede Begrebet »den viede Jord«. Udfriet fra Kirkens faste Værn blev den døde nu et Bytte for Kampen mellem Tro og Overtro, indtil Lutherdommens Ritus blev saa fast i Hævd, at Overtroen veg.

Sjæleringningen var vel i sin Rod en hedensk Skik;⁶⁾ men

helliget af Kirken havde den dog straks lagt den dødes Vel i Menighedens Varetægt, og trods alt Had til Romerkirkens Skikke hang den nye Tros Børn ved gammel Sæd. Kirkeordinansen af 1539, Lutherdommens største danske Kirkelov, henlagde ganske vist Sjæleringningen til selve Jordefærdsdagen — da maa man lade ringe, og de som vil have ringet, skal give Kirken de Penge, som man tilforn plejede at give, ikke for de dødes Skyld, men for at opvække de levende⁷⁾ — dog Folket agtede ikke paa dette Bud; i 1556 kunde Aalborg Byraad vedtage »at naar et Menneske dør, da skal der ringes med alle Klokker, og saa med en Klokke, naar det bæres til Graven. Men for et Barn skal der ikke ringes uden med to smaa Klokker, naar det dør, og saa med en af samme smaa Klokker, naar det bæres til Graven«,⁸⁾ saa aabenlyst vovede den katolske Skik sig frem midt i Reformationsrøret. Hvor meget Kirken end var paa sin Post mod papistiske Levn ved Jordefærden⁹⁾ og vedtog Kirkeordinansens Paabud paany,¹⁰⁾ nyttede det lidet, naar Kongen og Rigets Adel selv førte Uskikken videre ved deres Jordefærd. Christian III førtes til sin Grav i Skt. Knuds Kirke under kun to Timers Ringning paa selve Dødsdagen,¹¹⁾ men da Christian IV var død i Februar 1648, kimedede alle Landets Klokker lige til Begravelsen skete i December.¹²⁾ Først da Christian V's Danske Lov af 1685 udtrykkelig forbød Sjæleringningen,¹³⁾ hjalp det saavidt, at Præsten Peder Syv ti Aar efter kunde fortælle,¹⁴⁾ at Skikken var gaaet af Brug; men den vedblev dog at leve længe endnu i Folket,¹⁵⁾ omend dens Idé gik i Glemme.

Fra Bedeklokken faldt i Slag til Sjæleringning havde den katolske Kirke i sin Tid taget sig af den dødes Røgt; den alene kunde skærme Slægt og Menighed mod Besmittelse fra det urene Lig — men nu tog Hjemmets Kvinder sig paa at tvætte og klæde den døde, med en god Del Overtro i deres Handlen. Først aabnedes Dødsstuens Vinduer og Døre, for »at Sjælen kunde flyve ud«, inden Liget skulde skikkes. Tvætning og Iklædning fulgte oftest ad, især hvor Tiden var knap; men hos Adelen, hvor der kunde gaa Uger hen, inden Begravelsen fandt Sted, klædtes Liget ikke

straks, men lagdes »paa Straa«, let tildækket — med Salmebogen under Hagen, en aaben Saks — ofte tilmed et Par korslagte Straa — paa Brystet. Overtroen øjnede en Mulighed for, at Sjælen kunde falde paa at vende tilbage til sit Legeme, derfor lod man Vinduerne staa aabne. Siden gav Iklædningen Anledning til et festligt Lag »Ligklæde-Gildet«; i Løbet af godt et Aarhundrede maa denne Fest have taget et overdrevent Omfang, siden Frederik III i 1656 forordnede »Til Liget at klæde maa ej bedes uden af nærmeste Slægt, Svogerskab, Naboer eller Venner, otte eller ti Personer i det meste, ikke heller andre eller flere, naar Liget lægges i Kisten.«¹⁶⁾

Middelalderens enkle Ligklæde, som svøbtes om den døde, tilfredsstillede selvsagt ikke Reformationsaarhundredets pragtlystne Efterslægt, hos hvem Ligklædet blev til en nymodens Natdragt; siden skjultes denne af Jordelivets Festdragt. Bonden jordedes i sit Stadstøj, Adelsmanden fik sin Rustning med ved Graven, og Adelskvinden lagdes i Jorden i hele sin Pragt. Forordningen af 1656 forbød dog for stor Pragtudfoldelse ved Iklædningen; den døde skal klædes uden Silketøj og »Bebremmelse«, dog tillodes det de fornemste Lig at faa en Atlaskes- eller Silkepude under Hovedet og en Atlaskeshue paa Hovedet.¹⁷⁾

Klædt i sit Jordelivs bedste Dragt lagdes Liget i Kisten, som det nu var ved at blive Skik at have staaende i Hjemmet,¹⁸⁾ rede til den sidste Rejse — en Skik, der holdt sig i mange Egne til op mod vor egen Tid.¹⁹⁾ Middelalderens enkle Kiste holdt selvsagt ikke Maal med det 16. Aarhundredes pragtsyge Gravskik; med Adelsens Kister i Spidsen synes Kistemoden at have udviklet sig til en overdaadig Luksus, indtil Frederik II i 1576 skred ind. Adelsens Bly- eller Tinkister, som atter sattes i en ydre Egekiste, beklædt med Fløjls og beslaaet med Guld- eller Sølvnagler og tilsvarende Beslag, skulde nu afløses af »en ærlig Trækiste af Fyr eller Eg, hvilket dennem selv godt synes«, og den øvrige Pragt blev forbudt — under en Bødestraf paa 1000 Daler til nærmeste Hospital.²⁰⁾ Men det holdt haardt at holde Gravskikken fri for

Adelens og de rige Borgeres Pragtsyge, og med Enevælden fik den nogenledes frit Løb.

Medens den døde klædtes og lagdes i Kiste, gjordes Sørgehuset rede til den store Fest: Jordefærdens, hvormed Livet tog Afsked med den døde; men i næsten hvert et Træk er den travle Færdens omkring Dødslejet mere vendt mod Livet end mod Døden. Troels-Lunds rige Billede af disse Forberedelsers Karakter viser Træk for Træk Bruddet med Middelalderens Syn paa Døden — intet drager dog Bruddet skarpere op end den lange Frist, man undte sig til Jordefærdens Forberedelse — det var denne Verdens Hæder, man søgte vundet for den døde ved at vente, ikke Dødens stille Fred.

Det Slægtled, som gennemførte Reformationen, holdt paa hastig Begravelse, og de lavere Stænder holdt denne Skik i Hævd nær ved et Aarhundrede; endnu 1578 krævede Københavns Magistrat, at intet Lig maatte blive staaende over Jorden længere end en Nat,²¹⁾ men et halvt Aarhundrede senere bød en Forordning for Viborg af 1623: »Ingen, ihvo det er, maa gemme noget Lig længere inde end to Nætter i det højeste.«²²⁾ Paa den Tid havde Adelen forlængst udfoldet hele sin Selvraadighed i dens vilkaarlige Forlængelse af Fristen. I Begyndelsen tog man med Lempe. Døgnfristen blev til fem Dage ved Rigshofmesteren Eske Billes Død i 1552;²³⁾ men næppe var Christian III død i 1559, og hans Jordefærd tog seks Uger,²⁴⁾ før Adelen spændte Kravet op. Den nye Konge fulgte villigt sin Adels Ønske, saaledes fastsatte han sin Sekretær, Rigsraad Korfits Ulfelds Begravelse til fjorten Dage efter Dødsfaldet.²⁵⁾ Herluf Trolles Lig ventede tre Uger, inden det stedtes til Ro paa Herlufsholm;²⁶⁾ men Højden naaede dog Kongens døde Marskalk, hvis Lig stod over Jorde i fire Maaneder.²⁷⁾ Med Føje siger Forordningen af 1576 derfor, at »deres Lig, som Gud den almægtigste fra denne forfængelige Verden henkalder, ikke alene i lang Tid, som er undertiden et Fjerdingsaar, og undertiden fast endnu længere, staar over Jorden ubegravet, hvilket og tit og ofte sker mod den dødes sidste Vilje.

Forsæt og Begæring,«²⁸) og samme Forordning satte derfor en Frist af seks Uger, inden hvilken Jordefærden skulde have fundet Sted. Adelen holdt sig dog nødigt indenfor Fristen, overtraadte den snarere — indtil Christian IV's Forordning af 1602,²⁹) med et haardt Slag indskrænkede Fristen til fjorten Dage, og fik det

Jesus opvækker Enkens Søn af Nain, der borthæres paa Baare; det hele Sceneri er typisk for en Ligfærd i det 16. Aarhundrede. (Niels Hemmingsens Postille 1576).

nogenlunde overholdt. Sejgt og stejlt tog Adelen mærkelige Forfængelighed i dette Forhold til igen — indtil den naede sin voldsomste Højde i 1661, hvor adelige Lig jordedes efter at have staaet over 550 Dage over Jorden!³⁰)

Omsider kom dog Dagen, hvor Æren var sket saa vidt Fyldest — selv for et adeligt Lig — at Jordefærden kunde gaa for sig, paa

Fædrenes Vis. Middelalderens hævdvundne Skik, at lade den døde Standsfæller bære Liget bort til Graven,³¹⁾ maa være gaaet under i Reformationsrøret, siden Christian III i en Forordning af 1539 klager over »at naar noget kristent Menneske dør og afgaar, da slæber de dennem til Jorde, som med et andet Bæst«;³²⁾ men den gamle Skik kom igen og nu med øget Glans. I 1563 kunde saaledes førnævnte Korfits Ulfelds Lig nyde den Ære at blive baaret til Graven i Københavns Frue Kirke af 26 Herremænd.³³⁾ Borgerstanden stod dog ikke tilbage; her sluttede Lavs- eller Gildebrødrene op om Standsfællens Baare — dette bød Lavets Lov, og den blev adlydt selv i Pesttiden.³⁴⁾

Paa Standsfællernes Skuldre førtes Liget paa sin Baare eller i sin Kiste — stillet paa Baaren — ud af Hjemmet; dækket af det kostbare Ligklæde³⁵⁾ drog det ud paa sin sidste Færd. Udenfor Huset var imedens enhver, der kunde, mødt op for at følge; i mindre Byer blev det tit det hele Bysamfund — Randers Vedtægt af 1609³⁶⁾ gjorde det endog til en Borgerpligt at følge Byens døde til deres Lejersted. Ligtogets Orden var stedse den samme i denne Tid: forrest drog den lærde Skoles Peblinge og Byens Præster, dem fulgte den døde og sidst dennes Slægt og Venner, Mændene først, Kvinderne efter. Peblingenes Plads i Toget var lovbefalet: »Hvor som Skoler er, maa Peblingen gaa for Liget og synge enten Benedictus eller Salmen »Vor Gud han er saa fast en Borg« eller »Af Dybsens Nød« med den Antifen »Men vi lever paa Jorden her« eller nogle andre danske Salmer. Men hvor som Skoler ikke er, der maa de følge tiende efter Liget, som har ladet det udbære«, hedder det i Kirkeordinansen af 1539.³⁷⁾ Men i 1566 søgte Fyens Biskop at indskrænke Peblingenes Pligt til at synge: »Naar Liget føres af Gaarde, er ikke behov, at Skolemesteren med sine Peblinge skulle der straks noget sjunge, men maa forholdes saa længe, til Liget kommer for Kirkedøren«;³⁸⁾ men det kunde ogsaa være svært nok for Peblingene »især hvor lang og skiden Vej er til Kirken at undgaa at falde med Lysene eller trænges ud i Dynd

og Dræk mellem Vogne og Heste, synderlig om Vintertid, og derover fare ilde, hvilket ikke tilbørligt er.«³⁹⁾

Med Lys i Hænderne førte Peblingene da an i det store Opbud til Dødens Ære; men de sørgende efterladede nøjedes ikke med saa lidt. Hvor det var muligt at udpønse end mere Pragt, den døde til Ære, de levende til Misundelse, blev det gjort. Højden naaedes med Vognens Indførelse i Ligoget. En af de første Begravelser af denne Art fandt Sted i København 1566; herom fortæller et Øjenvidne: »Blev salig Sidsel Niels Parsbjergs Lig begravet her i Byen idag, og fik en herlig Begravelse, og gik der fire Heste for Vognen, som Liget stod i, og var de alle fire brune, og var Hestene klædt med sort Engelsk hart ad ner til Jorden«. ⁴⁰⁾ I denne Tids Fruervogn med dens fire Hjørnestolper, Himmel og Omhæng møder vi Begyndelsen til de Ligvogne, som i vore Dage endnu er i Brug. Skikken synes at have bredt sig hastigt, idet Forordningen af 1576 betegner Brugen af Ligvogne med sort klædte Heste for som almindelig; mens Vognene fortsat fik Lov at køre deres triste Last, blev Brugen af det sorte engelske Klæde til Hestene forbudt. ⁴¹⁾

Ved Kirkegaardsmuren gjorde Ligoget holdt, Følget sluttede op om den døde; var Liget kommet agende, løftedes Kisten ud af Vognen, som maatte blive holdende udenfor. Under Kirkeklokens Kimen og Peblingenes Salmesang bares den døde ind til sit sidste Hvilested, ind over Kirkegaarden — og tre Gange rundt om Kirken. Treenigheden til Ære! saaledes tolkede Romerkirken ⁴²⁾ denne Gravskik, hvori Troels-Lund ⁴³⁾ gisner paa et Levn fra Oldtidens Solkult. Hedensk eller kristen i sin Rod — Skikken holdt sig dog til Midten af det 19. Aarhundrede; ⁴⁴⁾ gjorde Kirken end Indsigelse, ⁴⁵⁾ fulgte Skikken ligefuldt den døde til Kirkens Tærskel.

Herinde under Kirkens Hvælvinger hvilede Aarhundredernes døde i deres viede Grave; men den nye Læres troende skulde stedes til Hvile uden Signen. Med sin Opstandelsesprædiken ⁴⁶⁾

over sin Beskytter, Kurfyrst Frederik den Vises Grav i Wittenbergs Slotkirke 1526 indvarslede Luther en ny Gravskik, hvori Ligprædikenen tog Velsignelsens Plads. Luther vilde, at der skulde prædikes »til Lov og Ære for den frydelige Trosartikel: de dødes Opstandelse«;⁴⁷⁾ men hans Læres Forkyndere glemte næsten det evige Livs Forjættelse for den dødes forudgangne Jordeliv. Her i Norden tog det over et Aarti at naa til en nogenledes fast luthersk Gravskik. Malmøs Reformator Peder Laurensen er sig Bruddet med de ældre Ligfærdsskikke bevidst, naar han skildrer Begravelserne i Byen i 1520'erne saaledes: der synges nogle Salmer, prædikes noget af Skriften, de levende til Husvælelse og Paamindelse, siden uddeles der Almisser til de fattige — »dette er den Tjeneste, Vigilies og Sjælemesse, vi lade holde for vore døde. Vi befale og begære dennom i Guds Hænder, og at vi maa med Guds Naade og Hjælp findes med dennom og de med os i Himmerige.«⁴⁸⁾ Midt i 1530'erne naaede man i samme By til at bundfælde Skikkene i en virkelig Ritus af rent luthersk Tilsnit,⁴⁹⁾ men Lands Skik blev den først med Kirkeordinansen af 1537.

»Naar man er da kommet til Graven, saa lægger man Liget ned og kaster paa, imens maa Børnene synge med Folket: »Vi tro allesammen paa en Gud« og *Nunc dimittis* (s: »Med Glæde og Fred far jeg nu hen«) paa danske. Saa skal og Prædikanten (om han har Tid og er bedt derom) gøre en Formaning af Sanct Poul eller noget andet Sted i Skriften, til Folket med saadanne Ord: Kære Brødre og Søstre, efterdi vi høre og se etc. Og paa det sidste bede dennom alle at falde paa Knæ og bede Paternoster. At vi maa alle varhaftige blive udi Troen baade udi Liv og Død«,⁵⁰⁾ saa enkelt og værdigt gav Kirkeordinansen Jordefæstelsens Form. Men Kirken gik selv et Skridt videre, da Nationalsynoden i Antvorskov 1546⁵¹⁾ krævede Liget jordet straks efter, at det var ført til Graven. Ligprædikenen blev da henlagt til Gudstjenesten *efter* Begravelsen, men da kom den ogsaa til fuld Udfoldelse.

I den nye Konges Tid fæstnedes Lutherdommens Gravskik i den Form, der blev gængs indtil Enevældens Reguleringer be-

gyndte. Fyens Landemode⁵²⁾ udstedte i 1561 en Forskrift for Guds-tjenestens Form, hvori vor førende Kirkehistoriker paa dette Om-raade, Pastor P. Severinsen, mener at genfinde Vor Frue Kirkes (Normalkirkens) Skik:⁵³⁾ Peblingene gaar, som fordom, foran og synger »Men vi lever paa Jorden her«, tre Gange, og vedbliver, mens Liget jordes, med andre Salmer, tilsidst de seks første Vers af »Nu lader os hans Legeme begrave«. Præsten gaar siden paa Prædikestolen, »deler sin Prædiken«, oplæser den afdødes »Testamente« og taler over den døde. De mange trykte Ligprædikener viser en højtsvungen Talekunst — den dødes Minde til Ære og evig Ihukommelse — tilpasset paa de efterlevende, men ofte uden Blik for Dødens sande Natur. Efter at dette Hovedafsnit i Guds-tjenesten er forbi, gaar Præsten for Alteret i Messedragt, hvor han messer en af Litaniets Kollektor og ender med at lyse Velsignelsen over Følget; der sluttes med de øvrige Vers af »Nu lader os hans Legeme begrave«.

Kirkebruddets Udvikling af Jordefærdsritualet fjernede saa-ledes afgjort Røgten af den dødes Vel fra den gamle, centrale Stilling i Kirkelivet. Til Gengæld trængte Gravene end voldsom- mere end før ind i Gudshusene, nu hvor ingen Kirkemagt mere lagde Efterslægtens Forfængelighed Hindringer i Vejen. Aldrig har Kampen om den fornemste Plads til Kirkegraven været haardere end i Reformationens første halvandet Aarhundrede, hvor Gra-vens Sted under Kirkegulvet blev et Spørgsmaal om Æresforrang — og om Betalingsevne. De ældste Takster var ens for alle Kirke-gravsteder, i Odense kostede i 1551 et Gravsted otte Joachimsdaler,⁵⁴⁾ i Aalborg var Taksten 1556 seks Mark — og fem Joachimsdaler ekstra, hvis der skulde Marmorsten paa Graven.⁵⁵⁾ Følgen blev, at det gik mange Steder som i Ribe Domkirke, hvorom et Kongebrev⁵⁶⁾ siger: »Selv den allerringeste har sin Begravelse i Domkirken, og er Kirken derover baade i Taarnet og andetsteds saa opfyldt, at hvis det ej i Tide bliver forhindret, vil Grund-volden tage Skade«. Der kunde kun raades Bod paa dette Forhold ved en klækkelig Forhøjelse af Taksterne; men dette forslog end

ikke — Overfyldningen vedblev og førte til katastrofale Tilstande.

Ingen af Danmarks Kirker var mere efterspurgt som Gravplads end Vor Frue i København; skønt Christian III's Kansler Johan Friis havde en Grav staaende beredt til sig i Hesselager Kirke, foretrak han dog paa det sidste at blive jordet i Vor Frue i Hovedstaden.⁵⁷⁾ Her hen søgte ogsaa de mest berømte af hans Standsfæller efter Døden — her begyndte derfor den sejge Kamp mellem de pragtlystne efterladte og Regeringen om de over Kirkegulvet ophøjede Grave,⁵⁸⁾ der blev forbudt af Regeringen i 1576.⁵⁹⁾ Adelen søgte i krænket Forfængelighed Erstatning ved at rejse de Gravkapeller i deres Godskirker, der endnu staaer som Monumenter over Kirkegravens Stortid, men nogen Aflastning for de overfyldte Kirker blev de ikke — den maatte Kirkegaardene yde.

De døde trængtes da med de levende om Pladsen i Kirkerne — og dog bød det hellige Sted Gravene ringere Fred end før. Stundom trængte Markedslivet med sin Uro ind under Kirkens Tag,⁶⁰⁾ oftere forlagde Hverdagen sine Værksteder og Lagre herind — talende Vidnesbyrd om Tidens skortende Respekt for Stedets Hellighed og Gravens Fred. I 1552 lod Christian III tre Sække flensborgsk Humle lægge af i Middelfart Kirke;⁶¹⁾ andre Kirker brugtes til Værftsmagasiner, hvor man Vinteren over hængte Sejl og Skibsgrejer op under Hvælvingerne og kørte med Hest og Vogn ind i Kirken for at læsse dem af eller hente dem;⁶²⁾ det kan derfor næppe undre, at man o. 1580 plejede at tilhugge Kongens Skytslader i Helsingørs tyske Kirke.⁶³⁾

Trods Vanhelligelse og Overfyldning kappedes Kirkefolkets Standspersoner om Gravstederne under Kirkens Gulv; mod Slutningen af Aarhundredet tog man sig endog selv til Rette. I en Forordning for Vejle af 1594⁶⁴⁾ forbydes det, at nogen opbryder Stene eller Stole i Kirken, førend de har Kirkeværgernes Samtykke; tilmed skulde der betales klækkeligt — en Grav i Koret kostede 30 gode Daler, men det stod Adelen frit for at betale mere, eftersom deres Begravelser tog mere Plads end andres. — Kirken drog sig

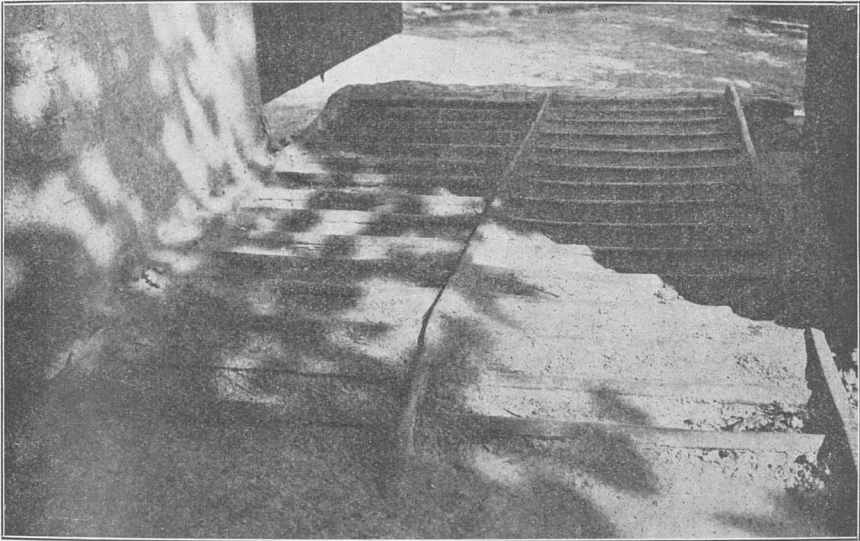
fra første Færd denne Kappelstrid til Indtægt; i Københavns Vor Frue Kirke kostede et Gravsted i Koret tyve Daler, i Skibet slap man til en Grav for nogle faa Daler.⁶⁵⁾ Men Prisen afholdt ikke de ærgerrige fra at søge ned under Kirkens Gulv for at hvile ud efter Døden — tværtimod blev Trængslen saa stor, at man maatte mærke sig Gravens Sted, ofte paa en snurrig Vis, som naar man i Bergen angav Gravenes Plads »hos den venstre Side ad Højalteret«, »udenfor min Hustrus Stol« eller »i Domkirken hart ved den store Lygte«⁶⁶⁾, andre Steder hjalp man sig med Angivelser som »nedenfor Brikedøren under en hvid Sten«⁶⁷⁾ og »ved Koret, hvor den nye Font nu staar«,⁶⁸⁾ men naar man i Odense angiver et Gravsteds Plads »i den brede Gang for ved Borgmester Jens under de lange Fruentimmerstole«,⁶⁹⁾ faar vi tillige en levende Fornemmelse af, hvorledes Ligstanken maa have staaet de andægtige Kirkegængere i Næsen, mens de lyttede til Salmesang og Prædiken. Troels-Lund skildrer yderst levende, hvorledes Liglugten strømmede ud fra Sideskibenes Kapeller, steg fra Koromgangen, piblede frem under Gulvets Ligsten, forpestede alt og lagde sig kvælende over Menigheden⁷⁰⁾ — men vi kender yderst faa samtidige Klager over Uskikken.⁷¹⁾ Gudhengivent tog de fromme Stanken med som en Tilskikkelsens Straf for deres Ærgerrigheds Synd. Kirkegravens Tal steg i Reformationsaarhundredet med rivende Hast, i Pesttider indtil det katastrofale; i og ved Københavns Vor Frue jordedes almindeligvis 60—70 Lig aarligt, men i Pestaaret 1562 steg Tallet til 7—800.⁷²⁾ Koste, hvad det koste skulde, alle af god og ærlig Stand vilde jordes i Kirkerne — ingen søgte med sin gode Vilje ud paa Kirkegaardene.

Ude paa Kirkegaardene var Gudsagrenes Fred brudt, i Stedet bredte sig Uryd og Øde. Kirkeordinansen af 1539 bød Provsterne tage Vare paa Kirkegaardene;⁷³⁾ men de maa have røgtet deres Hverv slet, thi Gang paa Gang klages der over Kirkegaardenes forfaldne Tilstand. I 1552 klages der i Viborg Stift over »at der findes stor Uskikkelighed mangesteds paa Landsbyerne med Kirkegaardene, idet at de ikke holdes færdige med Mur, Porte og gode

Steder, men stedes til at opædes og besmittes af Heste, Fæ, Svin og andre Kvæg, endog dennem burde at holdes rene og skikkelige for deres ærefulde Opstandelses Skyld, hvis Legeme der sig hviler«; den nedsatte Kommission til Undersøgelse af disse Misligheder paalægger Kirkeværgerne snarest at opføre Kirkegaardene, saafremt de ikke vil sættes fra deres Embeder; men hvis der siden findes Kvæg paa Kirkegaardene, skal Sognepræsterne tage det i Hus og lukke det inde, indtil det indløses hos dem, ligesom om de havde taget det i deres Kornager⁷⁴) — helligere var Kirkegaarden ikke. Bedre stod det ikke til i Byerne. Om Nikolaj Kirkegaard i København hedder det i en Forordning af 1564⁷⁵) »at der nu over samme Kirkegaard er lagt hver Mands Vej med Riden, Agen og i andre Maader, desligeste Tømmer og anden Del, der heden lægges, Huse sammenhugges, med anden Utilbørlighed og Urenhed, som paa slige Steder usømmelig er«. Kirkeværgerne skal derfor snarest lade Kirkegaarden indhegne i hele sin Længde og Bredde og forsyne den med Riste og Porte, saa at »Svin og Fæ« holdes ude, og at der ingen Køre- eller Ridevej bliver over Kirkegaarden; hvis nogen henlægger Tømmer paa Kirkegaarden, skal han have Tømmeret forbrudt med Halvdelen til Kongen, Halvdelen til Kirken — »at Kirkegaarden kan holdes ren og ubesmittet«. Endnu værre stod det til paa Helsingørs Kirkegaard, hvor Faar, Geder og Hunde tumlede sig, mens Svinene drev det til at rode Ligene op;⁷⁶) lignende Tilstande har antagelig hersket paa Vor Frue Kirkegaard i København, siden Rakkeren maa rense den et Par Gange om Aaret.⁷⁷) Regeringen var dog paapasselig nok overfor Bristene; da Gentoftes Sognemænd i 1577 havde klaget til Kongen over deres Kirkes og Kirkegaards Forfald — Kirkegaarden siges at staa aaben for Fæ og Kvæg alle Vegne —, befaler Kongen alvorligt Kirkeværgen at udbedre Kirken og Kirkegaardsmuren og at holde samme »siden altid ved god Hævd og Magt . . . saafremt ydermere klage der over for os kommende vorder, vi da ikke skulde der om anderledes tiltænke.⁷⁸)

En endnu større Fare truede dog Kirkegaardene gennem Over-

fyldningen, der faktisk for de ældre Kirkegaardes Vedkommende truede med at blive en Katastrofe, navnlig i Pesttider. Da Christian III i 1551 havde erfaret, at Odense Graabrødre Kirkegaard var »meget forgravet med Liggrave«, bød han: »Da skal der ingen begraves i fornævnte Graabrødre Kirkegaard i ti samfulde Aar at regne efter dette vort aabne Brevs Datum«. ⁷⁹⁾ Hvorledes Forholdene har artet

Kirkerist fra Bregninge Kirkegaard, Ærø. (Fotografi. Nationalmuseet).

sig paa en saadan overfyldt Kirkegaard i Pesttider, faar vi et Indtryk af gennem Fund paa Københavns Graabrødre Klosters Grund, hvor man rimeligvis under Pesten og Byens Belejring 1535—36 har anlagt en Kirkegaard. Her laa Lig ved Lig, ofte i 3 Lag lige ovenpaa hinanden, mange med Klæderne paa; af og til var Ligene adskilt med et Bræt. Begravelserne var foregaaet saa hastigt, at den tunge Lerjord med et var blevet ganske forsæbet af Ligfedtet, saa Ligene ikke har kunnet raadne, men har ligget hen som en varig Smittekilde, kun adskilt fra Efterverdenen ved et svært Jordlag. ⁸⁰⁾ Tilstande som disse fik Christian III til i 1537 at befale nye Kirke-

gaarde anlagte udenfor Byernes Porte, idet han paatalte, at han overalt, hvor han kom frem, fandt stor Ulempe og Uskikkelighed »med ond Lugt, Stank og anden Del«, fordi Byernes Kirkegaarde som oftest laa ud til Hovedgaden »hvoraf Pestilens og anden svare Sygdom haver sin rette Udspring og Fremgang«. ⁸¹⁾ 1546 fik København sin første udenbys Kirkegaard udenfor Nørreport, ⁸²⁾ og 1548 fik Ribe sin udenbys Kirkegaard, »for at de ikke i Pesttider skulde begrave nogen i Byen, uden at det skete med Kapitlets og Borgmesters og Raads Minde«; Kongen forbeholdt sig Blyet paa St. Peders Kirke for at have det at holde sig til som Bøde i Overtrædelsestilfælde. ⁸³⁾ Tanken med disse udenbys Kirkegaarde var god nok, men Folket vilde blot ikke begraves derude, og der skulde gaa det meste af halvtredje Aarhundrede hen, inden udenbys Begravelser blev en blot nogenlunde almindelig Skik. — Stedet kunde ogsaa være uhyggeligt nok; endnu uhyggeligere hvilede dog de, hvem Kirken formente Fred i en Kirke- eller Kirkegaardsgrav.

Romerkirkens Gravtugt havde været haard, men Lutherdommens gav den ret beset ikke stort efter. Luther udmaler i en af sine »Bordtaler« ⁸⁴⁾ en bandlysts Død og Jordefærd: »Naar han ligger for Døden, maa ingen Sognepræst eller Kapellan gaa til ham, og naar han er død, skal Bøddlen slæbe ham ud til Stadens Rakkerkule; men der skal ingen Pebling og ingen Kapellan komme til Stede«. Men de lutherske Præster vilde dog ikke gaa med til at kaste den døde Gudsforlægter eller Selvmorder for Hundene, kun vilde heller ikke de unde ham en Grav i Kirken eller paa Kirkegaarden. ⁸⁵⁾ I 1550 gaar Fyens Landemode saa vidt i Mildhed, at det tillod lovsøgte Mænds Jordefærd, selv om de ikke kunde betale for sig, blot de havde faaet Sakramentet; ⁸⁶⁾ men »ingen maa begraves, der berøver sig Livet ved Strikke, Jern eller Vand« ⁸⁷⁾ og »bandsatte Mennesker skal straffes af Øvrigheden; dør de, skal de ikke begraves i Kirkegaarden, men i Høj og heden Jord«, ⁸⁸⁾ hedder det paa Roskilde Landemode 1566. Den ortodokse Lutherdom havde i denne Udelukkelsesret et Vaaben, som kunde slaa haardt — hvor ringe Kirken saa end selv gjorde sine Kirkegaarde.

Øde og forladte laa Kirkegaardene hen, mens Græsset tuedes over Gravene og jævnedes alt ud i en Fæld. Omhuen for Gravene var svundet, men Kirken var næsten den, der holdt Gudsagre ringest i Hævd; højst stredes Præst og Kirkeværg om Retten til Gudsagerens Høslæt og Afgræsning — for Foderværdiens Skyld. I Juni 1545 tilkendte Fyens Landemode Sognepræsten i Skamby alt Udbytte af Kirkegaarden: Græsset og det nedfaldne Brændsel, under Henvisning til, at Kirkeordinansen tillagde Præsterne de samme Rettigheder, som deres Forgængere havde haft i Bispernes Tid.⁸⁹⁾ Og i 1552 gav den førnævnte Kirkekommission for Viborg Stift Stiftets Sognepræster Retten til at slaa Græsset paa deres Kirkegaard, saa snart det kunde tørres, mod siden at holde Kirkegaarden ren og skikkelig, som det sig bør.⁹⁰⁾ Hvorledes Kirkegaardene skulde se ud, fremgaar af Sjællands Biskop Peder Palladius' Traktat af 1553, hvori det om Kirkegaarden hedder, at den skal slaas om Sommeren og holdes ren for Fæ, Øg og Svin, især ved Kirkeladen, thi Kirkegaarden er de kristnes Sognehus til Dommeg.⁹¹⁾ Men naar Palladius i samme Skrift bød, at al Uryd skal fjernes fra Kirken og Kirkegaarden, hvad der har hørt til den ugudelige Pavemesse og løgnagtige Skærsildspine, saa ramte han de sidste Levn af Middelalderens fromme Kirkegaardskult, Fatigmands enkle Trækors paa Gravene. Sjællands Landemoder forbød endog siden helt at sætte »Kors, Stene og anden Uryd« paa Kirkegaardene.⁹²⁾ Helt blottet for Skønhed og Røgt laa Gravene dog ikke alle Steder hen; en Ribeborger⁹³⁾ fortæller, at man der i Byen tidt lagde Blomster paa Gravene, og Magistratens Instruks af 1562⁹⁴⁾ bød Graveren paa Københavns nye udenbys Kirkegaard at »opdrage« Tidsler, Areller og andet unyttigt og i Stedet plante Aske og Linde omkring Kirkegaarden. Fyns Bisp Jacob Madsens Visitatsbog fra o. 1589 nævner da ogsaa blandt 75 Kirkegaarde i hans Stift kun ti uden Træer, men femogtredive med nogle Træer, en enkelt endog med over tredive Træer.⁹⁵⁾

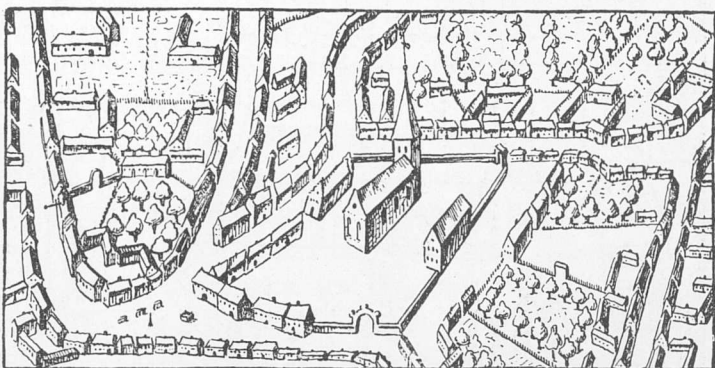
Med Tiden kom der saaledes nogenlunde Skik paa selve Kirkegaardene, men med Freden stod det ilde til. De Selvtægtsmænd i

Vejle, som, indtil en Forordning af 1594 skred ind, selv brød Jord og Tørv op paa Kirkegaarden,⁹⁶⁾ var ikke de værste Fredsforstyrre-
 rere; de vilde dog kun sikre deres Slægt en sømmelig Grav. Værre
 var Slagsbrødrenes Vanhelligelse af Kirker og Kirkegaarde ved
 deres Slagsmaal, som fik Menighederne til at tænke paa en Lukning
 af Kirkerne, hvis ikke en Forordning af 1555 havde bragt Orden til
 Veje.⁹⁷⁾ Københavns Magistrat maatte endog forbyde den udenbys
 Kirkegaards Graver »at holde Dobbelt og Drik, desligeste huse eller
 dølge Skarnsfolk og Uryggeløse i samme Kirkegaards Hus«⁹⁸⁾ —
 det kunde dog ikke være andet, siden Frederik II i 1587 forbyder
 Kroer ved Kirkegaardene i Helsingborg Len »udi hvilke bedrives
 meget ukristeligt og utilbørligt Levned med Løstagtighed, Fraadseri
 og Drukkenskab«.⁹⁹⁾ Kirkegaardsfreden lod sig dog ikke hævde,
 saavist som en stedse tættere Bebyggelse trak sig ind over Gravene,
 gav Skarnsfolket Husly — og endte med at sluge Kirkegaardene helt.

Middelalderens Byer havde gjort de første Skridt til en Erobring af Kirkegaardene ved langs Kirkegaardsmuren at opføre de Stenboder, som med Tiden blev til en fast Husrække. Reformationen gjorde mange Steder Skridtet fuldt ud ved at nedlægge Kirkegaardene og bruge dem som Torve, men disse Pladser blev længe en Kræftskade i Bylegemet. Den første, ret tilfældige Randbebyggelse af Kirkegaarden var vistnok tænkt som foreløbige Boder, men Boderne blev til Rækker og Rækkerne til Gaarde. Hvorledes denne Bebyggelse kan have artet sig, faar man f. Eks. et Indtryk af gennem Christian III's Tilladelse af 1541 til Odense Borgere om at indrette efternævnte Huse paa Byens Sct. Hans Kirkegaard til Præstegaard: et muret Hus ud mod Kirkegaarden og Sygehus og Kapel ud mod Gaden, en lille Gaard med nogle smaa Boder, som er indplanket fra de andre Boder, som ligger til Hospitalet, ligeledes en Stald med Staldgaard, sytten Alen lang og fjorten Alen bred fra Gaden indtil Bolle Mosses Hus og endelig en Have med Abild- og Kaalgaard.¹⁰⁰⁾

Tilmed kneb Markedslivet sig til Tider til at tage en Strimmel af Kirkegaardsjorden til varigt Eje. Allerede 1462 fik Randers Bor-

gere udlagt en Strimmel af Byens Vor Frue Kirkegaard »til Kongens frie Hærstræde og Gade til Hjælp at holde deres Marked og Torv paa«. ¹⁰¹⁾ Alle Steder trængte Bebyggelsen paa, og næppe havde Reformationen sejret, før mangan Kirkegaard blev udlagt til Torv. Omkring 1531 blev Roskildes Sct. Laurentii Kirke brudt ned med Undtagelse af Taarnet, Gravene sløjfedes — og Pladsen blev Torv; men da man i 1895 udgravede Grunden til Springvandet i Torvets Midte, stødte man paa en Snes Kranier og en velbevaret Murstens-

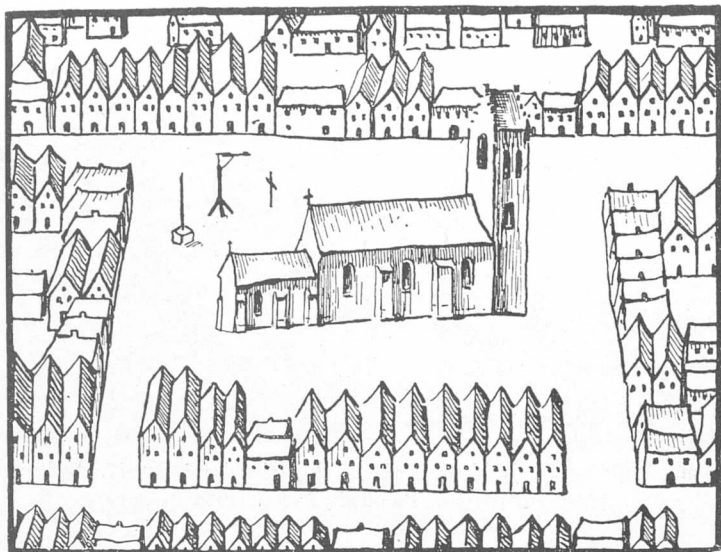

Gammeltorv og St. Mikkel's Kirkegaard i Slagelse i det 17. Aarh.; et typisk Billede paa Randbebyggelse. (Efter Resen.)

grav; ¹⁰²⁾ i denne Ligsump havde Borgerne fordum sænket Byens store Brønd, hvis Vand var blevet ført omkring til Husene! Samtiden var dog nogenlunde klar over Faren; det fremgaar tydeligt af Christian III's Brev af 1551 ¹⁰³⁾ til Randers Bystyre. Efter Reformationen havde Borgerne sløjfet Resten af Vor Frue Kirkegaard, samtidig med at de rev Kirkeskibet ned; ¹⁰⁴⁾ Kongen billigede nu, at Borgerne havde købt de spedalskes Plads i Byen til Kirkegaard, for at de ældre Kirkegaarde saa meget bedre kunde holdes uden Grave »og ubekvem Stank ikke skulde komme i Byen, hvoraf kan komme Pestilens og anden Forgift«.

Faren var der, og man blev stadig mindet om den. Sortebrødre-klostrets Kirkegaard blev til Vejles Raadhustorv, men længe

efter mindede de opgravede Benrester Brøndgraverne om, at de søgte Vand blandt de døde.¹⁰⁵) I Næstved stod det ikke bedre til; her maatte man i 1674 under en Gravning køre ikke mindre end syv Borgerlæs døde Menneskeben — fra den i 1553 nedlagte Graabrødrekirkegaard — bort.¹⁰⁶) Christian III havde ved Brev af 1555 skænket Ribes Borgere Byens Graabrødrekirkegaard til Torv og

Horsens Jomfru Mariæ Kirkegaard, frit udlagt til Torv 1575.
(Efter Resen).

Fæmarked, men de foretrak at udvide Byens Markedsplads paa andet Sted — og fik derfor i 1560 af Frederik II Lov til at sætte »god Kjøbstedsbygning med Tegltag« paa Grunden.¹⁰⁷) Trangen til Torveplads var stærkere end Sansen for offentlig Hygiejne, derfor tog man de dødes Plads ind til Hverdagslivets Tjeneste. Resens Billede af Horsens Torv med Kag, Kors og Galge i det 17. Aarh. leder ikke just Tanken hen paa den »Jomfru Mariæ Kirkegaard«, der indtil 1575 havde sin Plads her.¹⁰⁸) Over de dødes Grave rejstes da endog Retterstedet for de levende.

Kirkegaardene under Stenbroen var ofte en ond Kilde til Epidemier i Stæderne gennem Forurenelsen af Drikkevandet — men som Samfundsonde stod de dog tilbage for de Farer, der truede Efterslægten fra Gravenes Kaos i Kirkerne og paa de bestaaende Kirkegaarde.

VII. *Gravenes Kaos.*

»O Jord, vi en Gave dig skænker — med Graad i dit Skød vi den sænker — en dyrebar Sæd du modtager — vi derfor dig kalder Guds Ager«, saa smukt taler en af den lutherske Ortodoksis mest kendte Salmer »Med Sorgen og Klagen hold Maade« om de dødnes Jordefærd¹⁾ — men Virkeligheden var dog en anden. Lutherdommen havde under Kirkebruddet kuld kastet de katolske Gravskikke uden at sætte nogen fæstnet Skik i Stedet; end ikke den strengeste Ortodoksis Mænd evnede at bane Vej ud af Uføret. Den dyrebare Sæd i Gudsageren vilde have lidt en endnu usømmeligere Medfart, om ikke det 17. Aarhundredes Regeringer fra Tid til anden havde grebet ind; men derved gled Begravelsesordningen fra Kirkens over i Statens Haand, den blev mere en Samfundssag, underkastet Enevældens Lovbud.

Al god Vilje til Trods formaaede Christian IV ikke at sætte Forholdene i Skik. Stik imod adskillige Forbud²⁾ var Landsbypræsterne kommet ind paa at afkræve deres Sognebørn en Gave i Penge eller lignende, naar en af deres døde skulde jordes; hvis den fattige Almue ikke betalte, lod Præsten Liget staa ujordet, indtil han fik sin Gave. Formynderregeringen havde i 1592 forbudt denne Uskik under Straf af Kaldsfortabelse;³⁾ lige meget hjalp det — i 1615 maatte Christian IV selv gentage Forbuddet,⁴⁾ og endda hjalp det ikke, thi 1616 giver Sjællands Bisp den »som Ligprædiken haver« blandt Københavns Præster Lov »at beholde hvis got Folck forærer og fremsender«. ⁵⁾ I Forhold hertil betød det lidet, at Kongen i 1602 forbød Adelens Skik: at lade Lig henstaa ujordet i lange Tider og knappede Fristen af til fjorten Dage;⁶⁾ 1632 maatte han forlænge den til tre Uger⁷⁾ og endda blev den

overskredet — og saaledes gik det med alle Kongens Paabud, hvad enten det drejede sig om Forbud mod Overdaadighed ved Begravelser eller for lange Ligprædikener.⁸⁾

Der skulde en fastere Haand og en Nødstilstand til for at bringe nogenlunde Orden i det Virvar, som Gravskikkene havde udviklet sig til. Under Pesten i København 1654 udstedte Frederik III en Forordning,⁹⁾ som ryddede grundigt ud blandt Vilkaarlighederne, i det mindste i København; for det første maatte de mere fornemme gejstlige og borgerlige Lig højst staa ujordet i fire Dage, for jævner Folk var Fristen to—tre Dage — Adelens lange Frist lod Frederik III nok være med at røre ved —, for det andet forbødes enhver Overdaadighed ved Ligbegængelsen; kun de nødvendige Ligbærere og højst fire Kvinder, til at klæde Liget og lægge det paa Baare, maatte indbydes. Naar Klokker slog et, skulde alle Stadens Klokker ringe i tre Kvarter og ikke mere — og da for alle Byens døde; hvis nogen Klokker dristede sig til at ringe længere, skulde han bøde tre Rigsdaler til sin Kirke. Saa snart Klokkerne begyndte at ringe »for Lig«, skulde Skolemestrene begive sig sammen med deres Hørere og Disciple hen til den dødes Hjem, hvor man til den Tid skulde være færdige med Liget og rede til at bære det bort, for at Skolen ikke skulde vente længere end det Kvarters Tid, som den var pligtig at vente, hvis Skolen kom til at vente længere, skulde den begive sig til et andet Lig, eller til Skolen — og Følget maatte da selv om at bære Liget til Graven uden Sang. Endelig maatte Præsternes Ligprædiken højst vare tre Kvarter. Pesten har selvsagt præget denne Forordning; men i sig selv er den et interessant Tilløb til en Begrænsning af Gravskikkens Overflod — dog med et Slag lod det sig ikke gøre.

Adelens pragtsyge Ligbegængelser gav Tonen an, og de jævner Befolkningslag fulgte kun altfor villigt efter. I 1656 maatte Frederik III udstede en ny Forordning,¹⁰⁾ denne Gang direkte rettet mod Gejstlighedens og Borgerstandens Efterligning af Adelens Skikke: Alene den nærmeste Slægt og Vennekreds maatte underrettes om Dødsfaldet, og kun otte til ti Personer af denne snevre

Kreds maatte bedes til Ligets Klædning og Kistelægning; den døde skulde klædes uden Silketøj og »Bebremmelse«, dog undtes der de fornemste Lig en Atlaskes- eller Silkepude under Hovedet og en Atlaskes Hue paa Hovedet. Det blev forbudt at bruge Messing- eller lignende Beslag paa Kisterne, og i Stedet for den dødes Navn maatte kun sættes tre Bogstaver samt Aarstallene paa Kisten; hvis nogle af de fornemste Øvrighedspersoner ønskede deres Kister be- trukket med Perpetuan, Cronrask eller Bay, skulde det være dem tilladt, men uden Brug af Snore eller Fryndser. De fornemste Lig maatte højst staa ujordet i seks, andre i tre til fire Dage; i Pest- tider gjaldt i dette Forhold Forordningen af 1654. Ligprædikenen maatte højst vare en Time, »hvorfore at Klockeren skal advare Præsten, imod at Tjmen er forløben«. Overdrivelserne havde og- saa bredt sig til Landsbykirkerne, hvor det var blevet Skik at be- slaa Kisterne med Messing- eller Tinbeslag og store Gravskrifts- plader og at sætte den pragtfulde Kiste i Koret eller paa Kirke- gulvet overfor Prædikestolen mellem tændte Lys, mens Præsten talte over den døde Bonde som over et adeligt Lig. Alt sligt blev nu forbudt; og denne Forordning af 1654 giver faktisk Grund- trækkene i den Ordning, som Enevælden tog sig paa at gennemføre ved den store Begravelsesforordning af 1682.

Forinden havde Adelen imidlertid taget en ny Jordefærdsskik op for dog at hævde deres Særstilling paa dette Omraade. Stik imod Reformationsaarhundredets, fra Middelalderen nedarvede Skik: at henlægge Begravelserne til den tidlige Eftermiddag gik de for- nemste Kredse i Danmark-Norge i 1660'erne over til sildige Be- gravelser om Aftenen ved Fakkelskin. Moden synes opstaaet i Frankrig i Ludvig XIV's første Regeringstid¹¹⁾ og bredte sig hur- tigt til Norden. 1661 jordedes Laurits Ulfeld i Odense efter Mør- kets Frembrud i Fakkelskær — det var grueligt imponerende, fortæller et Øjenvidne længe efter;¹²⁾ og i 1666 og 1669 foregik et Par fornemme Ligbegængelser i Bergen saa sent som ved Ti- tiden om Aftenen.¹³⁾ Skikken maa hurtigt være blevet alminde- lig, siden en kongelig Befaling af 1669 for København synes at

gaa ud fra den som en Selvfølgelighed og kun kræver, at Skolen, forinden Graven graves eller aabnes, har faaet sin Rettighed.¹⁴⁾ Moden naaede da ogsaa op i de allerhøjeste Kredse, Griffenfeld lod i 1672 sin Hustru begrave om Aftenen,¹⁵⁾ og Aaret efter lod selve Kongen sin Søn Prins Christian Vilhelm jorde paa denne Vis. Anders Bording skildrer i sin rimede Avis »Den danske Mercurius«¹⁶⁾ Prinsens Begravelse i disse Linier:

»Hans fyrstelige Lig udi Slotskirken her
Ved Ljus og Aftenstund bisat og jordet er.«

Disse sene Begravelser blev selvfølgelig en folkelig Aftenfor-nøjelse; der var jo nok at se paa. En samtidig tysk Forfatter,¹⁷⁾ der iøvrigt betegner disse Begravelser som særligt ejendommelige for København, skildrer, hvorledes Vinduerne i de Gader, som Ligtoget drog igennem, var illuminerede, og hvorledes Følget bar Stanglygter. Selve Sørgehuset stod ikke tilbage; i 1694 holdt en Justitsraad Kruse sin Kærestes Jordefærd, og da var i hans Gaard »nogle hundrede brændende Lamper i Vindverne optændt, og udenpaa med ligesaa mange Lygter udprydet«¹⁸⁾ men to Aar efter overstraaledes denne Lyspragt sagtens af Lysskæret i Charlottenborgs Gaard, hvor Gyldenløves Søn laa Lig mellem ti store Lysestager, mens der bag Kisten var »ziret med dejlige Illuminationer af smukke Sindbilleder«¹⁹⁾ — og saa har Faderens Ligfærd i 1709 vel nok være endnu mere pompøs, at dømme efter Stikket i Chr. Masius' Ligprædiken. Med det nye Aarhundrede tog Aftenbegravelserne dog af; de fornemme Kredse havde ikke længere denne Særskik behov, thi Enevældens Begravelsesforordning satte Skel nok mellem høje og lave, ogsaa efter Døden.

Christian V's Forordning af 1682,²⁰⁾ der blev Grundlaget for Begravelsesordningen i hele Enevældetiden, har som nævnt sin Rod i Forordningen af 1656 og ældre Forordninger, men den er i sin Form og Tankegang fuldt ud den nye Enevældes Udtryk, paa en Gang en Gravenes Rangforordning og baaret af Monarkens Om-sorg for sine Undersaatters rette Maadehold. Kongen har ugerne

fornemmet, »at megen stor Overdaadighed og unyttige Omkostninger af de fleste, over deres Stand og Vilkaar, med deres afdøde Forældres, Børns og Venners Ligs Begængelser og Jordefærd gøres; hvorved ikke alene Gud højeligen fortørnes, men endog mange, for at efterfølge de daarliges Eksempel og af en vrang Indbildning, at derved de døde sker nogen Ære og Tjeneste, saaledes over deres Evne forsætter deres Midler, at de det sent eller aldrig kan forvinde«. Af sær kongelig Forsorg for sine Undersaatters Gavn og Bedste har Kongen derfor villet give »alle og enhver Anledning til, som fornuftige Husholdere, snarere ved Sparsomhed og Gavmildhed mod Fattige og Nødlidende, end ved en skammeligt Ødselhed og syndig Overdaadighed, at søge sig et berømmeligt Eftermæle.«

Forordningens tredive Paragraffer behandler indgaaende alt, hvad der skal gaa forud for den egentlige Gravlægning — om selve denne mæler Bestemmelserne intet, øger tværtimod i sine Takstbestemmelser Faren for det Kaos, som Aar for Aar blev værre og værre i Kirkerne og paa Kirkegaardene. Følger man Pengebødernes Række fra de halvt Hundrede Rigsdalers Straf, som skulde ramme den, der lod Liget klæde i andet end Cartun eller hjemmegjort Lærred eller dristede sig til at bruge andet end Lærredsbindsler, til den ligesaa store Bøde til den, der vilde forsøge en Vej til Overdaadighed, som ikke var forudset ved Lovens Givelse; ja saa slaar Bøderne haardest paa de Folk, som i honnet Ambition har glemmt, at de ikke var af tilbørlig Rang — Rangforordningen fremfor alt!

Gehejmraader, Grever, Friherrer, Riddere og Ober-Charger maa lade deres Kister overtrække med Fløjel og pryde Kisten med Messingplader »og anden Ziirlighed efter enhvers Vilkor«; men ingen maatte bruge Plader eller Billeder af Sølv eller lade noget forsølve eller forgylde endsige lade Kisten betrække indvendig. Andre i Rangen, Adelen, adeligt privilegerede, Borgmestre, Raad og Gejstlige i København, som har murede Gravsteder, maa lade Kisterne overtrække med Bay, Klæde eller Læder og kun bruge

Jernbeslag, uden Fortinning, Forsølving eller Forgyldning; ovenpaa Kisten maatte de lægge en Messingplade »med maadelige Hjørnebaand«. Alle andres yderste Kister maa ikke overtrækkes, ej heller maa der bruges andet end Jernbeslag og højst otte Haandgreb eller Ringe; disse Samfundslag maatte nøjes med Kisteplader af Jern eller Blik med Aarstal og Navn. Ingen maatte bruge to Kister, uden de i Live havde haft Charge i Rangen eller været af Adel, gejstlig eller verdslig Øvrighed, Købstadpræster eller i det mindste graduerede Personer, med mindre den afdøde uden for disse Klasser var død gældfri og som Ejer af mindst 6000 Rigsdaler; og kun de, der havde murede Grave, maatte bruge Egekister. Kisterne skulde være tilslaaet inden fire Dages Forløb; men mærkeligt nok synes Forsyndelser mod denne Regel ikke lige strengt bedømt, thi i Byerne var Straffen 20 Daler, paa Landet kun 10.

Ligene skulde jordes snarest; intet Lig — udenfor Rangklasserne eller Adelen — maatte staa ujordet over otte Dage, under en Dagbod af tyve Daler; for Rangspersoner og Adelige var Fristen 3 Uger, men Dagboden for Overskridelser til Gengæld fyrrer Daler. Til at bede til Ligfølge maatte højst bruges to af de af Magistraten approberede Personer — hermed fastsloges den senere omtalte Bedemandsinstitution — disse havde Eneret paa deres Hvermen skulde til Gengæld betjene enhver uden Forskel for en Rigsdaler pr. Lig, dog maa de modtage to til fire Daler efter Folks Evne. Og til at bære Liget maatte kun bruges de af Magistraten approberede Ligbærere, som skulde have en Daler hver; der maatte dog højst bruges 36 Ligbærere, og kun hvis Vejen var særlig lang; men private Venner maatte dog gerne indbydes til at bære Liget — men uden Betaling. Ved Ligets Udbæring maatte der højst være seks Par Kvinder til Stede, men Kvinder maatte ikke være med i Ligfølget, som udover Slægten og Arvingerne kun maatte tælle seks Par Mænd, »hvad Lavslovene end sige derom«.

Alle Lig, der skulde prædiktes over, skulde bæres hen til Kirken Klokken et, saa at Gudstjenesten kunde begynde Klokken to.

Klokkeringningen maatte begynde Klokken tolv; men hvis Klokkeren dristede sig til at ringe udenfor den lovbealede Tid, skulde han have sit Embede forbrudt og endda betale en Bøde paa ti Daler. Præsten skulde være færdig med sin Tjeneste senest Klokken halvfire — under 20 Dalers Straf — og han maatte ingen Mindetale indflette; kun ved Aftenbegravelser maatte han tale over Lig af Rang eller Adel i højst et Kvarter. Ved kongeligt Brev og Tilladelse kunde der nemlig forundes særligt begunstigede en senere Begravelse, men kun under Ledsagelse af tolv Lygter, og mod at Jordpaakastelsen foregik straks, thi Kisten maatte paa ingen Maade staa paa Kirkegulvet under Prædikenen. Præsterne skulde foretage Jordpaakastelsen, saa snart Kisten var stillet paa Plads i Graven, men maatte ikke kræve noget derfor. Paa Landet skulde selve Jordpaakastelsen være gratis; men de, som vilde have deres Børn jordet uden Prædiken eller Udgift til Kirken eller Skolen »saavel som og fattige Folk og Tjeneste-Folk« skulde møde paa Slaget tolv med deres Kister i Kirken eller paa Kirkegaarden.

Af særlig Interesse er Forordningens Takster for Gravene; desværre er de kun angivet for de københavnske Kirker, men Landets øvrige Gravtakster har vel staaet i Forhold hertil. Et Gravsted i en københavnsk Kirkes Kor, Koromgang eller særligt Kapel skulde koste femogfyrre Daler, i Midtergangen femogtredive, og, hedder det ret praktisk, »i Korskirker regnes hele Kirken tvært over for midterste Gang«; for tredive Daler slap man ned under Sideskibenes Gulv, og i Taarnet kostede det endda kun tyve Daler. Disse Takster var høje, ogsaa omsat i vore Dages Pengeværdi, men næppe høje nok til at afholde de selv efter Døden rangsyge Samfundsborgere fra at søge deres Gravsteder i Kirkerne, hvor Gravene under Gulvene snart blev en ulidelig Plage, stundom ogsaa en katastrofal Fare for Kirkegængernes Sundhed. Og hvad hjalp det, at Forordningen erklærede, at de dyre Gravsteder var de dødes »uden Kisternes Forfløtning« paa 20 Aar, naar Kirkeregnskaberne²¹) viser, hvorledes Gravene forømtes og forfaldt til skandaløse Tilstande efter faa Aars Forløb. Det eneste Tilløb til en hygiejnisk

Foranstaltning — og det skyldes endda kun Pladshensyn — er Forordningens Paabud om, at Kirkeværgerne skal være berettigede til at lade Lig, som har henstaaet bisat, men ujordet, i Kirkerne — over Aar og Dag! — nedsætte paa Kirkegaarden.

Ude paa Kirkegaardene var der endnu uhyggeligere Forhold, til Gengæld kom man billigere i Graven. I Urtegaardene og Kirkegaardenes indhegnede Pladser kostede en Grav til et Lig over femten Aar ti Sletdalere, mens Børn indtil Femaarsalderen blev jordet for to Trediedels Takst og Smaabørn under denne Alder for to Daler. Fattigfolk slap billigere, efter Kirkeværgens Skøn. Gravlønnen var ikke særlig stor; for at grave en Grav eller optage en Ligsten fik han fire Daler for »fuldkomne« Lig og tre for halvokse, for at aabne en muret Grav og optage Gravstenen gjaldt samme lavere Takst; men Graverne har formentlig til Tider kunnet tage for haardt ved, siden Forordningen bestemmer, at hvis et nyt muret Gravsted skal opføres, og de efterladte ikke kan opnaa Enighed med Klokker og Graver, kan Arbejdet — med Kirkeværgens Samtykke — gives til en anden.

Den faderlige Enevælde syntes i sin Omsorg at have ordnet alt paa det bedste for sine døde Undersaatter og mente sagtens at have sikret sig Forordningens Overholdelse ved at true med svære Bøder for Overtrædelser — Angivere skulde have Trediedelen af Bøden for at opmuntres i deres Nidkærhed — men hvad gavnede Truslen om høje Bøder, naar Politimester Ole Rømer en Snes Aar efter, i 1705, maa erklære, at »de næppe nogen Tid ere betalte«. ²²⁾ Ytringen er betegnende for Forholdene: alt gik omtrent som før, thi paa næsten alle Punkter blev Forordningen overtraadt — de efterlevendes Pragttrang var ukuelig — men naar Forseelsen var paataalt, blev Bøden nedsat eller eftergivet; kun Angiveren fik sin Løn! ²³⁾

Forordningen af 1682 blev vel det faste Udgangspunkt for, men ikke den tilsigtede faste Ramme om Begravelsesforholdenes Ordning i det følgende Aarhundrede, der fra Statens Side prægedes af idelige Tilløb til at skaffe ordnede Tilstande, men uden syn-

derligt Held. Et lille Træk: Regeringens Tovtrækning med Kirkefolket om Brug af Egekister er karakteristisk for Udviklingens Gang. Allerede den 3. April 1683 trak Regeringen i Land paa Forbuddet af 1682 mod Brug af Egekister, idet de, som allerede ejede saadanne, fik Lov at bruge dem,²⁴⁾ og den 7. August 1687 tilstodes alle dem, der skulde jordes i Københavns Kirker og Urtegaarde, samme Naadesbevisning.²⁵⁾ Men et endnu mærkeligere baade-og møder vi i Forordningen af 1717²⁶⁾ om samme Forhold, idet dens første Paragraf ganske forbyder Brugen af Egekister, mens den følgende Paragraf tillader Brugen — mod en Afgift paa 2—4 Rdlr.! I Forordningen af 13. September 1737²⁷⁾ vendte man tilbage til Bestemmelsen af 1682, og i 1807 blev Egekister endelig ganske forbudt.²⁸⁾ Naar et saa ringe Spørgsmaal som Kistens Materiale kunde give Anledning til slig Vaklen, forstaas det bedre, at Villads Christensen²⁹⁾ kan opregne adskillige mærkelige Eksempler paa lignende Smaatterier i Regeringens Kamp for Overholdelsen af den store Begravelsesforordning.

Det langt væsentligere Spørgsmaal: en sømmelig Ordning af Gravenes kaotiske Tilstande synes derimod ikke at have haft Regeringens Interesse eller i hvert Fald hovedsagelig at være betragtet under Oppebørslernes økonomiske Synsvinkel. Udover Jordefærdsbestemmelserne i Rituallet af 1685³⁰⁾, der kun sammenfatter Reformationsaarhundredets Bestræbelser i denne Henseende, er Tidens Lovgivning vedrørende Gravforhold overvejende af økonomisk Karakter. Selve Danske Lov af 1683 indleder sin Behandling af disse Forhold med at fastslaa Betalingspligten for Kirkegrave, baade i By og paa Land, »efter Pladsens Lejlighed«, i eller ved Koret, oppe eller nede i Skibet; den Gravejer, som lader sit Gravsted aabne for deri at nedsætte et Lig, skal ogsaa betale.³¹⁾ Fastlægningen af Betalingspligten drog i de nærmest følgende Aar en Mængde Reskripter og Kammerbreve efter sig, navnlig til Sikring af de lærde Skolers Indtægter af Begravelser,³²⁾ idet Jordefærden ikke maatte finde Sted, inden Rektorernes Kvittering for Afgiftens Erlæggelse forelaa. Men der maatte ifølge Danske Lov ikke

gøres Forskel paa Kister, idet der skulde gives lige meget for Nedsættelsen af Fyrre- eller Egekister i Kirkegulvet.³³⁾

Kirkerne fik iøvrigt ret fri Raaderet over Gravene; kun maatte ingen »nyde« mere end et Gravsted.³⁴⁾ Uden Kirkeværgens Samtykke maatte ingen sælge noget Gravsted i Kirken eller lade nogen Grav mure, aabne eller grave,³⁵⁾ end ikke om den døde skulde have frit Gravsted.³⁶⁾ Ej heller maatte Kirkerne bebyrdes med Vedligeholdelsen af Kirkegaardsgrave eller Gravkapeller, med mindre Kirken nød Stolestadeafgift fra Gravejeren eller havde faaet en saa rigelig Gave, at Kapellet kunde vedligeholdes deraf.³⁷⁾ Paa Kirkegaardene i Byerne skulde Gravstederne betales »efter Kirkens Nødtørft« og Arvingernes Formue; dog skulde de fattige have Gravstedet frit,³⁸⁾ til Gengæld skulde de jordes paa de Steder, »hvor Gravsteder af Andre ikke ere saa begierlige«,³⁹⁾ og Magistraterne skulde forordne de fornødne Vægtere og Stodderfogder til at kaste Graven og bære den døde til Jorden.⁴⁰⁾ Ude paa Landsbykirkegaardene skulde alle have Gravstedet frit; en formuende Bonde maatte dog gerne godvilligt give noget for sit Gravsted, »dog maa ingen besværes paa sit yderste om noget saadant, under otte Lod Sølv's Straf.«⁴¹⁾ Kirkeejerne forsøgte dog til Tider at gøre gældende, at kun den tiendeydende Husbond havde Ret til fri Jord, mens de krævede Ligpenge for Hustruer og Tjenestefolk; men Regeringen værnede ved nye Reskripter om Bondens lov-hjemlede Ret for hele Husstanden.⁴²⁾

Regeringens skortende Interesse for Begravelsesforholdene, udover Gravstedernes økonomiske Værdi og Overensstemmelse med Rangforordningen, blev i Løbet af det 18. Aarh. mere og mere mærkbar gennem Kirkernes og Kirkegaardenes voksende hygiejniske Forfald. Kirkegravens Tal steg jævnt i Aarhundredets Løb; har end den aarlige Tilvækst, skønsmæssigt anslaaet paa Grundlag af bevarede Kirkebøger, næppe noget Sted oversteget 15 pCt. af Kirkegaardsgravens Tal,⁴³⁾ saa har den knappe Plads ført til lige saa katastrofale Forhold inden- som udenfor Kirkemurene. Kirke-regnskaberne fortæller om sammensunkne Kirkegulve, om sam-

menstyrtede Stolestader o. s. v. — og dog vedblev Kirkefolkets bedste Kredse at jorde deres kære under Kirkegulvene. Et Eksempel fra Holbæk er ganske malende: i 1709 købte Borgmester Lind sin afdøde Svigerfaders Gravsted i Kirken, hvor det strakte sig over Kirkegulvet fra den ene Pille til den anden, og da »samme Begravelse nu befindes mesten ganske fuld af Lig, som derudi forbliver, saa at Kirken, saavel for Stedet som for Ligenes Nedsættelse, paa kort Tid har nydt god Indkomst af samme Familie« solgtes Gravstedet for 16 Rdlr.!⁴⁴⁾ Endnu i 1930 kunde en københavnsk Journalist støde paa lignende Forhold — i Holmens Kirke! Her stod Arbejderne under de store Funderingsarbejder i Mudder til langt opad Benene og trak sorte, raadnende Ligrester frem, saa det stank i hele Kirken; det var Levn fra Kirkegravene under Gulvet, som nu nærmest dækkede over en stor Aadselgrube.⁴⁵⁾ I Slutningen af det 17. Aarh. har Forholdene næppe været stort bedre — og dog forundtes Præster og Kirkeværger frit Gravsted i Kirken, hvis de da døde i deres Embedstid;⁴⁶⁾ Præsten maatte jordes i Koret, Kirkeværgen i Skibet, mens Sædedegnen nød samme Ret i Vaabenhuset eller ude paa Kirkegaarden.⁴⁷⁾

Ude paa Kirkegaarden stod det besynderligt nok lidt bedre til end inde i Kirken, idet de hygiejniske Krav var større. Gravene skulde kastet godt dybe, mindst tre sjællandske Alen;⁴⁸⁾ de døde skulde begraves saa dybt, at de ikke ved Stank og ond Lugt gav de efterlevende Aarsag til Sygdomme og Ulemper.⁴⁹⁾ Sognepræster og Kirkeværger skulde anvise Gravstederne »andre forhen begravne og uraadne Lig uden Fortrængsel og Opkastelse«. ⁵⁰⁾ Men Kirkegaardstugten var yderst maadelig; Kirkegaardsgraven var langt daarligere værnet end Kirkegraven under Gudshusets fredhelligede Gulv, thi Guds Agrene agtedes om muligt ringere end i Reformationsaarhundredet. Medens den svenske Kirkeordinans bød: at Kirkegaarde eller andre Steder, hvor kristne Folk plejer at begraves, skal holdes aarligt, for deres Skyld, som hviler der, og selv om det gør lige meget til Saligheden, hvor som helst een begraves, skal ligefuldt, hvor nogen af den Grund vil foragte kristne

Menneskers Hvilested, ingen begraves det Aar⁵¹⁾ — gav vor tidlige Enevælde, der ellers ikke var karrig med Lovbud, intet nævneværdigt Værn for de dødes Fred.

De Bestemmelser i Danske Lov, hvori Kirkegaardstugten omhandles, tog mest Sigte paa Gudstjenestens og Præstens Helligelse: Hvis Ungdommen vanhelligede Gudstjenesten i Kirken ved Leg, Stimen eller anden Uskikkelighed paa Kirkegaarden i Kirketiden, skulde de smaa Børn straffes med Ris eller Pisk og de store med Gabestokken.⁵²⁾ Overfaldtes Præsten i Kirken eller paa Kirkegaarden med Hug og Slag, mens han forrettede sin Tjeneste, skulde Voldsmanden have sit Liv og Gods forbrudt; men skete det udenfor Tjenestetiden, var Straffen kun det dobbelte af Bøden for Overfald paa andre⁵³⁾ — Embedets Værdighed var vigtigere end Stedets Hellighed! Men naar selve Loven ikke agtede Kirkegaarden højere, kunde det ikke ventes, at Kirkefolket skulde vise Gravpladsen større Respekt.

Den Galten Bonde, der i 1708 blev tiltalt for at have brugt Kirkegaarden som Øksnefold og ladet sit Kvæg ligge der om Natten, saaledes at Vaabenhuset blev tilsvinet med »Møg« i den Grad, at Præsten ikke kunde komme i Kirken, før Vaabenhuset blev renset — straffedes mindre som Kirke- og Gravskænder end som Forbryder mod Kirkens Ejendomsret, som han havde krænket ved at nedbryde et Stykke af Kirkegaardsmuren, lade opføre et Hus paa Kirkegaarden, bemægtige sig Kirkeladen og deri lagt Hø og Korn, foruden at han havde bortført Kirkegaardslaagen.⁵⁴⁾ Slet saa groft handlede de fleste andre vel ikke mod Kirkegaardens Fred; men adskillige Steder satte man ganske roligt Korn-, Halm- og Høstakke paa Kirkegaardene »ej alene Kirkerne til Vandheld, og de Eenfoldige til Forargelse«, men ogsaa til stor Brandfare for Kirkerne, hvorfor Regeringen i 1736 forbød Præster, Degne og andre denne Uskik under 50 Rdlr.s Straf.⁵⁵⁾

Tidens Retsprotokoller meldte jævnlig om grove Udskejelser, Optøjer og Slagsmaal paa Kirkegaardene. Danske Lov forbød ganske vist at holde Kro eller Drikkehus i Kirkeladen,⁵⁶⁾ men Drikke-

riet var ikke til at dæmme op for, omend det næppe var saa slemt i Danmark som i Norge, hvor Regeringen maatte true med saa haarde Straffe som Fæstningsarbejde for at faa Ram paa Falbydelsen af Brændevin ved Kirkerne paa Søn- og Helligdage.⁵⁷⁾ I Forhold hertil betød Barnagtigheder som Peblingenes Slagsmaal med Snebolde paa Københavns Vor Frue Kirkegaard i 1718⁵⁸⁾ selvfølgelig intet, men var dog ganske betegnende for den almindelige Ringeagt for Kirkegaarden som en Allemandsplads, en daarligt røgtet Grønning uden sømmeligt Hegn.

Gang paa Gang klagedes der over Kirkegaardens Røgt, lige meget hjalp det. Biskop Trelund af Viborg klagede saaledes i 1731 over, at Stiftets Kirkegaarde var daarligt forsynede med Hegn og Porte; en Del henlaa ganske uden Hegn, saa de døde ikke kunde hvile i Fred for Kreaturer.⁵⁹⁾ Mangfoldige lignende Klager viste, at Kirkegaardens Vanrøgt var et ubodeligt Onde, hvor Regeringen ikke var i Stand til at fastslaa, hvem Kirkegaardsrøgten paahvilede. Ofte beroede Afgørelsen paa en Tovtrækning mellem Kirkeeejer og Sognefolk, navnlig om Vedligeholdelsen af Kirkegaardens Mur eller Dige. Regeringen forsøgte til Tider at hævde den gamle Praksis, hvorefter Vedligeholdelsen paahvilede Sognefolkene. 1704 forsøgte det at paaligne de norske Bønder hver sin Del af Reparationen og Vedligeholdelsen af den stedlige Kirkegaardsmur, under Bispernes Tilsyn;⁶⁰⁾ men det synes ikke at være lykkedes helt, thi i 1734 paalægges det den uvillige Almue inden et Aar at have deres Kirkegaarde sømmeligt indhegnede, helst med en Stenmur, eller med dygtigt Tømmerstokværk med Skur over samt Porte, Laager og Laase, alt under Amtmandens Opsyn.⁶¹⁾ Hvor Kirkegaardene laa øde hen, skulde der tales med Almuen, naar den var samlet i Kirketiden, om den sparsommeligste Maade at faa Manglerne udbødet paa; men hvis Almuen ikke vilde gøre noget Tilbud, skulde Sognepræsten bestille Folk til at gøre Arbejdet; Udgifterne skulde da paalignes og inddrives hos Beboerne.⁶²⁾ I Danmark var det især Kirkeeejerne, der vilde knibe ud. 1720 blev det forbudt de sjællandske Kirkeeejere at erstatte forfaldne Kirkemure med Stengær-

der;⁶³) 1726 indskærpes det de nørrejydske Sognefolk, at de har Pligt til at hente Materialerne til Kirkegaardsdigernes Reparation, selv om der ikke stod noget særligt om det i det aabne Brev af 1717!⁶⁴) 1745 maatte Forbuddet af 1720 genindskærpes,⁶⁵), men Aaret efter var det galt igen: Godsejerne Landet over fandtes uvillige til at lade deres Bønder gøre det Pligtarbejde ved Kirkernes og Kirkegaardsdigernes Reparation, »hvilket dog paa nogle Steder skal være brugeligt«; men da Regeringen fandt det rimeligt, at vedkommende i slige Tilfælde ydede fornøden Hjælp, skulde Sognefolket være forpligtet til at stille de fornødne Pligtsfolk, dog ikke i Sæde- eller Høsttid, men paa de bekvemteste Tider.⁶⁶) Denne uafslædige Gnidning mellem Bøndernes Træghed og Kirkegaardsrøgtens Tarv førte til, at Landsbykirkegaardene langt ind i det 19. Aarh. henlaa i vanrøgtet Tilstand, omend endnu med Plads nok til stadig at optage nye Grave.

Medens Jordefærdsskikkene paa Landsbykirkegaardene holdt sig til Aarhundreders Hævd, søgte Regeringen gennem Autorisation af Bedemænd og Ligbærerlav at sikre Købstæderne sømmeligere Ligbegængelser. Allerede Forordningen af 1654 om Begravelser i Pestens Tid omtalte »Bedemanden eller de, som sligt bestiller«,⁶⁷) fra 1670 skulde de beskikkes af Magistraterne;⁶⁸) men først den store Forordning af 1682 gav dem Privilegium paa de Begravelser, hvortil Ligklæde brugtes.⁶⁹) Bedemændene, der ejede alt Tilbehør til Jordefærden, skulde foranstalte denne saa værdigt som muligt — men med selve Gravens Forhold havde intet at skaffe, disse var alene Graverne betroet.

Ligbærerlavene var lidt ældre end Bedemandsinstitutionen, idet det i 1625 blev paabudt Magistraterne at ansætte betalte Ligbærere,⁷⁰) til Afløsning af de middelalderlige Guilders og Lavs selvtagne Pligt til at bære deres døde Medlemmer til Graven. Adskillige Lav kæmpede dog for Retten til at yde deres døde Standsfæller den sidste Ære. Men Forordningen af 1682 fastslog i Almindelighed Pligten til at bruge Ligbærere, dog højst 36,⁷¹) og 1683 oprettede København sit første Ligbærerlav. Medens Forholdene i Hoved-

staden udviklede sig paa særlig Vis, idet Regensens Studenter, som Tak for deres Opofrelse under Pesten 1711, i 1714 fik overdraget Ligbærerprivilegiet,⁷²⁾ oprettedes der i de øvrige Købstæder kommunale Ligbærerlav, ved hvilke Tjenesten kunde faa Karakter af et borgerligt Ombud.⁷³⁾ Vanskeligheden ved disse Ligbærerlav laa i deres Vægring ved at fungere ved fattige eller »uærlige« Begraavelser. Regeringen maatte tvinge Øvrigheden og Borgerskabet til at møde ved Natmændenes Jordefærd;⁷⁴⁾ tolv Rudkøbingborgere kom endog til at bøde 10 Rdlr. hver for deres Modvillighed til at bære en Rakkerknægts Lig,⁷⁵⁾ og ved Reskript af 1755 maatte det indskærpes de sjællandske Ligbærerlav, at de skulde bortbære dem, »som uden Ceremonie skal begravnes.«⁷⁶⁾

Gennem Bedemandsinstitutionen og Ligbærerlavene syntes Købstadsborgerne da sikret en værdigere Jordefærd end den, der blev Bønderne til Del — men selve Gravenes Tilstande var dog langt værre i Byerne end paa Landet. Paa Byernes snævert afgrænsede Kirkegaarde truede Overfyldningen af Lig med at blive en Katastrofe, indtil den fra det 18. Aarhundredets Midte forebyggedes ved Anlæggelsen af de udensogns Hjælpekirkegaarde, hvis Ordning skulde komme til at føre til vor Tids Kirkegaardsformer. Omend Københavns Kirkegaardsforhold udviklede sig langt mere katastrofalt end de betydeligt mindre Provinsbyers, kan Hovedstadens Kirkegaardsforhold dog bruges til Belysning af Købstadkirkegaardenes Tilstande, saa meget mere, som de københavnske Forhold er bedst kendt.⁷⁷⁾

Skønt kun een af Hovedstadens middelalderlige Sognekirker, Sct. Clemens, er helt forsvundet, er der ikke bevaret synderligt mange Spor af Byens ældste Kirkegaarde. Sct. Clemens' Kirkegaard, der har strakt sig paa begge Sider af den nuværende Frederiksberggade, nær ved Byens Centrum, Raadhuspladsen, er nu helt dækket af Bebyggelse og kendes kun gennem Udgravninger.⁷⁸⁾ Byens andre middelalderlige Kirkegaarde ligger nu under Stenbroen eller den tilstødende Randbebyggelse; kun Skt. Petri Kirkegaard har bevaret en Rest af Fortidens Præg, endog selve Navnet

Urtegaard; men trods al Romantik, naar Roser, Hylde og Tjørne skygger over mosgroede Gravstene eller forvitrede Epitafier, minder den mest af alt om de københavnske Kirkegaardes Forfald i Midten af det 18. Aarh. Værst synes Forholdene at have været paa Nikolaj Kirkegaard, der oprindeligt har haft en ret anselig Størrelse, idet den har gaaet omtrent ud til Østergade, Holmensgade og Dybengsgade; men Bebyggelsen har tidlig ædt sig ind over den, saaledes at den blev Byens mindste, uagtet den hørte til Byens største Sogn og tilmed senere optog Slotskirkens Begravelser, der ikke havde nogen anden Gravplads. Trods den knappe Plads var Kirkegaarden inddelt i flere Afdelinger: Den gamle Urtehave ved Holmensgade—Vingaardsstræde, Høyers Kirkegaard paa Nikolajgades Plads, Benhus Kirkegaarden mellem Taarnet og Lille Kongensgade, Taarnkirkegaarden mellem Taarnet og Vingaardsstræde og nordre og søndre Kirkegaard hver paa sin Side af Kirkens Langskib; disse Afdelinger menes at have været indhegnede hver for sig, og de var forskellige i Anseelse og Pris, indtil Prisdifferensen udlignedes 1757.

Med Reformationen nedlagdes en Række af Byens middelalderlige Klosterkirkegaarde, der nu ligger under den gamle Bys Torve og Gader: Graabrødreklostrets under Graabrødretorv, Skt. Gertruds under Kultorvet, Karmeliterklostrets er vistnok Walkendorfs Kollegiums Have, mens Skt. Klara Nonneklosters Gravplads har ligget mellem Pilestræde og Gammelmønt. Kun Helligaandskirken reddede sig over i Sognekirkernes Række; her vedblev Klosterkirkegaarden at være Gravplads, men blev i Tidens Løb beskaaret ved Bebyggelse ud mod Amagertorv. Tabet af Gravpladser opvejedes siden af de nyanlagte Kirkegaarde, som hørte til de nyopførte Kirker. Holmens Kirke fik endog flere Kirkegaarde; foruden den fornemme »nye Kirkegaard«, hvoraf en Rest endnu omgiver Kirken, benyttede Menigheden den »gamle Kirkegaard«, omtrent paa det nuværende kgl. Teaters Plads, i 1650'erne endvidere Skt. Anna Kirkegaarden, hvor nu Sølvgadens Kaserne ligger, og fra 1666 endelig Skibskirkegaarden udenfor Østerport. Om Skt. Anna Kirkegaard, der begyndte som Gravplads for Forbrydere, hedder det i

Kirkegaardskomplekser kom nogle mindre Kirkegaarde: en ved Vartov Hospital — hvoraf det sidste Spor, to smaa Græsplæner, forsvandt i 1930 — en ved den reformerte Kirke i Gothersgade og en ved Garnisons Kirke, af begge er Rester bevaret.

Denne anselige Række indenbys Kirkegaarde var nok til at forpeste den tætbebyggede By; men endnu værre blev det, da Pesten i 1711 hærgede Hovedstaden, sprængte alle Gravpladsers Rammer og for et halvt Aarhundrede lagde nye Gravpladser som næsten aabne Smittekilder midt i de tættest befolkede Kvarterer! Alle Urtegaardene ved Kirkerne var i Forvejen overfyldte med Grave; kun Nikolaj Kirkegaard fik en lille Udvidelse, men her maatte man ogsaa balancere paa Brædder og Bjælker henover dybe, aabne Kuller, fulde af Kister. Endnu i den første Tid gav man de Pestlige, der jordedes paa Byens Kirkegaarde, Jordpaakastelse med særskilte Kister og Grave — hvorimod de, som jordedes udenfor Østerport, lagdes uden hin kirkelige Skik, de fleste tillige uden Kiste, i lange Grave, 12 à 16 i en Grav.⁸⁰⁾ »Byens Begravelsespladser frembyder Skuet af en Mængde Kæmpehøje ved Siden af hinanden, idet vi, for at hindre Pladsernes Uddunstninger, har maattet lade køre Jord derind til Gravenes bedre Dæknig, paa Frue Kirkegaard over 800 Læs, paa nogle af de andre ligesaa mange.«⁸¹⁾ Stadens Præsident erklærede, da Pesten var paa sit højeste, at Kirkegaardene var temmelig opfyldte, blev de mere opfyldte, vilde det gaa over Stakitværket! Tre Maaneder efter Pestens Udbrud meldte baade Frue og Trinitatis Kirkegaard pas!⁸²⁾

Nye Kirkegaarde skulde skaffes til Veje, men Regeringen vovede ikke at trodse Kirkefolkets sejge Hang til, selv i Pest-tider, at jordes nær Kirkens hellige Mure og lagde derfor Kirkernes nye Hjælpekirkegaarde indenfor Sognegrænserne — mellem Husenes Baggaarde. Den før omtalte Begravelsesplads udenfor Østerport var vel udensogns; men det var en Fattigkirkegaard, hvor ogsaa Søfolk og Soldater jordedes, meget mod deres Standsfællers Vilje — forstaaeligt nok, thi Kirkegaarden bestod næsten kun af 40 Grøfter, hver 200 Alen lange, beregnet til ialt 8000 Lig. Nyboderfolkene vilde begrave deres døde paa Skibs-

kirkegaarden; men da denne snart opfyldtes med ujordede Lig, maatte Søfolkene til sidst, ved Vagtposter, tvinges til at føre deres døde ud paa Fattigkirkegaarden, hvor Forholdene var frygtelige. Enhver Respekt for Døden svandt ved Synet af de i Hast beskikkede Graveres og Ligbæreres Færd. Saaledes skriver et Øjenvidne: »Jeg har ofte set en af dem sidde overskrævs paa en, en anden ligge paa langs ud ad en anden Kiste, og under Sang og Latter føre de Kadavera, Kisterne indesluttede, ud til omtalte Kuler«; dog har han ogsaa set »4 Kvinder ene udbære paa deres Skuldre en Kiste, hvori Liget af en Voksen, og et Fruentimmer og et Mandfolk slæbe ved Hoved og Fødder et højt Menneskes saa godt som nøgne Lig til Graven«. Vor Tids Grundudgravninger paa Stedet vidner da ogsaa om det uhyggeligste Gravkaos.

Intet Under, at Folk med honnøtte Ambitioner ikke vilde jordes derude — dog blev de indensogns Nødkirkegaarde ikke stort bedre bevendt. Sognene Vor Frue og Trinitatis, hvis Kirkegaarde først overfyldtes, fik de første Assistenskirkegaarde. Vor Frues blev en gammel Beværtningshave »Linden« i Fiolstræde; den 13. August blev den »store, ledige Plads« indviet til Kirkegaard, samme Dag jordedes dens første Pestlig, og i Løbet af August jordedes her 418 Lig, i September 673, i Oktober 186, men i November kun 30 — i Løbet af knap 4 Maaneder husede Kvarteret flere døde end levende; disse sidste generedes dog ikke mere af Naboskabet, end at de uden Forlov vedblev at benytte en Brønd inde paa Kirkegaarden, af hvis pestbefængte Jord de hentede deres Drikkevand! Den 19. August toges Trinitatis' Assistenskirkegaard, der laa indeklemmt mellem Aabenraas og Gothersgades Husrækker, i Brug; den blev med Tiden saa overfyldt, at selv Portrummet ud til Gothersgade fyldtes med Grave. Nikolaj Sogn kunde ikke nøjes med før-omtalte lille Udvidelse af dets Kirkegaard; man købte derfor den 3. September en gammel Beværtningshave »Landgreven af Hessen« i Karreen mellem Borgergade, Gothersgade, Store Kongensgade og Dronningens Tværgade. Pestligene til Trods gik Stedets gamle Karakter ikke i Glemme; Naboerne, der havde Laager ud til Kirke-

gaarden, brugte den til Tørre- Blege- og Oplagsplads og til — Kegelbane! Uagtet Kirkegaarden blev yderst vanrøgtet, brugtes den i den Grad til Begravelser, at den i 1724 siges at være fyldt med Lig lige op til Plankeværket. I Forhold til »Landgreven« maa Helligaandskirkens Pestkirkegaard »Wismar« siges at være blevet nogenledes røgtet; den laa i Baghaven til Huset Stadt Wismar i Møntergade, hvor Naboerne kastede allehaande Skarn ind paa Kirkegaarden; men dens Graver har dog taget sig lidt af den, siden han i 1720 fik 6 Rdlr. for at have beplantet den med nogle Træer. Den eneste helt sømmeligt holdte Pestkirkegaard var Skt. Petri Sogns, der indviedes den 21. September paa en gammel Frugthaves Grund mellem Larslejstræde og Teglgaardsstræde; under Menighedsforstandernes Tilsyn blev den vel røgtet, og Rester af den er bevaret endnu.

Pestkirkegaardenes vanrøgtede Tilstande betegner vor Kirkegaardskulturs dybeste Forfald, og dog blev disse Kirkegaarde ved med at være i Brug et halvt Aarhundrede endnu, indtil de alle nedlagdes i 1760, hvorefter de i Løbet af faa Aar bebyggedes. Længere ned end til dette Kirkegaardskaos kunde Udviklingen ikke naa — til Gengæld blev Nedlæggelsen i 1760 Indledningen til de store Reformers, der i Løbet af et Aarhundrede førte til vor Tids Kirkegaardsforhold.

VIII. De store Reformers.

Ved Midten af det 18. Aarhundrede var de fleste danske Købstadskirkegaarde ved at sprænges under Ligenes Trængsel, indtil Myndighederne begyndte at forstaa den Sundhedsfare, der laa i disse Liggruber, navnlig indenfor Hovedstadens Volde. »Udryddelsen af den erkedumme, papistiske af selve Luther bestredne Overtro, som tillægger Kirkegulvet og Kirkegaardsjorden udmærket Hellighed«, som det udtrykkes af en af Tidens førende Mænd,¹⁾ kom dog til at koste et halvt Aarhundredes haarde Kampe, inden de hygiejniske Krav sejrede over et Aartusindes religiøse Vedtæg-

ter. Oplysningstidens store Sejr paa Kirkegaardsomraadet indvarsledes i København, hvor Forholdene var værst; siden fulgte Landsdelene efter.

I Betragtning af, at Københavns Kirkegaarde regnedes »at modtage aarlig imod 3000 Lig«, og at alene Nikolaj Kirkegaard antoges at have modtaget nogle Hundrede Tusinder Lig, saaledes at den ikke kunde være langt fra »at være lige saa svangret med animalske Dele som den parisiske Kirkegaard, der forpestede hele Nabolaget,«²⁾ undres man over, at Hovedstadens Befolkning ikke forlængst havde gjort Indsigelse mod denne Sundhedsfare. Tværtimod! Idet man lod de gamle Sognekirkegaarde fortsætte deres farlige Gerning, skred Magistraten kun af Pladsnød til sin store, skelsættende Reform: Anlæggelsen af Assistenskirkegaarden paa Nørrebro — dog blev dette første, store Skridt til at føre Begravelserne uden for Voldene af største Betydning, idet den indgroede Fordom mod udenbys Begravelser hermed begyndte at brydes.

Vel havde København allerede i 1546 faaet sin første udenvolds Kirkegaard,³⁾ Pestkirkegaarden paa det nuværende Grønttorvs Plads; men ingen vilde begraves derude, fordi Forholdene var yderst slette;⁴⁾ dog bedredes det kendeligt, da Kirkegaarden blev Forstadsbeboernes Sognekirkegaard. Ved det 17. Aarhundredes Midte var den med sine store Lindetræer blevet en Art folkeligt Udflugtsted for Københavnerne;⁵⁾ men Byen led dog ikke noget større Tab, da denne Kirkegaard blev ødelagt under Belejringen 1658—59. Arvtageren, den i 1660'erne anlagte Fattigkirkegaard ved Nørre Accicebod, blev dog endnu værre røgtet; i 1668 sagdes den at henstaa med aabne Grave om Natten, saaledes at enhver kunde nedsætte hvilke Lig, de vilde, til de paa den foregaaende Dag jordede Fattiglig⁶⁾ — trods alt blev denne Kirkegaard ved at bestaa i et Par Hundrede Aar, og Universitetets Professorer henviste udtrykkeligt til den, da de i 1759 gjorde Indsigelse mod Magistratens Plan om at afskaffe de særlige Fattigkirkegaarde ved Anlæggelsen af Assistenskirkegaarden paa Nørrebro.⁷⁾ De samtidig med denne Fattigkirkegaard anlagte Kirkegaarde: Skibskirkegaarden — nu

Holmens Kirkegaard — fra 1666 og Garnisons Kirkegaarden fra Begyndelsen af 1660'erne synes i for høj Grad at have været Etatskirkegaarde til at kunne frembyde en almindelig Aflastning for Sognekirkegaardene, tilmed var de yderst vanrøgtede. Endnu en Kirkegaard fandtes udenfor Voldene: den mosaiske Kirkegaard i Møllegade,⁸⁾ anlagt i 1694 paa en aaben Mark, kun indgærdet af en Grøft, fra 1704 dog af et Plankeværk; denne Kirkegaard var for saa vidt Byens bedste, som jødisk Ritus forbød at forstyrre en engang anlagt Grav — men heller ikke denne Gravplads kunde bidrage stort til at afhjælpe Kirkegaardsnøden, som maatte afbødes ved vidtrækkende Foranstaltninger, hvis det skulde nytte synderligt.

Den 2. Maj 1757 paapegede Magistraten i en Skrivelse⁹⁾ til Kancelliet, hvor nødvendigt var, at afskaffe de indenbys Pestkirkegaarde og i Stedet indrette nye Assistenskirkegaarde udenfor Portene. Kancelliet svarede omgaaende den 20. Maj,¹⁰⁾ at det bifaldt Planen og foreslog at anlægge de nye Kirkegaarde paa de frie Arealer mellem Fæstningsvoldene og Søerne; men Magistraten var dog vidtskuende nok til at ønske Kirkegaarden anlagt paa en Plads med større Udvidelsesmuligheder og foreslog derfor den nærmeste Del af Nørrefælle.¹¹⁾ Dette Forslag vandt Kancelliets Bifald, og det støttede Reformen ved to Reskripter, der sagtens ventedes at blive af stor Virkning; for at bryde Gejstligheden og Studenternes Modvilje mod Udflytningen af Kirkegaardene tillodes det Præsterne at besørge de paagældende Jordpaakastelser i Hjemmet og Studenterne at nøjes med at bære Kisten fra Hjemmet ud paa Ligvognen¹²⁾ — men dermed gjordes paa Forhaand de ildesete udenbys Jordfæstelser til andenrangs, naar end ikke Præsten var pligtig at være til Stede ved Graven. Lige saa virkningsløst blev det andet Reskript,¹³⁾ hvorefter den fornemmere Betegnelse »Urtegaard« paa indenbys Kirkegaardsafdelinger blev forbudt, saaledes at alle Sognekirkegaarde skulde kaldes slet og ret Kirkegaarde; heller ikke de kraftige Takstforhøjelser for indenbys Grave,¹⁴⁾ hvorved disses Takster blev det femdobbelte af Assistenskirkegaardens, hjalp

synderligt — vel snarere tværtimod, idet de velhavende Klasser fremtidig kunde vente at have de indenbys Kirkegaarde forbeholdt sig og de ærgerrigt offervillige af Middelstanden. Den fornemme Verdens Syn paa den nye Kirkegaard spores ogsaa tydeligt i Biskop Harboes Svar paa Magistratens Forespørgsel¹⁵⁾ om, hvorvidt Kirkegaarden skulde indvies, hvilket Bispem en aabenbart har fundet overflødig, »men for at imødekomme Almuen« kunde man lade Sognepræsten foretage Indvielsen ved en Tale.

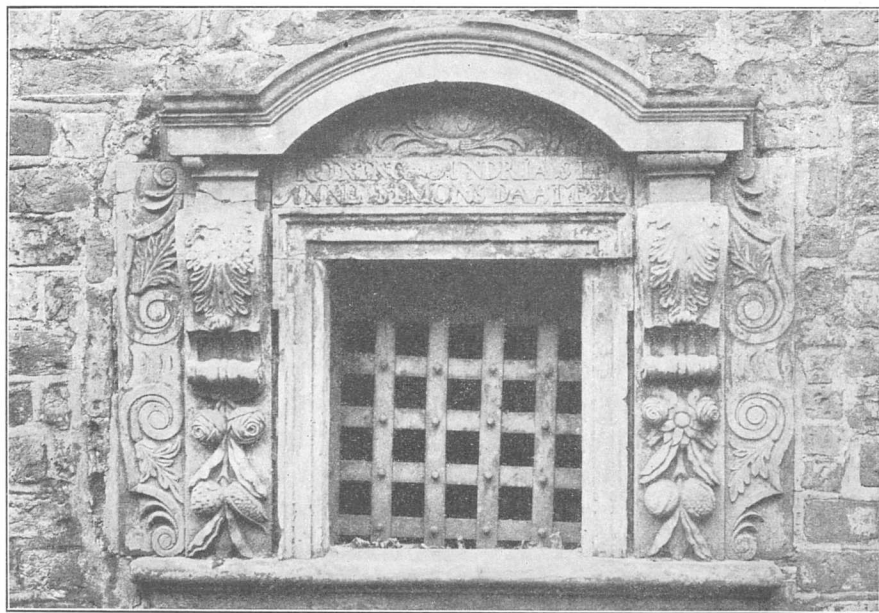
Ved Plakat af 29. Oktober 1760 nedlagdes da de indenbys Assistenskirkegaarde, og den 6. November indviedes den nye Assistenskirkegaard paa Nørrefællid i Overværelse af en Del Professorer og Magistratsmedlemmer¹⁶⁾ og toges straks i Brug; men Magistratens bange Anelser:¹⁷⁾ at mange hellere af »utidig Ambition« vilde ofre Pengene til et dyrt Gravsted inde i Byen end at lade Ligene føre ud af Portene, slog til. I 25 Aar blev den store, nye Kirkegaard, hvor alle Byens Sognekirker samt Vajsenhuset og Vartov havde hver sin Afdeling, kun brugt til Fattigbegravelser, indtil den første Rangsperson, Etatsraad J. S. Augustin, var fordomsfri nok til at kræve sig jordet derude i 1785¹⁸⁾. Da først Fordommen var brudt, fulgte flere fornemme Begravelser efter udenvolds; men almindelig Skik i fornemme Kredse blev Begravelserne paa Assistenskirkegaarden først, da Regeringen ved at skride ind mod Kirkegravene spærrede for den mest fornemme Gravplads.

Allerede det 17. Aarhundredes Kirkefolks Forfængelighed: at ville jordes i Kirkerne havde overfyldt Kirkerne med Grave, pragtfulde af Ydre, men farlige Smittekilder for den forsamlede Menighed; dog — det 18. Aarhundredes Mænd og Kvinder stod ikke tilbage, end ikke Pesten 1711 havde kunnet skræmme Rangspersoner fra at følge gammel Hævd. »De Store ville ikke lade sig afholde fra at nedsætte deres pestdøde Paarørende i deres aabne Familiebegravelser, og saaledes er det miasmiske Stof kommet ind i Kirkerne, for især at fylde sammes over Gravkjelderne anbragte lukte Stole, hvor Folk af de højere Stænder, blandt hvilke Sygdommen nu ogsaa mest hersker, have Stader. At jeg selv har undgaaet Smit-

ten i Kirkerne, skylder jeg maaske den Omstændighed, at jeg, mærkende den gjennem Fjelligulvet i min Stol opstigende Liglugt, itide forlod Stolen«¹⁹⁾ skrev Lægen Professor Johannes Mule den 10. Oktober 1711; dog berettede han den 7. November, at hans højt fortjente Kollega Dr. med. Lahm blev jordet paa samme Vis: »Igaar Aftes blev hans Liig nedsat i hans Familiebegravelse i Helliggeist Kirke«. ²⁰⁾ Naar Sagkundskaben ikke havde vist større Omtanke end at følge Skikken, kunde det ikke ventes, at Regeringen skulde vise det Mod: at forbyde Pestgrave i Kirkerne; den nøjedes da ogsaa med at paabyde, at slige Grave skulde fyldes med Sand for at dæmpe Stanken!²¹⁾

Gennem endnu et halvt Aarhundrede blev denne Smittekilde ved med at øve sit Værk blandt de fromme Kirkegængere, uden at nogen synes at have gjort noget mod Faren, ud over en enkelt Paa-visning af dens Eksistens.²²⁾ Først med Struenseetidens Reformivrere blev Opmærksomheden henledt paa Forholdet. Begyndelsen blev gjort af Stadsfysikus Wandeler, der i Februar 1771 foreslog Københavns Magistrat at lade den usunde Stank fjerne fra Kirkerne ved Ventilation.²³⁾ Struensee blev ikke staaende ved et saa rent afbødende Skridt, men paalagde et Par Maaneder efter Magistraten at indsende Forslag til Afskaffelse af Begravelser i Kirkerne og Anvisning paa udenbys Kirkegaarde;²⁴⁾ men Magistraten vilde ikke gaa med til at formene Ejerne af Kirkegravstederne deres dyrt erhvervede Brugsret og erklærede sig ude af Stand til at finde passende Steder til udenbys Kirkegaarde²⁵⁾ — en mærkelig Passivitet i Betragtning af det udviste Storsyn i 1757 ved Planlægningen af Assistenskirkegaarden. Men Struensee lod sig ikke standse; Kongen gav bestemt Ordre til, at Pladserne skulde findes, helst ved Kysten, saaledes at Ligene kunde føres derhen i Baade; de indenbys Kirkegaarde skulde derefter udlægges til Græsning, idet »Indbyggernes Bevarelse gaar fremfor alt«. ²⁶⁾ Magistraten bøjede sig yderst trevent, men anviste dog to Pladser: Classens Have samt Limfabrikkens Grund paa Østerbro og en Grund ved Frederiksberg Allé²⁷⁾ — dog, da Struensee blev styrtet 1772, faldt Reformen bort.

Selve Tanken i Reformen faldt dog ikke bort, omend den foreløbig vandt alt andet end Gehør. Kancelliet rejste vel Spørgsmaalet i 1780 ved en Forespørgsel²⁸⁾ til Bisperne og Stiftamt-mændene om, hvorvidt der kunde være noget til Hinder for et almindeligt Forbud mod Kirkegrave; men da der ikke viste sig nogen

Et typisk Eksempel paa et Kirkegravsted i Skt. Olai Kirke i Helsingør.
(Fotografi. Nationalmuseet).

Stemning for Sagen, stilledes den i Bero en Snes Aar. En Forordning af 1782²⁹⁾ viste dog, at Kancelliet var klar over Hygiejnens Krav, idet den bød, at Smittelig skulde begravnes inden 48 Timers Forløb, i det samme Tøj, hvori de var døde, og i indvendigt begede eller tjærede Kister, som skulde graves 4 Alen ned; kun de, der skulde bære og begrave et Smittelig, maatte følge det til Graven.

Det afgørende Stød til Reformernes Gennemførelse synes dog at være kommet udefra, idet Udlandets Eksempel rejste en offentlig Mening herhjemme mod de usømmelige Gravforhold. Pariser-

parlamentet havde i 1765 ladet anlægge Kirkegaarde udenfor Byen,³⁰⁾ og i 1776 blev det ved almindeligt Paabud paalagt alle franske Byer at skaffe sig udenbys Kirkegaarde.³¹⁾ Preussen havde i 1775 skabt sig en lignende Ordning.³²⁾ I Østrig, hvor den tilsvarende Lovgivning begyndte allerede i 1772,³³⁾ gennemførtes et absolut Forbud mod indenbys Begravelser dog først i 1784, da Josef II lod alle Wiens Kirkegaarde flytte udenvolds.³⁴⁾ Intet udenlandsk Eksempel synes dog at have virket saa stærkt herhjemme³⁵⁾ som Nedlæggelsen af le cimetière des Innocents i Paris 1785, da denne overfyldte Kirkegaard udlagdes til offentlig Plads. Gennem seks Aarhundreder havde denne Kirkegaard modtaget op imod 2 Millioner Lig, og over dens Vildnis af Gravsten, Kors og ødelagte Grave sagdes Forraadnelsesemmen at staa som en synlig Røg, der lod Luften miasmafylt aande Død over det tætbefolkede Nabolag³⁶⁾ — nu var det endelig forbi, og i Danmark rejste der sig Stemmer for at følge Eksemplet.

Samme Aar, 1785, som Paris skaffede sig af med sin gamle Kræftskade i Bylegemet, begyndte i København en hvas Kamp for samme Sag: Afskaffelsen af Kirkegrave og indenbys Kirkegaarde. Medens den første, anonyme Forkæmper³⁷⁾ for Reformen personligt er uden Interesse, virker det yderst ejendommeligt som Forsvarer for de indenbys Kirkegaardes skæbnesvangre Tilstande at møde en af Landets betydeligste Læger, Hofmedikus Johan Clemens Tode.³⁸⁾ Den anonyme Reformivrer rejste Spørgsmaalet: Er det nødvendigt, at vore Templer skal være Katakomber? — og underbyggede sit patetiske Udbrud med pinlige Henvisninger til Kirkernes Tilstande. I alle Hovedstadens Sognekirker fandtes »Monumenter af denne dræbende Skik«, og det var ikke bedre udenfor København. Tværtimod! I Viborg Domkirke hensatte man de døde i Kapeller over Jorden, som om det var Hensigten, at de skadelige Dunster skulde have saa meget friere Adgang til at dræbe, i Stedet for at hensætte Ligene i Krypten, naar de endelig skulde hvile under Kirkens Tag. Og i Nykøbings Kirke paa Falster bestod hele Kirkegulvet af Trælemme, som dækkede over en

Mængde Begravelser; ofte var der endda Trækhuller i disse Lemme, som om man var bange for, at Faren for de døde ikke skulde blive stor nok. Yderst virkningsfuldt udmales det, hvorledes Faren ved Kirkegrave ikke alene bestod i den øjeblikkelige Ligstank, men nok saa meget i den endelige Forraadnelse af Ligene og Kisterne, saaledes at disse begyndte at dryppe »Gift for den sildige Efterslægt.«³⁹⁾ ,Ak, hvor ofte har ikke Roserne falmet paa Skønhedens Kinder, hvor ofte er ikke Manddommens Styrke svækket i de blomstrende Aar?, naar Kirkefolket har samlet sig til Gudstjeneste, udbryder Forfatteren paa sin højtstemte Vis, dog, hans Bemærkninger dertil er nøgterne nok, baade naar han minder om et dengang formentlig kendt Tilfælde i Skt. Petri Kirke i København, og naar han fortæller om, at den ene af Horsens Kirker var blevet ubrugelig til Gudstjeneste i 3 Uger formedelst Stanken af et hensat Lig.

Trods Hovedstadens frygtelige Kirkegaardsforhold turde det dog være retorisk Svulst, naar Forfatteren vil henføre »Københavns tunge Luft . . . den Skye af Dunster, som endog i kort Afstand fra Staden, viser sig over den« til de indenbys Kirkegaarde;⁴⁰⁾ fraset nogle rammende Bemærkninger, især om de økonomiske Privilegier, der hindrede Reformernes Gennemførelse, er Udsagnene om Kirkegaardsforholdene i det hele uden Værdi.

Til Gengæld er det paa dette Omraade, Doktor Tode ydede sit Forsvar for de bestaaende Forhold, idet han paa ingen Maade vilde indrømme, at Kirkegaardene skulde være farligere for Byens Sundhed end Sumpe, Kanaler og Grave med stillestaaende Vand, Kloaker, Garverier, Fisketorve, Slagterier — eller Hospitaler. Den, som tier stille om slige Steders Forhold og derimod angriber sine Medborgeres Hvilested som en Pestgrube, er en rigtig Skarnsknægt! Skal de døde føres udenfor Portene, saa bør disse Forhold ogsaa fjernes fra Byen. Tode spotter den Mode, den Zeter Mordio, der i Tiden prægede Angrebene Europa over paa de bestaaende Kirkegaardsforhold, og fandt, at Forholdene paa le cimetièr des Innocents ikke talte mod Opretholdelsen af indenbys Kirkegaarde,

thi de stedlige Misbrug var ikke nok til at berettige en almindelig Fordømmelse! Inden han vilde tro paa Sundhedsfaren fra Kirkegaardene, vilde han kræve Nabolagenes Sundhedsforhold undersøgt for at overbevise sig om, at Faren truede derfra. Selv havde han i 13 Aar boet ud til en Kirkegaard, paa hvilken der mindst en Gang ugentlig blev gravet en Grav, uden at han havde mærket Stank end mindre Sygdom derfra. Naar blot Kirkegaarden var stor nok, vilde Ligene have tilstrækkelig Plads til at formulde, uden at Stanken vilde kunne holde sig over Gravene, tværtimod vilde Blæsten holde den borte. En Kirkegaard burde ikke omgives med en fæstningsagtig Mur, men — som det sømmede sig en Guds Ager — med et aabent Stakit, som Vinden kunde stryge igennem; dog kunde Mure gaa an, hvis de havde mange Gitteraabninger og Portene stod aabne. Tode var derfor en Fjende af Familiebegravelsernes Indhegninger, mellem hvilke Ligdunsterne kunde blive staaende, og af Ligstenene, der hæmmede Ligenes Formuldning; derimod fandt han, at Træerne gav Kirkegaarden et tiltrækkende Havepræg, men de skulde staa, hvor Solen kunde naa hen. Den ivrige Kirkegaardsforsvarer gik saa vidt, at han lagde Skylden for Stanken fra Kirkegaardene over paa de tilstødende Behoelseshuses ildelugtende Bagbygninger, ogsaa fordi de holdt den friske Luft ude. Kun hvor Kirkegaardene var for smaa — det syntes Tode ikke at have indset gjaldt næsten alle Københavns indenbys Kirkegaarde — kunde der være Tale om uheldige Forhold, især Aabning af uforraadnede Ligs Grave; men han mente, at slige Tilfælde ikke fandt Sted!

Hvad var i Forhold til dette lyse Billede af en indenbys Kirkegaard en udenbys Begravelsesplads? Med tydeligt Henblik paa Assistenskirkegaarden paa Nørrebro udmalede Tode den frit beliggende Kirkegaard som et Sted, hvorfra Stanken af Vinden kunde føres ind over Byen — en ringe værnet Plads, hvis Stakit Fattigfolk vilde bryde løs for at bruge til Brændsel, maaske tage Kisterne med; en Plads, hvor Svin, Hunde og Ravne vilde æde af Ligene! — men først og sidst et Sted, hvor de fattige hørte hen.

Medens Doktor Tode af al sin Kraft kæmpede for Kirkegaardens Bevarelse inde i Byerne, sluttede han sig lige saa kraftigt til Angrebene paa Kirkegravene og faldt med bidende Haan over den rige Borgerstand, hvis Grave flokkedes om Alteret — i Forventning om, at Herrens Engel vilde begynde sit Opstandelsesværk just der: »Stat op, højædle og agtværdige Hr. Johan Fiderfix, fornemme Borger og Skræddermester af denne Stad, og gaa ind i Guds Rige. I har været en stor Synder i jert Liv; men siden I engang ligger her saa nær ved Alteret, maa I sandelig drage tilbørlig Nytte af en saa saliggørende Plads!« Sig ikke, at dette er for stærkt, sagde Tode, thi det sømmer sig ikke for Kirken at sælge sin Grund i Parceller. Fordum ofredes Røgelse til Gud — men vi ofrer ham Ligstank og Pestdunst. Kirkernes Gravhvælvinger burde derfor mures til, hvorefter der skulde anvises Gravstedejerne nye Gravsteder paa Kirkegaardene; kun Kapeller og Krypter, hvor Luften kunde passere frit, burde stadig taales, især fremhævede Tode som et godt Eksempel den nuværende Christianskirke paa Christianshavn med dens luftige Gravhvælving.

Uagtet Tode var sine Modstandere i Polemikken overlegen, blev hans Kamp for Bevarelsen af de indenbys Kirkegaarde haabløs i Længden; dog, den første Gravreform, som det lykkedes den offentlige Mening at faa gennemført, blev Afskaffelsen af Kirkegravene. Den sejge Modstand mod Reformerne ydedes næppe saa meget fra Kirkefolkets vanetro Kredse som fra Ejerne af de økonomiske Privilegier, der hidtil havde været knyttet til de bestaaende Gravforhold. Kirkerne, Skolerne og Lighbærerlavene saa sig truet i deres Indkomster og Gravstedejerne i deres dyrt erhvervede Ejendomsret; en anonym Pjece fra 1793⁴¹) henførte endog Bagstræbet overfor Reformerne udelukkende til disse økonomiske Interesser. I denne Kamp blev Regeringens Standpunkt det afgørende, idet den ved kraftige Takstforhøjelser for indenbys Gravsteder viste sin Hensigt: at faa disse Gravsteder afskaffet. Yderligere søgte Regeringen at hæmme Tilgangen til Kirkegaardene ved at imødekomme den nye Mode, der vandt Indpas i de øverste Samfundslag

i Slutningen af det 18. Aarhundrede, idet den gav Tilladelse til Anlæggelse af private Gravsteder paa Ejerens Ejendom eller en dertil erhvervet Grund — mod at Kirken ikke mistede nogen Indtægt derved. I 1798 fik en norsk Justitsraad Scythe Bevilling paa at lade sig begrave paa det arendalske Skydeselskabs Bane.⁴²⁾ Samme Aar fik Major Derschau i Køge Lov til at lade sig jorde paa en lille Ø ved Gammel-Køge,⁴³⁾ og i den følgende Tid fulgte flere københavnske Borgere Eksemplet.⁴⁴⁾ Tilladelsen maa være blevet fortolket ret bredt, siden Kancelliet i 1816⁴⁵⁾ maatte indskærpe, at Bevillingen kun indbefattede den paagældendes Børn og allernærmeste Paarørende. Nogensomhelst Løsning af Kirkegaardsproblemet betød denne Gravstedsmode selvsagt ikke, den maatte Regeringen skaffe ad Lovgivningens Vej.

Efter at have forbudt fremtidige Begravelser i Ribe Domkirke, udover fortsat Benyttelse af de arvelige Gravsteder i Kirken,⁴⁶⁾ lod Regeringen i 1798 den officiøse »Collegial-Tidende«⁴⁷⁾ udtale sig meget kraftigt mod Kirkegrave og indenbys Kirkegaarde i Haab om, at den Tid vilde komme, hvor det var »ikkun indgroet Fordoms og mørk Vankundigheds Forret« at ville begraves paa disse Steder. »Ingen vil kunne med Glæde besøge sine afdøde Venners Grave, naar disse bestaae i en mørk og stinkende Kjelder, fra hvis Aabning man farer tilbage, som fra en rædsom Afgrund. Ingen kan med Sjelens Ro og alvorlige Følelser tye hen til det Gravsted, der gemmer en elsket Vens Been, naar han ogsaa der maa omringes af støiende Menneskers Vrimmel, og forstyrres af Byens Larm. Saadanne Følelser kræve rolig Frihed og stille Eensomhed; men den boer ei indenfor Kjøbstadens Porte, og endnu mindre indenfor Hovedstadens Volde«. Artiklens Hensigt var at underrette »enhver Oplyst« om Regeringens foretagne og forestaaende Reform; de sidste var allerede i Udvikling, og efter at have gentaget Forespørgslen af 1780 i 1800⁴⁸⁾ skred Regeringen den 22. Februar 1805⁴⁹⁾ til den store Reform: Afskaffelsen af Kirkegrave.

I Fremtiden maatte intet nyt Gravsted indrettes i nogen Kirke i Kongens Riger, ej heller maatte de bestaaende Ejendomsgravsteder

fremtidig benyttes til Begravelser, med mindre Liget forinden var balsameret under en Læges Tilsyn eller havde henstaaet i to Aar i et Kapel. Det paalagdes Kirkernes Foresatte straks at indlede Forhandlinger med Ejerne af Kirkegravstederne for at formaa dem til at afstaa Brugsretten for Fremtiden mod at faa en »beqvem« Plads paa Kirkegaarden til Familiegravsted som Vederlag; men vilde Gravstedejerne ikke afstaa deres Ret, var Brugsretten ogsaa fremtidig deres, omend med forannævnte Indskrænkninger. Til Brug ved den toaars Bisættelse skulde der indrettes passende Kapeller ved Kirkerne, men med saaledes bevarede Indgange, at Ligstanken ikke kunde trænge fra Kapellet ind i Kirken; hvor intet Kapel kunde indrettes ved Kirken, skulde der enten skaffes Plads i en anden Kirkes Kapel eller opføres et Kapel ude paa Kirkegaarden. Endelig skulde vedkommende Foresatte sørge for, at enhver Købstadskirke, som ikke i Forvejen havde en udenbys Kirkegaard, senest inden 2 Aars Forløb fik en passende Plads dertil, tilstrækkelig stor til Menighedens Folkemængde; disse nye Kirkegaarde skulde, efter at være indrettet til Brug, højtideligt indvies af Sognepræsten ved en passende Tale.

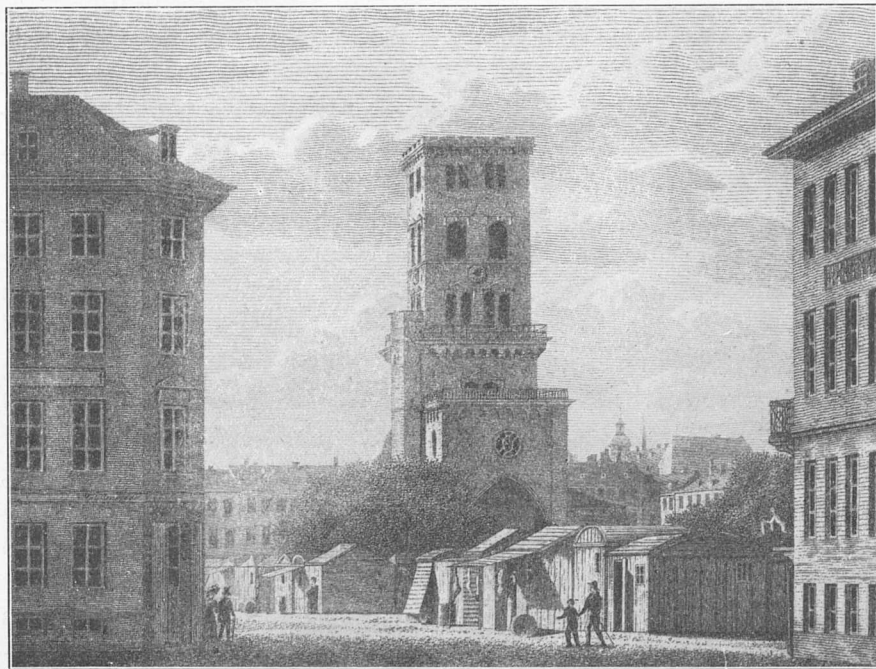
Forordningen af 1805 betegnede ikke alene en brat og fuldstændig Sejr for den ene af det foregaaende Aarhundredes omstridte Reformplaner: Kirkegravens Afskaffelse, men ogsaa Indledningen til den anden Reforms langsomme Fuldbyrdelse. Medens Begravelserne i Kirkerne tog af med rivende Hast, vistnok i Løbet af to-tre Aartier, saaledes at nu kun Levnene af de gamle Kirkegrave er tilbage — indtil ogsaa de, forhaabentlig snart, maatte forsvinde, ved at Kisterne eller Ligenes Levn jordes paa de bestaaende Kirkegaarde — tog det et halvt Aarhundrede at faa de indenbys Kirkegaarde afskaffet. Hovedstaden blev selvsagt her den førende By, idet dens indenbys Kirkegaardsforhold var værst.

Københavns gamle Sognekirkegaarde trængtes stedse haardere af Bebyggelsen, og Regeringen søgte derfor at indskrænke deres Anvendelse til Begravelsespladser. I Marts 1796 blev det forbudt de københavnske Kirkeværger at udstede noget nyt Skøde eller

Fæste paa Gravsteder eller at give Tilladelse til at udlægge Ligsten paa Gravene paa de indenbys Kirkegaarde; ældre Begravelsesbreve maatte kun fornyes i de Tilfælde, hvor den gamle Adkomst udtrykkelig hjemlede Ejeren Fornylesret. Senere afholdt Kancelliet Magistraten fra at lade Nikolaj Kirkegaards aabne Side indhegne,⁵⁰⁾ idet det var Hensigten at nedlægge de gamle Kirkegaarde helt. Efter Nikolaj Kirkes Brand 1795 besluttedes det ikke at genopføre Kirken, og i 1800 ophørte Begravelserne paa den omliggende Kirkegaard, som derefter henlaa i malerisk Uføre med sine Slagter- og Marskandiserboder (se Billedet) mellem Brolægningsvæsenets Oplag af Brosten, indtil Pladsen i Midten af 1840'erne fik den Ordning med Slagterboderne, som bestod indtil 1917. Vor Frue Kirkegaard blev nedlagt 1811, da Pladsen skulde bruges til Byggeplads under Genopførelsen af Kirken; men sit nuværende Udseende fik Pladsen først i 1853.⁵¹⁾

Medens Striden om Kirkegravens Afskaffelse og den begyndende Nedlæggelse af de ældste indenbys Kirkegaarde stod paa, var Assistens Kirkegaarden paa Nørrebro vokset til at være Hovedstadens vigtigste Kirkegaard, rede til at afløse begge Arter af gamle Begravelsespladser. Siden Etatsraad Augustin var blevet jordet derude i 1785, var Kirkegaardens Anseelse steget betydeligt, saaledes at Digteren Frederik Høegh-Guldberg i 1796 i et Digt⁵²⁾ kunde mindes adskillige kendte Mænd, der hvilede paa de fattiges Kirkegaard. Men naar samme Digt til Motto havde et lille Vers: »Byens Larm og Mængdens vilde Glæder, — Inden disse Mures Eensomhed, — Ei forstyrre Vandreren, der græder — Ved den Ædles tause Hvilested«, turde Mottoet være en dristig, digterisk Frihed, siden Rahbek⁵³⁾ faa Aar efter kunde fortælle om, hvorledes Folk laa mellem Gravene med Mad og Drikke, medens de rundt om fordelte Musikanter spillede den ene Drikkeviser efter den anden. Trods mange smukke Monumenter og smukt omplantede Grave, fandt Rahbek Kirkegaardens Helhedsvirkning ubehagelig: »Mængden af Træerne ere ordnede i stive Rader, der begynde ved Indgangsportene og ende ved den ligeoverfor staaende Muur. I

somme af disse Rader, men ei paa noget eneste Sted imellem Gravene, staae Bænke; for, tænker jeg, at give det en Slags Lighed med den skjønnede Cavallergang i Rosenborghave. Alt er anlagt saa snorret, at man i det Øieblik, men blot er indenfor en af Portene, overseer det Hele fra øverst til nederst; og den stygge, hvide Muur

Skt. Nikolaj Kirketomt med sine Boder. (Litografi 1831. Nationalmuseet).

rundt omkring afskjærer al anden Udsigt.« Med Henblik paa den planlagte Udvidelse af Kirkegaarden foreslog Rahbek derimod at ændre Helheden til et kunstigt Landskab, der skulde gennemskæres af Smaabække, overskygges af vildtvoksende Træer og inddeles utvungent og umærkeligt i afvekslende Partier. Simple Trækors skulde staa som Mindetegn ved Siden af mere kostbare Monumenter; men intet Monument maatte rejses, ingen Indskrift paa sættes, uden forinden at være godkendt af kyndige og smagfulde

Mænd. Alle Vegne skulde der hist og her findes Bænke, hvor Gravvandrerne kunde hvile; men alt væmmeligt Æderi, al vild og fjasende Musik skulde forbydes.

Den grelle Modsætning mellem den stramme, nøgterne Kirkegaardsplan og den romantiske Mindelund, som Rahbek her havde ridset op, var typisk for Tidens stærkt afvigende Opfattelser af Kirkegaardenes æstetiske Tarv, saaledes ogsaa for den Strid om Havemotivets Indførelse paa Kirkegaarden, som stod paa under Udvidelsen af Assistens Kirkegaard — men for de æstetiske Interesser synes man at have glemt de sanitære Krav, der maatte stilles. Paa den gamle Kirkegaard havde Graverne maattet kæmpe med Vandet, der trængte ind i Gravene under Gravningen, og Graverne kunde kun give den Trøst, at den udsete Plads til Kirkegaardenes Udvidelse ikke var bedre egnet, eftersom den laa endnu lavere. Denne alvorlige Skavank hævdedes først nogenledes ved Forstædernes Kloakering. I 1804 var den gamle Assistenskirkegaard ved at blive overfyldt, og den blev derfor udvidet med et seks Gange saa stort Areal indtil Jagtvejen. Under Drøftelsen af Anlægsplanen fremsatte Lægen og Arkitekten, Professor Jens Bang et Forslag, ret i Rahbeks Aand omend mere nøgternt, om at anlægge Kirkegaarden som en Have med krumme Gange, mellem hvilke Græsset skulde gro i en jævn Flade uden Gravhøje; langs Kirkegaardsmuren skulde opføres Mausoleer. Men trods Planens utvivlsomme Skønhedsværdier vandt den ikke tilstrækkelig Tilslutning, i Stedet for gennemførtes Stadskonduktør Rawerts Plan, hvorefter Kirkegaarden ved snorlige Alléer af højstammede Træer deltes i Kareer uden Beplantning,⁵⁴⁾ i Hovedtræk saaledes som den nu bestaaende. Hermed havde Kirkegravene og de nedlagte indenbys Kirkegaarde i København faaet en rummelig Afløsning, og i Løbet af de følgende Aartier jordedes saa Flertallet af Hovedstadens døde herude, blandt de første selve den udenbys Kirkegaards Fjende Johan Clemens Tode, som er begravet ved Overgangen mellem det gamle og det nye Kirkegaardsareal. Men naar Reglementet⁵⁵⁾ bød, at de døde skulde jordes »uden Forskel af

Rang, Stand eller Betaling«, overholdtes det ikke, tilmed anlagdes i Kirkegaardens Udkanter, mod højere Takst, en Række anseelige Familiegravsteder for de velstillede Samfundsklasser. — Reglementet foreskrev ogsaa Ansættelsen af en duelig Gartner — den første Kirkegaardsgartner ansattes 1806⁵⁶) — men det blev ham forbudt at befatte sig med Pyntning af Gravene.

Assistens Kirkegaard har da, selv i sin udvidede Skikkelse, næppe frembudt noget særlig tiltrækkende Skue, saa meget mindre som de levende i høj Grad lod det skorte paa Respekt for de døde Fred. Graverne skulde ifølge Reglementet vaage over, at der ikke falbødes eller fortæredes Spise- eller Drikkevarer paa Kirkegaarden og skride ind mod Musik eller usømmelig Lystighed; men Uordenen maa være blevet ved, siden Politiet i 1814⁵⁷) maatte forbyde Folk at gaa i Græsset eller paa Rabatterne, overstige Grøfter eller Diger, afbrække Grene og Blomster, medtage Hunde eller sidde og fortære Spise- eller Drikkevarer paa Kirkegaarden. Børnene — som forøvrigt ikke maatte færdes paa Kirkegaardene uden i Følge med voksne — synes at have været særlig uvorne Gæster mellem Gravene, eftersom Politiet i 1816⁵⁸) maatte minde Forældrene om, at de vilde blive draget til Ansvar for Børnenes Opførsel. Selv for de højere Klasser var Assistens Kirkegaarden blevet et yndet Sted for Spadsereture, og for de brede Lag blev Kirkegaarden i Sommeraftenerne Maalet for Udflugter, der i al Hyggelighed endte med, at man bredte Dugen ud over en Ligsten og nød Aftensmaden med behørig Sopkener eller kold Punch!⁵⁹)

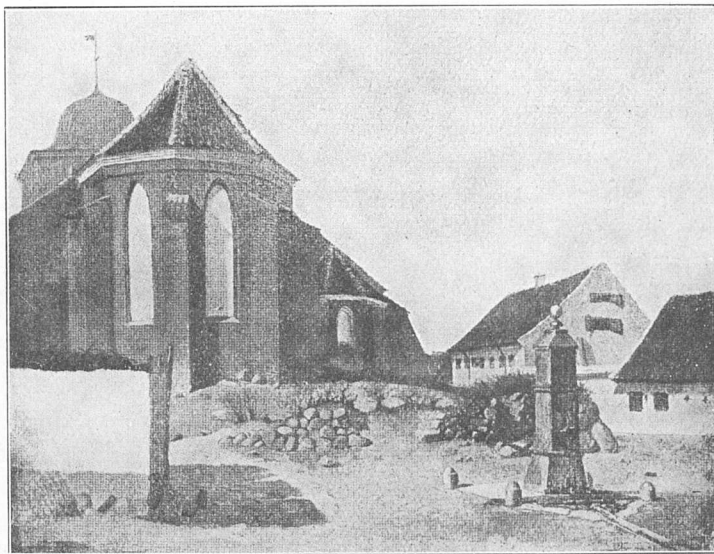
Trods alt havde man dog med Assistens Kirkegaarden skabt den Løsning af Vanskelighederne ved det store Brud med gammel Hævd, som i ret høj Grad blev Forbilledet for Købstædernes Anlæggelse af udenbys Kirkegaarde. Enkelte Købstæder havde dog allerede inden Nørrebrokirkegaardens Udvidelse begyndt at lægge nye Kirkegaarde udenfor Byerne, især for Fattigbegravelser. Aalborg havde saaledes i 1795 anlagt en udenbys Hospitalskirkegaard, og flere af Byens ansete Familier havde ved at erhverve sig Gravsteder derude skabt en gunstig Stemning for Gravenes Udflytning,

inden Byen i 1804 fik sin egentlige udenbys Almeenkirkegaard efter Hospitalskirkegaardens Mønster.⁶⁰) Kirkeværge P. H. Schiellerup roses for sin ufortrødne Iver for de nye Kirkegaardes Beplantning og Forskønnelse,⁶¹) ja endog Byens Præster synes at have virket for Udflytningen.⁶²) Andre Steder har Præsterne næppe været saa villige; idet mindste klagede en Provst i Roskilde i 1793 over, at de fleste Borgere i Byen vilde jordes paa Graabrødrekirkegaarden i Byens Udkant — til stort Besvær for Præsterne »som maa løbe i den yderste Bye-Ende ud mod Markerne for en Jords Paakastelse, ofte for slet intet, i Sne og Slud om Vinteren udi den hæsligste Vei, som jeg for mit svage Helbred gjerne ønskede afskaffet, og kunde en anden beqvemmere Kirkegaard i Byen hellere være konserveret ex. gr. St. Hans Kirkegaard straxen bag Domkirken«. ⁶³)

Udviklingen lod sig dog ikke standse, thi de udenbys Kirkegaarde var blevet en bydende Nødvendighed. I 1798 tales der om Fattigbegravelser paa Assistenskirkegaarden udenfor Helsingør,⁶⁴) og snart nødte Forordningen af 1805 de fleste Købstæder til at anlægge Assistenskirkegaarde paa aaben Mark. Siden nedlagdes efterhaanden de overfyldte, indenbys Kirkegaarde for at bruges til Torve eller anden offentlig Brug. Selvom den fornødne Afgravning af de gamle Kirkegaarde ikke førte til lige saa uhyggelige Forhold som i Hovedstaden, hvor Tømningen af »Forraadnelses-Magasinerne« skal have givet Hundene Lejlighed til at æde af de halvt forraadnede Lig,⁶⁵) saa rodedes i hvert Fald Mængder af Knogler op af Gravene og kørtes bort med den afgravede Fyld. Da disse Afgravninger i Tid faldt sammen med en stigende Eksport af Kreaturer, siges mange Menneskeknogler, bl. a. i Odense og Rødby,⁶⁶) at være gledet med i Eksporten! Hvorledes Udstedelsen af de gamle indenbys Kirkegaarde end foregik, forsvandt de i hvert Fald i de fleste Købstæder i Løbet af det følgende halve Aarhundrede uden at efterlade noget Savn blandt de levende.

Til Gengæld hilstes Anlæggelsen af de nye Kirkegaarde med almindelig Tilfredshed. Svendborg indviede endog i 1821 sin nye,

for alle Sogne fælles Kirkegaard paa et Vænge Syd for Byen under stor Højtidelighed med Salmer, Sange, Taler — og Salutskud!⁶⁷⁾ Men da Kirkeværgerne i Faaborg i 1807 forspurgte Kancelliet, om Byens Indbyggere ikke skulde være pligtige at udføre Arbejdet ved deres nye Kirkegaards Anlæggelse, svarede Kancelliet, at det kun blev alles Pligt, hvis Flertallet var for Tanken.⁶⁸⁾

Skt. Mikkels Kirkegaard i Slagelse under Nedlæggelsen.
(Studie af L. A. Schou, død 1867. Gengivet efter H. Matthiessen:
Torv og Hærstræde).

Anlæggelsen blev dog udført af lønnet Arbejdskraft, og i 1811 fik Kirkegaarden sit Reglement. I Løbet af et Par Aartier udstedte Regeringen over en Snes Kirkegaardsreglementer, og selv om Udførelsen af Bestemmelserne som oftest kun betroedes Graverne, der i mange Tilfælde var veltjente Underofficerer,⁶⁹⁾ i Stedet for Gartnere, hvilket kun skete enkelte Steder f. Eks. i Svendborg,⁷⁰⁾ naaede Udviklingen paa Købstadskirkegaardene dog langt hurtigere til værdige og smukke Gravforhold end paa Hovedstadens langt

større Assistens Kirkegaard, idet Sansen for Gravenes Skønhed og Fred synes at have været højere udviklet i Provinsen.

Siden Slutningen af det 18. Aarhundrede havde Købstadsborgerne overført deres Interesse for Stueplanter og Smaahaver til deres døde Slægts Gravsteder, som de var begyndt at pleje som smaa Mindehaver; samtidig kom Korsene igen til at pryde Kirkegaardene. Bærer denne Kirkegaardenes Renæssance end tydeligt Mærke af at være vokset frem i de skønne Følelsers Tid, hvor Kirkegaardsidealet var det heroiske Landskab med de store Træers Susen over den ensomme Grav i Græsset eller Rahbeks sværmeriske Parkbillede, saaledes at Gravene smykkedes med sentimentale Symboler, som f. Eks. Egen, der bredte sin Krone over et Ægtepars Grav, medens en Vedbend slyngede sig om Stammen⁷¹⁾ — Overgangen fra den tidligere Ligegyldighed til den sentimentale Omsorg fik dog afgørende Følger, idet den førte til en varig Bedring af Gravenes Røgt, som spores paa alle Landets Kirkegaarde, ikke mindst paa Landsbykirkegaardene.

Landsbykirkegaardenes Udvikling var hidtil forløbet ganske jævnt, uden at paavirkes synderligt af Reformrøret — dog møder vi en i sin Art enestaaende Protest mod Kirkegravene i en Gravstensindskrift fra 1803 paa Aastrup Kirkegaard.⁷²⁾ Bønderne synes ikke af sig selv at have virket for nogen Forandring, endsiges Forbedring af Kirkegaardenes Tilstand; saaledes hævdes det,⁷³⁾ at de Dele af vore Landsbykirkegaardes Plantebestand, der er ældre end 1800, udelukkende er vokset, ikke plantet. Men omkring 1800 vaagnede ogsaa blandt Bønderne Sansen for Gravenes Beplantning, sagtens under Indtrykket fra Købstædernes Kirkegaarde. Kirkegaarden ved Trolleborg blev saaledes inddelt i Gange af Liguster- og Jasminhække, og det omtales som en nydelig Idé, at de levende her kunde finde behagelige, skyggefulde Promenader blandt de døde.⁷⁴⁾ Sognepræsternes Andel i denne Forskønnelse af Landsbykirkegaardene maa vel næppe undervurderes; det siges saaledes om Præsten i Kyerndrup, at han har faaet Bønderne til

at sætte et Kors paa hver Grav⁷⁵) — men en Gang genvakt virkede Bønderne Omsorg for Gravene, endnu stærkere end Købstadsboligernes og jævner i sine Udtryk, med til at omskabe Kirkegaardene fra en opdelt Fællede til én Have. Kun eet lod Bonden sig ikke frivilligt drive til: Pligtarbejdet paa Kirkegaardens Vedligeholdelse; det maatte blive Kirkejeejerens Sag, og Regeringen maatte selv sørge for at skaffe Vedligeholdelsespligten overholdt.

Regeringens Initiativ paa Kirkegaardsomraadet, der havde ført til de store Reformere omkring Aarhundredskiftet, svækkedes kendeligt i Pengeødens Tid. Pengekrisen gav forøvrigt ogsaa direkte Udslag paa Gravomraadet, idet Kistebrædder steg til meget høje Priser og desuden var blevet vanskelige at opdrive, hvorfor flere Egenes Øvrigheder forespurgte Kancelliet, om det ikke kunde tillades Befolkningen at begrave sine døde i Kister, flettet af Vidier eller Straa. Regeringen tiltraadte Tanken, dog med det Forbehold, at Smittelig vedblivende skulde jordes i begede Trækister.⁷⁶) Besparelsen synes dog ikke at have været særlig stor, idet en Vidiekiste med Træbund kostede 25 Mark, uden Træbund 21 Mark,⁷⁷) og det var det rene Fantasteri at ville anslaa den samlede aarlige Besparelser til 2 Millioner Rdlr. Idéens varmeste Talsmand, Justitsraad I. H. Bärens, tilraadte derfor at bruge Halmkister; men da disse ikke kunde bruges til stærkt opløste Lig, holdt han det for endnu bedre, hvis hvert Sogn ejede en smuk og god Ligkiste, hvori alle Lig kunde nedlægges, indsyet i Paklærred eller lignende, bæres hen til Graven, og der løftes op af Kisten og nedlægges i Graven.⁷⁸) Den hele Idé var uigennemførlig som Helhed og bortfaldt, da der kom bedre Tider.

Medens Hovedstaden og Købstædernes Kirkegaardsforhold fra 1820'erne syntes sikret en rolig Udvikling langt ud i Tiden, blev det ved samme Tid mærkbart, at Landsbykirkegaardene, inden endnu et Par Aartier var gaaet, vilde komme til at staa overfor Overfyldningens Farer. Kirkejeejerne, der skulde holde Kirkegaardene med de fornødne Hjælpemidler til Begravelsen⁷⁹) og sørge

for sømmelig Orden paa Kirkegaarden, alt under Biskoppernes Tilsyn,⁸⁰⁾ viste sig lidt for ofte mere interesseret i Udbyttet af Kirkegaardens Græs og Træer end i Gravens Røgt. I 1815 fik en Kirkeejer Lov til at lade sin Kirkegaards Græs afskære, Kancelliet tilføjede: for at forhindre, at Tidsler og lignende saaede deres Frø til Vansir for Kirkegaarden, men bød ogsaa, at Gravene ikke maatte beskadiges.⁸¹⁾ Aaret efter maatte Kancelliet minde andre Ejere om, at Træerne paa deres Kirkegaarde ikke var deres, men Kirkens Ejendom.⁸²⁾

Forholdene paa Landsbykirkegaardene var allerede i Slutningen af 1820'erne saa faretruende, at Stiftamtmandene og Biskopperne fik Anmodning til at give rette Vedkommende Tilhold om, at Grave ved Kirkens Mure eller Ringmuren skulde kastes i saa stor Afstand, at Murene ikke tog Skade.⁸³⁾ Vanskeligheden ved at skaffe Kirkegaardene tilstrækkelig store Udvidelser til at slige Skavanker kunde undgaas laa i den gamle Brydning mellem Kirkeejerne og Kirkefolket om Pligtarbejdet ved Hovedreparationer.⁸⁴⁾ Medens Kirkeejeren havde Pligt til at udvide Kirkegaarden eller skaffe ny Gravplads andetsteds,⁸⁵⁾ var det vel Beboernes Pligt at besørge Sløjfningen og Fyldens Bortførsel fra Kirkegaarden, men ikke Planeringen og Tilplantningen.⁸⁶⁾ I Løbet af 1840'erne maa der dog være vokset en Samstemning frem mellem de to stridende Parter om Kirkegaardens Røgt. 1846 ansattes den første Kirkegaardsbetjent ved en Landsbykirkegaard,⁸⁷⁾ og samme Aar fremsatte en jysk Proprietær og Kirkeejer selv Ønsket om at maatte lade sine tre Kirkegaarde forskønne.⁸⁸⁾ Det synes da ogsaa som om de henved femogtyve Udvidelser af Landsbykirkegaarde, der fandt Sted i 1850'erne, foregik efter gensidigt samstemmende Ønsker, i det mindste vides der intet om Strid. I 1859 fik Gravstedejerne Ret til at anbringe Kranse — Skikken var da ret ny, idet den først blev almindelig o. 1840⁸⁹⁾ — Trækors, Tavler og lignende Mindesmærker paa Gravene uden Erlæggelse af nogen Afgift derfor.⁹⁰⁾ Siden da har Landsbykirkegaardene bevaret deres uregelmæssige

Præg; i Inddeling, Beplantning og Helhedsvirkning ligger de som den mest historisk betonedede af vore Kirkegaardstyper.

Ved Aarhundredets Midte havde vore Kirkegaarde da naaet den Udvikling, hvis Forhold endnu bestaar, omend forbedret og forskønnet i flere Henseender. I Hovedstaden, det toneangivende

J. V. Sonne: En Ligfærd. Motiv fra Nordsjælland 1859.
(Fotografi. Dansk Folkemindesamling.)

Sted ogsaa for Kirkegaardsforholdene, blev enhver indenbys Begravelse forbudt fra Maj 1851, og da Koleraepidemien i 1853 havde ført adskillige Smittelig ud paa Christianshavns Kirkegaarde, blev disse ogsaa nedlagt i selve Koleraaaret. Det store Skel i vore Kirkegaardes Historie, ved hvilket her skal standses, sattes, da alle Begravelsesforhold ved Forordningen af 1860 underlagdes Magistratens verdslige Styre.

NOTER OG HENVISNINGER

Litteraturen vedrørende Danmarks Gravforholds Udvikling i kristen Tid er lidet omfattende. Af samlede Fremstillinger foreligger kun Havearkitekt Johs. Tholles smukke, men knappe Oversigt »Den danske Begravelsesplads' historiske Udvikling« (»Havekunst« 1925), hvis Forfatter naturligt nok lægger større Vægt paa gartneriske Synspunkter end paa en Udredning af ledende Idéer i Kirkens og senere det verdslige Samfunds Gravvægt. Enkelte Tidsrumms Gravforhold er behandlet bl. a. af J. Kornrup, J. B. Løffler, Troels-Lund, Villads Christensen, Hugo Matthiessen og Poul Nør-lund i nedenfor anførte Skrifter; desuden forekommer der i vor arkæologiske, topografiske, kulturhistoriske og kirkehistoriske Litteratur talrige Oplysninger om Gravforhold, men sjældent i større Sammenhæng. Om den kristne Gravkults almeneuropæiske Udvikling foreligger en stor Litteratur; heraf er benyttet L. Ruland: Geschichte der kirchlichen Leichenfeier (1901) og W. Thümmel: Die Versagung der kirchlichen Bestattungsfeier (1902), begge skrevet ud fra strengt ortodokse, henholdsvis katolske og lutherske, Synspunkter. J. P. Jacobsen naaede ikke at fortsætte sit fremragende Værk »Manes« I—III (1914—20) med en Skildring af tidlig dansk Folkere-ligødsitet (jfr. III, Forordets anden Side), men dets Belysning af den kristne Gravkulturs Overgang fra Antiken til den nykristnede Gallien har ført til nærværende Fremstillings For-modning om beslægtede Forudsætninger for vor første, kristne Gravvægt. Min Fremstilling bygger, foruden paa ovennævnte Værker, saa vidt muligt paa primære Kilder, med Udadelelse af de mange Gentagelser, idet den kun tilsigter i Hovedtræk at give vor Gravvægts Forudsætninger og ledende Grundtanker; nogen kulturhistorisk Skildring, *ud over den mest fornødne*, er der ikke lagt Vægt paa.

I ¹⁾ Samtidige kristne og hedenske Begravelser har bl. a. fundet Sted i Rhin-egnene paa de romerske Standlejres Begravelsespladser, se F. X. Kraus: Real-En-cyklopädie der christlichen Alterthümer (1882—86, citeres K: R.-E.) I 309 b ff. ²⁾ Hvorledes og hvor sent Opstandelseslæren har udviklet sig, fremgaar bl. a. af O. Rydberg-Hansen: Opstanden fra de døde (1911). ³⁾ Ægyptisk Gravskik, saaledes som den bl. a. skildres i A. Ermann (H. Ranke): Ägypten und ägyptisches Leben (1923), har ingen direkte Forbindelse med den kristne, men over Jødedommen, jfr. P. Lacroix: Vie militaire et religieuse au moyen age (1873, citeres Lacroix) 498, og den ægyptiske Oldkirke, jfr. Note 24, kan Dele af dens Teknik være indgaaet i kris-ten Gravskik. ⁴⁾ Jordpaakastelsens hedenske Oprindelse er paapeget af flere For-skere, paa Dansk tidligst i G. A. Baden: Den religiøse Jordpaakastelses Ord (1835), senest af P. Severinsen i Teologisk Tidsskrift 1928. ⁵⁾ Iwan Müller: Handbuch der klassische Altertumswissenschaft (citeres Iwan Müller: Handbuch) 4, II, 2, 482 ff. ⁶⁾ Iwan Müller: Handbuch 4, II, 2, 487. ⁷⁾ Cicero: de legibus 22, Plinius: historia natu-ralis VII 54. ⁸⁾ Cicero: II 23. ⁹⁾ Plinius VII 54. ¹⁰⁾ Iwan Müller: Handbuch 4, II, 2, 491 ff. ¹¹⁾ Tacitus: Annales XVI, 6. ¹²⁾ Macrobius: Saturnalia VII, 7, 5. ¹³⁾ Manes I 73. ¹⁴⁾ L. Bergmann: Kirkehistorie I (1918) 65, Note 2. ¹⁵⁾ K: R.-E. II 107. ¹⁶⁾ I. Mosebog 50, 2. ¹⁷⁾ Jobs Bog 14, 10 ff.; 19, 25 ff.; 33, 24 ff. ¹⁸⁾ Makkabæernes 2. Bog 12, 46. ¹⁹⁾ Migne: Patrologiæ cursus completus seu Bibliotheca sanctorum patrum, Series Latina 40, 595 (Udgavens latinske Række citeres: M. S. L., dens græske: M.

S. G.). ²⁰) Cyprian VIII, 3. ²¹) Eusebios: Kirkehistorie VII, 22. ²²) Duchesne: Liber Pontificalis I 159. ²³) M. S. L. 23, 27, ²⁴) M. S. L. 23, 47. ²⁵) M. S. L. 2, 737. ²⁶) de Rossi: Roma sotterranea christiana (I—III, 1864—77, citeres: Rossi) I 208. ²⁷) Rulands Teori, anførte Værk, 66 Note 1. ²⁸) Kraus: Roma Sotterranea (1879, citeres K. R. S., 486 ff.; K: R.-E. II 620. ²⁹) M. S. L. 1, 461 og 701. ³⁰) Ruland 72. ³¹) K. R. S. 33 og 102. ³²) Skellet mellem Kirkegaardsgrave, coemiterier, og Katakombegrave sættes ret sent, coemiterium findes første Gang hos Tertullian (M. S. L. 2, 738). Jfr. K: R.-E. I 307 b, 310 a ff. ³³) K. R. S. 121, 612; K: R.-E. II 309 b. ³⁴) K. R. S. 122, 124; K: R.-E. II 718 a ff. ³⁵) Cicero: de legibus II. ³⁶) Rossi III 560 ff. ³⁷) Rossi III 508 ff. ³⁸) M. S. G. 16, 3383.

II ¹) Thümmel, anførte Værk, 9 Note 5. ²) de cura pro morte II. ³) M. S. G. 7, 557. ⁴) M. S. G. 46, 993. ⁵) Rossi III 542. ⁶) Corpus juris canonici (citeres C. j. c.) Decreti II, c. XIII, q II. Gregor Is Brev af 599 til Bisp Januarius af Sardinien. ⁷) K. R. S. 111. ⁸) M. S. L. 6, 681. ⁹) M. S. G. 49, 507. ¹⁰) M. S. L. 40, 598. ¹¹) Thümmel 9 har flere Eksempler. ¹²) M. S. L. 44, 481, Harduin: Acta conciliarum: III 352 A. ¹³) Harduin I 1762 E, II 1024 E, III 122 A, 191 o. fl. ¹⁴) M. S. G. 49, 212. ¹⁵) M. S. G. 45, 989. ¹⁶) M. S. G. 49, 466. ¹⁷) Harduin II, 1162 A., 1181 D., M. S. L. 77, 1336. ¹⁸) Ruland 113. ¹⁹) M. S. L. 33, 694. ²⁰) Monum. Germ. Script. rer. Merov. I. ²¹) Marquardt. VII 1, 334. ²²) Hermes VIII 167. ²³) Rossi III 506, M. S. G. 63, 43. ²⁴) De vitæ Patrum 685. ²⁵) Hierarchia Ecclesias anonyme Forfatter. ²⁶) Ruland 119 f. ²⁷) Linsemann: Über Marien- und Heiligenvehrehrung im christlichen Kultus (1887) 3 ff, 179 ff. ²⁸) K. R. S. 105. ²⁹) M. S. L. 23, 47. ³⁰) Labbe og Cossart II 1254 (Paris Udg.). ³¹) M. S. L. 40, 597 og 610. ³²) K. R. S. 113. ³³) Rossi III 542 ff. ³⁴) Rossi III 552, de Rossi: Incript. Christianorum I Nr. 975 o. fl. ³⁵) K. R. S. 113. ³⁶) M. S. L. 14, 450. ³⁷) M. S. L. 16, 1023. ³⁸) Ruland 132. ³⁹) M. S. G. 61, 274 og 582; 20, 1212. ⁴⁰) M. S. G. 55, 68 og 57, 676. ⁴¹) Codex Justiniani I 2 de eccl. leg. 2. ⁴²) Hefele Kirchengeschichte II 718. ⁴³) M. S. L. 54, 907. ⁴⁴) Gregor af Tours: Hist Franc. IV 1, 20, 21. Monum. Germ. Script. rer. Merov. I 142, 156 158. ⁴⁵) Gregor af Tours Vitæ Patrum IV 677. ⁴⁶) Gregor af Tours: in gloria confessionis 72, 73. ⁴⁷) Beda: Historia Ecclesia gentis anglorum I 33, M. S. L. 95, 74. ⁴⁸) Beda II 3, M. S. L. 95, 86. ⁴⁹) C. j. c. c XIII q II. ⁵⁰) Labbe og Cossart XI 569. ⁵¹) Labbe og Cossart VI 522. ⁵²) Ruland 135. ⁵³) Schilling u. Sintenis: Das Corpus Juris Canonici (I—II, 1834—37, citeres Schilling) II 945. ⁵⁴) J. P. Jacobsens Manes II—III. ⁵⁵) Gregor af Tours: in gloria confess. 104. ⁵⁶) Das Religion in Geschichte u. Gegenwart I 943. ⁵⁷) Lis Jacobsens Haandudg. af Wimmers: De danske Runemindesmærker 53. ⁵⁸) Oldnord. Sagaer XI, 26.

III ¹) Ruland 177. I hvor høj Grad Bedeklokkens oprindelige Betydning gik i Glemme, fremgaar af Biskop Mynsters Erklæring 1849 (Schwartzkopfs Reskriptsaml. II 262—63), hvori han udtalte, at Bedeklokkens Betydning bortfaldt, naar der ikke ringedes ved Solens Opgang. ²) Durand: Rationale dinvinarum officiorum I 19 og VII 420. ³) M. S. L. 202, 163 og 213, 427. ⁴) Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie (citeres: Aarbøger) 1869, 209. ⁵) Durand VII 420 f. ⁶) Lacroix 498; Aarbøger 1873, 260. ⁷) M. S. L. 213, 427 f. ⁸) Aarbøger 1873, 260. J. Kornerups smukke Forklaring: at Hedningerne skulde være iført deres hvide Daabsdragt ved deres Død, synes en Smule søgt, navnlig hvis man regner Skikken for almindelig *efter* Kristendommens Sejr i Dan-

mark. ⁹⁾ Aarbøger 1868, 46. ¹⁰⁾ Lacroix 498. ¹¹⁾ Kongegravene i Ringsted, 22, 57—58. ¹²⁾ Aarsberetning for 1866 for Foreningen til norske Fortidsminders Bevaring, 12. ¹³⁾ Aarbøger 1873, 262—63. ¹⁴⁾ Lacroix 498. ¹⁵⁾ Pontoppidan: *Annales Ecclesiae Danicae* I 669. ¹⁶⁾ Durand VII 422. ¹⁷⁾ Nationalmusæets Beretning 1879. ¹⁸⁾ Ruland 284—93. ¹⁹⁾ Walafrid Strabo, jfr. Harduin VI 786 C og VII 1663 DE. ²⁰⁾ Martene: *de antiquis ecclesiae ritibus* II 366. ²¹⁾ Martene II 373. ²²⁾ M. S. L. 202, 75. ²³⁾ Durand VII 35. ²⁴⁾ M. S. L. 213, 427; 202, 75; Durand VII 35. ²⁵⁾ Vejle Amts Aarbøger 1906. ²⁶⁾ Ruland 182. ²⁷⁾ jfr. Note 24. ²⁸⁾ Om Jordpaakastelsesritualets hedenske Oprindelse, jfr. I Note 4. ²⁹⁾ Harduin V 458 B, 612 D, 654 B, 1232 E o. fl., Durand VII 35. ³⁰⁾ Harduin III 1774 E. ³¹⁾ jfr. Note 24. ³²⁾ Harduin VII 1981 A. ³³⁾ M. S. L. 202, 75 f. ³⁴⁾ M. L. S. 213, 427 f. ³⁵⁾ Harduin VII 905 A. ³⁶⁾ M. S. L. 125, 794. ³⁷⁾ Harduin IV 1258, VI 419 A og 444 A. ³⁸⁾ Harduin VI 909 B. ³⁹⁾ Harduin VII 128 D. ⁴⁰⁾ Harduin VII 1981 E. ⁴¹⁾ Harduin VII 1118. ⁴²⁾ Harduin VII 1212 A. ⁴³⁾ Harduin VI 909 B. ⁴⁴⁾ Harduin VII 729 D, 774 E, 831 A, 922 E, 1851 C. D. E. ⁴⁵⁾ Ruland 174. ⁴⁶⁾ Harduin VI 832 D. ⁴⁷⁾ Ruland 174. ⁴⁸⁾ M. S. L. 125, 794. ⁴⁹⁾ Harduin VII 1522 C, M. S. L. 202, 156 og 213, 428. ⁵⁰⁾ Harduin V 383 A. ⁵¹⁾ Schilling II 958—59. ⁵²⁾ Lacroix 506. ⁵³⁾ Gregor af Tours: *Hist. Francorum* VI. ⁵⁴⁾ En Beregning over det indbyrdes Talforhold vil være urimelig, eftersom Stenkisterne er de eneste, der er bevaret i større Antal. ⁵⁵⁾ M. Cl. Gertz: *Knud den Helliges Martyrhistorie* (1907). ⁵⁶⁾ Aarbøger 1873, 269—70. ⁵⁷⁾ O. Rydbeck: *Årkebiskop Andreas Sunesøns Grav i Lunds Domkyrka* (1926). ⁵⁸⁾ Aarbøger 1873, 271. ⁵⁹⁾ Aarbøger 1873, 272; 1877, 98; 1897, 229. ⁶⁰⁾ Aarbøger 1897, 229—30, 238. ⁶¹⁾ Ud over disse to Hovedtyper, skildret af J. Kornerup og J. B. Løffler, synes man ikke at være gaet i Danmark. ⁶²⁾ Nationalmuseets Beretning 1913. ⁶³⁾ Aarbøger 1897, 235. ⁶⁴⁾ En Fremstilling af dette Kistemateriale's Anvendelse paa dansk Grund foreligger ikke udover de i det følgende Henvisninger. ⁶⁵⁾ Kongegravene i Ringsted 23. ⁶⁶⁾ *Nye Danske Magasin* VI 81, 94. ⁶⁷⁾ Nationalmuseets Beretning 1913. ⁶⁸⁾ Aarbøger 1897, 228. ⁶⁹⁾ E. Ekhoft: *S:t. Clemens Kyrka i Visby* (1912, citeres Ekhoft) 152. ⁷⁰⁾ Aarbøger 1897, 228. ⁷¹⁾ Ekhoft 150. ⁷²⁾ Paa dette Omraade foreligger en omfattende Litteratur, især J. B. Løfflers *Værker*; den sidste Oversigt er C. Westrup: *Stenene tale* (1930). ⁷³⁾ *Indskriften fra Valdemar I's Grav trykt i Scriptores minores* II 87—88. ⁷⁴⁾ Aarbøger 1873, 268; 1897, 244—45. ⁷⁵⁾ W. Møllerup: *Nationalmuseets Anden Afdeling* (1908, citeres Møllerup) 127—28.

IV ¹⁾ Aarbøger 1873, 256. ²⁾ Harduin IV 1016 D, 1496 B, VII 480 D. ³⁾ M. S. L. 125, 775, Harduin VI 444 C, 622 A, 1561 A, VII 1170 A, 1521 E. ⁴⁾ »Kongegravene i Ringsted«; Aarbøger 1877, 195 ff. ⁵⁾ Kr. Erslev: *Testamenter fra Danmarks Middelalder* (1901) 6—8. ⁶⁾ Kr. Erslev, 36—39. ⁷⁾ Vilh. Lorenzen: *Roskilde Domkirke*. ⁸⁾ J. B. Løffler: *Udsigt over Danmarks Kirkebygninger i den tidlige Middelalder* (1883). ⁹⁾ »Aarhus« 104. ¹⁰⁾ *Nye Danske Magasin* VI 81. ¹¹⁾ Kr. Erslev 111. ¹²⁾ Kr. Erslev 139. ¹³⁾ Møllerup 127. ¹⁴⁾ jfr. III 12. ¹⁵⁾ *Script. Rer. Danicarum* IV 543. ¹⁶⁾ Helms: *Ribe Domkirke* 51. ¹⁷⁾ Vilh. Lorenzen: *Roskilde Domkirke*. ¹⁸⁾ *Script. Rer. Danicarum* IV 540. ¹⁹⁾ Disse Tal er Gennemsnitstal for en Række Kirkegrave. ²⁰⁾ Møllerup 127. ²¹⁾ Kongegravene i Ringsted, 57. ²²⁾ Møllerup 127. ²³⁾ Møllerup 127. ²⁴⁾ *Vendsyssels Aarbøger* 1929. ²⁵⁾ Hvor intet andet er bemærket, bygger Skiltringen paa Ekhofts i III 69 anførte Værk. ²⁶⁾ Ekhoft 130. ²⁷⁾ *Västergötlandstenen*,

Ugglum, Statens historiska Museum. ²⁸⁾ Københavns Amts Aarbog 1921, 69. ²⁹⁾ Nationalmuseets Beretning 1913. ³⁰⁾ Villads Christensen i »Vestre Kirkegaard 1870—1920« (citeres V. K.) 5.

V ¹⁾ Fri Omskrivning af Robert II's Salme (Salmebog 306), hvis Slutningsvers giver et Strejf af den tidlige Middelalders Kirkegaardssyn. ²⁾ jfr. Ekhoﬀ, og følgende Note 20. ³⁾ Lacroix 528—29. ⁴⁾ Durand VII 22 ff. ⁵⁾ Ruland 176. ⁶⁾ M. S. L. 202, 157; 213, 430. ⁷⁾ Durand I 8. ⁸⁾ Johs. Tholles ovenfor nævnte Oversigt (citeres Tholle) 2. ⁹⁾ Harduin VI 1064 C. ¹⁰⁾ Catholic Encyclopedia III 506 ff. ¹¹⁾ Ruland 176. ¹²⁾ Schilling II 952. ¹³⁾ Schilling I 307. ¹⁴⁾ C. j. c. c. XIII. q. II. ¹⁵⁾ Monum. Germ. Script. rer. Carol. I. ¹⁶⁾ E. Pontoppidan: Marmora danica I 259. ¹⁷⁾ Aarbøger 1897, 225 ff. ¹⁸⁾ Norges gamle Love I 344. ¹⁹⁾ Viollet-le-Duc: Dictionnaire raisonné de l'Architecture française (1854), Artikel: Ossaire. ²⁰⁾ H. N. Rosenkjær i Hist. Meddelelser om København II, 49—50. ²¹⁾ Aarbøger 1897, 239. ²²⁾ Ekhoﬀ 150. ²³⁾ Meddelelser om Grønland 1924. ²⁴⁾ Alexander III's Brev af 1180, Schilling II 950. ²⁵⁾ Innocens III's Brev af 1210, Schilling II 949. ²⁶⁾ N. P. Larsen: Begravelsespladser i Sorø (1908, citeres N. P. Larsen) 13. ²⁷⁾ Ekhoﬀ 130. ²⁸⁾ J. B. Løﬄler: Esrom Kloster 9 ff. ²⁹⁾ Bonifacius VIII's Brev af 1298, Schilling I 307, omtaler sammenhængende Kirkegaarde, adskilte ved Mure med Gennemgangsdøre. ³⁰⁾ Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarh. (4. Udg. citeres T.-L.) XIV 260. ³¹⁾ C. Reimer: Nordfynsk Bondeliv. ³²⁾ Peder Palladius' og Jacob Madsens Visitatsbøger anfører adskillige træbevoksede Kirkegaarde. ³³⁾ J. Lind: Om Lægeplanter i danske Klosterhaver og Klosterbøger (1918). ³⁴⁾ Skikken: at rejse Kors paa Enkeltgrave lader sig ikke tidsfæste nøjere, men den maa have slaaet god Rod, siden Peder Palladius ivrer saa kraftigt mod den som papistisk Uryd. ³⁵⁾ Catholic Encyclopedia III 507. ³⁶⁾ Forordn. af 1594 i H. F. Rørdam: Danske Kirkelove (I—III, 1883—89, citeres Rørdam) II 517—18. ³⁷⁾ Lacroix 536 ff. ³⁸⁾ Hugo Matthiessen: Torv og Hærstræde (1922, citeres Matthiessen) 72 ff er Hovedkilden til følgende Skildring. ³⁹⁾ Sach: Schleswig 169. ⁴⁰⁾ Nye danske Magazin II 271. ⁴¹⁾ V. Heise: Diplomatarium Vibergense 90. ⁴²⁾ P. Rhode: Samlinger til de danske Øer Laaland og Falsters Beskrivelse II, 9. ⁴³⁾ Kirkehistoriske Samlinger IV. ⁴⁴⁾ R. Mejborg: Jonas Stolts Optegnelser (1890) 120 f. ⁴⁵⁾ Sv. Grundtvig: Gamle danske Folkeviser 4, 27. ⁴⁶⁾ Erik Arup: Danmarkshistorie II 39. ⁴⁷⁾ O. Nielsen: København II. ⁴⁸⁾ Matthiessen 72.

VI ¹⁾ Hans Christensen Stheens Salme danner en mærkelig Modsætning til hans Tids Syn paa Gravenes Forhold. ²⁾ Luthers Werke 26, 63. ³⁾ samme 28, 169. ⁴⁾ samme 28, 176. ⁵⁾ Luthers Briefe 4, 212. ⁶⁾ jfr. Side 107. ⁷⁾ Rørdam I 85. ⁸⁾ Saml. til jydsk Historie og Topografi II 156. ⁹⁾ Nationalsynoden i Antvorskov 1546 Rørdam I 256—57. ¹⁰⁾ Kirkehistoriske Saml. IV 476. ¹¹⁾ Rørdam II 41—42. ¹²⁾ Hübertz: Aktstykker til Aarhus Hist. II 325. ¹³⁾ Danske Lov 2—22—40. ¹⁴⁾ P. Syvs Kæmpeviser 703. ¹⁵⁾ Kalkars Ordbog Artikel »Sjæleringning«. ¹⁶⁾ Rørdam III 393. ¹⁷⁾ ibd. ¹⁸⁾ Troels-Lunds skarpe Fremhævelse af Ligkistesykkens Nybrud, XIV 133 ff, forekommer overdreven, eftersom Udviklingen maa formodes at være gaaet for sig allerede i Middelalderen, hvor Kister i hvert Fald har været brugt. ¹⁹⁾ E. Tang Kristensen: Det jydsk Almuoliv IV 87. ²⁰⁾ Rørdam II 258—60. ²¹⁾ Københavns Diplomatarium I 471. ²²⁾ T. L. XIV 83. ²³⁾ Suhms Samlinger I 2, 174. ²⁴⁾ T. L. XIV 80. ²⁵⁾ Kancelliets

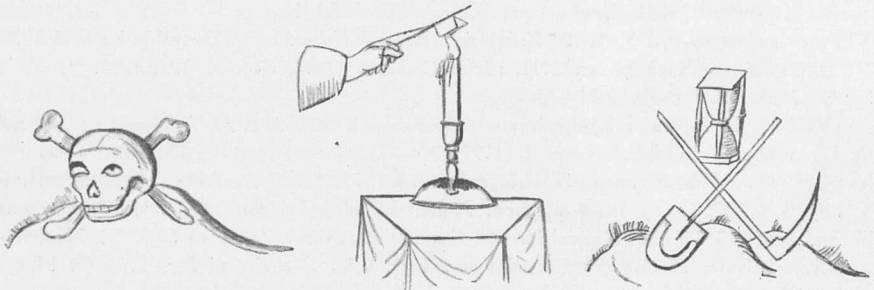
Brevbøger 1561—65, 228. ²⁶⁾ T. Becker: Herluf Trolle og Birgitte Gøje 23. ²⁷⁾ T. L. XIV 85. ²⁸⁾ Rørdam II 258. ²⁹⁾ V. A. Secher: Forordn. III 147 ff. ³⁰⁾ G. Bang: Den gamle Adels Forfald 26. ³¹⁾ Københavns Diplomatarium I 120—21, hvorefter Gildebrødrene skulde bære deres døde Fæller bort. ³²⁾ Rørdam I 147. ³³⁾ Ny kirkehist. Saml. V 354. ³⁴⁾ Hübertz: Aktstykker II 275. ³⁵⁾ T. L. XIV 199. ³⁶⁾ Thottske Saml. 4°, Nr. 1454, 70. ³⁷⁾ Rørdam I 85. ³⁸⁾ Kirkehist. Saml. 3 Rk. V 632. ³⁹⁾ ibd. ⁴⁰⁾ T. L. XIV 217. ⁴¹⁾ Rørdam III 260. ⁴²⁾ Durand VII 122. ⁴³⁾ T. L. XIV 230. ⁴⁴⁾ Skikken holdt sig i hvert Fald efter Midten af 19. Aarh., hvilket fremgaar af mange Træk i H. F. Fejlbergs Saml. i Dansk Folkemindesaml. ⁴⁵⁾ Tidligst af Fyens Landemode 1591, Ms. Kall 492, 4°. ⁴⁶⁾ Luthers Werke 20, 102 ff. ⁴⁷⁾ samme 20, 210. ⁴⁸⁾ Peder Laurensen: Malmøbogen. ⁴⁹⁾ Malmø Præstehaandbog 1535. ⁵⁰⁾ Rørdam I 85—86. ⁵¹⁾ Rørdam I 256—57. Troels-Lund lægger ingen Vægt paa, at Ligprædikenen først falder *efter* Begravelsen. ⁵²⁾ Ms. Kall. 4,92, 4°. ⁵³⁾ Teol. Tidsskrift 1928. ⁵⁴⁾ Kancelliets Brevbøger 1551—55, 5. ⁵⁵⁾ Saml. til jydsk Historie og Topografi II 157. ⁵⁶⁾ Jydske Registre 22/11 1592. ⁵⁷⁾ Anders Sørensen Vedels Ligprædikenen over Johan Friis (1571). ⁵⁸⁾ Ryge: Peder Oxe 336; Vedel Simonsen: De danske Ruder II 161. ⁵⁹⁾ Rørdam II 262. ⁶⁰⁾ jfr. Side 133—34; Markedslivet i Kirkerne tog netop Fart efter Reformationen. ⁶¹⁾ Kancelliets Brevbøger 1551—55, 147. ⁶²⁾ Danske Magazin VI 247. ⁶³⁾ T. L. II 111. ⁶⁴⁾ Rørdam II 517. ⁶⁵⁾ H. F. Rørdam: Københavns Universitets Historie I 682. ⁶⁶⁾ Norske Magazin I 208, 277 og 309. ⁶⁷⁾ Danske Samlinger I 58. ⁶⁸⁾ Historisk Tidsskrift V 157. ⁶⁹⁾ Vedel Simonsen: Odense Bys Historie II 2, 117. ⁷⁰⁾ T. L. II 111. ⁷¹⁾ Varwich: Von der Pestilenz Kopenhagens 1577, J. ⁷²⁾ H. F. Rørdam: Kbhs. Univ.s Hist. IV 152. ⁷³⁾ Rørdam I 114. ⁷⁴⁾ Rørdam I 334. ⁷⁵⁾ Kancelliets Brevbøger 1561—65, 403. ⁷⁶⁾ Danske Saml. 2. Rk. VI 345—46. ⁷⁷⁾ H. F. Rørdam: Kbhs. Univ.s Hist. IV 120—21. ⁷⁸⁾ Rørdam II 273. ⁷⁹⁾ Kancelliets Brevbøger 1551—55, 5. ⁸⁰⁾ H. N. Rosenkjær: Det underjordiske København (1906) 38. ⁸¹⁾ Kolderup Rosenvinge: Udvalg af gl. danske Domme IV 185. ⁸²⁾ Københavns Diplomatarium I 347. ⁸³⁾ Danske Kancelliregistranter 384. ⁸⁴⁾ Luthers Werke 39, 179. ⁸⁵⁾ Joh. Epinus: Van dem Begrefnisse Godtloser lüde (1547). ⁸⁶⁾ Rørdam I 299. ⁸⁷⁾ T. L. XIV 283. ⁸⁸⁾ Kirkehist. Saml. IV 490. ⁸⁹⁾ Rørdam I 232—33. ⁹⁰⁾ Rørdam I 335. ⁹¹⁾ Rørdam II 346. ⁹²⁾ Kirkehist. Saml. IV 492. ⁹³⁾ Terpager: Rippe Cimbricæ 361. ⁹⁴⁾ Københavns Diplomatarium I 432—33. ⁹⁵⁾ Jacob Madsens Visitatsbog c. 1589. ⁹⁶⁾ Rørdam II 517. ⁹⁷⁾ Rørdam I 482—84. ⁹⁸⁾ Københavns Diplomatarium I 433. ⁹⁹⁾ Rørdam II 419. ¹⁰⁰⁾ Danske Kancelliregistranter 1535—50, 207. ¹⁰¹⁾ Kirkehist. Saml. 4. Rk. V 494 f. ¹⁰²⁾ Nationalmuseets Beretning 1895. ¹⁰³⁾ Kancelliets Brevbøger 1551—55, 24. ¹⁰⁴⁾ Saml. til jydsk Historie og Topografi 3. Rk. III 253 f. ¹⁰⁵⁾ Pontoppidan: Danske Atlas V 940. ¹⁰⁶⁾ Kancelliets Brevbøger 1551—55, 213; Herlufsholm Skoleprogram (1872) 23. ¹⁰⁷⁾ Kancelliets Brevbøger 1556—60, 449. ¹⁰⁸⁾ Pontoppidan: Danske Atlas IV 129.

VII ¹⁾ Bearbejderen er Biskop i Ribe Peder Jensen Hegelund (1542—1614). ²⁾ Kraftige Forbud i Forordn. af 29/5 1592 og Reces af 31/3 1615, Rørdam II 496 og III 44. ³⁾ Rørdam II 496. ⁴⁾ Rørdam III 44. ⁵⁾ Rørdam III 50, jfr. 303, Kongens Reces af 1643. ⁶⁾ Se Side 139 og V. A. Secher: Forordninger III 147 f. ⁷⁾ Rørdam III 221—22. ⁸⁾ Rørdam III 61, 161, 182—83. ⁹⁾ Rørdam III 375 ff. ¹⁰⁾ Rørdam III

393 ff. ⁴¹⁾ T. L. XIV 224. ⁴²⁾ J. Bircherods Dagbøger. ⁴³⁾ Norske Magazin II 227 f. ⁴⁴⁾ Rørdam III 478. ⁴⁵⁾ O. Wolffs politiske Journal 1811, 4 H. 7. ⁴⁶⁾ Bording: Den danske Mercurius II 205. ⁴⁷⁾ A. Schultz: Das häusliche Leben der europäischen Kulturvölker (1903) 415. ⁴⁸⁾ Brockenhoffer: Extra maanedlige Relationer Febr. 1694. ⁴⁹⁾ samme Septbr. 1696. ⁵⁰⁾ Christian V's Forordn. 1670—83, 840 ff. ⁵¹⁾ Kirkeregnskaber om Graves Forfald. ⁵²⁾ V. K. 14. ⁵³⁾ V. K. 16. ⁵⁴⁾ Forordn. af 3/4 1683, Chr. V's Forordn. 1670—83, 885 f. ⁵⁵⁾ Reskript af 7/8 1687. ⁵⁶⁾ Forordning af 1717. ⁵⁷⁾ Forordning af 13/9 1737. ⁵⁸⁾ Forordning af 1807. ⁵⁹⁾ V. K. 14—16. ⁶⁰⁾ Ritualet af 1683's Jordefærdsbestemmelser. ⁶¹⁾ Danske Lov (citeres D. L.) 2, 31. ⁶²⁾ Københavns Skole sikredes ved Reskript af 17/8 1669, 8/2 1701, Reglement af 10/12 1763, Aarhus' ved Reskript af 21/7 1688, 30/5 1693, 6/6 1740, Ribes ved Reskript af 24/12 1698, 25/1 1737 o. s. v., for hver lærd Skole. ⁶³⁾ D. L. 2, 32. ⁶⁴⁾ D. L. 2, 33. ⁶⁵⁾ D. L. 2, 34. ⁶⁶⁾ Takst af 10/4 1683 for Fyns Stift. ⁶⁷⁾ D. L. 2, 35. ⁶⁸⁾ D. L. 2, 37. ⁶⁹⁾ Anordning f. Aggershus' Stift af 14/6 1687. ⁷⁰⁾ Forordn. af 24/9 1708. ⁷¹⁾ D. L. 2, 38. ⁷²⁾ For Eksempel ved Forordning af 24/9 1708, 13/8 1734, Reskript af 28/3 1750. ⁷³⁾ N. P. Larsen 46 ff. er den fyldigste Opgørelse paa Grundlag af Begravelsesprotokollerne, men er ikke helt god Prøve paa Grund af Lakunernes Plads. ⁷⁴⁾ Vore Kirkegaarde 1929, 4. ⁷⁵⁾ Ekstrabladet 29/4 1930. ⁷⁶⁾ D. L. 2, 36. ⁷⁷⁾ Reskript 7/6 1693. ⁷⁸⁾ D. L. 2, 41. ⁷⁹⁾ Anordning af 14/6 1687 for Aggershus' Stift. ⁸⁰⁾ Samme. ⁸¹⁾ C. B. Trazelius: Dissertatio moralis de sanctitate sepulchrorum (1744) 23. ⁸²⁾ D. L. 6, 3, 10. ⁸³⁾ D. L. 6, 9, 21. ⁸⁴⁾ Aarboeg for Aarhus Amt 1918, 54 ff. ⁸⁵⁾ Reskript af 24/2 1736. ⁸⁶⁾ D. L. 22, 72. ⁸⁷⁾ Reskript af 18/2 1752, Forordn. af 8/3 1757, Reskript af 31/12 1762. ⁸⁸⁾ Historiske Meddelelser f. København I 96. ⁸⁹⁾ Kirkehistoriske Samlinger V. ⁹⁰⁾ Reskript af 3/5 1704. ⁹¹⁾ Forordning af 13/8 1734. ⁹²⁾ Reskript af 20/11 1750. ⁹³⁾ Reskript af 1/7 1720. ⁹⁴⁾ Reskript af 11/1 1726. ⁹⁵⁾ Reskript af 26/5 1745. ⁹⁶⁾ Reskript af 26/8 1746. ⁹⁷⁾ Rørdam III 376; om Institutionens Udvikling i København, se V. K. 17 ff. ⁹⁸⁾ Forordn. af 1670 om Bedemænds Beskikkelse. ⁹⁹⁾ Kvartudgaven af Christian V's Forordn. 851. ¹⁰⁰⁾ V. A. Secher: Forordn. III 112. ¹⁰¹⁾ Christian V's Forordn. 1670—83, 854. ¹⁰²⁾ Reskript af 21/12 1714, om denne Udvikling se V. K. 19 ff. ¹⁰³⁾ Omend det hos H. V. Skibsted: Love og Ekspeditioner vedr. Kirke- og Skolevæsen (1869 ff, citeres Skibsted) I 185 omtalte Tilfælde er saa sent som af 1853, synes Ministeriets Svar at forudsætte en gammel Praksis, jfr. Reskript af 2/9 1726. ¹⁰⁴⁾ Reskript af 12/3 1698. ¹⁰⁵⁾ J. Wandalls Samling af Forordn. m. v. vedr. Gejstligheden (1782) I 172. ¹⁰⁶⁾ Reskript af 17/10 1755. ¹⁰⁷⁾ De følgende Hovedtræk af Københavns Kirkegaardsforhold bygger — hvor ingen anden Kilde er anført — paa V. K. 27 ff. ¹⁰⁸⁾ Se Afsnit V Note 20. ¹⁰⁹⁾ Ekstrabladet 29/5 1929. ¹¹⁰⁾ Om Pesten i Kjøbenhavn 1711, af U. C. Mule (1843, citeres: Mule) 11. ¹¹¹⁾ Mule 20. ¹¹²⁾ Mule 13. ¹¹³⁾ Mule 14—15.

VIII ¹⁾ R. Nyerup: Kjøbenhavns Beskrivelse (1800) 355. ²⁾ F. Thaarup: Journal og Haandbog for Kjøbenhavnere I (1797) 370—71. ³⁾ Se Afsnit VI Note 82. ⁴⁾ Samme Note 98. ⁵⁾ Johan Monrads Selvbiografi (1888) 59. ⁶⁾ Kjøbenhavns Diplomatorium V 775. ⁷⁾ V. K. 55. ⁸⁾ Josef Fischer: Jødekirkegaarden i Møllegade. ⁹⁾ Magistrats Skrivelse af 2/5 1757 til Kancelliet. ¹⁰⁾ Kancelliets Svarskrivelse af 20/5. ¹¹⁾ Magistrats Svarskrivelse af 11/9. ¹²⁾ Reskript af 2/3 1759. ¹³⁾ Reskript af 26/9 1760. ¹⁴⁾ Placat af 29/10 1760. ¹⁵⁾ Magistrats Forespørgsel af 11/7 1760 og Bskoppens Svar af 16/7.

¹⁶⁾ Adresseavisen 10/11 1760. ¹⁷⁾ Reskript af 26/9 1760. ¹⁸⁾ R. Nyerup: Kjøbenhavns Beskrivelse 354—55. ¹⁹⁾ Mule 21—22. ²⁰⁾ Mule 26. ²¹⁾ Kjøbenhavns Diplomatorium VIII, 211. ²²⁾ S. J. Hee: de aëre morbifero (1724), 5, 8, 12, 14. ²³⁾ Stadsfysikus Wanders Forslag af 7/2 1771. ²⁴⁾ Struensees Kabinetts Ordre No. 1316. ²⁵⁾ Magistratens Forestilling af 3/5 1771. ²⁶⁾ Struensees Kabinetts Ordre No. 1332. ²⁷⁾ Magistratens Forestilling af 31/7 1771. ²⁸⁾ Kancelliets Forespørgsel af 1780. ²⁹⁾ Forordning af 17/4 1782. ³⁰⁾ Pariserparlamentets Beslutning af 21/5 1755. ³¹⁾ Det almindelige franske Paabud af 10/3 1777. ³²⁾ Preussens Ordning af Okt. 1775. ³³⁾ Østrigs Ordning af Apr. 1772. ³⁴⁾ Josef IIs Reform i Wien 1784. ³⁵⁾ Det er rimeligvis denne Kirkegaard, som Fr. Thaarup sigter til i det i Note 2 angivne Citat. ³⁶⁾ Lacroix 534—35; A. Franklin: La vie privée d'autrefois. L'hygiène. 195 ff. ³⁷⁾ L. Smith: Om Begravelser i Kirker og Kjøbstæder (1785). ³⁸⁾ J. Cl. Tode: von dem Begraben in Kirchen und auf Kirchhöfen in Städten (1789). ³⁹⁾ Smith 5—6. ⁴⁰⁾ ibid 12—13. ⁴¹⁾ Noget om Begravelser (Kbh. 1793); jfr. Tode 6 og 19 ff, Smith 22 ff. ⁴²⁾ Collegial-Tidende 1798, 109. ⁴³⁾ ibd. 408. ⁴⁴⁾ V. K. 50—51. ⁴⁵⁾ Kanc. Skrivelse af 11/5 1816. ⁴⁶⁾ Reskript af 20/12 1793. ⁴⁷⁾ Collegial-Tidende 1798, 401 ff. ⁴⁸⁾ Cirkulære af 11/7 1800. ⁴⁹⁾ Forordning af 22/2 1805. ⁵⁰⁾ Collegial-Tidende 1798, 406. ⁵¹⁾ V. K. 52 ⁵²⁾ Den danske Tilskuer 23/6 1796. ⁵³⁾ Samme 28/3 1803. ⁵⁴⁾ V. K. 63 ff. ⁵⁵⁾ Reglement af 15/2 1805. ⁵⁶⁾ V. K. 68. ⁵⁷⁾ Politi-Plakat af 25/6 1814. ⁵⁸⁾ Politiplakat af 25/6 1814. ⁵⁹⁾ Historisk Tidsskrift 4. R. IV, 374. ⁶⁰⁾ Hald: Aalborg Byes Kirkegaard (1840), 6 ff. ⁶¹⁾ Penia 1814, 131. ⁶²⁾ Theologisk Qvartalskrift 1809 II 151 ff. ⁶³⁾ Meyer: Beskrivelse over Roeskilde (1793). ⁶⁴⁾ Kanc. Skr. af 31/3 1798. ⁶⁵⁾ H. Callisen: Physisk Medizinske Betragtninger over Kjøbenhavn (1807) I, 218. ⁶⁶⁾ C. Klitgaard: Aalborg Handelsstands Historie 1431—1913, 149. ⁶⁷⁾ Begtrup: Svendborg Kjøbstad (1823), 49 ff. ⁶⁸⁾ Kanc. Skr. af 18/4 1807. ⁶⁹⁾ Resolution af 18/5 1804. ⁷¹⁾ Vore Kirkegaard (1922), 72—73. ⁷³⁾ Aarvog for Lolland-Falster 1930. ⁷⁴⁾ Vore Kirkegaard 1929, 32. ⁷⁵⁾ Wedel: Indenlandske Rejser (1802—04). ⁷⁶⁾ Sibbern: Gabrielis Breve (1826). ⁷⁷⁾ Kancelliets Cirkulære af 25/11 1809. ⁷⁸⁾ Penia 1810, 8. ⁷⁹⁾ Penia 1810, 126, jfr. Kirkehist. Saml. ⁸⁰⁾ Kanc. Skr. 1/8 1812 og 8/7 1823. ⁸¹⁾ Kanc. Skr. af 26/2 1828. ⁸²⁾ Kanc. Skr. af 18/11 1815. ⁸³⁾ Kanc. Skr. af 10/2 1816. ⁸⁴⁾ Kanc. Cirkulære af 27/3 1828. ⁸⁵⁾ Placat af 18/4 1828, Kancel. Skr. af 7/4 1829, Kanc. Skr. af 19/4 1831 o. fl. ⁸⁶⁾ Kanc. Skr. af 19/5 1829. ⁸⁷⁾ Kanc. Skr. af 19/4 1836. ⁸⁸⁾ Kanc. Skr. af 10/9 1846 ang. Kallehave Kirkegaard. ⁸⁹⁾ H. Ussing: Aarets og Livets Højtider (1925), 128. ⁹⁰⁾ Skibsted I, 288.

Dødssymboler fra Slangerup Kirke. (Tegninger. Nationalmuseet.)

FORENING FOR LIGBRÆNDING

Af Overlæge Dr. med. *Knud Secher.*

Efter den udstrakte Anvendelse i Oldtiden blev Ligbrændingen sjældnere og sjældnere i Europa samtidig med, at Kulturen forfaldt, og Ligbrændingen mister enhver praktisk Betydning, efter at Karl den Store under sin Krig mod Sakserne i 785 i Paderborn (*Capitulare Paderbrunnense*) forbød Anvendelsen af Ligbrænding i sine Lande i Tilslutning til Førerens Widukinds Underkastelse, idet Kejseren derigennem søgte at ramme sine Modstandere i deres religiøse Forestillinger og lette Indførelsen af Kristendommen. Og som det gik i Karl den Stores Lande gik det i det øvrige Europa.

Men Tanken om Ligbrænding døde ikke helt ud. I enkelte Tilfælde blev der foretaget Brænding efter gammel Sæd paa aabent Baal, naar der havde været særligt Ønske fremsat derom. Motiveringen dertil har først og fremmest været de forfærdelige Tilstande paa Kirkegaardene, i Ligkulerne, paa Slagmarkerne. Saaledes blev Friherreinde *Sophie von Hoditz* i Oldenburg brændt paa Baal i 1752, 1769 blev en *Mrs. Pratt* brændt i Tyburn Tumpike i England, og i 1792 blev *Henry Laurens* brændt i Nordamerika. I Frankrig blev Lægen *de Preceux* brændt i 1794 og General *Marcéau* 1797.

Meget stor Opmærksomhed samlede sig om *Shelleys* og Kaptejn *Williams* Baalfærd i Vireggio i Toscana 1822. *Byron* og *Trelawney* brændte Vennens Lig paa antik Vis med Ofring af Vin, Røgelse, Salt og duftende Urter.

1869 døde en indisk Fyrste, Maharaja af Kelapon, i Florens og blev brændt der paa Baal, hvad der vakte en umaadelig Interesse, fordi Spørgsmaalet om Ligbrænding paa det Tidspunkt allerede var taget op til en grundig Diskussion.

Gennem de forløbne Aarhundreder var Spørgsmaalet om Ligbrænding stadig berørt, diskuteret og omtalt af Forfattere, af Digtere. *Michelangelo* ønskede saaledes at blive brændt.

Ved Midten af det 16. Aarhundrede skriver den tyske Læge *Joseph Becker*: Gid Gud vilde tillade, at Ligbrænding snart blev almindelig Skik, og gid jeg havde Venner, der kunde vise mit efter langt Arbejde trætte Legeme denne Tjeneste.

1741 udtalte *Frederik den Store*, at han ønskede at blive brændt. *Napoleon*, der i 1801 havde afsluttet en Overenskomst med Paven angaaende Forbud mod Ligbrænding, ønskede senere at blive brændt. Det var Indførelsen af Konsulatet og senere Kejserdømmet, der standsede det Arbejde for Ligbrænding, der var taget op under den franske Revolution med Planlægning af store Krematorieanlæg.

Da Sagen endelig for Alvor blev rejst i første Halvdel af forrige Aarhundrede, var det ud fra hygiejniske Bevæggrunde, ud fra en Kritik af Kirkegaardenes Tilstand, ud fra Erfaringerne fra Slagmarkernes Rædsler og fra Ligkulerne i Italien.

Det er nu vanskeligt egentlig at gøre sig klart, hvorledes Begravelsesforholdene var, men endnu sent i forrige Aarhundrede kunde den store tyske Patholog *Virchow* i den tyske Rigsdag sige: »Ihre Behandlung der Kirchhöfe, meine Herren Christen, ist eine der schauderhaftesten, welche überhaupt existiert.« En virkelig Kultus for de døde har vist sig at være ikke et Spørgsmaal om Religion, men et Spørgsmaal om Kultur. En virkelig Kirkegaardskultur tilhører de senere Aartier.

I 1839 rejste den engelske Læge *Walker* en Kritik mod Kirkegaardenes Tilstand, i 1849 holdt *Jacob Grimm* i det naturvidenskabelige Akademi i Berlin et Foredrag om Ligbrænding. 1852 angreb den hollandske Fysiolog *Jakob Maleschott* Kirkegaardene

paa det voldsomste som Centre for Udbredelsen af Smitte. Allerede saa tidligt som i 1854 dannedes den første Ligbrændingsforening i Hamburg, men den fik ingen Betydning.

I 1856 og 67 skrev Dr. *Caffe* i den franske medicinske Presse om Spørgsmaalet. Han hævder, at Brændingen er en gammel, ædel og værdig Foranstaltning for at bevare de døde mod den væmmelige og farlige Forraadnelse, som en Begravelse medfører. Familierne og de dødes Kultus vil, ligesaameget som Sundhedsplejen, vinde ved Brændingen, thi Ligbrænding fyldestgør paa engang alle de Fordringer, som baade Moralen og Religionen, baade Sundhedsplejen og den huslige Økonomi kan opstille. — Som man vil se, drejer det sig her om ganske moderne Betragtninger, ganske de samme, som den Dag i Dag motiverer Ligbrændingsbevægelsen.

Ligbrændingens nyeste Historie maa imidlertid med Rette dateres fra den internationale Lægekongres i Florens 1869, hvor man efter Forslag af Professorerne *Coletti* og *Castiglione* udtalte, at man ved alle mulige Midler, i de hygiejniske Loves Interesse, bør søge legalt at sætte Ligbrændingen i Stedet for den nu brugelige Begravelse. Lægekongressen i Rom i 1871 indtog samme Standpunkt.

Diskussionen kunde nemlig nu føres paa bedre Basis end tidligere, idet de tekniske Forsøg med Brænding paa en mere tiltalende Maade end ved Baal begyndte at give Resultater.

Den første Konstruktør af en til Formaålet egnet Destructionsovn er Professor *Polli* i Milano, der gjorde Forsøg med en Støbejernsretort, der opvarmedes med Belysningsgas. Der fulgte derefter Konstruktionen af *Geridini* i Lodi, af *Brunetti* i Padua og endelig af *Friedr. Siemens* i Dresden, den saakaldte Regeneratorovn, der danner Basis for den videre Udvikling af de forskellige Typer. Angaaende hele dette Spørgsmaal henvises til et senere Kapitel. Siemens Ovn blev forøvrigt anvendt til Brænding af Liget af et Menneske allerede 1874, før der endnu var opført noget egentligt Krematorium. Det drejede sig om en engelsk Dame *Lady Dilke*, der havde ønsket Brænding, og hvis Lig da blev ført til Dresden.

Med Siemens Ovn var man i Virkeligheden over de største tekniske Vanskeligheder, hvad der bevirkede, at Ligbrændingssagen blev rejst rundt om i Landene i Europa med stor Kraft.

Det første moderne Krematorium blev bygget i Milano for en testamentarisk Gave af *Alberto Keller*, og hans Lig var det første, der blev brændt. Paa Brændingsdagen dannedes ogsaa efter *Kellers* Ønske den første italienske Ligbrændingsforening.

Efter Opførelsen af Krematoriet i Milano fulgte Bygninger i Washington, i Lodi i Italien, i Gotha. Dette sidste var i mange Aar det eneste i Nordeuropa og fik derved en særlig Betydning. I England var det særlig den store Kirurg Sir *Henry Thompson*, der var Sjælen i Bevægelsen, og i 1879 var det første Krematorium i England bygget i Wolsing i London.

Ligbrændingssagen vakte tidlig Interesse i Danmark, og agitatoriske Piecer fra Udlandet blev oversatte, saaledes af Schweizeren *Wegmann-Ercolani* og af Sir *Thompson*. De indeholder en Række forfærdende Skildringer af Tilstandene paa de europæiske Kirkegaarde.

Den meget bekendte Forkæmper for Hygiejne, Lægen Professor *E. Hornemann*, holdt i 1875 et Foredrag i det medicinske Selskab om Begravelse eller Ligbrænding. Han gav en Fremstilling af Bevægelsens Udvikling, og paa Basis af de daværende Kirkegaardsforhold kom han til det Resultat, at de hygiejniske Hensyn afgjort taler til Fordel for Ligbrænding. Da Betydningen af Ligbrændingen staar i direkte Forhold til dens Udbredning, og da *Hornemann* ikke ser nogen Mulighed for, at der kan komme stærkere Udvikling i Gang, saa mener han, at man indtil videre maa opgive, at se Ligbrænding afløse Begravelser, og betragte de hidtil gjorte Forsøg som et velment, men ørkesløst Arbejde. I Fortsættelse af tidligere Arbejder foreslaar *Hornemann* at nedlægge Ligene i en rigelig Mængde Kulpulver samt at forsyne Kisten med Huller, der letter Udtømningen af Luftarter og en Indtørring af Liget.

Men ogsaa indenfor andre Kredse havde Ligbrændingssagen vakt Opmærksomhed. Biskop *Martensen* retter saaledes et voldsomt

Professor, Dr. med. *F. E. Levison.*

Angreb derimod i sin individuelle Ethik i 1878. Biskop *Monrad* tager derimod nærmest Parti for Ligbrændingen. Vi skal senere komme tilbage hertil.

I Slutningen af Halvfjerdserne begyndte Ligbrændingssagen dog at vække større Interesse. Vi ser den saaledes fremdraget i Februar 1879 i Københavns Borgerrepræsentation af Professor *Howitz* i Anledning af en alvorlig Pestepidemi i Rusland. I den Anledning aftrykker Ugebladet »Nær og Fjern« en Skildring af Dr. *C. Reclam* af den første Ligbrænding i Gotha.

Ligbrændingssagen fik straks fra Begyndelsen en meget ivrig Talsmand i Dr. med., senere Professor *Ferdinand Emanuel Levison*. Levison var en meget interesseret Læge, der ved Begyndelsen af sin Lægegerning særlig studerede Gynækologi og disputerede over et Arbejde angaaende Fostervandet; senere var det særlig Stofskifte-sygdomme, der beskæftigede ham, og han oprettede sin egen Klinik for disse Sygdomme. Men størst Betydning har *Levison* faaet gennem sit Arbejde for Ligbrændingssagen. Naar Dansk Ligbrændingsforening nu staar som en betydende Faktor indenfor alt, hvad der hører til Begravelsesvæsenets Ordning, saa skyldes det *Levisons* grundlæggende Arbejde. Først interesseret for denne Sag, hvis hygiejniske Side særlig laa ham paa Sinde, ofrede han den et umaadeligt Arbejde. Gennem talrige Tidsskriftartikler og Artikler i Dagspressen, gennem Møder, gennem en sejt Fastholden af Sagens Betydning brød han Modstanden gennem den Aarrække, hvor Animositeten mod Ligbrænding naaede en Højde her i Landet, som man nu vanskeligt fatter eller forstaar.

Efter at Ligbrændingssagen havde været omtalt i forskellige Tidsskrifter og i Dagspressen, blev den taget op til grundig Belysning gennem et Foredrag af *Levison* ved et Møde i Selskabet for Sundhedspleje i 1881. Man kunde paa dette Tidspunkt med større Forstaaelse end tidligere diskutere sanitære, specielt epidemiologiske Spørgsmaal, idet Bakteriologien var ved at komme frem, man havde lært, at Smitten var bundet til visse smaa Organismer. I de gamle Beretninger fra Kirkegaardene havde man lagt megen Vægt

paa Betydningen af Stanken som Sygdomsfremkalder; nu fik man bedre Forstaaelse af Smittevejene, af Vandledningers og Brøndes Betydning, naar de laa paa Kirkegaarde eller tæt derved. Navnlig Betydningen af de højtliggende Kirkegaarde med tæt Bebyggelse omkring blev mere klar. Hertil kom Erkendelsen af Grundvandets Betydning for Ligenes Skæbne.

I København var det særlig Forholdene paa Assistens Kirkegaard, der var utilstedelige. Stadslægen Etatsraad *Schleisner* havde i 1874 i en Beretning til Borgerrepræsentationen gjort Rede for, hvorledes denne allerede da meget brugte Kirkegaard ikke kunde optage Ligene paa Grund af Jordens Fugtighed; der sker aldrig fuldstændig Henfald. Gravene maa ofte før Begravelsen tømmes for Vand, der løber til fra Sidegravene.

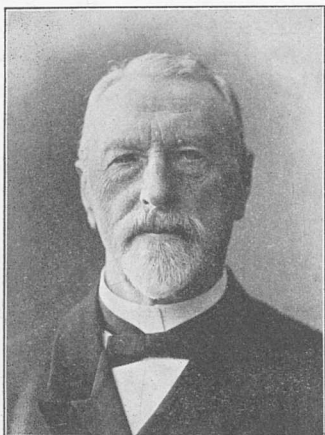
I Helsingør havde der været Epidemier af Tyfus, der fulgte de Gader, der havde Brønde, der stod i Forbindelse med Vand-aarer fra Kirkegaarde. Andre Eksempler blev ligeledes fremdraget, for at vise Muligheden af Kirkegaardene som Smittekilder, saaledes i Horsens, Vester Aaby, Nykøbing paa Mors m. fl.

Der er vel ingen Tvivl om, at en Række af de gamle Epidemier, der sattes i Relation til Kirkegaardenes Afløbsforhold, nu kunde forklares paa anden Maade; men paa den anden Side har Kirkegaardsforholdene, sammen med daarlige Vandforsyningsforhold, (Brønde, Damme) sikkert haft Betydning.

Men foruden de hygiejniske Forhold blev ogsaa de økonomiske Forhold draget frem til Diskussion. Man stod allerede dengang overfor Problemet at skaffe forøget Plads til Kirkegaarde.

Under sin Omtale af disse Forhold kunde *Levison* da ogsaa hen-vise til, at Ligbrændingssagen havde været anbefalet i Borgerrepræsentationen af *Bille*, *Gædeken*, *Herforth* og *Howitz* ud fra hygiejniske og økonomiske Betragtninger.

Efter at Sagen yderligere var blevet forberedt, stiftedes da, med Professor *Goos* som Formand, *Forening for Ligbrænding den 24. Marts 1881* af 25 Mænd paa et Møde, der var samlet efter Indbydelse af *Levison*. Mødets Deltageres Navne vil man finde mellem

Professor, Dr. jur. C. Goos.

Underskriverne paa vedstaaende Op-
raab. Der blev derefter udsendt en Op-
fordring til Indmeldelse, og i Aaret
1881—1882 steg Medlemsantallet til
1695. Indbydelsen til Indmeldelse havde
følgende Ordlyd:

Undertegnede indbyde herved Medborgere til at
indtræde i en af os d. 24. Marts d. A. stiftet »For-
ening for Ligbrænding«, hvis Formaal i de ved-
tagne Love er angivet saaledes:

a) at udbrede Kundskab om de for Samfundet
skadelige Følger af den nu brugelige Begravelses-
maade og om Ligbrændingens Fortrin særlig i hy-
gienisk Henseende;

at modarbejde de Betæneligheder, som kunde
næres med Hensyn til Ligbrænding, navnlig ved at
paavise, hvorledes en saadan kan ordnes paa en for de forskellige Trossamfund antage-
lig Maade;

at tilvejebringe paalidelige Oplysninger om Bekostningerne ved Ligbrænding og
om den hensigtsmæssigste Fremgangsmaade ved samme;

b) at søge opnaaet de paagældende Autoriteters og om fornødent Lovgivnings-
magtens Samtykke til Ligbrænding i Danmark;

c) at tilvejebringe de fornødne Pengemidler saavel til Sagens Forberedelse som
senere eventuelt til i København eller Omegn at opføre en Ligbrændingsanstalt og
til der at lade udføre Ligbrænding overensstemmende med de Regler, som derom
maatte blive givne; samt

d) derefter eventuelt at indrette en Ligbrændingskasse, hvis Medlemmer ved
aarlige Bidrag kunde sikre sig, at deres Lig blive brændte.

Enhver dansk eller i Danmark bosat Mand eller Kvinde kan optages som Medlem
af Foreningen.

Ved Modtagelse af Medlemskort betales et Indskud af 1 Kr.

Det aarlige Kontingent er 2 Kroner. Dog modtages til Sagens Fremme større
aarlige Bidrag og Bidrag en Gang for alle.

København d. 31. Marts 1881.

Alfr. Benzon,
Apotheker, Fabrikejer.

Chr. W. F. Bestle,
Vinhandler.

Frants Djørup,
Læge.

R. Bergh,
Dr. med. Overlæge.

V. Dahlerup,
Architekt, Prof.

C. G. Gædeken,
Prof. Dr. med.

Chr. Brix,
Professor.

C. V. Drieblein,
Dr. med. Kommune.

Oct. Hansen,
Højesteretssagfører.

F. Howitz,
Prof. Dr. med.

Martin Jensen,
Grosserer.

H. V. Kaalund,
Overlærer.

I. C. G. Howitz,
Gasværksbestyrer

Sev. Jensen,
Malermester.

O. I. Levison,
Højesteretssagfører.

A. G. Ø. Hauch,
cand. philol. Skolebestyrer.

V. C. Jessen,
Vexelmægler.

P. Panum,
Prof. Dr. med.

Bestyrelsen:

C. Goos,
Prof. juris
Formand.

John Forbæch,
Grosserer,
Kasserer,
3, Amaliegade.

F. Levison,
Dr. med.

C. Reisz,
Professor, Dr. med.

J. Sommerfeldt,
Kapt. i Ingenieurcorpset.

Viggo Schmidt,
Overkrigskommisær,
Sekretær.

Foreningens første offentlige Møde afholdtes d. 31. Marts 1881 under Forsæde af Professor *Reisz*, og her gav *Levison* en Fremstilling af Ligbrændingssagens Udvikling, dens Betydning og de med Brænding forbundne Udgifter. For at vise, hvorledes Resterne af et Legeme ser ud efter en Ligbrænding, blev der forevist Asken efter 2 Ligbrændinger paa Østre Gasværk af en Hund og en Kat. *Levison* oplæste dernæst følgende af *Goos* conciperede Andragende, den første af talrige Henvendelser til Autoriteterne:

København, den 1ste Juni 1881.

Til Justitsministeriet.

Det vil ikke være det høje Ministerium ubekendt, at der, under Ledelse af Autoriteter paa den offentlige Hygiejnes Omraade og under stedse stigende Tilslutning fra andre Sider, i en Aarrække i næsten alle europæiske og amerikanske Stater har gjort sig Bestræbelser gældende med det Øjemed at virke for Opgivelse af den nu almindelig brugte Begravelsesmaade og at sætte i Stedet Ligenes Opløsning ved Forbrænding. Sin Hovedgrund have disse Bestræbelser havt i Hensynet til de mislige Følger for de Levendes Liv og Helbred, som den nuværende Begravelsesmaade let kan fremkalde, og som den i mange Tilfælde bevisligt har fremkaldt. Dette Onde vil en hensigtsmæssigt ordnet Ligbrænding forskaane Samfundet for. Den kan

paa den anden Side ordnes saaledes, at den ikke kommer i nogen Strid med beretigede religiøse Følelser. Det har dog ikke været disse Bestræbelsers Formaal at fremkalde noget Paabud om Ligbrænding, men kun at skaffe fornøden Tilladelse af de offentlige Myndigheder til dens Foretagelse under visse Betingelser. Man har med Grund stølet paa, at en tiltagende frivillig Anvendelse af denne Form for Ligenes Opløsning snart i betydelig Grad vilde formindske de Onder i hygiejnisk Henseende, som det gælder at raade Bød paa, og dette maatte i alt Fald være overladt senere Slægter at tage videregaaende Beslutninger. I forskellige Stater, navnlig Italien, flere Kantoner i Schweiz, Sachsen-Coburg-Gotha, de forenede Stater i Nord-Amerika og Brasilien, er der opnaaet den Tilladelse til Ligbrænding, som attraaedes. I adskillige andre Lande er Spørgsmaalet bragt under de offentlige Myndigheders Forhandling.

I Danmark, ikke mindre end andetsteds, er Kirkegaardsforholdene, særlig i Hovedstaden, højst ugunstige for Ligenes Opløsning ved Nedlæggelse i Jorden, og det maa derfor erkendes, at Spørgsmaalet om dens Opgivelse ikke ligger os fjernere end andre. I denne Erkendelse, som sikkert deles af alle danske Læger og Hygiejnikere, har der efter Indbydelse af de paa det vedlagte Bilag nævnte Mænd dannet sig en Forening for Ligbrænding her i Landet, der allerede i sin korte Bestaaen har vundet et Medlemsantal af ca. 1500.

Idet vi henviser til denne Forenings paa Bilaget angivne Formaal tillader Foreningens undertegnede Bestyrelse sig at henvende sig til det høje Ministerium med den Begæring, *at det vilde bringe det Spørgsmaal under Forhandling med alle vedkommende Myndigheder, om og under hvilke Betingelser Ligbrænding maatte kunne tillades i Danmark.*

Uagtet Ligenes Nedlæggelse i Jorden er den almindelige her som andetsteds i Lovgivningen forudsatte Begravelsesmaade, en Forudsætning, der ogsaa finder Udtryk i den nyeste, dette Forhold vedrørende Lov, nemlig Loven om Ligsyn af 2. Januar 1871 § 1, ses dog Tilladelse til anden Behandling af Lig undtagelsesvis at være givet af Kancelliet, jfr. Kancelliskrivelse af 26. Novbr. 1833, og endelig Paabud om Ligs Opbrænding under særlige Forhold at være givet for Bornholm ved Kancelliskrivelse af 6. September 1831. Men selv om det forudsættes, at Administrationen endnu har den samme Myndighed til at hjemle Afvigelser fra den almindelige Ordning, vil der dog, naar der er Spørgsmaal om en Fremgangsmaade, som det er Meningen at skaffe en saa vidt muligt udbredt Anvendelse, opstaa en Række af Spørgsmaal, som forinden maatte løses, og det hvad enten man tænker sig, at Tilladelsen skal hjemles ved en almindelig Regel, der fastsætter Betingelserne, eller at den skulde erhverves i hvert enkelt Tilfælde. Ikke blot maa de Betingelser fastsættes, der skulle sikre, at Ligets Forbrænding ikke sker mod den Afdødes Ønske; men der vilde ogsaa være forskellige offentlige Interesser, som krævede tilbørlig Hensyntagen, saaledes med Hensyn til Indretningen af den Ligbrændingsanstalt, som maatte skaffes tilveje, og med Hensyn til medikolegale Interesser, som der kunde blive Spørgsmaal om. Idet vi bemærke i sidst nævnte Henseende, at hverken Sundhedskollegiets Aarsberetninger hos os eller Erfaringer fra andre Lande synes at give Holdepunkt for Nægtelse af Tilladelsen af retslige Hensyn, erkender vi, at der kan rejses Spørgsmaal, om der ikke maatte være Grund til ved en Skærpelse af Reglen i Loven om Ligsyn af 2. Jan.

1871 § 6 at afvæbne enhver Indvending fra denne Side i Lighed med hvad der er sket ved Politiforordningen for Gotha af 1. Juli 1875 § 1 Nr. 2, af hvilken vi tillader os at vedlægge et Aftryk. Men endelig vilde det være af den største Betydning at faa det Spørgsmaal afgjort, om og paa hvilken Maade det vilde være tilladt Gejstlige, navnlig Folkekirkens, at medvirke ved Ligbrænding. Thi skulde Ligbrænding i Danmark kun være mulig, naar alle kirkelige Ceremonier opgaves ved Ligets Overgivelse til Opløsning, vilde Tilladelsen blive uden væsenlig praktisk Betydning hos os.

Jo mere vi ere overbeviste om Vigtigheden for Samfundet af det Formaal, Foreningen for Ligbrænding har sat sig, des mere er det os om at gøre, at alle de ovenfor antydede Spørgsmaal og andre, som yderligere maatte staa i Forbindelse hermed, erholde en Løsning, som gør Sagens Gennemførelse mulig og som betinger, at der med Nytte fra vor Side kan arbejdes paa at skaffe Midlerne tilveje til Opførelsen af en Ligbrændingsanstalt, saaledes som Foreningens Love forudsætte.

I Henhold hertil og idet vi ikke tvivle om, at ogsaa det høje Ministerium tillægger det hygiejniske Hensyn den Vægt, det fortjener, anbefale vi vort ovenstaaende Andragende paa det bedste til Ministeriets velvillige Overvejelse.

Samme Aar var Ligbrændingssagen til Forhandling ved det aarlige Møde i Almindelig dansk Lægeforening d. 26. August i Kolding. I Forvejen havde de enkelte Kredse indenfor Lægeforeningen haft Lejlighed til at udtale sig om Sagen. Den sydvestsjællandske Lægekredsforening udtaler ganske kort: fra et rent hygiejnisk Standpunkt stemmer Foreningen for Indførelse af Ligbrænding, men da helst obligatorisk. I andre Kredsforeninger var Stemningen for Ligbrænding delt, men der udtaltes i mange Kredsforeninger Sympati for Tanken. Det fremgaar af Besvarelsene, at Kirkegaardsforholdene var meget forskellige rundt i Landet; de betegnes mange Steder som »højst uheldige«, eller »ikke i Almindelighed af hygiejnisk forsvarlig Art.«

Paa selve Lægemødet blev følgende Resolution vedtaget: »Det i Kolding i August 1881 samlede almindelige danske Lægemøde udtaler som sin Anskuelse, at Kirkegaards- og Begravelsesforholdene i Danmark paa mange Steder, saa vel i Byerne som paa Landet, medfører Farer for Befolkningens Sundhedstilstand, og at man derfor bør stræbe henimod gennemgribende Forbedringer paa dette Omraade«. — Ligbrænding var saaledes ikke nævnt, idet *Levison* fra en enkelt Side (Justitsraad *Cold*) blev imødegaaet, medens de andre Talere meddelte en Række Oplysninger om Kirke-

gaardenes Betydning og støttede *Levison*. Man ønskede dog en eenstemmig Resolution tiltraadt af 90 Læger.

Aaret 1881 bragte endnu et vigtigt offentligt Møde, nemlig den 17. December, hvor Ingeniørkaptajn *Sommerfeldt* gav Meddelelse om en Rejse til Krematoriet i Gotha og om, hvorledes Ligbrændingerne der foregaar, om de tekniske Installationer m. m.

Ogsaa i Norge og Sverige blev Sagens Udvikling fulgt med Interesse. Fra Norge kom der Forespørgsel om Dannelsen af en norsk Filial, hvad Foreningens Bestyrelse dog maatte afslaa. Dr. *Per Lindell*, den første Forkæmper for Ligbrænding i Sverige, henvendte sig til Foreningen om Oplysninger, og det følgende Aar stiftede han da den svenske Forening.

Foreningens Skrivelse til Justitsministeriet havde imidlertid begyndt sin Vandring mellem de forskellige Kontorer paa Erklæringernes lange Vej.

I Skrivelse af 23. September 1881 meddelte det Kongelige Sundhedskollegium sit Syn paa Sagen. Som man kunde vente, stiller Kollegiet sig ganske paa Foreningens Standpunkt. Det indrømmes, at visse Kirkegaarde endnu kan repræsentere Fare for Befolkningen, Vanskelighederne for Fremskaffelse af Begravelsesplads i Byerne fremhæves, og Kollegiet tilraader derfor Indrømmelse af det indsendte Andragende.

Men Sagen gik ogsaa til Kultusministeriet, og paa Basis af dette Ministeriums afvisende Holdning afslaar Justitsministeriet Foreningens Ansøgning i Skrivelse af 15. Juni 1882; den lyder som følger:

»I et under 15. Juni f. A. hertil indgivet Andragende har Bestyrelsen for Foreningen for Ligbrænding anholdt om, at det maatte blive bragt under Forhandling med alle vedkommende Myndigheder, om og under hvilke Betingelser Ligbrænding vilde kunne tillades her i Landet, særlig om Tilladelse til Ligbrænding under Bibeholdelse af de kirkelige Ceremonier kunde ventes meddelt enten administrativt eller ved Lov.

Efterat man i den Anledning har brevvexlet med Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, undlader man ikke at meddele, at bemeldte Ministerium har udtalt, at Samme for sit Vedkommende ikke vil kunne yde sin Medvirkning til Indførelse af Ligbrænding ved at autorisere en Forandring af den anordnede Jordpaakastelses-

formular til Brug ved Ligbrændinger eller overhovedet tillade Folkekirkens Præster at fungere ved disse. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet har derhos tilføjet, at der først da vilde kunne blive Spørgsmaal om en saadan Medvirkning fra Kirkens Side, naar en almindelig Strømning i Tiden maatte have medført Ligbrændings Indførelse i de større europæiske Folkeslag, og tillige det almindelige Tankesæt med Hensyn til denne Sag i vort Folk maatte have forandret sig derhen, at det uden Forargelse vilde se Ligbrænding indført, og naar tillige de hygieiniske Grunde for at forlade den nuværende Begravelsesmaade maatte gøre sig gjældende med en ganske anden overbevisende Magt, end nu kan siges at være Tilfældet.

Ved at meddele Foranstaaende undlader man ikke at tilføje, at Justitsministeriet herefter maa anse det for unyttigt for sit Vedkommende at foretage Videre i denne Sag.«

Vi er med den i Skrivelsen omtalte Stilling af Kultusministeriet inde i den Kamp, der fra den officielle Kirkes Side blev rejst mod Ligbrændingssagen, en Kamp, der endnu ikke kan siges at være helt afsluttet; men hvor dog Ligbrændingssagen staar som den absolutte Sejrherre, idet Modstanden nu praktisk talt er overvundet, og dette til Trods for, at selve Ligbrændingsbevægelsen ikke har forandret Karakter gennem de forløbne 50 Aar. Men i Virkeligheden var det vel ikke saa underligt, at noget saa nyt som Ligbrænding, der var de paagældende ganske ukendt i moderne Udførelse, kunde vække Antipathi, og derigennem af Kirkens Mænd stilles i Relation til Religionen.

Det er ogsaa i vore Dage Oplysning om Ligbrænding, Demonstration af Krematorier, der modarbejder Antipathien. Ved Indvielsen af Slagelse Krematoriet sagde Borgmesteren i Sorø saaledes, at han var kommet med Uvillie mod Ligbrænding til Slagelse, men Demonstrationen af Bygningen og dens Anvendelse havde været saa smuk, at han var blevet overbevist om, at man her stod overfor Fremtidens Løsning af Begravelsesproblemet.

Da den moderne Ligbrændingsbevægelse for Alvor tog fat, stod baade den romersk-katolske Kirke og den protestantiske usikker overfor den. Ganske vist var Forbud mod Ligbrænding udstedt fra Rom og bekræftet under Napoleon; men da Ligbrænding begyndte i Italien, stod Præsterne usikre deroverfor, og adskillige Katolikker blev brændt. Men Pavestolen fornyede atter i 1886 Forbud mod

Ligbrænding, og man ser i de sydtyske Kirker Opslag om, at den sidste Olie nægtes dem, der ønsker Ligbrænding. Og dog kan man citere en Række katolske Forfattere, der har hævdet, at Ligbrænding ikke er uforenelig med den katolske Tro. Ja endog saa tidligt som 1656 omtales Ligbrænding som kristelig af *Mattia Naldi*, Læge hos Pave Alexander d. VII. Har den katolske Kirkes Stilling hidtil været afvisende, synes der dog i de senere Aar at være kommet Tegn paa en Kursændring.

Naar den katolske Kirkes Modstand mod Ligbrænding blandt andet motiveres med, at »Ligbrænding saarer først og fremmest den levende Tro paa vort Legemes Ærværdighed og Hellighed« (se Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1915 Nr. 48 og 49), saa maa dette sammenholdes med, at den katolske Kirke tolererer Rædslerne fra de italienske Ligkuler og Kirkegaarde (se D. L.'s Aarsberetn. 1928).

Den protestantiske Kirkes Stilling har været yderst vaklende, indtil Modstanden nu, som nævnt tidligere, i alt væsentlig er falden.

Det var i Gotha, at det første Krematorium i det nordlige Europa blev taget i Brug, og her stod den protestantiske Gejstlighed enig og anerkendte Ligbrænding som en anvendelig Begravelsesmaade for kristne. Den 17. Nov. 1878 fandt Indvielsen af den nye Kirkegaard Sted, og ved den Lejlighed udtalte Pastor *Dreyer* i Gotha: Men vi indvier dette Sted, ikke alene som det, der skal omslutte vore Grave. Det skal ogsaa bevare Asken af dem, hvis jordiske Hylster er forvandlet ved Ild, og hellige skal Urnerne være os, hellige som Gravene.

Ved den første Brænding d. 10. Dec. 1878 udtalte Superintendent *Seydel* blandt andet følgende:

Vor Stads evangeliske Gejstlighed vil hævde offentlig, at den anser en Brænding af de afdødes jordiske Levninger i Stedet for Opløsning i Jordens Skød som ikke stødende mod Religionen eller den hellige Skrift, og den er derfor rede til at udføre sin Embeds- pligt ved denne som ved hin Begravelsesmaade.

Lad saa denne Handling ske i den Aand og den Sandhed, som den hellige Skrift udtrykker i disse Ord: Alt, hvad I gøre, det gør i den Herre Jesu Navn, gør dette som kristne, ganske i den Aand, som sømmer sig den sande Kristen, Jesu tro Efterfølger.

Ogsaa indenfor andre Kirkesamfund stillede man sig forstaaende. Lord-Biskoppen af Manchester udtalte saaledes: ingen fornuftig Tro kan gaa ud paa at antage, at den Maade, paa hvilken vort dødelige Legeme falder hen til Støv og gaar sin Opløsning i Møde, eller den Tid, der medgaar dertil, kan staa i Strid med nogen af Kristendommens Lærdomme.

I Danmark havde Ligbrændingen tidlig vakt Interesse i kirkelige Kredse, og Biskop *Martensen* tager Spørgsmaalet op i sin individuelle Ethik, hvor han skriver:

»Naar der i vore Dage lader sig Stemmer høre, der kræver, at vi skulle ombytte Begravelsen med Ligbrændingen, da kunne vi heri kun se en Ytring af Hedenskabet. Disse Stemmer synes ganske at være blottede for religiøse Forudsætninger, opfatte Døden som en blot og bar Naturproces og støtte sig udelukkende til »sanitære« Grunde, om hvilke der kan disputeres i det uendelige pro og contra. At den christelige Kirke — selv om afchristnede Stater skulle gaa ind derpaa — ikke vil kunne indlade sig paa dette Forslag, lader sig med al Sikkerhed sige. Kirken vil ikke kunne brænde sine Døde og lade denne Skik træde i Stedet for Begravelsen, vil ikke kunne bryde med sin ældgamle Tradition, uden med det samme at brænde, overgive til Forgængeligheden sit i Skriften grundede Billedsprog, der helt igennem taler om Død og Opstandelse under Begravelsens Forudsætning. Den maatte da anskaffe sig et nyt Billedsprog og f. Eks. tilegne sig Phoenixfuglen, der stundom har forvildet sig ind i den christelige Kirke, et Billede paa Menneskeandaen, der som Phoenix opsvinger sig af Asken og overvinder Døden ved egen Kraft. Men at kræve, at Kirken skal opgive sit gamle, fra Herren og Apostlene stammende Billedsprog, hvori den udtaler sin Grundbetragtning baade af de himmelske og de jordiske Ting, og skabe et nyt Billedsprog, hvilket er en Umulighed, vilde være at stille en aandløs og absurd Fordring.

Martensen blev straks imødegaaet af Biskop *Monrad*, der i »politiske Breve« fremsætter Udtalelser, der læst nu virker ganske moderne. *Monrad* kan ikke tiltræde *Martensens* »streng, lidenskabelige Domme«, han kan ikke tiltræde hans Ytringer, »selv om jeg derved udsætter mig for at anses for en Hedning, for et Menneske, der er blottet for religiøse Forudsætninger«. *Monrad* frem-

hæver, »at naar Kristus siger: Lad de døde begrave de døde, saa ligger heri efter mit Skøn, at han har overladt Bestemmelserne om Begravelsesmaaden til Staten«. Selv om Kirken kunde forhindre Staten i at udføre Ligbrænding af sundhedsmæssige Grunde, saa burde den ikke gøre det. Han viser, hvorledes Kirkens Billedsprog ikke passer overfor Konger eller andre, hvis Kister henstilles i Kapeller, og han fremhæver Kirkens Mangel paa Ærbødighed for Gravene. Vi skal senere komme tilbage til Monrads Stilling.

Da Kultusministeriet gennem Henvendelsen fra Justitsministeriet officielt kom til at beskæftige sig med Sagen, blev der afæsket samtlige Biskopper Erklæringer i Sagen, og disse Erklæringer, sammen med Erklæringerne fra Provsterne paa Lolland-Falster foreligger nu som interessante Documenter over Kirkens daværende Stilling og som en Demonstration af Kirkens splittede og derfor svage Stilling.

Biskop *Fog*, hvis Stilling mod Ligbrænding er mest fanatisk af alle de gejstlige Herrers, hævder, at Ligbrændingsbevægelsen kun er en Bestræbelse for paa den hurtigste Maade at skaffe Ligene ud af Syne og dermed ud af Tanke. Endvidere siger han, at efter dem, der nu fordre, at de afdøde snarest mulig skulle skaffes tilside, vil der komme Andre, der ville fordre, at de endnu Levende, der paa Grund af Alderdom, Sygdom eller andre Omstændigheder forulempe, ligeledes under de mindst mulige Ophævelser skaffes af Vejen. Forslaget er allerede gjort med Hensyn til spæde Børn.

Biskop *Balslev* kan ikke væрге sig for den Tanke, at Grunden til Ligbrændingsbevægelsen for en stor Del er at søge i den fritænkerneske og hedenske Strømning, som i vore Dage gaar gennem Landene, og at derfor Angrebet paa de gamle kristelige Kirkeskikke sigter paa Kristendommen selv.

Biskop *Swane* ser i en frivillig Anvendelse af Ligbrænding et afgørende Skridt henimod Afskaffelsen af Statens kristelige Karakter.

Overfor saadanne Udtalelser findes ganske andre, der viser i modsat Retning, selv om de fleste beklager, at man vil bort fra de gamle Skikke.

Biskop *Lind* skriver saaledes: der kan ikke fra den christelige Dogmatik hentes nogen Indvending mod Ligbrænding. Biskop *Engelstoft* mener, at man maa indrømme, at Ligbrænding ikke er i egentlig Strid med nogen Del af den christelige Tro og Lære. Provst *Kofoed-Hansen* skriver angaaende Ceremoni for Ligbrænding, at det ikke kan indsees, hvad der skulde forhindre eller afholde en Præst eller Gejstlig fra at være til Stede og handle paa den ved slige Lejligheder sædvanlige Maade. Ogsaa Provsterne *Koch* og *Tobiesen* stillede sig forstaaende overfor Ligbrænding.

Med særlig Interesse læser man Biskop *Monrads* Erklæring paa Baggrund af hans tidligere nævnte Kritik af Biskop *Martensens* Stilling til Ligbrænding.

Monrad gentager i sin Indstilling, hvad han tidligere har sagt, men kommer derefter til følgende Resultat: »men uagtet jeg saaledes ikke skjønner, at der i og for sig er noget at indvende mod Ligbrænding, saa kan jeg dog ikke tilraade, at den indføres.« *Monrads* Grunde hertil er følgende: 1) man maa ikke saare saa mange Christnes Følelse, 2) man maa ikke indføre et nyt Emne til Strid i vort lille Fædreland, 3) Faren for, at vort Land skal tabe i Agtelse ved at indføre Ligbrænding, 4) Forøgelse af Kløften mellem Protestantisme og Chatolicisme, 5) Isolering af Danmark, idet man først maatte sikre sig, hvilken Stilling Regeringen i Sverige og Norge indtog til Spørgsmaalet. *Monrad* mener dog, at der af sanitære Grunde kan indføres en Lov, der giver Regeringen Bemyndigelse til at indføre Ligbrænding i Kommuner, hvis »Bestyrelse begjærede samme indført«. Hvad Præstens Stilling angaar, saa mener *Monrad*, at Præsten aldeles ikke har noget at gøre med Spørgsmaalet om, hvorledes Liget bliver behandlet, inden Levningerne overgives til Graven. Om Liget er bleven brændt eller ikke brændt, vedkommer ham ligesaalidt, som om det var bleven sønderskaaret eller ikke sønderskaaret.

Det er altsaa paa Basis af dette inhomogene Materiale, at Kultusministeriet affatter sit Svar af 31. Maj 1882 i pragtfuld Kancellistil:

Efterat dette Ministerium i Anledning af et fra Foreningen for Ligbrænding til Justitsministeriet indgivet og derfra hertil oversendt Andragende i Skrivelse af 29de Juli f. A. havde ytret, at det ikke med Hensyn til de Interesser, der sorterer under dets Omraade, havde nogen Anledning til at fremme Bestræbelserne for en Overgang fra den nu brugelige Begravelsesmaade til Ligbrænding, og derfor ikke kunde tage noget Initiativ med Hensyn til denne Sag, men i hvert Tilfælde maatte afvente, om Justitsministeriet i Betragtning af de hygiejniske Hensyn, der maatte retfærdiggøre Regjeringens Imødekommen af det Maal, fornævnte Forening har stillet sig, maatte finde Anledning til at tage Sagen i sin Haand, forbeholdende sig under denne Forudsætning, efter nærmere Forhandling med vedkommende geistlige Myndigheder, at udtale sig nærmere angaaende Spørgsmaalet om, hvorvidt og hvorledes der maatte kunne aabnes de Paagjældende, der vilde benytte en eventuel Tilladelse til deres Afdødes Ligs Tilintetgjørelse ved Brænding, Adgang til dertil at erholde geistlig Medvirkning — har Justitsministeriet i behagelig Skrivelse af 17de October f. A. meddelt, at det i Henhold til, hvad der findes anført i en fra det kongelige Sundhedscollegium indhentet Erklæring, for sit Vedkommende maatte finde det ønskeligt, at der fra Regjeringens Side vises den ovennævnte Forenings Bestræbelser Imødekommen. Efter derpaa at have gjort denne Sag til Gjenstand for Forhandling med samtlige Rigets Biskopper, maa Ministeriet angaaende de hygiejniske Hensyn, der paaberaabes for Indførelse af Ligbrænding, tillade sig at bemærke, at det ikke forekommer det, at de Oplysninger, der for Tiden foreligge, paa nogen Maade godtgjøre Nødvendigheden af en Overgang fra den nu brugelige Begravelsesmaade til Ligbrænding. Hvad navnlig angaaer den af det kongelige Sundhedscollegium afgivne Erklæring, er det saalangt fra, at den oplyser Tilstedeværelsen af en saadan Nødvendighed, at den tværtimod udtaler, at der med Hensyn til de fleste Kirkegaarde her i Landet ikke er tilstrækkelig Føie til at formene, at der gjennem dem udøves nogen skadelig Virkning paa de Omboendes Sundhed; og forsaavidt det i samme er anført, at det, efterhaanden som Byerne tiltager i Befolkning, og Prisen paa Jorden stiger, vil blive vanskeligere at opfylde de hygiejniske Fordringer, som maae stilles med Hensyn til Anlæg af Kirkegaarde, udelukke disse Ytringer ikke Muligheden af, at det ved Forholdsregler, der nu, som Justitsministeriet bekjendt, iagttages ved Valg af Begravelsespladser, navnlig herved Staden og ved Kjøbstæderne, vil lykkes at fjerne de Farer, som slet valgte Begravelsespladser kunne medføre for de Levendes Sundhed. Ogsaa i Udlandet, hvor det hygiejniske Spørgsmaal havde vakt saa megen Opmærksomhed, synes en Reaction i denne Henseende at være indtraadt, og under de Forhandlinger, som det i den seneste Tid har været Gjenstand for mellem de Sagkyndige, have Meningerne, saavidt dette Ministerium bekjendt, idetmindste været meget delte angaaende Virkningerne af den nuværende Begravelsesmaade, endog ved meget store Stæder, naar de fornødne Sikkerhedsforanstaltninger tages for at fjerne Ulemperne af samme. Endelig maa Ministeriet hertil føie den Bemærkning, at saalænge Man i Henhold til det af Sundhedscollegiet anbefalede Andragende indskrænker sig til at tillade Ligbrænding, naar denne ønskes, kan det efter den Stemning, der tør paaregnes hos Befolkningen idethele, med Sikkerhed forudsees, at denne Tilladelse idetmindste i lang Tid, vil blive saa sjældent benyttet, at Virkningen deraf i hygiejniske

Henseende vil blive saagodtsom ingen. En Imødekommen af Foreningens Andragende maatte altsaa være begrundet Ønsket om efterhaanden at skaffe Ligbrændingen Indgang, indtil den som almindelig Skik kunde afløse den nuværende Begravelsesmaade. Et saadant Ønske kan dette Ministerium imidlertid ikke dele, men maa tvertimod bestemt fraraade, at der uden bydende Nødvendighed fra Regjeringens Side vises Imødekommen for Bestræbelser i denne Retning. At begrave de Døde er en i vort Folk fra umindelig Tid nedarvet Skik sanctioneret af Christendommen, ved hvis Indførelse den har afløst Ligbrændingen, overalt hvor denne tidligere havde været i Brug, helliget ved de religiøse Forestillinger, der knytte sig til den, og ved de rituelle Handlinger, der ledsage den, og dybt rodfæstet i Folkets baade religiøse og humane Bevidsthed. Den forholdsvis ringe Tilgang, Foreningen har vundet, bekræfter, hvor liden Tilslutning Tanken om Ligbrænding har fundet hos Befolkningen, og en Imødekommen af dens Bestræbelser fra Regjeringens Side vilde utvivlsomt vække Forargelse hos Mange og hos Folket i dets overveiende Flertal saare dybe og agtværdige Følelser, medens den paa den anden Side væsentlig kun vil blive tagen til Indtægt af Retninger, der ikke fortjene Imødekommen. Til disse Betragtninger, hvilke Ministeriet, ikke mindst i disse Tider, maa tillægge en afgjørende Betydning, skal det endnu ikke undlade at tilføie den Bemærkning, at trods de Bestræbelser, der ogsaa udenfor Danmark ere gjorte for at fremme Ligbrænding, og hvorfra Oprettelsen af den hos os bestaaende Forening er udgaaet, sees dog, idet mindste endnu, den herskende Stemning i Europa at være imod Indførelsen af Ligbrænding. Under disse Omstændigheder synes det, at der ikke blot ikke kan være nogen Opfordring for os til at udmærke os paa dette Omraade, men at det endogsaa, hvad vistnok ikke er uden Betydning, vilde stille os i et mindre heldigt Lys og bidrage til en mindre gunstig Dom om vort Folk og vore Forhold, hvis vi i en Sag af denne Beskaffenhed vilde gaa forud for de større Culturfolk i Europa. Under alle Omstændigheder seer Ministeriet i Henhold til de foranstaaende Betragtninger og i Overensstemmelse med saagodtsom alle Biskoppernes Udtalelser ikke, at der er nogen Grund for Kirken til at række Haanden til Indførelse af Ligbrænding, og det vil derfor, hvorledes Sagen ogsaa iøvrigt maatte betragtes, for sit Vedkommende ikke kunne yde sin Medvirkning dertil ved at autorisere en Forandring af den anordnede Jordpaakastelsesformular til Brug ved Ligbrændinger, eller overhovedet tillade Folkekirkens Præster at fungere ved disse. Om en saadan Medvirkning fra Kirkens Side vilde der først da kunne blive Spørgsmaal, naar en almindelig Stemning i Tiden maatte have medført Ligbrændings Indførelse i de større europæiske Folkeslag, og tillige det almindelige Tankesæt med Hensyn til denne Sag i vort Folk maatte have forandret sig derhen, at det uden Forargelse vilde se Ligbrænding indført, og naar selvfølgelig tillige de hygieiniske Grunde for at forlade den nuværende Begravelsesmaade maatte gjøre sig gjældende med en ganske anden overbevisende Magt, end det nu kan siges at være Tilfældet.

Efter at Foreningens første Henvendelse til Autoriteterne saaledes ikke havde ført til noget heldigt Resultat, indsendte man alle-

rede d. 22. Nov. 1882 et Andragende til Folketinget af følgende Ordlyd:

Til Folketinget.

Bilag:

- I. Foreningens Aarsberetning. Foreningens Love.
- II. Justitsministeriets Svar.
- III. Dr. Levison: Ligbrænding eller Begravelse.
- IV. Monrad: Politiske Breve 14—18.
- V. Udskrift af Foreningens Bestyrelsesprotokol.

Den 24. Marts 1881 stiftedes »Forening for Ligbrænding« med det Formaal:

- a) at udbrede Kundskab om de for Samfundet skadelige Følger af den nu brugelige Begravelsesmaade og om Ligbrændingens Fortrin særlig i hygiejnisk Henseende; at modarbejde de Betæneligheder, som kunde næres med Hensyn til Ligbrænding;
- b) at søge opnaaet de paagældende Autoriteters og om fornødent Lovgivningsmagtens Samtykke til Ligbrænding i Danmark (Bilag I, Side 3).

Foreningen vandt hurtigt Tilslutning saavel i som udenfor København og tæller nu mellem 17 og 1800 Medlemmer, af hvilke 120 ere Læger. Saavel i Dagspressen som i de medicinske Fagskrifter er dens Formaal blevet anerkendt som almenyttigt og de Indvendinger, der er fremkomne mod Ligbrændingen, have væsentlig kun fremhævet det mod en overleveret Opfattelse Stridende ved denne Reform uden at der er paapeget, at den paa nogen Maade staar i Strid med Religionens Fordringer.

Den 1ste Juni 1881 indgav Foreningens Bestyrelse til Justitsministeriet et Andragende om Tilladelse til at udføre Ligbrænding. I dette Andragende udvikledes Sagen og anmodedes Regeringen om at tage under Overvejelse om og paa hvilke Betingelser Ligbrændingen maatte kunne tillades her i Landet samt om og paa hvilken Maade det vilde være tilladt Gejstlige, navnlig Folkekirkens, at medvirke ved Ligbrænding.

Den 15de Juni 1882 modtog Bestyrelsen fra Justitsministeriet et afslaaende Svar (Bilag II), i hvilket det meddeltes Foreningen, at Justitsministeriet havde brevvexlet med Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet om Sagen, men at dette ikke vilde kunne yde sin Medvirkning til Indførelse af Ligbrænding ved at autorisere en Forandring af den anordnede Jordpaakastelsesformular til Brug ved Ligbrændinger eller overhovedet tillade Folkekirkens Gejstlige at fungere ved disse. En saadan Medvirkning stilledes først i Udsigt, naar en almindelig Strømning i Tiden maatte have medført Ligbrændingens Indførelse i de større europæiske Lande, naar det almindelige Tankesæt med Hensyn til denne Sag i vort Folk maatte have forandret sig derhen, at det uden Forargelse vilde se Ligbrænding indført, og naar tillige de hygiejniske Grunde for at forlade den nuværende Begravelsesmaade maatte gøre sig gældende med en ganske anden overbevisende Magt, end nu kunde siges at være Tilfældet. — I Betragtning af alt dette ansaa Justitsministeriet det for unyttigt for sit Vedkommende at foretage videre i denne Sag.

Som det var bemærket i Bestyrelsens Andragende til Justitsministeriet lægger denne ganske vist stor Vægt paa, at det, naar Ligbrænding skulde tillades i Danmark, ikke blev udelukket, at det tilstededes Gejstlige at medvirke ved en saadan Akt, idet

under en modsat Forudsætning Tilladelsen let kunde blive uden praktisk Betydning. Imidlertid kunde der dog formentlig være Grund til ikke at lade Sagen falde, fordi der fra denne Side maatte frembyde sig Vanskeligheder, der for Tiden ikke lod sig fjærne. Blev Ligbrænding tilladt under de Betingelser, som Politihensyn og hvad dermed er beslægtet maatte kræve, men uden almindelig Tilladelse for Gejstlige til at medvirke, vilde det vel kunne forudses, at Tilladelsen kun sjældent blev benyttet; men dels vilde det Haab ikke være afskaaret, at de kirkelige Myndigheder, der finder Betænkelse ved en almindelig Tilladelse for Gejstlige til at medvirke, kunde ville indrømme denne efter Ansøgning i enkelte forefaldende Tilfælde, dels er det vor Opfattelse, at de Forudsætninger for en almindelig Tilladelse, som Ministeriets Svar fremhæver, i en ikke meget fjærn Fremtid ville være opfyldte, for saa vidt de ikke allerede er det. Vi skulde derfor ønske, at Justitsministeriet ikke vilde betragte Sagen som bortfalden paa Grund af Kirkeministeriets Udtalelse, lige overfor hvilken vi først i Almindelighed skulle bemærke, at religiøse Betæneligheder ved Ligbrændingen ikke ere almindelig anerkendte hverken af protestantiske eller katolske Gejstlige i andre Lande (Bilag I, Side 14—35—38 samt Bilag III, Side 42) eller af den danske Folkekirkens Præster. Flere af disse have i deres Prædikener stillet sig ganske venligt til Ligbrændingspørgsmaalet og en af vore fremragende Gejstlige har udtalt det som sin Overbevisning, at Kirken ikke vilde være berettiget til at modsætte sig en Lov, der *paabød* Ligbrænding (Bilag IV, Side 21), langt mindre synes da Kirken at have nogen Anledning til at modsætte sig, at der gives dem, der særlig ønske det, Tilladelse til at lade deres Lig brænde. Fremdeles maa vi fremhæve, at det forekommer os tvivlsomt, om der overhovedet vilde være nogen Anledning til en Forandring af de rituelle Former; Kirken anvender jo nu den samme Jordpaakastelsesformular ved Lig, der jordfæstes, ved saadanne, der nedsættes i Kirkernes Krypter, eller som balsameres og endog paa saadanne, der overgives til Anatomernes Undersøgelser og Opstilling i videnskabelige Samlinger; den vilde da formentlig ogsaa kunne anvende de samme Former lige overfor en Ligbrænding, ved hvilken Liget gennemgaar ganske lignende Iltnings- og Opløsningsprocesser som i Jorden, kun med den Forskel, at disse kemiske Omsætninger her foregaa hurtigt og fareløst, medens de i Jorden bruge Aar og kunne medføre alvorlig Fare for de Efterlevende; Resultatet er i begge Tilfælde det samme: Opløsning af alle organiske Bestanddele, saa at kun de uforbrændelige, mineralske Bestanddele blive til Rest.

I Italien og Tyskland udføres de kirkelige Ceremonier derfor ogsaa ganske paa samme Maade hvad enten Liget senere er bestemt til Jordfæstelse eller Ligbrænding.

At de religiøse Indvendinger mod Ligbrændingen ikke ere af absolut Natur, turde vel ogsaa være anerkendt af Kirkeministeriet derved, at det stiller Muligheden af en Forandring i Udsigt under visse Forudsætninger. Om disse skulde vi særlig tillade os at bemærke Følgende:

Ligbrændingen har nu efterhaanden banet sig Vej til de fleste europæiske Culturlande; i Italien er der fem Ligbrændingsanstalter i Virksomhed, der findes 26 Selskaber for Ligbrænding og Lovgivningen lægger ingen Hindringer i Vejen for denne Virksomhed. I Tyskland findes en fungerende Ligbrændingsanstalt i Gotha og der er nu anvist Plads til en saadan i Berlin; i Schweiz er Ligbrænding tilladt i flere Can-

toner; i England er der nylig foretaget de to første Ligbrændinger; i Pesth er fakultativ Ligbrænding indført; i Spanien og Portugal er Spørgsmaalet om den fakultative Ligbrændings Tilladelighed sin Løsning nær; i de forenede Stater i Nordamerika, hvor fremragende Gejstlige varmt have understøttet Sagen, findes flere Ligbrændingsanstalter i Virksomhed o. s. v. — kort Sagen er i stærk Fremgang i saa godt som alle civiliserede Lande.

At Tankesættet i vort Folk ikke forarges ved Tanken om Ligbrænding fremgaar deraf, at Foreningen har fundet saa stærk Tilslutning, og at Medlemmerne tilhøre alle Samfundsklasser, ligesom der blandt dem findes mange Kvinder. Ogsaa Dagspressens Udtalelser, som maa antages at svare til den offentlige Mening, have gjen- nemgaaende været særdeles sympathetiske lige overfor Sagen.

Der synes os dog heller ikke at være Grund til at antage, at Nogen skulde forarges over, at der indrømmedes Medborgere Ret til at lade deres Lig behandle paa en saadan Maade, at de blev uskadelige for andre, naar dette kan ske paa en fuld- stændig højtidelig og sømmelig Maade; vort Andragende gik jo kun ud paa at opnaa Frihed for dem, der ønskede deres Lig skulde brændes, medens det aldrig har været Hensigten at paatvinge Andre vore Anskuelse eller træde deres Tankesæt og reli- giøse Opfattelse for nær.

Med Hensyn til Fordringen om, at de hygiejniske Grunde til at forlade Jord- begravelsen maatte gøre sig gældende med en mere overbevisende Magt, skal Besty- relsen for Forening for Ligbrænding henvise til Stadslægens Udtalelser om vore Kirke- gaarde (Bilag III, Side 18 ff.) samt til forskellige andre danske Lægers Erklæringer (Bilag III, Side 29 ff.), endvidere til de i Kolding i August 1881 samlede Lægers enstemmige Udtalelser (Bilag I, Side 24) og endelig til den medfølgende Udskrift af Foreningens Protokol (Bilag V); vi skulle samtidig tillade os at fremhæve, at man for at bedømme Farerne ved Jordfæstelse hos os særlig maa erindre vort Lands klimatiske Forhold og Jordbundsbeskaffenhed, og at man blandt alle Hygiejnikere ikke vil finde en eneste, der tør paastaa, at Kirkegaarde af en saadan Beskaffenhed som vore, der for største Delen er anlagte i en kompakt Lerjord, stemme med Hygiej- nens Krav og Hensynet til Befolkningens Sundhed.

I Betragtning af det ovenanførte tillade vi Undertegnede os at henvende os til det høje Ting med Anmodning om at ville støtte Forening for Ligbrænding i dens Bestræbelser for at gøre Ligbrænding til en i Danmark lovlig tilladt Handling.

John Forbæch,
Kasserer.

Goos,
Formand.

F. Levison.

Reisz.

S. Sommerfeldt.

Foreningens Andragende kom til Forhandling i Tinget d. 31. Jan. 1883.

Det blev af Ordføreren (*N. J. Larsen*) fremhævet, at Andra- gendet var beskedent, idet der ikke tilstræbtes nogen Tvang, hvor- for Udvalget havde kunnet indstille det til Henvi- sning.

Det var ogsaa dette Krav om Frihed i Valg af Begravelsesmaade, der var Ledetraaden i forskellige Taleres Bidrag til Debatten. *Berg* fremhævede saaledes, at han her som overfor ethvert andet Spørgsmaal, der berører det religiøse Følelsesliv maa hævde, at personlig Frihed, altsaa her Begravelsesfrihed, det er det, der maa fordres.

Goos deltog som Foreningens Formand med Vægt i Debatten, fremhævede baade den Stilling, som Præstestanden har indtaget andet Sted, samt alle de betydende hygiejniske Grunde, der talte for Sagen. Ogsaa Justitsminister *Nellemann* var forstaaende: Justitsministeriet har egentlig ikke for sit vedkommende nogen Anledning til at modsætte sig, at en Tilladelse af denne Natur gives. Og i en senere Replik kommer Justitsministeren ind paa Betragtninger, der gaar ud paa, at det er urimeligt at ville forhindre Anvendelse af Ligbrænding, thi selv om nogle vil blive overraskede over denne Begravelsesmaade, saa vil den stadige Gentagelse formentlig forandre Synet derpaa. Han fremhævede dernæst, at det er nødvendigt, at Sagen løses ad Lovgivningens Vej; den kan ikke ordnes administrativt.

Modstanden mod Sagen blev i alt væsentlig rejst af Kultusminister *Scavenius*, der fremførte de Kirkens Grunde, som vi har lært at kende ovenfor. Men dernæst erklærede han, »hvad der for mig rent personlig er en meget væsentlig Grund til ikke at interessere mig for Sagen, er, at jeg ikke har den mindste Tro paa, at den har nogen Betydning i hygiejnisk Henseende«.

Ogsaa *Monrad* fulgte den i hans ovenfor citerede Indstilling givne Retningslinie og fraraadede at give Tilladelsen.

Ved Afstemningen vedtoges med 50 Stemmer mod 4 en Henstilling angaaende Foreningens Andragende til Justits- og Kultusministeren, hvorved det saaledes blev fastslaaet, at et betydeligt Flertal indenfor Tinget ønskede Ligbrændingen her i Landet lovfølgelig ordnet.

Tilrods for denne Afstemning blev der dog intet Skridt foretaget for at efterkomme Tingets Henstilling. De 2 Ministerier vekslede Skrivelser, Kultusministeren fastholdt sit kendte Standpunkt,

Professor, Dr. med. C. Reisz.

hvorpaa ogsaa Justitsministeriet lod Sagen falde. *Levison* havde søgt privat Forhandling med Kultusminister *Scavenius*, og under denne erklærede *Scavenius*, at han privat intet havde mod Sagen, men det kunde ikke forlanges, at han for den Sags Skyld skulde lægge sig ud med Præsteskabet.

Denne overordentlig stærke Modstand fra Autoriteternes Side virkede selvsagt deprimerende paa mange, og paa Generalforsamlingen d. 4. April 1884 hævdede Oberst *Lehmann* endog, at den danske Forening var kommet for tidlig til Verden, og han foreslog at ophæve den.

I 1884 forsøgte Foreningen dog atter et Fremstød, idet der det Aar rasede en Choleraepidemi i Europa, og den nærmede sig stærkt Landets Grænse. Prof. *Reisz*, der nu havde afløst Prof. *Goos* som Formand, indsendte Ansøgning til Justitsministeriet om at give en foreløbig Tilladelse til Ligbrænding og til Borgerrepræsentation og Magistrat angaaende en Grund til Opførelse af et Krematorium. Fra begge Sider kom der Afslag. I Borgerrepræsentationen blev der dog fra flere Sider udtalt stærk Tilslutning til at støtte Foreningen.

Samme Aar afholdtes den internationale Lægekongres i København, og i dennes hygiejniske Section gav *Levison* en Fremstilling af Kirkegaardsforholdene i Landet. Materialet hertil var indsamlet gennem Skemaer, tilsendt samtlige Præster fra Kirkeministeriet. Resultatet af denne Undersøgelse var en Documentation af, at talrige Kirkegaarde var anlagt uheldigt, idet baade Jordens Beskaffenhed og Grundvandets Højde forhindre et fuldstændigt Henfald af Ligene, ligesom man en Række Steder kunde paavise en vis Forbindelse mellem Oprindelse til Sygdomme og Brøndenenes Beliggenhed i Forhold til Kirkegaardene.

Aaret 1884 bragte endnu en vigtig Begivenhed, nemlig Begyndelsen til Arbejdet for Opførelsen af et Krematorium. Den 24. Oktober afholdt Foreningen et offentligt Møde, hvor *Levison* gav et Referat af sine Kirkegaardsundersøgelser. Da der ikke fandtes nogen Lovbestemmelse her i Landet, der forbød Ligbrænding, anbefalede *Levison* yderligere at lade hele Spørgsmaalet prøve for Domstolene.

Amtmand Kammerherre *Bille* hævdede, at Ligbrænding maatte være tilladelig, og at man uden Betænkelighed kunde begynde at bygge et Krematorium. Som vi skal se, var dette Standpunkt ikke i Overensstemmelse med de danske Domstole, medens Juristerne i Sverige derimod indtog samme Standpunkt som *Bille*.

I Sverige var der i disse Aar den samme Diskussion angaaende Ligbrænding som i Danmark. Indenfor Kirken stod Mening mod Mening. Paa et Kirkemøde stillede Pastor primarius *F. A. Fehr* følgende Resolution, der blev modarbejdet fra andre Sider: Kirkemødet mener, at om end, hvad der er aldeles naturligt, de lithurgiske Handlinger og Udtryk i vort nuværende Jordfæstelsesritual nærmest slutter sig til den fra Alders Tid i den christne Kirke gængse Begravelsesmaade, forekommer der dog intet i dette Ritual, som lægger nogen Hindring i Vejen for dets Anvendelse, ogsaa i det Tilfælde, at den døde senere brændes paa den af Ansøgeren (den svenske Eldbegängelse-förening) nævnte Maade. — Hertil sluttede sig kun Biskop *Strömberg*, Doctor *Staaff*, Rector *Lemcke*.

Den svenske Medicinalbestyrelse udtaler sig 14. Novbr. 1884 for Ligbrænding. Det samme gør Overstatholderen i Stockholm. Justitskansleren mener, at Ligbrænding ikke er ulovlig, men Lovgivningen er ufuldstændig. Ved Behandling i den højeste Domstol d. 3. Juli 1888 udtaler de fleste Medlemmer, at de anser de gældende Bestemmelser af Kirkelovsnatur for ikke at lægge Hindringer i Vejen for den Fremgangsmaade, at et dødt Menneskes Legeme, efter Jordfæstelse har fundet Sted paa foreskreven Maade, paa en passende og værdig Maade bliver brændt.

Ligbrænding i Sverige blev da ordnet gennem kongelig Resolu-

tion af 14. Decbr. 88, og de følgende Reformer af Bestemmelser er gennemført paa samme Maade, saaledes at Sverige aldrig har faaet egentlige Lovbestemmelser paa dette Omraade.

Paa Basis af *Billes* Forslag optog da Bestyrelsen i Forening for Ligbrænding Arbejdet for Opførelsen af et Krematorium. Man regnede med 50,000 Kr. til Bygning og 15,000 Kr. til Ovn, men Foreningen kunde i Begyndelsen af 1885 kun disponere over 7000 Kr.; men dernæst havde Grosserer *Philip Heymann* lovet et Bidrag paa 5000 Kr., for saa vidt Krematoriet var i Drift inden 16. September 1886.

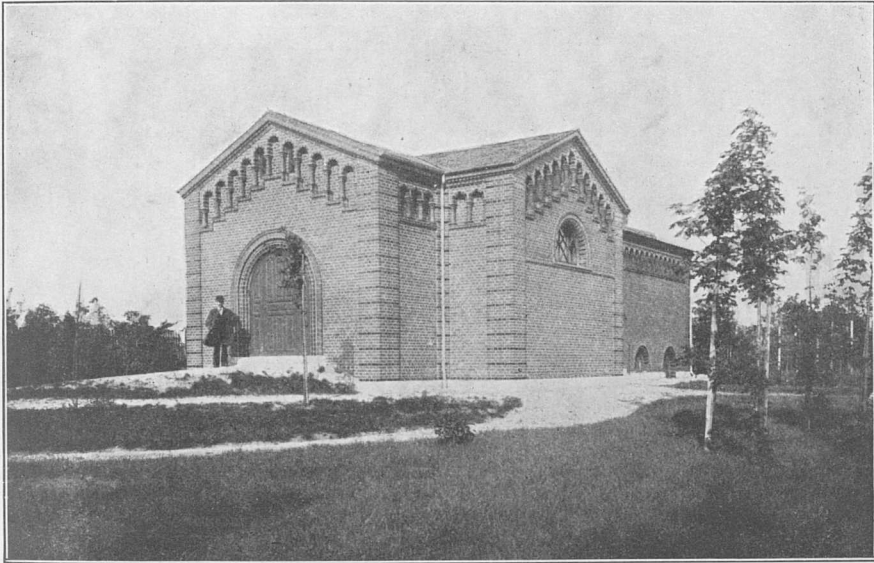
Der blev da udsendt en Opfordring til Offentligheden om at yde Bidrag til Opførelsen af Krematorium, dateret December 1884, og underskrevet af følgende: Etatsraad *I. P. Castrup*, Oberst *H. C. I. Beck*, Apotheker *Alf. Benzon*, Overlæge *Dr. R. Bergh*, Kammerherre *Bille*, Konferentsraadinde *S. Casse*, Professor *V. Dahlerup*, Dr. med. *C. Driebein*, Grosserer *John Forbæch*, Konferentsraadinde *T. E. Hauch*, Skolebestyrer *A. G. Ø. Hauch*, Gasværksbestyrer *G. Howitz*, Vexelmægler *V. C. Jessen*, Dr. med. *F. Levison*.

Mellem Underskriverne savner man Professor *Reisz's* Navn. Han havde allerede paa Bestyrelsesmødet d. 21. Nov. 84, hvor ogsaa Kammerherre *Bille* var til Stede, ytret Betænkelighed ved at følge denne sidstes Plan, og han benyttede da den følgende Generalforsamling d. 9. April 85 til at trække sig tilbage. Professor *Goos* havde allerede paa det Tidspunkt meldt sig ud.

Dr. Levison overtog nu Formandspladsen og blev derved ogsaa udadtil den centrale Person i Kampen. Han beklædte Formandsstillingen til sin Død i 1907.

Selvfølgelig maatte en Opfordring til at bygge Krematorium bringe Liv i Diskussionen om Ligbrænding, og man ser da ogsaa Pastor *Dalhoff* ved Diakonissestiftelsen angribe Foreningen for dens lovstridige Handling og fremføre de sædvanlige Argumenter angaaende Hedenskab. Angrebet, der er karakteristisk for sin Tid, indledes paa følgende Maade: og er der ikke ogsaa i disse Tider, hvor Lovløsheden utvivlsomt griber om sig, særlig Anledning til at

gøre Indsigelse og Hindring mod ethvert Skridt, der idetmindste for en almindelig Forstands Betragtning, maa synes at drive Leg med Loven og liste sig til at gøre, hvad der ikke er rigtigt, fordi der stoles paa, at det ikke er forbudt, og at ingen vil forbyde det. — Dernæst fremsættes endvidere Paastanden om Gene af Krematoriet paa Grund af Stank derfra, en Paastand, der udelukkende skyldes

Krematoriet paa Nyelandsvej.

Mangel paa Kendskab til Sagens tekniske Side, men dog stadig fremføres endnu i vore Dage, naar Bevægelsen tager nyt Land ind. Dr. *Levison* maatte i en Række Artikler tilbagevise *Dalhoff's* Angreb som ubeføjede.

Indsamlingen til Krematoriet skred imidlertid godt frem (et af de første Bidrag var paa 1000 Kr. fra Grev *Holch*, Hardenberg). Ved Generalforsamlingen d. 9. April 85 havde den naaet 6039 Kr. Bestyrelsen søgte nu at erhverve en Grund, men det var meget vanskeligt, fordi Grundejerne trak sig tilbage fra Handelen, naar de

hørte, hvem Køberne var. Man forsøgte paa Lille Strandvej, ved Lampevej, Nyelandsvej og i Ordrup, men erhvervede endelig Hjørnegrunden mellem Nyelandsvej og Nordre Fasanvej for 23,000 Kr.

Indtil Ligbrænding kunde ordnes i Danmark, søgte Foreningen at hjælpe Medlemmerne med Transport til Udlandet. Omkostningerne blev dog saa betydelige som 700 Kr. ved Transport til Gotha.

Planerne til det første danske Krematorium blev udarbejdede af Professor *Dahlerup*, og Arbejdet lededes af Arkitekt *A. Sørensen*. Byggesummen var 10,000 Kr. Ovnens var konstrueret af Ingeniør *Venini* fra Milano; han var selv til Stede for at tilse Installationen. Omkostningerne var 9700 Kr. Ved Afslutning af Arbejdet var Omkostningerne ca. 42,000 Kr. I Begyndelsen af September 1886 var alt færdigt, og det gjaldt nu om at faa udført en Ligbrænding inden den af Grosserer *Heymann* fastsatte Frist.

Da det var umuligt at faa et dansk Lig, erhvervede Foreningen gennem Universitetet i Lund Liget af en Tugthusfange paa den Betingelse, at Universitetet modtog Asken til sine Samlinger.

Opførelsen af Krematoriet havde imidlertid ogsaa vakt Myn-dighedernes Opmærksomhed; det havde blandt andet været nødvendigt at faa visse Dispensationer fra Byggevedtægterne, og Foreningen havde faaet Meddelelse om, at Politiet agtede at forhindre Benyttelsen af Krematoriet. Indførelse af Liget til Landet blev foretaget af Bestyrelsesmedlem Grosserer *Forbæch*, der var Indehaver af et Speditørfirma. Transporten af Liget fra Damper til Krematorium skulde foregaa saa upaaagtet som muligt, og det var nær gaaet galt, idet Kusken ikke kunde finde Vej; men det lykkedes dog at faa Liget bragt ud, uden at Politiet fik Meddelelse derom, og den 13. Septbr. 1886 fandt den første Ligbrænding Sted i Danmark, og den forløb i enhver Henseende tilfredsstillende. Der blev optaget en detailleret Protokol over Brændingens Forløb; den underskrevs af Foreningens Sekretær *Jensen*, Arkitekt *A. Sørensen*, Grosserer *Johs. Friis* og Translatør *Salicath*. Brændingen

varede fra 7,52 til 9,40 altsaa ikke væsentlig længere end i vore Dage. Den lovede Sum paa 5000 Kr. blev udbetalt Foreningen.

Justitsministeriet fornyede derefter Forbudet mod at bruge Krematoriet, uden forøvrigt at gøre Ansvar gældende overfor Foreningens Bestyrelse. Dette Forbud blev da af Foreningen indanket for Domstolene, og Foreningen maatte afslaa en fra Sverige frem-

Krematoriet paa Nylandsvej. Salen.

sat Anmodning om at brænde Liget af en højtstaaende Embedsmand.

Først 9. Januar 1888 faldt Hof- og Stadsrettens Dom, der bekræftede Justitsministeriets Forbud. Denne Dom appelleredes til Højesteret, hvis Dom først faldt 16. Januar 1891.

I de mellemliggende Aar var Foreningens Arbejde lammet, da man maatte afvente en endelig Afgørelse. Autoriteterne havde dog Lejlighed til at mærke Interessen for Ligbrænding. I 1889 blev der saaledes nedgravet en Urne med Asken af Rentier *B. M. K. Mar-*

cher paa Graabrødre Kirkegaard i Roskilde efter Brænding i Gotha. Nedgravningen kunde først ske efter Korrespondance mellem Justitsministeriet, Kultusministeriet og Sjællands Biskop.

I 1890 døde Oberstinde *Tscherning*, og hendes Lig blev brændt i Krematoriet i Gøteborg. Forud herfor blev der foretaget Jordpaakastelse i Hjemmet med Anvendelse af det sædvanlige Ritual af Katechet ved Sct. Jacobs Kirke *Torm* efter Tilladelse af Sognepræst *Krag*. Denne Tildragelse blev anvendt under Proceduren ved Højesteret.

I 1888 blev der afholdt et hygiejnisk Møde i København. Efter Anmodning fra Mødet fik Foreningen mærkeligt nok Tilladelse til at demonstrere en Ligbrænding for Mødets Deltagere.

Det er en Selvfølge, at Foreningens økonomiske Forhold i den lange Ventetid har været meget vanskelige. Bestyrelsesprotokollen viser, hvor vanskeligt det har været at ordne Prioriteringsforhold m. m. Nogen samlet Oversigt over disse Forhold kan dog ikke nu skaffes.

Ved Højesteret blev Foreningen repræsenteret af Højesterets-sagfører *F. Salomon*, hvis overordentlig vægtige og indgaaende Indlæg senere blev offentliggjort som Oplysningsskrift.

Under Proceduren blev der fremdraget de ved Foreningens første Henvendelse til Ministeriet fremskaffede Erklæringer fra danske Gejstlige. Men dernæst en Del nye. Saaledes havde det theologiske Fakultet afgivet en lang Redegørelse i Overensstemmelse med Kultusministeriets Opfattelse. Men dernæst blev der fremlagt en Erklæring fra daværende Provst senere Biskop *Skat-Rørdam* til Biskop *Fog*, der nu var i København.

Skat-Rørdam mener, at Ligbrænding er lige uforenelig med den kirkelige Tradition og med Consequensen af den kristelige Lære. Paa den anden Side fremhæver han, at der utvivlsomt er adskillige kristne, der har sluttet sig til Tanken om Ligbrænding, »dels af et vist æsthetisk Hensyn, fordi Tanken om Legemets langsommere Henraadnen i Jorden er dem en Gru, dels af hygiejniske Hensyn.« *Skat-Rørdam* har derfor ingen Betænkelighed

ved at tillade Ligbrænding for saadanne, som før deres Død har ønsket det. Og da Kirken i overordentlige Tilfælde ikke har modsat sig, at Liget bliver brændt, ligesom man paa den anden Side heller ikke tør sige, at Ønsket om Ligbrænding altid er fremgaaet af antikirkelige Bevæggrunde, saa kunde det maaske endog tillades en Præst, som dertil maatte findes villig, at holde Ligtale over et saadant Lig, dog ikke i selve Krematoriet og heller ikke med Anvendelse af den i Ritualet foreskrevne Begravelses-Formular. Og fremdeles maatte man kræve, at det paa en eller anden Maade blev klart udvortes betegnet, at en saadan Ildfærd ikke kan anses som en christelig sømmelig Jordefærd, hvilket formentlig kunde ske derved, at intet Krematorium eller Columbarium maatte opføres hverken i umiddelbar Nærhed af en Kirke ikke heller paa en Kirkegaard.

Skat-Rørdams Erklæring er yderst oplysende som Illustration til Kirkens usikre Stilling. Paa den ene Side er Ligbrænding uforenelig med den kirkelige Tradition, paa den anden Side kan det tillades en Præst at medvirke ved en »ikke christelig sømmelig Jordefærd«. Ogsaa paa Basis af den seneste Udvikling, hvor Urnegravene findes paa Kirkegaardene, og hvor Krematorier sammenbygges med almindelige Kapeller, er en saa fremragende Prælats skarpe Udtalelser en interessant Illustration til Forskydningen af hele Kirkens Syn paa denne Sag.

Højesteretssagfører *Salomon* gav ved Højesteret en fuldstændig Skildring af hele Ligbrændingens historiske Udvikling, dens Teknik, dens hygiejniske Betydning. Der blev fremdraget saa mange Detailler, at det endog gennem Erklæringer fra Lector, senere Professor i Fysiologi *C. Bohr* og Professor i Chemi *S. M. Jørgensen* blev godtgjort, at Endeprodukterne efter en Gravlægning og en Ligbrænding er identiske, selv om Mellemprodukterne er af forskellig Natur.

Dommen ved Højesteret gik dog Foreningen imod, idet Hof- og Stadsrettens Dom blev stadfæstet, men med noget andre Præmisses. Ved den første Dom fandt man vel ikke i Lovgivningen

»noget udtrykkeligt Forbud mod anden Ligbegængelsesmaade end Begravelse«; og denne Regel er »saaledes overholdt, at der ikke kan være Tvivl om dens Gyldighed, ligesom den danner Forudsætningen for Kirkeritualets Bestemmelser«.

Højesteret siger derimod mere bestemt, at Kirkeritualet af 25. Juli 1685 i Kapitel IX giver »en almengyldig offentlig Ordning af Begravelsesvæsenet, fra hvilken ingen væsentlig Afvigelse kan ske uden særlig Hjemmel«; og »Ligbrænding maa anses som en saadan væsentlig Afvigelse« og er derfor utilladelig, indtil en ny Ordning er tilvejebragt.

Efter denne Domsafgørelse var det da nødvendigt at søge at faa gennemført Lovbestemmelser angaaende Ligbrænding. Som tidligere omtalt, havde Tinget straks fra første Færd udtalt sin Tilslutning til Ligbrændingssagen, ligesom Justitsministeriet havde været villig til at arbejde for en Ordning, men kun havde holdt sig tilbage af Hensyn til Kultusministeriet. Foreningen henvendte sig nu atter til Justitsministeriet for at anmode dette om at lade udarbejde Lovforslag i Forbindelse med Kirkeministeriet. Ministeriet kunde dog intet udrette.

Efter Aftale med forskellige Rigsdagsmænd og i Overensstemmelse med Justitsministeriet blev der da til Folketinget indbragt et privat Lovforslag angaaende Ligbrænding gennem Folketingsmand *N. J. Larsen* m. fl. Efter en udførlig Debat i begge Ting vedtoges Loven af 1. April 1892.

Indholdet er følgende:

§ 1.

Ligbrænding er paa nedennævnte Betingelser tilladt i dertil indrettede af Justitsministeriet godkendte Anstalter (Krematorier).

§ 2.

Enhver Mand eller Kvinde, der har opnaaet 18 Aars Alderen og er ved sin Fornufts fulde Brug, kan ved en i Testamentsform affattet, paa ustemplet Papir skreven Tilkendegivelse bestemme, at hans eller hendes Lig skal brændes i Stedet for at jordfæstes. Iværksættelsen af en saadan Bestemmelse er dog, for saa vidt Omkostningerne ved Ligbrænding maatte overstige, hvad der vilde medgaa til en tarvelig

og sømmelig Begravelse, betinget af, at den kan ske uden Skade for nogen, som har Krav paa den afdødes Bo.

§ 3.

Forinden Ligbrænding iværksættes, skal Dødsattest være udstedt af Embedslægen (i København vedkommende Kommunalæge) paa det Sted, hvor Døden er indtraadt, og desuden skal der foreligge Erklæring fra samme Læge, saa vel som fra den Læge, der maatte have tilset den afdøde, om, at der ikke efter deres Skøn er nogen Grund til Mistanke om, at Døden er foraarsaget ved en Forbrydelse. Dødsattesten forevises derefter samme Steds Politi, der, saafremt ingen yderligere Undersøgelse angaaende Dødsfaldet skal finde Sted, og naar det for Politiet er oplyst, at Anmeldelse om Dødsfaldet til Skifteretten og til Ministerialbogen paa det Sted, hvor den afdøde boede, er sket, meddeler skriftlig Attest om, at der fra dets Side ikke er noget til Hinder for Ligbrændingen.

§ 4.

Naar Ligbrænding har fundet Sted, skal Asken enten begraves paa Kirkegaarden eller hensættes i særlig dertil indrettede, af Justitsministeren godkendte Rum (Kapel-ler, Columbarier).

§ 5.

Det kan ikke paalægges nogen af Folkekirkens gejstlige at forrette Jordpaakastelse eller foretage anden kirkelig Handling, hvor Ligbrænding finder Sted.

§ 6.

Nærmere Forskrifter om Udførelsen af Ligbrænding gives af Justitsministeren i et Regulativ, der tillige kan fastsætte Straf af Bøder for Overtrædelse af samme.

Som det fremgaar af Loven, var Tilladelse til Ligbrænding betinget af 2 Forhold: en i testamentarisk Form affattet Bestemmelse angaaende Ligbrænding og Dødsattest affattet af Embedslæge. Derimod havde man undgaaet den Bestemmelse om Obduktion, der i andre Lande lagde saa mange Hindringer i Vejen for Ligbrænding.

Først i Oktober 1892 blev der fra Justitsministeriet udsendt et Regulativ angaaende de praktiske Forhold, der skulde iagttages ved Ligbrænding; men dermed var Vanskelighederne endnu ikke overvundet, idet Kultusministeriet forstsatte sin Modstand mod Ligbrændingen.

Som Kultusminister finder vi nu *Goos*, der i 1891 var indtraadt i Ministeriet Estrup. Som det vil erindres, var *Goos* Medstifter af Forening for Ligbrænding, han var dens første Formand

og var Forfatter til de første Henvendelser til Myndighederne og Leder af det første Oplysningsarbejde, ligesom han med Iver havde deltaget i Debatten i Folketinget til Gunst for Sagen, da den første Gang kom til Behandling i Tinget 1883. Saa meget mere overraskende er det nu at finde ham som en fanatisk Modstander, der paa forskellig Maade lagde Hindringer i Vejen for Administrationen af Ligbrændingen.

Da Kultusministeriet skal tage Bestemmelse om Præsternes Stilling overfor Ligbrænding, efter at den nu er blevet lovfæstet, sker det i et Cirkulære af 5. December 1892, hvori det hedder, at Præsterne i hvert enkelt Tilfælde skal søge om Tilladelse til at fungere ved Bisættelsen. Denne Bestemmelse, der ganske givet var i Strid med Loven, der overlader Bestemmelsen til Præsterne selv, maatte i Praksis nærmest fungere som et Forbud. Allerede 21. Februar 1893 er Ministeriet kommet paa bedre Tanker og meddeler Præsterne, at de i alle Tilfælde kunde forvente at faa Tilladelse til at fungere. Men Aaret efter er Ministeriet endelig naaet saa vidt, at der udstedes en Bekendtgørelse, der er i Overensstemmelse med Loven, det vil sige overlader det til Præsterne selv at tage Bestemmelse, idet det hedder i Bekendtgørelse af 5. Februar 1894, der er underskrevet af *Goos*:

Paa Ministeriets, efter gentagne Forhandlinger med det kirkelige Raad, derom nedlagte allerunderdanigste Forestilling har det den 31. f.M. behaget hans Majestæt allernaadigst at bifalde, at det tillades Præster i Folkekirken, som maatte være villige dertil, at yde deres Medvirken ved Ligfærd, hvor Ligbrænding finder Sted, i Overensstemmelse med nedenanførte Regler:

Det forbydes Præsterne at fungere i Krematorier og Columbarier saavel som ved Askens Nedsættelse paa Kirkegaarden eller Hensættelse i dertil indrettede Rum.

Al kirkelig Handling, som ønskes udført ved saadan Ligfærd, Sang, Tale og Jordpaakastelse, bør, hvis den ikke finder Sted i Hjemmet, ske i en Kirke eller et Folkekirken tilhørende Kapel og bør foretages, inden Liget føres til Krematoriet.

Naar Præsten har sluttet med Jordpaakastelse, skal han forlade Stedet og maa ikke have videre at gøre med Ligets Bortbringelse eller senere Behandling. Skulde Præsten af Grunde, der vedkommer ham selv som Privatmand, undtagelsesvis ønske at deltage i Ligfølget, maa han forinden aflægge sin Embedsdragt.

Ved Askens Nedsættelse paa Kirkegaarden, maa intet af det, som hører til Folkekirkens Begravelseskikke, deriblandt Klokkeringning, finde Sted.

Ministeriet gjorde saaledes alt for at stemple Ligbrænding som et noget, man ikke kunde have med at gøre. Resultatet blev, at de fleste, der ønskede Ligbrænding, udtrykkelig frabad sig gejstlig Medvirken ved deres Ligfærd. Men ofte var der store Vanskeligheder, naar Sognepræsten nægtede at fungere, og derfor modtog Foreningen med Tak et Tilbud fra Frimenighedspræst *Carstensen*, om at han vilde udføre Præstegerning ved saadanne Lejligheder, hvor denne af Hensyn til Ligbrænding var nægtet af Folkekirkens Præster.

Det faldt hverken Pastor *Carstensen* eller Foreningens Bestyrelse ind, at der kunde være Tale om at hævde en Eneret for Folkekirkens Præster til at udføre saadanne Handlinger samtidig med, at de havde Ret til at nægte deres Medvirken, og uagtet de i Henhold til denne Ret havde vægret sig ved at foretage Jordpaakastelsen.

Kultusministeriet benyttede dog straks Lejligheden til en fortsat Forfølgelse af Foreningen. Efter at Pastor *Carstensen* i det af ham selv opførte Kapel og efter Opfordring af vedkommendes Slægtninge havde foretaget Jordpaakastelse og holdt Ligtale over en Mand, hvis Lig skulde brændes, og hvis Sognepræst i den Anledning havde nægtet sin Bistand, blev der efter Anmodning af Kultusministeriet af Justitsministeriet anlagt Sag mod ham for Overtrædelse af Straffelovens § 107, der omhandler Tilegnelse af en vedkommende ikke tilkommende Myndighed.

Underretten frifandt Pastor *Carstensen*. Denne var Præst i den evangelisk-lutherske Menighed efter Ordination i den methodistiske Kirke, han optraadte ikke i Ornat under Højtideligheden, og han anvendte ikke den officielle Kirkes Ritual, der ikke anerkendes af hans Retning.

Dommen var ikke efter Kultusministeriets Ønske, hvorfor den appelleredes til Overretten. Aktionsordren var ledsaget af en længere Redegørelse af *Goos* selv, og nu blev Pastor *Carstensen* idømt en Bøde paa 100 Kr.

Men ogsaa paa andre Omraader mødte Foreningen Modstand

fra Kultusministeriets Side, medens Justitsministeriet stadig var hjælpsomt og forstaaende. Det drejede sig om Urneanbringelsen.

Foreningen indsendte Anmodning til Justitsministeriet om at faa Krematoriet autoriseret som Columbarium, hvilket ogsaa straks bevilgedes. Men dernæst anmodede man om at maatte anvende et ledigt Kapel ved Sct. Petri Kirke til Columbarium efter Aftale med Kirkens Bestyrelse. Denne Sag gik til Kultusministeriets Erklæring, og Resultatet blev et Afslag.

Ligesaa daarligt gik det med Bestemmelser angaaende et Urnegravstedes Størrelse. Da Foreningen ikke kunde faa en Ordning med Bestyrelseskommissionen for Københavns Begravelsesvæsen, blev Sagen indanket for Ministeriet, der ogsaa i denne Sag viste sin Forstaaelse ved at bestemme, at der skulde anvendes et almindeligt Gravsted selv til en Urnebegravelse. Man søgte derigennem at ramme Sagen, men skadede i endnu højere Grad Byen.

Ogsaa Præsten ved den jødiske Menighed i København stillede sig afvisende overfor Foreningens Henvendelser; men Menighedens Repræsentantskab stillede dog til sidst Menighedens Ligkapel til Raadighed til Bisættelse uden gejstlig Medvirken.

Ved Afslutning af alle disse Forhandlinger havde Foreningen naaet et foreløbigt Resultat, der tillod Gennemførelsen af Ligbrændingerne paa en værdig Maade. *Levison* udtaler sig i Foreningens Aarsberetning fortrøstningsfuldt om den kommende Tid, baade hvad Præsternes Medvirken angaar, og hvad der angaar Urnebegravelserne. De følgende Aar skulde give ham fuldstændig Ret i hans Optimisme. Det skal da her nævnes, at den 30. Jan. 1905 blev den første Præst bisat fra Krematoriet, nemlig Pastor emeritus *E. H. F. C. S. Wegener*, og Talen for ham blev holdt af Folketingsmand Pastor *Bjerre* i Ornat.

Men Kampen om Ligbrændingssagen skulde vare ved, og ikke mindst i disse Aar var den voldsom og førtes i Dagspressen, i Tidsskrifter og ved Udgivelsen af *Piecer* (saaledes af *Rochard*, *Berndorf*, *Stein*).

Biskop *Steins* *Piece* udkom 1893, efter at Indholdet havde

været brugt til et Foredrag i Odense. Biskoppen var en energisk Modstander af Ligbrænding, og han vilde nægte sin Deltagelse ved Baalfærd. Han fremhæver som sin Overbevisning, at det indenfor den evangeliske Kirke væsentlig vil bero paa Præstestandens Holdning, om et Stykke Hedenskab skal slippe ind i Kristendommen, eller om ogsaa i denne Sag Kirkefaderen Othanasius' Ord skal blive opfyldt: Det er en lille Sky, som vil drive over.

Biskop *Stein* havde allerede i 1885 i »Fra Bethesda« haft Lejlighed til stærkt at tage Afstand fra Ligbrænding. Dette skal fremdrages, fordi det gav Anledning til et Svar fra Pastor *Lunddahl* i Kolding i Højskolebladet for 1885. *Lunddahl* var ingen personlig Ynder af Ligbrænding; men han viser, hvor urimeligt det er ud fra en kristelig Tankegang at modsætte sig Fremskridt, der intet har med det centrale i Kristendommen at gøre. I Anledning af Paastanden om at Ligbrændingssagen føres frem af Mennesker, der staar fremmede overfor Kristendommen, viser han, hvorledes Fremskridt, der anvendes af Kristne, er gjort af andre: »det var de første Fritænkere i Verden, Kains Børn, som opfandt Brugen af Metaller og fik Strængene til at klinge.« Han omtaler, hvor urimeligt det var, at Londons Præster prædikede mod Vaccination. Men særlig viser Pastor *Lunddahl*, hvorledes den almindelige Begravelsesform gør Gravfreden illusorisk, hvorledes der sker en uafsladelig Krænkelse deraf. Ligbrændingen kan her have stor Betydning, et Forhold, der netop i vore Dage, hvor Pladsforholdene paa Kirkegaardene er vanskelige, er et af Hovedargumenterne for Udbredelsen af Anvendelsen af Ligbrænding. Det er om denne Gravfred, at Dr. *Reclam* i 1879 skriver: Derefter kom de endnu tankeløse Ord-Mennesker i Bevægelse, der betragtede det (Ligbrænding) som et Brud paa »Pieteten«, at man ikke vilde unde de døde »Ro i Graven«. Ro i Graven! Som om vore nuværende Graves lejede Boliger sikrede de Hensovedes Legemer Gravens Ro! Som om ikke vore Kirkegaarde kun undte ethvert Lig Ophold i Graven for en bestemt Aarrække, de Velhavende for en længere, de Fattige kun for en kort Frist. Naar denne Frist er forbi, bliver

Graven som bekendt aabnet igen, Resterne samles sammen eller hugges i Stykker af Graverens Spade, og en ny Beboer tager paany Graven og Gravens Ro i Besiddelse. — Denne Skildring gælder den Dag i Dag for de danske Kirkegaarde og har gentagne Gange været den direkte Anledning til Oprettelse af Lokalafdelinger af Dansk Ligbrændingsforening.

Nogle theologiske Betragtninger af Pastor *A. Schack* (der slutter: »Naar man ser sin Ven i tvetydigt Forhold til »Ildgjerningsmænd«, bliver man naturligvis betænkelig og ønsker at kalde ham tilbage«) giver Pastor *Lunddahl* Lejlighed til yderligere at uddybe det uhyggelige ved den almindelige Begravelsesform. Han siger endvidere, at han ved, at der er mange indenfor den kristne Menighed, ikke mindst blandt Kvinderne, som er venligt stemt overfor Ligbrænding. Dette synes nok at spaa den en Fremtid.

Denne Fremtid, som Pastor *Lunddahl* i 1885 formener vil komme for Ligbrændingsbevægelsen, blev grundlagt i disse første Kampaar. De følgende Aar befæstede den Position, som var vundet, og ganske langsomt banedes der Vej for en Omordning af hele Spørgsmaalet.

Det er netop denne Omordning, der er den bærende Tanke i en fremragende Artikel af Professor *Starcke* (Politiken d. $\frac{9}{8}$ 1897). Han skriver der blandt andet: Spørgsmaalet bliver da, om Ligbrændingen i rent menneskelig Forstand kan faa den samme Tilknytning til naturlige Følelser, som Jordfæstelsen gennem Tidernes Løb har forstaaet at skaffe sig. Svaret herpaa synes ikke at kunne være tvivlsomt. For den digteriske Fantasi er der lige saa stærke om ikke stærkere Tilknytningspunkter i Legemets Overgivelse til Flammerne som i dets Nedsænkning i Jordens Skød. Og for vore kærlige Følelser er der ogsaa noget mere tiltalende i, at Legemet forvandles til Aske, end at det overgives til Forraadnelsen. Det er kun Arten af Billeder, der bliver forskellig, ikke Værdien. For den store Mængde kræver en saadan Skiften Symboler altid Tid; derfor skal man ikke forsøge at tvinge Sagen igennem, men rolig afvente den Indflydelse, som de øvrige moralske Værdier vil

øve. Og vi nærer ingen Tvivl om, at denne Indflydelse staar paa Ligbrændingens Side.

Allerede i 1895 kunde Krematoriebygningen udvides med en haardt tiltrængt Festsal, der opførtes af Arkitekt *Fr. Levy*, takket være en anonym Gave paa 10,000 Kr., og senere blev Salen yderligere dekoreret. I 1898 kunde der opføres en Bolig for Opsynsmand, saaledes at der altid kunde være Adgang til Bygningen, der — som nævnt — ogsaa anvendtes til Columbarium. Gentagne Gange maatte Medlemmerne dog træde til og yde større Tilskud eller Laan for at faa de økonomiske Forpligtelser klarede.

Overordentlig Opsigt vakte i disse Aar Bisættelsen og Ligbrænding af 2 af Landets store Sønner, hvad der atter gavnede Ligbrændingssagen som Helhed.

1901 døde Digteren *Sophus Schandorph*. Bisættelsen, ved hvilken *Georg Brandes* talte, havde samlet saa mange, at *Georg Brandes* maatte tale fra Krematoriets Trappe. I 1902 døde Minister *Hørup*. Under overordentlig Deltagelse blev der afholdt Sørgehøjtidelighed i Lørups Ridehus, hvorefter Kisten førtes til Krematoriet gennem de menneskefyldte Gader, hvor Arbejder- og Ungdomsforeninger dannede Spalier.

Schandorphs Bisættelse fik til Følge, at der vakttes en betydelig Interesse for Ligbrænding indenfor nye Kredse. Medens det hidtil væsentligst havde været Akademikere og Handelsfolk, der havde sluttet sig dertil, blev der nu rejst en Bevægelse mellem Haandværkere og Arbejdere, der havde til Resultat, at »Folkelig Ligbrændingsforening« stiftedes. Denne Forening skulde faa en meget stor Betydning, først og fremmest ved at indføre et mere intensivt Oplysnings- og Agitationsarbejde for Ligbrændingssagen paa Basis af Kendskabet til Organisationsarbejde, medens den »gamle« Forening kun havde arbejdet gennem Oplysning ved Skrift og Foredrag.

Der kom straks et Samarbejde i Gang mellem de 2 Foreninger. Folkelig Ligbrændingsforening fik Ret til at faa udført Ligbrændinger paa Krematoriet for billigst mulig Takst — den Gang 100

Kr., heri indbefattet Urne og Plads for denne i Urnehallen i 20 Aar. Og vi finder Dr. *Levison* som Foredragsholder ved et af de første af de talrige Møder, som den nye Forening lod afholde.

I 1904 fik Foreningen Meddelelse om en testamentarisk Gave paa 10,000 Kr. efter afdøde Civilingeniør *Adolph Keifler*. Beløbet udbetaltes Foreningen 14. Januar 1905 som det eneste Beløb, der hidtil er tilfaldet Foreningen paa denne Maade.

Efterhaanden som Udviklingen skred frem, følte den i 1892 givne Lov som altfor hindrende i en Fremhjælpning af Ligbrændingssagen, hvorfor Foreningen i 1902 indsendte Andragender til Regeringen og begge Ting om Forandringer. Disse skulde først og fremmest angaa Kravet om den i testamentarisk Form affattede Begæring, hvorved der udelukkedes Muligheden af Brænding af Lig af Personer under 18 Aar. Man havde i de forløbne Aar gentagne Gange forgæves henvendt sig til Justitsministeriet angaaende Dispensation fra dette Punkt i Tilfælde, hvor begge Forældre havde ønsket Ligbrænding foretaget. Ogsaa Forandringer angaaende Bestemmelserne for Urnens Anbringelse ønskedes gennemført. Foreningens Anstrengelser var ogsaa denne Gang forgæves.

I 1904 indbragte Folketingsmand Overretssagfører *Alfred Christensen* et privat Lovforslag, hvis Bestemmelser i det hele dækkede Foreningens tidligere fremsatte Ønsker. Det skulde imidlertid ikke gaa dette Forsøg bedre end tidligere, idet Justitsminister *Alberti* ganske forhindrede en Gennemførelse. I en politisk Oversigt i »det ny Aarhundrede«, 2. Aarg., Bd. 1, S. 484 omtales *Albertis* Indlæg paa følgende Maade: Hr. *Alberti* vendte sig bestemt mod *Alfr. Christensens* Forslag, og han fik under Diskussionen rig Lejlighed til paany at vise, hvor gennemreaktionær hans Tankegang er; han anvendte i stort Omfang den Klown-Jargon, som synes ham den naturligste, og som han stadig finder det passende at lade Rigsdagsmændene høre fra Ministerbordet Kritiken er yderst ramrende. *Alberti* forsøgte paa enhver Maade at latterliggøre *Alfred Christensen*. Derimod fandt Forslaget en varm Tilhænger i Folke-

tingsmand *Zahle*, der argumenterede for at udvide Mulighederne for Nedsættelse af Urner paa egen Jord.

Først i 1910 under Ministeriet *Zahle* lykkedes det at faa Loven revideret, efter at de to Foreninger i Fællesskab havde henvendt sig til Regering og Rigsdag med en Skrivelse af 28. Jan. 1909, hvori de mest paakrævede Forandringer præciseredes.

Det var dog smaa Forandringer, der blev opnaaet, takket være Modstanden i Landstinget. I Ændringerne af Loven af 1. April 1892, vedtaget som Lov d. 5. Marts 1910 hedder det:

§ 2, 1ste Punktum, i ovennævnte Lov affattes saaledes:

Enhver Mand eller Kvinde, der er personlig myndig og er ved sin Fornufts fulde Brug, kan ved en paa ustemplet Papir skreven Tilkendegivelse, oprettet enten for Notarius publicus efter de for Testamenter gældende Regler eller for tvende Vidner, der underskriver til Vitterlighed og samtidig ved Paategning paa Dokumentet udtrykkelig erklære, at Oprekkeren er ved sin Fornufts fulde Brug, bestemme at hans eller hendes Lig skal brændes i Stedet for at jordfæstes.

For en umyndig kan Erklæringen afgives af Indehaveren af Forældremyndigheden, dog at den umyndiges egen Medvirkning kræves, dersom han er over 15 Aar. For Ægtebørn, hvis Forældres Samliv ikke er hævet ved Separation eller Skilsmisse, fordres endvidere Moderens Medvirkning, dersom hun har kendt Opholdssted. Gyldigheden af en uden Barnets Medvirkning afgiven Erklæring bortfalder, naar Barnet overlever det 15de Aar. For Børns Vedkommende, der dø før det fyldte 15de Aar, kan gyldig Bestemmelse om, at Liget skal brændes, uden forudgaaet Tilkendegivelse i den ovenfor foreskrevne Form tages af den, der havde Forældremyndigheden, dog i de foran angivne Tilfælde under Moderens Medvirkning.

Er Tilkendegivelsen affattet for Vidner, og rejses der af den afdødes Ægtefælle, Fader eller Moder eller noget af den afdødes Børn eller Søskende Indsigelse mod den, sker den derved nødvendigjorte Vidneførsel for Politiretten, hvortil vedkommende indkaldes med Aftens Varsel. For Vidnesagen betales ingen Retsafgift. Er et af Vidnerne eller begge døde, uden at dette er iagttaget, eller er deres Opholdssted ubekendt, afgør Politiretten, om der er Føje til efter samtlige foreliggende Omstændigheder at anse Tilkendegivelsen for fyldestgørende.

Man var saaledes kommet bort fra det absolutte Krav om den testamentariske Form, og der var skaffet Mulighed for Brænding af Børnelig.

Fra Forhandlingerne i Tingene skal citeres enkelte Ytringer, idet det skal fremhæves, at saadanne Forhandlinger ganske kan sammenlignes med de tidligere udførligt refererede Betænkninger

af Gejstligheden. Er et Menneske sympatisk stemt for Ligbrænding, svinder Vanskelighederne meget let, er man derimod indstillet derimod, fremkommer der en Masse Vanskeligheder, insinueres der Overgreb o. s. v.

I Folketinget fik Forslaget en yderst venlig Modtagelse (*Moltesen, Stauning, Rørdam* m. fl.). Af særlig Interesse er *Staunings* Udtalelser, idet han allerede paa dette Tidspunkt fremhæver det i vore Dage ganske naturlige Synspunkt, at saafremt to af den afdødes nærmeste efterladte (Mand, Hustru, Forældre, Børn, Søskende) afgiver en betryggende Erklæring om, at det var den afdødes Villie, at Ligbrænding skulde finde Sted, og erklærer, at denne Villiestilkendegivelse er sket, medens den afdøde var ved sin Fornufts fulde Brug, saa maatte dette være tilstrækkelig Hjemmel for at lade Ligbrænding foretage. Og det at være Medlem af en Ligbrændingsforening burde være tilstrækkeligt.

I Landstinget drejede Diskussionen sig for en stor Del om, i hvilken Udstrækning Ligbrænding af Børn bør kunne finde Sted. I dette Ting finder vi atter *Goos*, der ogsaa her benyttede Lejligheden til at vanskeliggøre Fremskridtet for den Bevægelse, mellem hvis første Talsmænd han havde været.

Justitsministeren (Zahle) udtalte under Forhandlingen følgende, der fortjener at citeres til Forstaaelse af den Intolerance, der selv i vore Dage møder Tilhængere af Ligbrænding:

Til det ærede 1. Medlem for 1. Kreds (*Matzen*) skal jeg tillade mig at bemærke, at det forekommer mig, at det ærede Medlem, som formodentlig — jeg formoder det efter de Udtalelser, det ærede Medlem fremsatte — ønsker at blive begravet efter sin Død, maa give os andre, hvis Følelse foreskriver os et andet Ønske, nemlig at blive brændt efter vor Død, den samme Ret, som han kræver for sig selv. Hvis vi — der jo nu er mange her i Landet — som ønske vort Lig brændt, og som ikke uden Afsky kunne tænke paa, at det skulde graves ned i Jorden, vilde sige til vore Medborgere, som ønsker at blive begravede, som det er den almindelige Skik endnu, og har været den eneste Skik tidligere, at det kunde de kun blive, naar de opfyldte bestemte Krav, og vi endog krævede, at Ønsket skulde være dokumenteret ved Testamentsform, og ikke vilde lempe det mindste derpaa, ja, saa vilde de Herrer med Rette kunde sige, at vi i høj Grad krænkede deres Følelse og gjorde os skyldige i Overgreb overfor dem. Men for os andre, for hvem det er meget magtpaaliggende, at vort Lig ikke bliver

begravet, men brændt, stiller det sig paa samme Maade. Naar de Herrer ud fra deres Synspunkt stiller meget store Krav overfor os, maa vi virkelig ogsaa sige, at det er et Overgreb, og begære af dem, at de vise sig frisindede og humane overfor os og indrømme os dog i det mindste dette, at en almindelig skriftlig Erklæring med Vitterlighedsvidner om, at det er vort Ønske, at vort Lig skal brændes, respekteres. En saadan Gensidighed kunne vi dog virkelig kræve — vi staa dog med det mindste Krav. Det ærede Medlem gjorde f. Eks. den Bemærkning, som rigtig viser Overgrebet: Er der en, som har ønsket at blive brændt efter Døden, og det saa viser sig, at hans Erklæring ikke er ganske i Orden, naa ja, Herregud, saa bliver han begravet, og det er ingen Ulykke. Men hvis jeg ud fra mit Synspunkt sagde til det ærede Medlem, at hvis det ærede Medlem skulde blive brændt og ikke begravet, saa var det ingen Ulykke, saa vilde det ærede Medlem sige: Ja, det kan De dog ikke uden videre sige overfor mig, for mig er det en Ting af Vigtighed og Betydning, at mit Lig ikke bliver brændt. Men saa maa det ærede Medlem respektere de samme Følelser hos os andre og ikke komme med saadanne Udbrud som ved denne Lejlighed.

Den nye Lov blev ledsaget af et nyt Regulativ for Præster, hvorved man ganske forlod det første Regulativs stærkt snærende Baand.

I det nye Regulativ hedder det:

§ 1.

Folkekirkens Præster kunne, naar de ere villige dertil, medvirke ved Ligfærd, hvor Ligbrænding skal finde Sted, efter de samme Regler, som gælde for folkekirkelige Begravelser i Almindelighed, under Iagttagelse af nedenstaaende Bestemmelser.

§ 2.

Jordpaakastelsen skal altid foregaa inden Kistens Henførelse til Brændingsrummet. Foregaaer Højtideligheden i Kirken eller i et af Folkekirkens Kapeller, kan Klokkeringning finde Sted efter de almindelige Regler.

§ 3.

Saafremt Handlingen ønskes foretaget i et ved et Krematorium hertil indrettet Lokale, maa Folkekirkens Præster medvirke ved samme, naar Lokalets Indretning og Udstyrelse er godkendt af Stedets Provst. Lokalet maa ikke tillige benyttes som Columbarium.

Kistens Henførelse fra Lokalet til Brændingsrummet maa ikke finde Sted som et Led i Handlingen.

§ 4.

Askeurnens Nedsættelse i Gravsted sker uden kirkelig Ceremoni; men umiddelbart efter Nedsættelsen kan der i Kirke eller Kapel finde en Højtidelighed Sted med Salmes

sang, Tale, Bøn og Velsignelse og med Adgang til Klokkernes Ringning efter de almindelige Regler.

Naar Asken af et Lig, der er brændt i Udlandet, føres hertil for at jordfæstes, kan Biskoppen, naar Omstændighederne tale derfor, tillade kirkelige Ceremonier ved Askeurnens Nedsættelse i Gravstedet.

Der gives saaledes i dette Regulativ Præsterne fri Adgang til at medvirke ved Bisættelsen før Ligbrænding, ja endog under særlige Forhold ved Nedsættelse af Urner. Man har da ogsaa senere set praktisk Anvendelse af denne Bestemmelse, idet f. Eks. Redaktør *Opfers* Urne blev sendt hjem fra Amerika og nedsat paa Kirkegaarden i Køge, efter at der endog havde været Højtidelighed i selve Kirken, hvor Urnen var hensat. Tænker man tilbage paa det første Regulativs Bestemmelser, staar man overfor en fuldstændig Opgiven fra den officielle Kirkes Side af Modstand mod Medvirken.

Regulativet for Præsterne blev udarbejdet, efter at Ligbrændingen havde været til langvarig Diskussion i det kirkelige Udvalg. Det var Valgmenighedspræst *Laurson*, Vejstrup, der havde Mod til at føre Sagen frem for at opnaa bedre Betjening fra Kirkens Side ved Ligbrænding. Forhandlingerne bærer tydelig Præg af, at Udvalgets Medlemmer stod ganske uvidende overfor Sagen. Pastor *Laurson* havde taget Spørgsmaalet op efter Paavirkning af den da afdøde Folketingsmand, Statsrevisor *Harald Holm*, der repræsenterede Odense fra 1876—1903. *Harald Holm*, der forøvrigt var cand. theol., havde for Spøg sagt til Pastor *Laurson*, at han var ansat som Ligbrændingspræst. Han havde »et godt Ord at føre«, og var en alvorlig kristelig Mand. Han mente, at han havde Mission her, for at Folk ikke skulde gaa til en »Dissenterpræst«, der stod fjendtligt overfor Folkekirken.

Det var navnlig Biskop *Skat-Rørdam*, der i Udvalget paa det voldsomste angreb Ligbrænding. Biskoppen udtalte saaledes: »og det skal nok bevise sig at staa fast indtil det sidste, at det er sandt som Tertullian gentagne Gange udtaler, at Brændingen er en Raahed mod Legemet, som Kristne, der tror paa Kødets Opstandelse,

ikke bør indlade sig paa«. Biskoppen hævdede dernæst, at en Præst selvfølgelig aldrig bør have Tilladelse til at tale i et Krematorium, idet en saadan Tilladelse vilde betyde »en kirkelig Anerkendelse af, at denne Behandling eller Mishandling af Liget var kirkelig berettiget« (Biskoppens egen Fremstilling af Gangen i en Ligbrænding var saare langt fra at være i Overensstemmelse med de virkelige Forhold).

Naar det ikke destomindre lykkedes at naa frem til mere Forstaaelse, saa beroede det paa den Behandling, som Sagen fik i et Underudvalg med Professor juris *Julius Lassen* som Formand. Men man forstaaer, hvor voldsom Diskussionen var, naar Pastor *Martin Larsen* maa imødegaa *Rørדם*, der havde udtalt, at det, at man ønskede sit Legeme brændt, skulde kunne jævnføres med, at man ved Skørlevned gjorde sit Legeme til et med Skøgens.

Professor *Lassen* ramte utvivlsomt det rette, da han ved Diskussionens Afslutning bemærkede, at det var Nutids- og Fortidsanskuelser, der stod noget imod Fremtidsanskuelser. Underudvalget havde ment at maatte følge Fremtidstanken.

Under Diskussionen kom *Rørדם* ogsaa ind paa Ligtalens Betydning. Han udtalte, at Ligtalerne meget snarere har været til Skade for Kristendommen. Mange Præster har ved deres Ligtaler nedbrudt langt mere, end de havde opbygget ved deres Prædiken og øvrige Færd.

Der er ingen Tvivl om, at det her nævnte Forhold var særlig grelt omkring Aarhundredskiftet. Som Protest herimod stiftedes i 1899 »Forening for borgerlig Begravelse«, der i 1906 ogsaa optog Ligbrænding paa sit Program. Foreningen har aldrig faaet videre Betydning, idet dens Medlemsantal ikke er blevet større end ca. 800—1000 Medlemmer.

Efterhaanden som Ligbrændingssagen udviklede sig, blev Krematoriet for lille og ikke tidssvarende, og Bestyrelsen fik da paa Generalforsamling d. 27. Okt. 1904 Bemyndigelse til at afslutte Overenskomst med Magistraten angaaende et Areal ved Bispebjerg Kirkegaard for der at opføre et nyt Krematorium.

Sagen kom for i Borgerrepræsentationen d. 28. Nov. 1904. Det drejede sig om en Grund paa 7,700 □ Alen til et Beløb af 2 Kr. pr. □ Alen, og der var dertil knyttet en Bestemmelse om, at Kommunen skulde kunne overtage Anlægget med 1 Aars Varsel til Vurderingspris.

Ved første Behandling gjorde *Martin Olsen* sig til Talsmand for, at Kommunen tog Sagen i sin Haand og selv opførte en Ligbrændingsanstalt, idet den Tid vilde komme, da Kommunen maatte sørge for mere Begravelsesjord. Borgmester *Dybdal* var i og for sig venlig stemt overfor Ligbrændingsbevægelsen, men mente ikke, at Tiden var moden til, at Kommunen skulde overtage denne Begravelsesform.

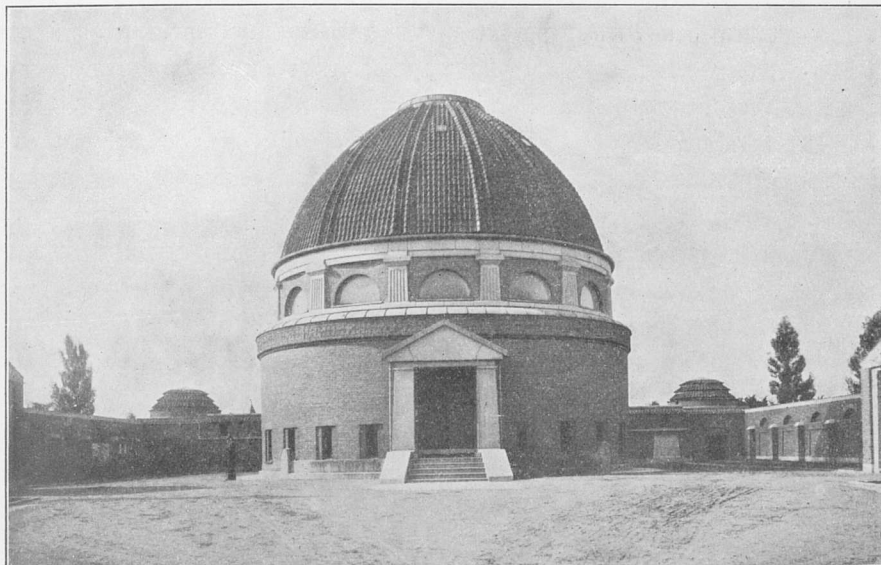
Efter Udvalgsbehandling kom Sagen atter for i Salen d. 29. Maj 1905. I Mellemtiden havde »Folkelig Ligbrændingsforening« indsendt et Andragende om, at Kommunen skulde overtage Ligbrænding. Udvalget havde beskæftiget sig med Undersøgelser over Muligheden for at skaffe Begravelsespladser og var kommet til det Resultat, at Ligbrændingen burde støttes, og det havde overvejet at overlade Foreningen Grunden frit for at skaffe billigere Brænding for alle Borgere, idet Foreningen i saa Fald havde lovet at give alle Borgere samme Fordele som Foreningens Medlemmer. Udvalget havde ogsaa overvejet Muligheden af kommunal Drift, men havde opgivet Tanken, da Sagen endnu kun omfattede saa faa Borgere. Derfor indstilledes det oprindelige Forslag til Vedtagelse.

Levison var paa dette Tidspunkt Medlem af Borgerrepræsentationen og kunde støtte Sagen. Han var enig med Udvalg og Borgmester om, at det var for tidligt for Kommunen at overtage denne Begravelsesform. — Salget af Grunden til Foreningen blev da vedtaget.

Gennem en anonym Gave paa 2000 Kr. blev Foreningen sat i Stand til at udskrive en Konkurrence om Planer til det nye Krematorium. De indsendte 34 Planer blev bedømt af Bestyrelsen og Arkitekterne *Thorvald Jørgensen* og *A. Rosen*. Disse sidste ind-

stillede følgende 3 til at modtage Præmierne: 1. Præmie Arkitekt *Holger Jacobsen*, 2. Præmie Arkitekt *Brandt* og 3. Præmie Arkitekterne *Ambt* og *Sander*.

Bestyrelsen rettede sig efter Indstillingen og antog Arkitekt *H. Jacobsen* til at opføre det nye Krematorium, selv om der utvivl-

Bispebjerg Krematorium.

somt var megen Stemning for Arkitekt *Brandts* i ren klassisk Stil tegnede Projekt.

Den oprindelige Bygning, hvis Opførelsessum beløb sig til 115,000 Kr., har senere været Genstand for en Række Forandringer og Udvidelser, og hele Anlægget er først fuldført i de sidste Aar, efterhaanden som Trangen til Urneplads voksede.

I sin færdige Skikkelse bestaar Krematoriet af en Centralbygning med kuplet Loft, indeholdende Salen for Bisættelsen. Kisten findes anbragt paa en Platform, der er hævet over Gulvfladen. Efter Bisættelsen sænkes Kisten ved Hjælp af et Elevatoranlæg

til Rummet ved Ovnene. Selve Salen har Plads til 250 Deltagere. Under Salen findes det oprindelige Columbarium, i hvilket Urnerne er anbragt paa cirkelrunde Hylder, svarende til Bygningens Form, og med Plads til 1000 Urner. Pladsen foran Bygningen er omgivet af en Mur, der anvendes til Urnebegravelser.

Bag Hovedbygningen findes til venstre for Indgangen Afleveringsrum for Kister og et større Kisterum, derefter følger Rummet, der skaffer Forbindelse med Salen og endelig til højre Brændingsrummet med 2 Ovne.

Den første Ovn var fra Rich. Schneider i Dresden, senere er der opstillet Ovne fra Gebrüder Bech, Offenbach am Main.

Bag Hovedanlægget, og strækkende sig ind paa Bispebjerg Kirkegaard, findes det gennem flere Perioder opførte nye Columbarium, ved hvis Opførelse man har faaet meget smukke, lyse Rum frem. Det med spanske Vægge delte Rum findes altid pyntet med grønne Planter, og foran de i Nischer staaende Urner er der altid Blomster.

Krematorieanlægget afsluttes endelig med Urnegravene, hvis Anlæg fuldt ud viser, at der ved denne Begravelsesform kan skaffes den samme Harmoni, som ved anden Begravelsesform.

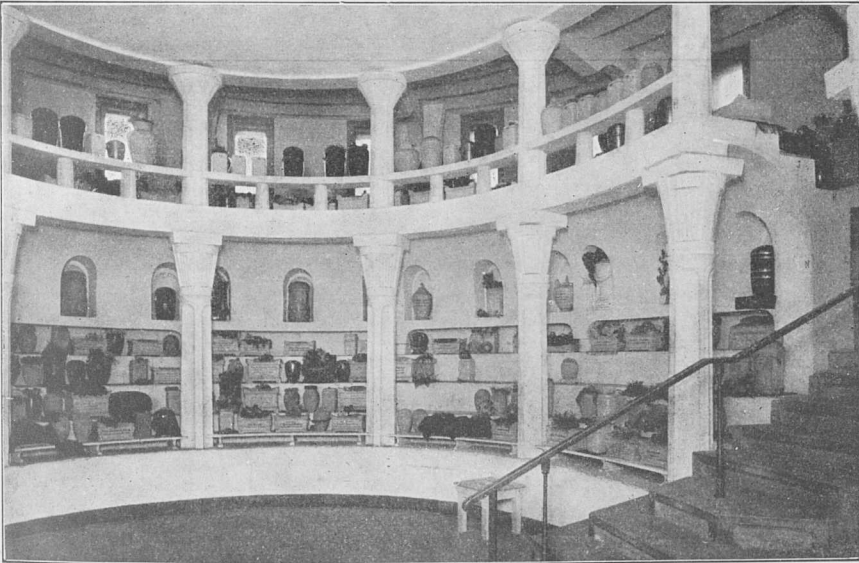
Ved den sidste Udvidelse af Urnegravpladserne i 1926 blev der anlagt en »Fællesgrav.« Sagen havde været fremdraget af Dansk Ligbrændingsforening og blev gennemført efter en yderligere Omtale i Borgerrepræsentationen af Byrets-, senere Landsretsdommer *Jesper Simonsen*.

Tanken med »Fællesgraven« er den, at Mennesker, der efter Døden ønsker fuldstændig Udslettelse, dér kan faa deres Aske nedsat under et Græstæppe. Man kan saaledes undgaa at se forsømte Grave, hvor der ingen Paarørende er. Tanken har vakt stor Tilslutning, og mange har ladet deres Tilkendegivelse om Ligbrænding vedføje Bestemmelse om Nedgravning i Fællesgraven. Paa Fællesgraven findes en Stensøjle omgivet af Birke.

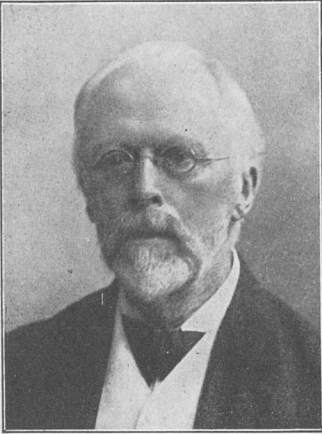
Bispebjerg Krematorium paabegyndtes i Foraaret 1906 og 6. Januar 1908 kunde den første Brænding finde Sted. Det gamle

Bispebjerg Krematorium. Bisættelsesal.

Bispebjerg Krematorium. Første Columbarium.

Stadslæge *A. Ulrik*.

Krematorium paa Nyelandsvej blev solgt til Nedrivning.

Professor *Levison* oplevede saaledes ikke Aabningen af dette store Anlæg, idet han døde 27. Juni 1907, efter de mange Aars utrættede Arbejde for Ligbrændingssagen. Som nævnt ovenfor fik han som Borgerrepræsentant Lejlighed til at sikre Opførelsen af det nye Krematorium paa en særlig god Plads, der lettede Overgangen til kommunal Drift. I 1904 finder vi ham som Taler ved det hygiejniske Møde i Aarhus, hvor han gjorde Rede for Kirkegaardshygiejnen

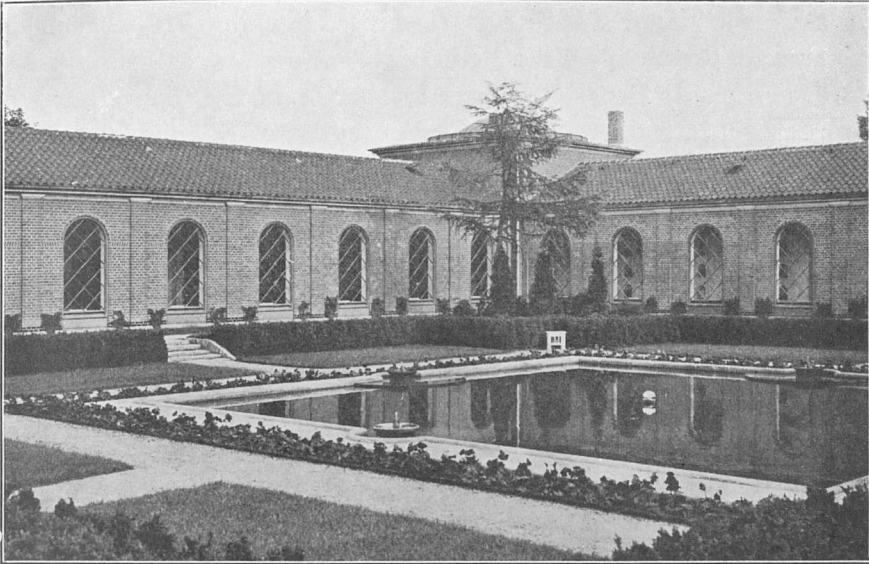
og Ligbrændingens Betydning derfor. Dette Arbejde er det sidste, der foreligger fra hans Haand.

Allerede paa et meget tidligt Tidspunkt knyttede *Levison* Forbindelse med Ligbrændingsforeninger i en Række Lande, og han blev udnævnt til Æresmedlem af mange Foreninger. I September 1906 holdt Centralforbundet for de tyske Ligbrændingsforeninger Kongres i Kiel, og 50 af Deltagerne benyttede Lejligheden til at komme til København, hvor de saa det gamle Krematorium og det nye Anlæg paa Bispebjerg, der allerede var skredet langt frem.

Efter Professor *Levisons* Død overtog Kredslæge, den senere Stadslæge *Axel Ulrik* Posten som Foreningens Formand.

Den første Begivenhed i hans Formandstid var Aabningen af Bispebjerg Krematorium. Som det havde været Foreningens Skik, foregik den yderst stilfærdigt. »Folkelig Ligbrændingsforening« saa derimod i Aabningen af dette Krematorium et agitatorisk Moment af Betydning og opnaaede Tilladelse til at lade afholde Forevisninger i Krematoriet med Demonstration af de tekniske Anlæg m. m.

Ligbrændingssagen gav selvfølgelig stadig Anledning til Diskussioner i Dagspressen. Af betydende Indlæg skal nævnes en Artikel

Bispebjerg Krematorium. Ny Columbariebygning.

Bispebjerg Krematorium. Ny Columbarium.

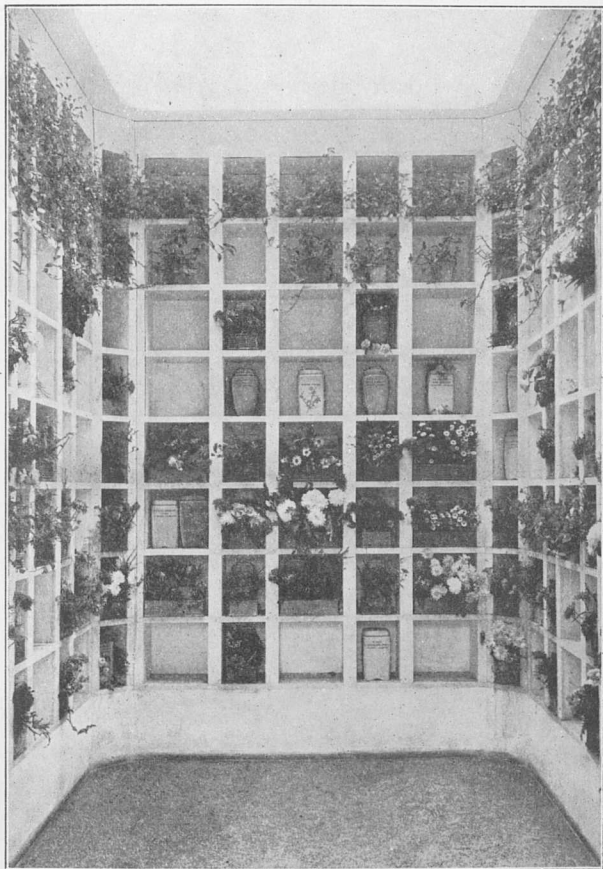
af Dr. med. *Victor Lange* i Berlingske Tidende 1910 angaaende Ligbrændingens hygiejniske Betydning, om det betydelige Krav om Jord, den gamle Begravelsesform kræver m. m. Dr. *Lange* har været et meget interesseret Medlem af Foreningen fra dens første Tid. Han har blandt andet udarbejdet en stor Oversigt over forskellige Forhold Ligbrænding vedrørende, der har staaet til Forf.'s Disposition, ligesom man i Foreningens Aarsberetning for 1922 vil finde en Meddelelse om Ligbrænding fra hans Haand.

I 1920 skriver Dr. *Lange* atter om disse Forhold og finder stærk Støtte af Kredslæge *F. Ingerslev* i Sakskøbing. Disse Indlæg gav Anledning til en stærk Kritik fra Pastor *O. Rothe*, der blandt andet angreb Krematoriet for dets komplette hedenske Udstyr.

Man staar her ovenfor et Principspørgsmaal: Udsmykningsformen af et Begravelseskapel. Selve dette at fjærne de døde paa en forsvarlig Maade, har i høj Grad det offentliges Interesse, ligegyldigt om det er Medlemmer af den ene eller anden Trosretning. Derfor har en bestemt Trosretning ikke Krav paa, at de af det offentlige opførte Kapeller udsmykkes med Symboler paa deres Anskuelse. Kapellet skal være neutralt, passende for alle. Direktøren for Københavns Begravelsesvæsen *A. Berg* gjorde da ogsaa opmærksom paa, at de fleste københavnske Kapeller manglede religiøse Symboler, netop for at de skulde være anvendelige for alle og ikke vække Anstød. Denne Ordning var gennemført af den daværende »Bestyrelseskommission for det københavnske Begravelsesvæsen«, i hvilken der sad to Provster. Ved Kommunens Overtagelse af Krematoriet blev dette inspiceret af Stiftsprovst *Paulli*, der da ogsaa fandt Rummet egnet til Bisættelser under gejstlig Medvirken.

Denne tolerante Betragtning af Kapellet's Stilling som et neutralt Samlingssted for Mennesker af alle Trossamfund, naar de skal tage Afsked med deres døde, er ikke trængt igennem saa mange Steder. Man ser da ogsaa, at efter Indvielsen af Frederiksberg Krematorium udtaler Professor theologiae *N. M. Plum* til et Blad: Hvad Udsmykningen angaar, synes jeg, at det maa paaskønnes, at

der i det nye Krematorium er gjort et saa stærkt Forsøg paa at hævde den kristelige Karakter af Stedet ved Anvendelse af de kirkelige Symboler. Hvad der her er sket, er i stærk Modsætning

Bispebjerg Krematorium.
Ny Columbarium, billige Urnepladser.

til den udprægede hedenske Karakter, man møder andre Steder, f. Eks. i Bispebjerg Krematorium og i flere kommunale Ligkapeller. — Den theologiske Professor har saaledes ikke forstaaet Tanken med at gøre disse Steder neutrale; det bliver straks nødvendigt

at faa heftet Betegnelsen »hedensk« derpaa. Dansk Ligbrændingsforening havde forøvrigt allerede, før Opførelsen af Frederiksberg Krematoriet blev paabegyndt, henledt Frederiksberg Begravelsesvæsens Opmærksomhed paa dette Forhold, men Henvendelsen blev resultatløs.

Allerede paa et tidligt Tidspunkt kom Tanken frem om det ønskelige i, at Kommunen overtog Ligbrændingen, idet man derved vilde opnaa en offentlig Autorisation, som man mente vilde være af stor Betydning for hele Sagens Fremtid. Og som vi allerede har set, forsøgte Folkelig Ligbrændingsforening at opnaa dette, da Forening for Ligbrænding forhandlede med Kommunen om Købet af Grunden til Bispebjerg Krematorium.

I Januar 1910 blev der af Københavns Borgerrepræsentation nedsat et Udvalg til Behandling af forskellige Kirkegaardsforhold, og til dette Udvalg henvendte Foreningen sig med Skrivelse af 25. Januar 1910 med Anmodning om Forhandling angaaende Opførelsen af et kommunalt Columbarium paa Kirkegaardens Jord, idet den Tid nærmede sig, da de 1000 Urnepladser paa Krematoriet var ved at blive optagne. Og samtidig berørte man det ønskelige i, at Kommunen vilde overtage Krematoriet.

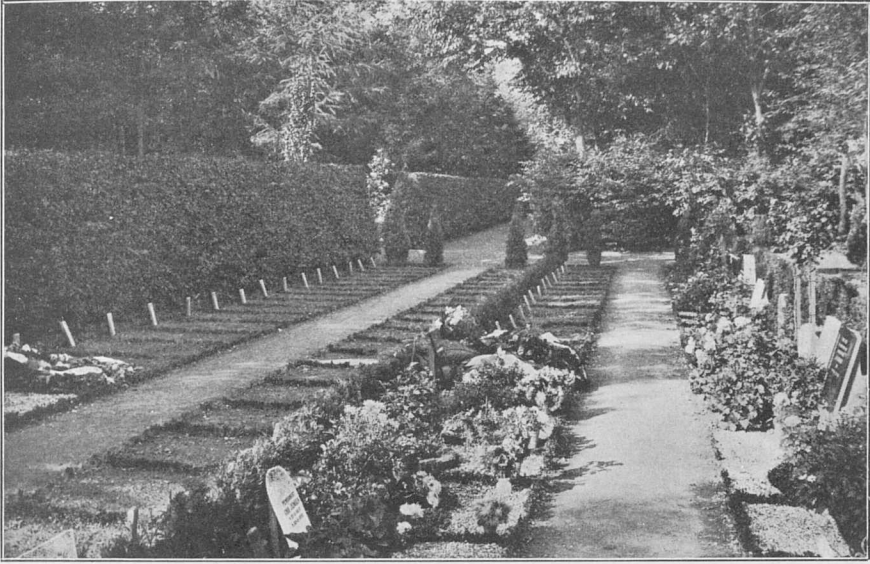
Ogsaa Folkelig Ligbrændingsforening henvendte sig til Udvalget angaaende kommunal Drift.

Gennem Forhandling mellem Udvalget og Bestyrelsen naaede man til følgende Grundlag for en Overenskomst:

1. Foreningens Obligationsgæld paa 25,000 Kr. indfries ved Udbetaling til Obligationsejerne samtidig med Kommunens — Københavns Begravelsesvæsens — Overtagelse af Krematoriet.

2. Den af Forening for Ligbrænding ved Købet af Grunden udstedte Obligation paa 14,620 Kr. overtages af Kommunen (Begravelsesvæsenet) med de paa den hvilende Forpligtelser med Hensyn til Forrentning og Afdrag.

3. Kommunen overtager Foreningens Forpligtelser overfor dens Medlemmer, saaledes, at naar et Medlem dør, vil det af dette Medlem erlagte Beløb blive fradraget i Betalingen for Ligbrændingen. Til dette Øjemed afgives af Foreningen en Protokol til Begravelsesvæsenet, med en Fortegnelse over samtlige Medlemmer, der har forudbetalt et større eller mindre Beløb, samt disse Beløbs Størrelse.

Smaa Urnegrave ved Bispebjerg Krematorium.

Større Urnegrave ved Bispebjerg Krematorium.

4. Betalingen for en Ligbrænding maa efter Kommunens Overtagelse af Krematoriet ikke sættes højere end 70 Kr., heri ikke medregnet Levering af Urne.

5. Krematoriets nuværende Inspektør og Portner ansættes som Bestyrer og lønnes med 1800 Kr. aarlig, stigende hvert 3die Aar med 125 Kr. til 2,300 Kr. aarlig, med det normerede Fradrag for Bolig. Som Medhjælper anvendes en ugelønnet, ikke faglært Mand, som, da han til Tider ikke vil være beskæftiget ved Krematoriet, ved Siden af kan anvendes paa Kirkegaarden. Til Medhjælpen er anslaaet 600 Kr. aarlig, som altsaa kan suppleres ved Løn for andet Arbejde.

6. Fra Begravelsesvæsenets Side drages Omsorg for, at der ydes passende Vejledning og Bistand i Tilfælde af Ligbrænding.

7. Der sikres de Urner, som henstilles i Columbariet, Plads for et Tidsrum af 20 Aar. I Askeurner, som nedgraves, skal Asken henstaa urørt i mindst 10 Aar.

8. Bisættelse skal ogsaa efter Overtagelsen kunne foregaa i Krematoriet under borgerlige og konfessionsløse Former.

9. Adgang til Ligbrænding holdes aaben, saa længe Kravet om denne Bisættelsesmaade lever og næres i Befolkningen.

Paa en extraordinær Generalforsamling d. 25. Oktober 1910 blev Forslaget forkastet, idet Forsamlingen ikke mente, at Forslaget var tilfredsstillende. Man vedtog at nedsætte et særligt Udvalg til at forhandle med det kommunale Udvalg bestaaende af d'Hrr. cand. *Andersen, Peder Hedebol, A. Jacobsen, H. Lundgren* og Fru *Camilla Nielsen*. Bestyrelsens Medlemmer nedlagde derpaa deres Mandater, idet de mente det umuligt at opnaa noget bedre Resultat; men de lovede at fungere til den ordinære Generalforsamling.

Det nedsatte Udvalg fik ikke Held med sine Bestræbelser, der navnlig skulde koncentrere sig om Gennemførelsen af mindre Priser. Men Udvalget begik ogsaa den Uforsigtighed at kræve særlige Begunstigelser for Medlemmerne af de 2 bestaaende Foreninger, idet der for de 2 Foreningers Medlemmer skulde fradrages 50 pCt. af den til enhver Tid gældende Pris; dette Forslag kunde det kommunale Udvalg ikke gaa med til. Det fremhæves i Skrivelsen, at dels havde den ene af Foreningerne, »Folkelig Ligbrændingsforening«, jo intet med Sagen at gøre, dels kunde man ikke indenfor Kommunen stille Borgerne forskelligt overfor en kommunal Institution. Heller ikke et senere indsendt Forslag fra Foreningens Ud-

valg findes egnet til Behandling. I sin endelige Betænkning af Januar 1911 omtaler det kommunale Udvalg Sagen som foreløbig strandet, men mener dog stadig, at den foreløbige Overenskomst, den havde truffet med Bestyrelsen for Forening for Ligbrænding, vilde have været den for alle Parter heldigste.

Paa Generalforsamlingen d. 24. Februar 1911 mødte da Udvalget, der repræsenterede Oppositionen, uden noget Resultat. Efter en varm Debat blev der valgt en ny Bestyrelse med det Program, at forsøge at genoptage Forhandlingerne med Magistraten. Nyvalgt blev Overretssagfører *C. Brorson* som Formand og Redaktør *Dahl*, genvalgt Professorinde *Levison* og Grosserer *L. Salomonsen*.

Den nyvalgte Bestyrelse genoptog da Bestræbelserne for at faa en Overenskomst med Kommunen og indsendte den 13. Oktober 1911 følgende Skrivelse:

Overretssagfører *C. F. Brorson*.

Til Københavns Begravelsesvæsen, Bestyrelseskommissionen.

Da »Forening for Ligbrænding« har erfaret, at de kommunale Myndigheder fremdeles ere villige til at forhandle om Vilkaarene for en eventuel Overdragelse til Begravelsesvæsenet af Krematoriet paa Bispebjerg med tilhørende Urnehal og øvrige Bygninger med Tilbehør, har Foreningens Bestyrelse vedtaget at anbefale Generalforsamlingen saadan Overdragelse paa de ved Foreningens Skrivelser af 12te Marts og 5te Maj ifjor til »Udvalget angaaende forskellige Kirkegaardsforhold« fremsatte Vilkaar — om hvis endelige Redaktion vi gentage Forbeholdet af 5te Maj f. A. — med følgende Tilføjelser:

1. Det forudsættes, at den fra Begravelsesvæsenets Side givne Vejledning og Bistand i Tilfælde af Ligbrænding er vederlagsfri.
2. Det forudsættes, at Takstbestemmelser for Orgelspil, Sang, Dekoration og Kandelabre ikke maa overstige de for kommunale Kapeller gældende, og at Betalingen for Ligbrænding indeholder Vederlag for Benyttelsen af Krematoriets Sal.
3. Driften af Krematoriet m. m., som erholder sit eget særlige Regnskab, uden Udgifter til Kontoradministration, skal kun give økonomisk Balance, hvorfor den til højst

70 Kr. fastsatte Betaling for en Ligbrænding nedsættes saa ofte og saa meget som med Balance foreneligt.

4. Saavel i Krematoriet som Urnehallen og paa Urnegravsted maa intet lægges til Hinder for eller præjudicerer en borgerlig og konfessionsløs Brug.

5. Overdragelsens samtlige Omkostninger udredes af Begravelsesvæsenet.

Vi ønske derhos at fremhæve, at til Foreningens Forpligtelse imod dens Medlemmer, som efter eventuel Overdragelse vilde gaa over paa Begravelsesvæsenet, hører i adskillige Tilfælde Levering af en Urne overensstemmende med § 5 i vore Love — hvoraf Exemplar vedlægges — og at der er givet enkelte Medlemmer Ret til visse bestemte Urnepladser i Kolumbariet.

De tidligere givne Oplysninger om Medlemsantal, forudbetalte Ligbrændinger etc., maa naturligvis suppleres, hvortil Foreningen naarsomhelst er rede.

Som Tidspunkt for Overdragelsen tillade vi os at proponere 1ste April 1912.

P. B. V.

Chr. F. Brorson.

Paa den extraordinære Generalforsamling den 1. November 1911 fik Bestyrelsen Bemyndigelse til at afslutte Overenskomst med Kommunen paa disse Betingelser »med de Modifikationer, som Bestyrelsen maatte finde gennemførlige i Interesse af Sagen og af de Foreninger, der arbejder paa dens Fremme«.

Denne Gang lykkedes det at naa en Afgørelse, men selve Overenskomsten trak ud takket være den langsomme Passage gennem de ministerielle Kontorer.

Den 31. Marts 1913 kunde Overretssagfører *Brorson* meddele, at Krematoriet Dagen derefter var kommunalt. Den endelige Afgørelse fremgaar af følgende Dokumenter:

Københavns Begravelsesvæsen.
Bestyrelseskommissionen.

København, d. 16. Januar 1913.

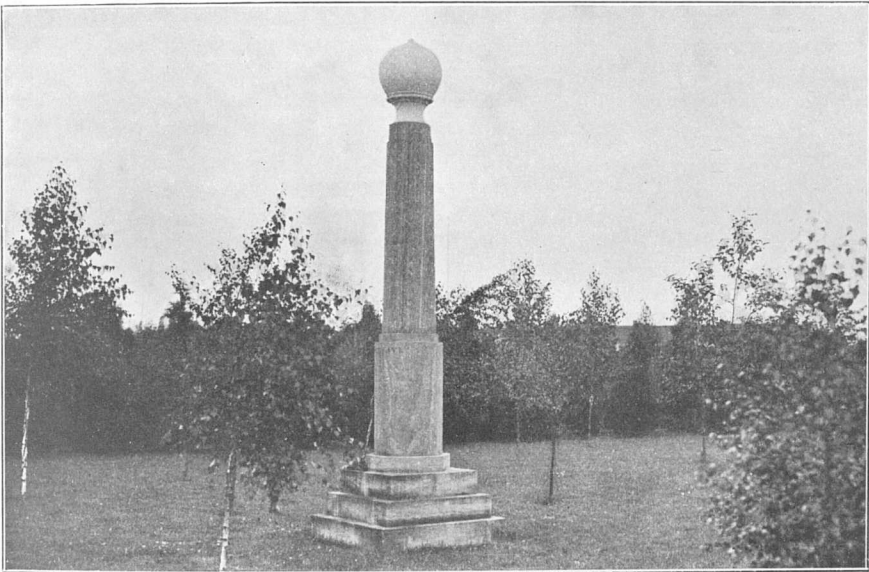
Herved tillader jeg mig at meddele den ærede Bestyrelse, at Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet under 8. d. M. har approberet det af Kommunalbestyrelsen vedtagne Forslag om Begravelsesvæsenets Overtagelse af Krematoriet paa Bispebjerg m. v. — Ministeriets Skrivelse er saalydende:

»Ministeriet meddeler herved Approbation paa følgende Bestemmelser for Nedsættelsen af Askeurner paa de kommunale Kirkegaarde i København:

Almindelige Bestemmelser.

Paa de under Københavns Begravelsesvæsen hørende Kirkegaarde kan Urner eller Beholdere, der indeholder Asken efter udført Ligbrænding, nedsættes i Jorden eller anbringes i Monumenter, Murværk eller lignende, hvor der er indrettet lukkede Rum hertil.

Askeurner kan nedsættes i Jorden saavel i enkelt som i dobbelt Dybde; i sidste Tilfælde kan de sættes i 2 Lag. Der skal altid være mindst 0,5 m Jord over en Askeurne.

Fællesgraven ved Bispebjerg Krematorium.

Til hver Askeurne beregnes et Areal af ca. 0,5 m². Paa den Plads, hvor en Askeurne er nedsat, maa ikke nedsættes nogen ny Urne, forinden der er hængaet mindst 10 Aar efter den forrige Urnes Nedsættelse.

De Askeurner, som nedsættes i Jorden, skal, hvad Form og Størrelse angaar, være godkendt af Begravelsesvæsenet, men Materialet kan, dog under Hensyn til fornøden Styrke, vælges frit. Naar Gravstedet hjemfalder, tilintetgøres paa Kirkegaarden de muligt tilbageblevne Rester af Askeurner og deres Indhold.

Paa Urnegravsteder, hvis Størrelse er under 1,5 m², maa kun plantes Roser eller lave Blomsterplanter samt en Kant af lav Buxbom, men ikke træagtige Planter. Ligsten eller Tavle kan anbringes, men maa ikke rage ud over Gravstedets Grænser. For-

øvrigt er Urnegravsteder underkastet de samme Bestemmelser, som gælder for andre Gravsteder med Hensyn til Beplantning, Indhegning, Vedligeholdelse etc.

Monument, Murværk eller lignende med Rum til Indsættelse af Askeurner maa ikke opføres, før detaljerede Tegninger og Beskrivelse har været forelagt Begravelsesvæsenets Bestyrelse og er blevet godkendt af denne. Jorden hertil skal erhverves for mindst 100 Aar frem i Tiden og betales efter de for Familiegravsteder af 1. Klasse gældende Takster.

Nedsættelsen af Askeurner i Familiegravsteder.

Askeurner kan nedsættes i Familiegravsteder, i hvilke der forud er nedsat eller senere ønskes nedsat Lig. Paa alle de kommunale Kirkegaarde kan ogsaa erhverves Familiegravsteder udelukkende til Nedsættelse af Urner. I et Gravsted paa f. Eks. 3 m² (8 Kv. Alen) vil være Plads til 6 Urner i enkelt Dybde, 12 i dobbelt Dybde. Askeurner, der nedsættes i ikke fuldt belagte Familiegravsteder, skal være af et saa holdbart Materiale, at man kan forudsætte, at de ikke falder sammen, før Gravstedet hjemfalder.

Nedgravning af Askeurner betales i Familiegravsteder af 1. Klasse med 4 Kr. i enkelt Dybde, 6 Kr. i dobbelt Dybde; i Familiegravsteder af 2. Klasse med 2 Kr. i enkelt Dybde, 3 Kr. i dobbelt Dybde. Ved hver Urnes Nedsættelse skal Gravstedet fornyes mindst 10 Aar frem i Tiden.

Nedsættelsen af Askeurner i Liniegravsteder.

Paa alle Kirkegaardene kan Askeurner nedsættes i Linie mod en Betaling af 4 Kr. for hver. Gravstedet erhverves derved for 10 Aar, og er iøvrigt underkastet de samme Bestemmelser, som gælder for andre Liniegravsteder, dog med de Indskrænkninger med Hensyn til Beplantning, som fremgaar af foranstaaende almindelige Bestemmelser.

Nedsættelsen af Askeurner i Urnehaven.

Paa Bispebjerg Kirkegaard indrettes en Urnehave, i hvilken der kan erhverves Gravsted til Nedsættelse af en eller flere Urner. I disse Gravsteder maa ikke nedsættes ubrændte Lig, hverken af Voksne eller Børn.

Jorden betales med 4 Kr. for hver Urne, der ønskes Plads til, og kan fornyes, naar de 10 Aar, Urnen skal henstaa urørt, er forløbne. Jorden kan ogsaa straks købes for et længere Aaremaal; i saa Tilfælde beregnes en Moderation i Betalingen, som svarer til, hvad der gælder ved Køb af Familiegravsteder for en længere Aarrække.

Ved Køb af Jord til Nedsættelse i Tidens Løb af mere end een Urne, beregnes Betalingen, saavel ved Købet som ved den senere Fornyelse efter det Antal Urner, der er Plads til i Gravstedet ved Nedsættelse i dobbelt Dybde.

Nedgravning af en Urne betales her med 2 Kr. i enkelt Dybde, 3 Kr. i dobbelt Dybde.

Det tilføjes, at det er en Forudsætning for Ministeriets Approbation, at Jorden, hvori Urner skulle nedsættes, erhverves paa saa lang Tid, som antages at ville medgaa til, at Urnen med Indhold fuldstændig kan opløses, hvorfor det Aaremaal, for hvilket

Jorden erhverves, i hvert enkelt Tilfælde maa fastsættes efter Begravelsesvæsenets nærmere Bestemmelse, under Hensyntagen til den Tid, der efter den valgte Urnes Beskaffenhed vil kræves til Urnens fuldstændige Opløsning.

Ministeriet meddeler endvidere Approbation paa følgende Takster for Ligbrænding m. v.:

Brændingen af et Lig af en Voksen betales med 65 Kr., for Liget af en Person under 15 Aar betales 35 Kr. I denne Betaling er indbefattet Vederlag for Benyttelsen af Krematoriets Sal, samt for de tidligere Medlemmer af Foreningen for Ligbrænding, som have erhvervet Ret hertil, Plads i Kolumbariet for Askeurnen i 20 Aar. For andre betales for en Urneplads i Kolumbariet 12 Kr. for de første 10 Aar. Ved Erhvervelsen af saadan Urneplads for længere Tid end 10 Aar beregnes en lignende Moderation i Betalingen som ved Køb af Familiegravsteder for en længere Aarrække. Naar der ved Ligbegængelse i Krematoriet ønskes Orgelspil, Korsang, Kandelabre eller Plantedekoration betales for disse Ydelser efter de for Kapellerne paa Kirkegaardene gældende Takster.

Ministeriet meddeler derhos Tilladelse til, at Københavns Begravelsesvæsen mod Kommunens Garanti optager et Laan paa 39,620 Kr. til Betaling af Vederlaget ved Overtagelsen af Krematoriet.

Hvilket meddeles Bestyrelseskommissionen, idet henvises til Sammes Skrivelse af 17. December f. A.«.

I Henhold hertil vil Overtagelsen af Krematoriet kunne finde Sted i det væsentlig paa de i Foreningens Skrivelse af 12. Marts 1910 til Udvalget angaaende forskellige Kirkegaardsforhold fremsatte Vilkaar og med de Modifikationer, som fremgaar af Foreningens Skrivelser af 5. Maj 1910 til ovennævnte Udvalg samt af 13. Oktober og 12. December f. A. til Bestyrelseskommissionen for Københavns Begravelsesvæsen.

Fra Begravelsesvæsenets Side er intet til Hinder for at Overtagelsen kan finde Sted den 1. April d. A.

Man tillader sig at forvente at modtage Forslag til den nærmere Berigtigelse af Begravelsesvæsenets Overtagelse af Krematoriet.

Th. Dybdal.

A. Berg.

»Forening for Ligbrænding« ved dens undertegnede Bestyrelse har givet Københavns Begravelsesvæsen Skøde paa Foreningens faste Ejendom Matr. Nr. 134 af Utterslev, af Areal 7310 □ Alen, ved Bispebjerg Kirkegaards nordøstlige Hjørne, med paa-staaende Krematorium og Urnehal, øvrige Bygninger og Beplantninger og alt mure og nagelfast Inventar, imod kontant Betaling — at erlægge den 15. April d. A. — til Foreningen af 39,620 Kroner, og iøvrigt paa følgende Vilkaar, som ved Medunderskrift herpaa af Begravelsesvæsenets Bestyrelseskommission gøres bindende for dette:

§ 1.

Fra og med den 1. April d. A. maa Betalingen for en Ligbrænding ikke sættes højere end til 65 Kroner for Liget af en Voksen og 35 Kr. for Liget af en Person under 15 Aar. I denne Betaling er indbefattet Vederlag for Benyttelsen af Crema-

toriets Sal, og endvidere ydes vederlagsfrit en Beholder til Asken, naar denne ønskes nedgravet i Jorden; Begravelsesvæsenet tager selv Bestemmelse om saadanne Beholderes Materiale og Form. Begravelsesvæsenet giver paa sit Kontor vederlagsfri Vejledning for Publikum angaaende, hvorledes det vil have at forholde sig for at opnaa Ligbrænding. Takstbestemmelserne for Orgelspil, Korsang, Kandelabre, Plantedekoration og deslige Ydelser i Krematoriet skulle være de samme som for Kapeller og Kirkegaarde gældende.

§ 2.

De foran nævnte Beløb 65 Kroner og 35 Kroner skulle nedsættes, naar en Nedsættelse er mulig uden at fremkalde Underbalance paa Krematoriets Regnskab. Dette, som ikke maa belastes med nogen Udgift til Kontoradministration, bliver altsaa en selvstændig Bestanddel af Begravelsesvæsenets øvrige. Dog bliver det enkelte Aars Over- eller Underskud, naar det kun drejer sig om Beløb, der ikke kunne spille nogen Rolle i Henseende til Takstnedsættelse, ikke at overføre fra Aar til Aar, men kunne føres over i det samlede Regnskab. Takstnedsættelsen kan ikke forlanges med mindre Beløb end 5 Kroner ad Gangen.

§ 3.

Begravelsesvæsenet overtager de Pligter, som Foreningen har, til Varetægt og Opbevaring som hidtil af de i Kolumbariet henstillede Urner, vederlagsfrit i den Tid, for hvilken deres Plads er betalt, til Foreningen, og til at udføre Ligbrænding for alle til Taksterne sub § 1 og af Foreningens Medlemmer med Moderation i disse, eller uden noget Vederlag efter de følgende Bestemmelser.

§ 4.

Urneplads i Kolumbarium, Gravsted i Urnehave samt Nedgravning dersteds eller i Familiegravsteder betales overensstemmende med den Skrivelse af 8. Januar 1913 fra Kirke- og Undervisningsministeriet til Begravelsesvæsenet, som dette ved Skrivelse af 16. s. M. har kommunikeret Foreningen.

Den billigste Urne til Opstilling — af dertil egnet Stof og i værdig og smagfuld Form — maa aldrig koste over 10 Kroner.

Der skal til enhver Tid findes Urnepladser i Kolumbariet, som for 10 og 20 Aar ikke maa koste mere end angivet i den citerede Ministerialskrivelse; men der kan dog selvfølgelig ogsaa indrettes Pladser til højere Takster.

Der skal endelig til Stadighed staa Adgang aaben til at erholde Jord for 10 Aar og derover i Urnehaven, og Nedgravning, til Priser, som ikke er højere end fastsat i den anførte Ministerialskrivelse.

§ 5.

For deres Vedkommende, som forinden den 1. April d. A. ere indtraadte i og forblevne Medlemmer af »Forening for Ligbrænding« gælder det, at deres samtlige Forudbetalinger eller fra Tiden efter 1. Januar 1888 erlagte Kontingenter til Foreningen tages i Betragtning til Fyldestgørelse af eller a conto Begravelsesvæsenets for-

angivne Krav paa Vederlag for Brænding, Urne og Urneplads, som om saadanne Indbetalinger vare erlagte til Begravelsesvæsenet selv. Det Medlem, som har betalt ialt 65 Kr. til Foreningen, vil altsaa have Krav paa vederlagsfri Ligbrænding. Indbetalinger under den nævnte Sum bliver at supplere til denne, naar Ligbrændingen skal betales, og over den nævnte Sum kommer det overskydende til Afgang paa Betalingen for Urne og Urneplads — dog kun for een Urne i indtil 20 Aar — i Kolumbarium eller Gravsted. De Efterladte kunne selv besørge Anskaffelsen af Urne til Opstilling i Kolumbariet, og blive da naturligvis intet skyldige til Begravelsesvæsenet for Urnen; men de ere underkastede dets Approbation af saadan Urne, ligesom i Almindelighed dets Bestemmelser om Adgang til og Benyttelse af Unerpladser. Foreningen har overrakt Begravelsesvæsenet Duplikat af en af begge Kontrahenter signeret Fortegnelse over dens nuværende Medlemmer, med Angivelse af, hvad enhver har betalt til Foreningen i Forudbetalinger og Kontingenter.

§ 6.

Foreningens Forpligtelse til at yde Brænding, Urne og 20-aarig Plads i Kolumbariet for ialt 50 Kroner for de Medlemmer, der afgaa ved Døden inden deres fyldte 15. Aar, paahviler ogsaa Begravelsesvæsenet, saa at dette for de nævnte Ydelser kun kan kræve Forskellen mellem 50 Kroner og de Indbetalinger, paagældende Medlem har gjort forinden den 1. April d. A.; og for de førend dette Tidspunkt optagne Medlemmer af »Folkelig Ligbrændingsforening«, som afgaa ved Døden inden deres fyldte 15. Aar, maa Vederlaget for Ligbrænding, Urne og Kolumbarieplads i 20 Aar heller ikke overstige 50 Kroner ialt.

§ 7.

Enkelte Pladser i Kolumbariet er forbeholdte bestemte Personer vederlagsfrit for forskellige Tidsrum indtil 20 Aar; den i § 5 in fine omtalte Fortegnelse angiver ogsaa de paagældende Personer og de forbeholdte Pladser, tilligemed de af Foreningen givne Tilladelser for enkelte Personer til specielle Urners Opstilling; og Begravelsesvæsenet er pligtig at gøre Fyldest for Foreningens angivne Pligter imod disse Personer og for deres Løfter og Tilladelser i saadanne Henseender, selv om de ikke alle er specificerede paa Fortegnelsen.

Med den nuværende Inspektør paa Krematoriet, Jul. Brejding, er Aftale truffet af Begravelsesvæsenet, hvorefter han forbliver i dets Tjeneste og i sin hidtidige Bolig.

§ 8.

Ved Bisættelser med tilhørende Højtidelighed og Taler, Nedsættelse af Askeurner, Opstilling og Bevaring af dem i Kolumbarier, er Begravelsesvæsenet forpligtet til at respektere enhver borgerlig og konfessionsløs Form, som ikke de gældende Love er til Hinder for.

§ 9.

Adgangen til Ligbrænding skal holdes aaben, saalænge Kravet om denne Bisættelsesmaade lever og nares i Befolkningen. Afgørelse i saa Henseende træffes i sidste Instans af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet.

§ 10.

Skulde Begravelsesvæsenet gøre Brud paa de her indeholdte Vilkaar, er Paatale retten hos »Forening for Ligbrænding«, eller hos den Forening eller Myndighed, som »Forening for Ligbrænding« maatte have overdraget Retten til.

§ 11.

Krematoriets Overtagelse af Begravelsesvæsenet finder Sted den 1. April d. A. og samtidig træder altsaa nærværende Overenskomst i Virksomhed.

Den udfærdiges med Duplikat, saa at hver Kontrahent erholder et Eksemplar. Stempling udredes, ligesom Overenskomstens samtlige Omkostninger af Begravelsesvæsenet alene.

Bestyrelseskommissionen for Københavns Begravelsesvæsen.

København, den 26. Marts 1913.

Th. Dybdal.

I. Paulli.

Fenger.

R. P. Daugstrup.

P. P. Gram.

A. Berg.

Bestyrelsen for »Forening for Ligbrænding«.

Lauritz Salomonsen.

Chr. F. Brorson.

Ida Levison.

Overretssagfører *Brorson* afsluttede sit Referat af Forhandlingernes Forløb med følgende Ord:

»Et betydningsfuldt Afsnit af Foreningens Liv — det mest anspændende og spændende, for mange maaske det kønneste — er nu endt. Vi har Tillid til, at Ligbrændingssagen gaar sejrrigt over i et nyt, idet den her, som andetsteds, passerer et af de Maal, som er stillet den — oprindeligt som et fjærnt — og vinder officiel Anerkendelse af de Principer, hvorpaa den hviler.

Dens nuværende Position kan enhver regne sig til Ære, som i og udenfor vor Forening har virket for den og bragt Ofre for den. Men det sømmer sig endnu, at vi med taknemlig Pietet mindes de trofaste Venner af vor Sag, hvis Aske nu betroes til Øvrighedens Varetægt; imellem dem og fremfor nogen Professor *Levison*, den højt fortjente Formand, vi mistede i 1907, og hvis Navn, takket og æret, er uadskilleligt fra vore Ideer og deres Fremgang her hjemme.«

Forening for Ligbrænding havde gennem Ordningen af Krematoriets Overgang til Kommunen naaet en officiel Anerkendelse af Ligbrænding som Begravelsesform, som for flere af de ledende egentlig betød en Opnaaelse af Foreningens egentlige Maal. Man mente, at nu vilde Sagen vokse af sig selv. Men langt de fleste mente dog, at Foreningen endnu havde en stor Opgave at løse.

Gennem Forhandlingerne med Kommunen og paa andre Maader var der gennem disse Aar kommet en stærk Berøring mellem de 2 Foreninger, og lidt efter lidt modnedes den Tanke, at Forening for Ligbrænding og Folkelig Ligbrændingsforening burde sammensluttet for som een Forening at fortsætte Arbejdet for Ligbrændingssagens Fremgang.

Der blev da nedsat et Fællesudvalg, bestaaende af følgende fra Forening for Ligbrænding: Overretssagfører *Brorson*, Docent, Dr. med. *Erlandsen*, der i 1912 var blevet Medlem af Bestyrelsen, Professorinde *Levison* og Stadslæge *Ulrik* og fra Folkelig Ligbrændingsforening: Tilskærer *Lundgren*, Typograf *Michelsen* og Kasserer *Reenberg*.

Gennem en Betænkning, der udarbejdedes af Aktuar *Vinther*, blev der skaffet den nødvendige Oversigt over »Folkelig Ligbrændingsforening«s Forpligtelser overfor dens Medlemmer, og der blev udarbejdet den Tarif, der efter livsforsikringsmæssige Principer danner Basis for Foreningens Forsikringsvirksomhed. Forening for Ligbrændings Midler blev, med Undtagelse af en Sum til en nødvendig Kassebeholdning, foreslaaet anvendt til et Legat, Professor Levisons Legat paa 38,000 Kr., der skulde indbetales til kommunal Forvaltning. Af Renterne skulde 10 pCt. henlægges til Kapitalens Forøgelse og Resten af Renterne udbetales Sammenslutningen af de 2 Foreninger med Forpligtelse til at anvende en Trediedel heraf til Fremme af Ligbrænding af Ubemidlede, medens Resten skulde bruges til Hjælp i Foreningens almindelige Arbejde.

Foruden med de økonomiske Forholds Ordning, beskæftigede Udvalget sig med Udarbejdelsen af et Lovforslag for Sammenslut-

ningen. Disse Love blev vedtaget af »Folkelig Ligbrændingsforening« den 5. November og af »Forening for Ligbrænding« den 28. November 1913, og dermed var »Dansk Ligbrændingsforening« dannet.

Forening for Ligbrænding var saaledes med 1. Januar 1914 ophørt med at eksistere. Foreningen naaede aldrig noget større Medlemsantal. Det var i 1881 ca. 1760, naaede sit højeste Antal i 1912 med 2004 og var ved Sammenslutningen 1850. Naar Foreningen ikke desto mindre kunde naa et saa stort Maal, ikke alene at genindføre Ligbrænding i Landet, men ogsaa at bringe denne Begravelsesform frem til den officielle Anerkendelse, som Kommunens Overtagelse af Krematoriet betød, saa var det takket være den Energi, der besjælede den lille Kreds af Mænd, der havde samlet sig om Opgavens Løsning. Foreningens Arbejdsmaade havde været udpræget akademisk, gennem Diskussion, Oplysning om faktiske Forhold, lykkedes det at overvinde den Mur af Modstand, der til en Begyndelse syntes at gøre alle Anstrengelser forgæves. Som den centrale Skikkelse i Foreningens Arbejde staar Professor *Levison*, Foreningens Stifter, der forstod at føre Sagen frem til Løsning.

Men der er sikkert ingen Tvivl om, at den Fornyelse, som Sammenslutningen med Folkelig Ligbrændingsforening kom til at betyde, med Optagelsen af Arbejdsmetoder, der er i Kontakt med Tidens Krav, har været afgørende for Udbredelsen af Ligbrændingens Betydning. Derfor maa ogsaa det Arbejde, som Foreningens sidste Formand, Overretssagfører *Brorson*, fik gennemført med Hensyn til Overdragelsen af Krematoriet til Kommunen og Gennemførelsen af de Forhandlinger, der førte til Sammenslutningen af de 2 Foreninger, vurderes højt.

FOLKELIG LIGBRÆNDINGSFORENING

Af Kontorchef *Knud Reenberg*.

Den direkte Aarsag til Dannelsen af Folkelig Lighbrændingsforening var Digteren Sophus Schandorphs Baalfærd i Januar 1901. I Højtideligheden, der foregik paa Pladsen foran Krematoriet paa Nylandsvej, deltog flere Tusinde Mennesker, heraf et betydeligt Antal Arbejdere. En Kreds af disse, navnlig Medlemmer af »Arbejdernes Læseselskab«, drøftede efter Højtidelighedens Afslutning Muligheden for Dannelsen af en Lighbrændingsforening med det Formaal at skaffe den mindre bemidlede Del af Befolkningen let og billig Adgang til at anvende Lighbrænding.

I de Aar, der var forløbet, siden Lighbrænding var blevet tilladt her i Landet, havde der saa godt som ingen Tilslutning været fra Arbejderkredse; man havde nogen Interesse og Sympati for denne Begravelsesform, men Omkostningerne var for store og oversteg betydeligt den Begravelseshjælp, som Begravelseskasserne den Gang udbetalte.

Et mindre Udvalg med Forretningsfører *Sophus Mortensen*, Fabrikarbejdernes Forbund, som Formand gjorde de forberedende Skridt til Dannelsen af en Forening og indbød i Februar 1901 ved Annoncer i »Socialdemokraten« til et offentligt Agitationsmøde i Rømersgades Forsamlingsbygning. Der mødte over 400 Mennesker, og Formanden for »Forening for Lighbrænding«, Dr. *Levison*, holdt det indledende Foredrag om Lighbrænding. Derefter talte Folketingsmand *A. C. Meyer*, som anbefalede Dannelsen af en Lighbrændingsforening for Arbejdere. Udvalgets Formand foreslog de tilstedeværende at slutte sig til Sagen ved straks at tegne

Forretningsf. *Sophus Mortensen.*

sig paa de i Salen fremlagte Lister, hvilken Opfordring blev fulgt af over 300.

Den 13. Marts 1901 afholdtes konstituerende Generalforsamling, hvor omtrent samtlige indtegnede havde givet Møde. Udvalget forelagde Forslag til Love, som efter en indgaaende Diskussion vedtoges. Foreningens Navn blev ikke »*Ny Ligbrændingskasse*«, som Udvalget foreslog, men »*Folkelig Ligbrændingsforening*«.

Kontingentet blev fastsat til 25 Øre pr. Maaned for Personer under 50 Aar og 35 Øre for alle over 50 Aar. Der fastsattes ikke yderligere nogen Aldersgrænse, hvilket da ogsaa førte til, at en Del Personer paa 70 Aar og derover indmeldtes. For at blive optaget, krævedes kun en saalydende Erklæring: »Undertegnede lider mig bevidst ikke af nogen Sygdom, som kan have en hurtig Død til Følge«. Foreningen havde — et halvt Aar efter Indmeldelsen — Forpligtelse til at afholde Ligbrændingsudgifterne (omfattende Zinkkiste, Rustvognskørsel, Ligbrænding, Askeurne og Urneplads i Kolumbarium i 20 Aar).

Foreningens første Bestyrelse kom til at bestaa af følgende: Forretningsfører *Sophus Mortensen*, Formand. Snedker *Carl Hansen*, Sekretær. Toldbodarb. *J. Jørgensen Vikke*, Kasserer. Journalist *Th. Adamsen*. Bogholder *Johs Sørensen*. Porcelændrejer *Brennecke*. Drejer *H. P. Christensen*. Tømrer *A. Christophersen*.

Med »Forening for Ligbrænding« fik Bestyrelsen truffet en Overenskomst, efter hvilken denne Forening, der var Ejer af Krematoriet, forpligtede sig til at udføre Ligbrænding af »Folkelig Ligbrændingsforening«s Medlemmer til samme Pris, som dens egne Medlemmer. Betalingen var 100 Kr., iberegnet Urne samt Kolumbarieplads i 20 Aar, hvis det ønskedes.

Der blev endvidere sluttet Kontrakt med en Leverandør af Zinkkister og med en Ligkistesnedker om Ligtransport.

Bestyrelsen paabegyndte straks en omfattende Agitation. Alene i det første Halvaar afholdtes 10 store, offentlige Agitationsmøder, og der uddeltes flere Tusinde Reklamer paa Fabriker og større Værksteder. Ved Generalforsamlingen i Oktober var Medlemsantallet allerede forøget med henved 250. *Sophus Mortensen*, som var stærkt optaget af sin faglige Organisation, trak sig allerede paa dette Tidspunkt tilbage fra Formandspladsen, og i hans Sted valgtes Sekretæren *Carl Hansen*. Til Næstformand valgtes Tilskærer *H. Lundgren* og til Sekretær Bogholder *J. Grav*; denne var forøvrigt uafbrudt Medlem af Bestyrelsen indtil Foreningernes Sammenslutning.

I Januar 1902 skete det første Dødsfald indenfor Foreningen. Den afdøde, en ret kendt Socialdemokrat, fhv. Tobaksspinder *Emil Nielsen*, havde ønsket Bisættelse uden Medvirkning af Præst. Ved en smuk Højtidelighed i Krematoriet, hvor et stort Følge var kommet til Stede, talte Redaktør *Th. Stauning*.

Agitationen fortsattes med Kraft i det paafølgende Aar, bl. a. afholdtes Foredrag om Ligbrænding ved de socialdemokratiske Partisammenkomster i Forsamlingsbygningerne, hvor Programmet endvidere bød paa Orkestermusik og Korsang af Arbejdersangforeninger.

Tilgangen til Foreningen var god, og Medlemsantallet steg til ca. 800. Men med Økonomien stod det kun daarligt til. Det viste sig nemlig snart, at det lave Kontingent, som var fastsat, ikke var i Stand til at dække baade Administrationsudgifter og Foreningens Forpligtelser ved Medlemmernes Død. Man forhøjede saa gentagne Gange Kontingentet, men dette bevirkede, at en Del Medlemmer udmeldte sig. Foreningen kom efterhaanden i ret stor Gæld, og i Maj 1903 skete endvidere det, at Forretningsføreren forsvandt til Udlandet medtagende samtlige Kontanter (ca. 400 Kr.). Uheldigvis fandt der umiddelbart efter flere Dødsfald Sted blandt Medlem-

Borgmester P. Hedebol.

merne, og da man var ganske uden Midler, saa man ingen anden Udvej end at laane de nødvendige Penge hos de afdøde Medlemmers Efterladte.

Situationen var saaledes ret alvorlig, og Bestyrelsen syntes at staa ganske hjælpeløs. Henved Halvdelen af Medlemmerne gik ud af Foreningen i Løbet af et Aar, og det saa nærmest ud til, at Foreningen maatte ophæves.

Paa en Generalforsamling i April 1904 nedsattes der imidlertid et Udvalg, som skulde forsøge at »redde Stumperne«. Dette Udvalg, hvis Formand

blev Maalerkontrollør, senere Borgmester, *Peder Hedebol*, mødte kort Tid efter ved en ekstra Generalforsamling med Forslag til nye Love, som bl. a. indeholdt nye Kontingentsatser. Disse var fastsat efter en grundig Beregning over Dødeligheden, saaledes at der var Sandsynlighed for, at Foreningen til enhver Tid kunde opfylde sine Forpligtelser. Samtidig sattes Aldersgrænsen for Optagelse til 60 Aar. Som Sikkerhedsforanstaltning vedtoges det endvidere at opkræve et Ekstrakontingent paa 25 Øre pr. Medlem ved hvert Dødsfald, saalænge Kassebeholdningen var under 2 Kroner pr. Medlem.

Foreningen havde hidtil virket udelukkende efter Forsikringsprincippet, men af Hensyn til dem, hvis Alder og Helbred var til Hinder for Optagelse, oprettedes nu desuden en særlig Medlemsklasse. Medlemmer i denne Klasse skulde indbetale det til en Ligbrænding nødvendige Beløb enten ved Indmeldelsen eller i kvartaarlige Bidrag paa mindst 2 Kr. og den eventuelle Rest ved Død.

Efter Lovenes Vedtagelse valgtes en delvis ny Bestyrelse, nemlig følgende:

Peder Hedebol, Formand. Typograf *A. Michelsen*, Næstformand. Skomagern. *C. Roikier*, Kasserer. Bogholder *J. Grav*, Sekre-

tær. Maler *C. M. Loldrup*. Tømrer *A. Christophersen*. Fru *V. Holmbom*.

Der forestod nu et stort Arbejde med at bringe Foreningen paa Fode. Gælden var ret betydelig (ca. 1400 Kr.), og Medlemsantallet var dalet til ca. 300. Man mødte heldigvis Velvilje hos Kreditorerne, som gik med til en delvis Eftergivelse af Gælden. Det var derimod yderst vanskeligt at faa de udtraadte Medlemmer til at fortsætte Medlemskabet; men ved Bestyrelsesmedlemmernes personlige Henvendelse til disse, lykkedes det dog at bevæge henved 100 til at genindtræde i Foreningen. Til samtlige Fagforeninger, Vælgerforeninger og Afholdsforeninger i København sendtes Tilbud om Afholdelse af Foredrag om Ligbrænding med Lysbilledfremvisning, og man fik paa denne Maade en Masse Mennesker i Tale uden Udgift for Foreningen.

I Løbet af to Aar var Mistilliden mod Foreningen ved at forsvinde, og det var lykkedes at bringe Medlemsantallet i Vejret med ca. 300. Bestyrelsen fandt nu (i 1906), at Tiden var inde til at oprette et selvstændigt Kontor for Foreningen, der i to Aar havde maattet nøjes med Kassererens Skomagerværksted (i Nansensgade 28) som Indmeldelses- og Indbetalingskontor. I *Møllegade Nr. 10* blev lejet en 3 Værelses Lejlighed, hvoraf Foreningen benyttede et Værelse til Kontor, medens den øvrige Del af Lejligheden udlejedes til Kassereren. *Peder Hedebol* overtog nu Kassererposten og fortsatte paa denne Plads med Held sit Arbejde for Foreningens Udvikling og sunde Økonomi. Til Formand valgtes Tømrer *A. Christophersen*, der i 1909 afløstes af *H. Lundgren*.

I disse Aar fortsattes Agitationen energisk med Foredrag, oplysende Artikler i Bladene, Anbringelse af Reklameskilte i Forretninger, Fagforenings- og Sygekassekontorer og fra Januar 1908 med Forevisning af det nyopførte Krematorium paa Bispebjerg Kirkegaard. Tusinder af Mennesker blev her Søndag efter Søndag vist rundt under Vejledning af Bestyrelsens Medlemmer, velvilligt assisteret af Krematoriets Bestyrer, *Julius Breiding*. Folks Opfattelse af, hvad der foregik i et Krematorium, var paa de Tider

ret besynderlig og man erfarede snart, at den offentlige Forevisning var en udmærket Agitation for Sagen og resulterede i god Tilgang til Foreningen.

De pekuniære Forhold bedredes lidt efter lidt; men Ledelsen var ogsaa meget økonomisk og yderst forsigtig i sine Dispositioner. Der afholdtes Bestyrelsesmøder en à to Gange hver Maaned, og alle Spørgsmaal drøftedes meget indgaaende. Bestilling af enhver Tryksag forelagdes Bestyrelsen, ja selv Købet af en Vejviser (som den Gang kostede 8 Kr.) gav i et Møde Anledning til en indgaaende Diskussion, idet enkelte mente, at man kunde nøjes med et Eksempplar fra det foregaaende Aar, et saadant kunde nemlig købes for halv Pris.

Af Hensyn til Medlemmerne af Begravelseskasser og andre, der havde sikret sig Begravelseshjælp, oprettedes i 1907 en ekstraordinær Klasse, i hvilken enhver uden Hensyn til Alder og Helbred kunde optages mod et aarligt Kontingent af 1 Kr. Foreningen forpligtede sig overfor disse Medlemmer til at foranstalte Ligbrændingen, mod at Udgiften afholdtes af Begravelseshjælpen. Denne Medlemsklasse fik ret hurtig en god Tilslutning, navnlig fra Medlemmer af Begravelseskasser.

I Sommeren 1909 deltog Foreningen i Landsudstillingen i Aarhus med en mindre Udstilling af Tryksager, Billeder og grafiske Fremstillinger, samt en Samling Askeurner fra P. Ipsens Terracotta-fabrik. Denne Udstilling havde størst Betydning derved, at den støttede Bestræbelserne for at faa bygget et Krematorium i Aarhus, idet Aarhus Byraad Aaret efter vedtog at opføre et Krematorium.

Af agitatorisk Betydning var ogsaa Udgivelsen af »Baal-færden«, et Aarsskrift om Ligbrænding, der udkom i 1908, 1909 og 1910, redigeret af *Peder Hedebøl*. Skriftet udgik i et ret stort Oplag og blev velvilligt modtaget baade af Presse og Publikum.

Sagen vandt dog ikke saa stærkt frem, som man kunde ønske, og den væsentligste Aarsag hertil var den høje Ligbrændingstakst, som »Forening for Ligbrænding« var ganske utilbøjelig til at ned-

sætte. Bestyrelsen indsendte i den Anledning i 1909 et Andragende til Københavns Kommunalbestyrelse, hvori man anmodede Kommunen om at opføre et Krematorium, eventuelt overtage Bispebjerg Krematorium, idet man i saa Fald forventede en betydelig Nedsættelse af Taksten. Først fire Aar senere lykkedes det at løse dette Spørgsmaal.

Foreningens Stand paa Landsudstillingen i Aarhus 1909.

Hvad der ogsaa hæmmede Sagens Udvikling en Del, var de ret strenge Bestemmelser i Ligbrændingsloven. Paa Foreningens Initiativ indsendtes i 1909 til Regering og Rigsdag et Andragende om Lempelser i Loven, og Aaret efter forelaa en ny Lov, efter hvilken Børn nu ogsaa kunde ligbrændes. Dette gav forøvrigt Anledning til, at Foreningen oprettede en Afdeling for mindreaarige indenfor Forsikringsklassen.

Da Foreningens økonomiske Forhold nu var ret gode, fandt Bestyrelsen det formaalstjenligt — baade af Hensyn til Tilgangen af

nye Medlemmer og Ordningen af Bisættelser — at holde For-
eningens Kontor aabent daglig, hidtil havde det nemlig kun været
aabent nogle Aftentimer og Søndag Formiddag. Paa en General-
forsamling i Oktober 1910 vedtoges denne Udvidelse af Kontor-
tiden. Ved denne Lejlighed frattraadte *Peder Hedebol* som Kas-
serer, idet Arbejdet i faglige og politiske Foreninger ikke levnede

Bestyrelsesmøde paa Foreningens Kontor i Møllegade.

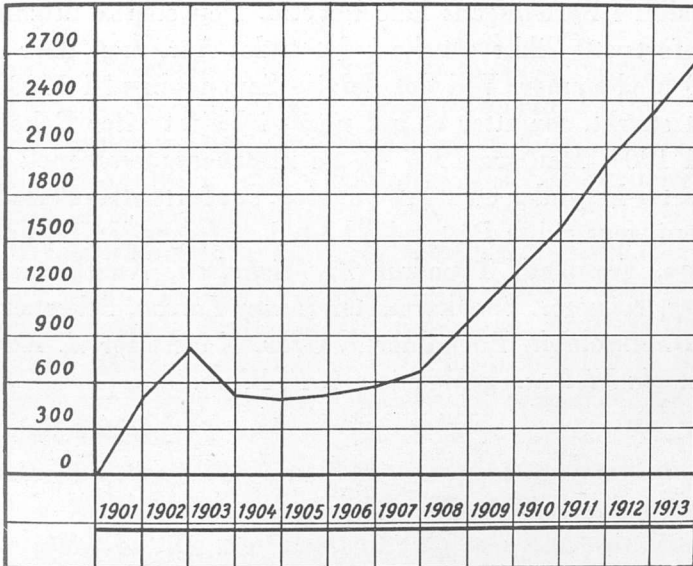
I. B. Akselholdt. A. E. Plum. Camilla Nielsen. A. Kongsløv. K. Reenberg.
H. Lundgren. Henry Larsen. J. Grav. A. Michelsen.

ham Tid til at fortsætte. I hans Sted valgtes *K. Reenberg* (Medlem
af Bestyrelsen siden 1906). Samtidig indvalgtes Snedkermester
Henry Larsen i Bestyrelsen og fungerede som dennes Sekretær ind-
til Foreningernes Sammenslutning.

I de følgende Aar fortsattes Foreningens Vækst i stigende Grad.
Der afholdtes enkelte Møder med Foredrag om Ligbrænding; men
den væsentligste Aarsag til Tilgangen af nye Medlemmer var uden

Tvivl Bisættelseshøjtidelighederne i Krematoriet, som Publikum følte sig meget tiltalt af.

I 1910 paabegyndtes Forhandlinger mellem »Forening for Ligbrænding« og Københavns Kommune angaaende Krematoriets Overdragelse. For at »Folkelig Ligbrændingsforening« ogsaa kunde faa Indflydelse paa disse Forhandlinger, indmeldtes Forret-

Folkelig Ligbrændingsforenings Medlemsantal.

ningsudvalget som Medlemmer i »Forening for Ligbrænding«. Først i 1913 resulterede Forhandlingerne i Kommunens Overtagelse af Bispebjerg Krematorium. Den Nedgang i Ligbrændingstaksten, som man havde ventet ved denne Lejlighed, fik man desværre ikke; men i den Overenskomst, der blev oprettet, lykkedes det dog at faa indført en Bestemmelse om, at Betalingen for Ligbrænding skal nedsættes saa meget og saa ofte det er muligt uden at fremkalde Underbalance paa Krematoriets Regnskab.

I Efteraaret 1913 flyttedes Foreningens Kontor til *Aboulevard*

16, hvor man fik et større Lokale, hvis Beliggenhed forøvrigt ogsaa var betydelig bedre end i Møllegade. Samme Aar løstes Spørgsmaalet om en Sammenslutning af begge Foreninger. Paa dette Tidspunkt havde »Folkelig Ligbrændingsforening« imidlertid naaet en saa god Position, at dens fortsatte Fremgang vilde have været sikker, selv om den ogsaa i Fremtiden skulde have staaet alene.

Af foranstaaende grafiske Fremstilling ses Bevægelsen i Medlemsantallet i Foreningens hele Levetid. Den stærke Stigning ved Starten fortsættes ikke ganske i det andet Aar, men naar dog op paa 800 Medlemmer. Ved det delvise Sammenbrud i 1903 falder Antallet stærkt, for atter at gaa noget i Vejret efter Rekonstruktionen i 1904. Men fra 1907 — da »Børnesygdømmene« helt er overstaaet — begynder en stærk Stigning, der fortsættes Perioden ud.

Foreningens sidste Bestyrelse bestod af følgende: Tilskærer *H. Lundgren*, Formand. Typograf *A. Michelsen*, Næstformand. *K. Reenberg*, Kasserer. Snedkermester *Henry Larsen*, Sekretær. Postbud *I. B. Akselholt*. Bogholder *J. Grav*. Kontrollør *A. Kongsløv*. Fru *Camilla Nielsen* og Ingeniør *A. E. Plum*.

DANSK LIGBRÆNDINGSFORENING

Af Overlæge, Dr. med. *Knud Secher*.

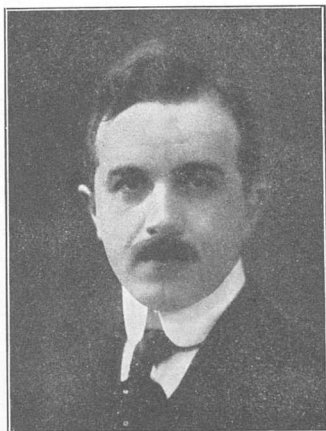
Dansk Ligbrændingsforening begyndte sin Tilværelse d. 1. Januar 1914 efter den tidligere omtalte Sammenslutning af Forening for Ligbrænding og Folkelig Ligbrændingsforening..

Den nye Forening talte ved Starten 4520 Medlemmer og raa-dede over en Kassebeholdning paa Kr. 25,394.

Bestyrelsen kom til at bestaa af følgende Medlemmer: fra Forening for Ligbrænding: Overretssagfører *Chr. Brorson* som Foreningens Formand, Professor, *Dr. Erlandsen*, Professorinde *Levison* og fra Folkelig Ligbrændingsforening: Kontrollør *A. Kongsløv*, Snedkermester *Henry Larsen*, Tilskærer *H. Lundgren*, Maskintrykker *A. Michelsen*.

Denne Bestyrelse fik som første Opgave at organisere den ny Forenings Arbejde. Den kom dernæst til at fungere som en Hovedbestyrelse for Landet, idet der i de følgende Aar oprettedes lokale Foreninger rundt i Landet i Tilslutning til Bestyrelsen i København. Lidt efter lidt udskiltes der et særligt Forretningsudvalg for Landet, men Bestyrelsen for Københavns Afdelingen har stadig bibeholdt en væsentlig Indflydelse svarende til denne Afdelings store Medlemsantal. Ved Omtale af Foreningens Arbejde vil det i det følgende være umuligt alene af Hensyn til den fælles Ledelse skarpt at udskille Københavnsafdelingens Forhold fra de Begivenheder, der har Betydning for hele Landet.

For Forening for Ligbrændings Midler oprettedes der et Legat under Bestyrelse af Københavns Magistrat med Navnet »*Professor F. Levisons Legat*«. Kapitalformuen var 38,000 Kr.; af Ren-

Professor, Dr. med. *A. Erlandsen*.

terne anvendes $\frac{1}{10}$ til Kapitalens Forøgelse, Resten udbetales til Foreningen, som er pligtig til at anvende $\frac{1}{3}$ til Hjælp for ubemidlede med Hensyn til Fremme af Ligbrænding, de $\frac{2}{3}$ til Fremme af Ligbrændingssagen i Danmark. Legatet har gennem Aarene gjort megen Nytte. Den første Del har været anvendt væsentlig som Betaling af Kontingent for Medlemmer i Forsikringsklassen, naar de ved Sygdom, Alder eller Arbejdsløshed har været vanskeligt stillede. Den anden Del af Legatet har særlig i de senere Aar været fordelt udelukkende

til Provinsafdelingerne og anvendt der til Agitation af forskellig Art.

Foreningens Styrelse er forøvrigt i de forløbne Aar kun undergaaet forholdsvis faa Forandringer.

Efter kun et Aars Funktionstid trak *Brorson* sig tilbage som Formand, idet han med Sammenslutningen af de 2 gamle Foreninger mente at have fuldført sin Opgave. I et tidligere Kapitel har vi nøjere omtalt og vurderet den store Indsats, som Overretssagføreren gjorde paa et for Ligbrændingssagen kritisk Tidspunkt, og ved hvilken det lykkedes at samle de splittede Kræfter under en Ledelse.

Til Formand valgtes derefter Professor i Hygiejne *A. Erlandsen*, medens Bestyrelsen blev suppleret med Dr. med. *L. S. Fridericia*.

Allerede efter 3 Aars Funktionstid døde imidlertid *Erlandsen*. Han naaede derfor ikke at se Resultaterne af det gennem disse Aar forberedte Arbejde blandt andet vedrørende Lovgivning om Ligbrænding.

Fra 1918—1922 var Professor *Fridericia* Formand, i en Aarrække, der er karakteriseret ved en meget betydelig Udvikling. Som vi skal se senere, udformede Foreningen sig gennem disse Aar til

en egentlig Landsforening, ligesom Foreningens Administrationsomraade udvidedes betydeligt.

Efter *Erlandsens Død* suppleredes Bestyrelsen med Overretssagfører *Fr. Wolff*, og i 1922 udvidedes den med Incassator *Valdemar Petersen* og Forf.

Paa Repræsentantmødet 1923 trak *Fridericia* sig tilbage som Formand, men beholdt sin Plads i Bestyrelsen. Medens Formandspladsen for Landsforeningen og Københavnsafdelingen hidtil havde været beklædt af samme, blev der nu 2 Formænd, idet Forf. blev Formand for

Landsafdelingen og Medlem af Københavnsbestyrelsens Forretningsudvalg, medens Overtilskærer *Lundgren* blev Formand for Københavnsafdelingen og Medlem af Forretningsudvalget for Landsforeningen.

Denne Ordning bibeholdtes til Repræsentantmødet 1928, da *Lundgren* gik ud af Bestyrelsen for at overtage Ledelsen af Foreningens Frederiksbergkontor, og de 2 Formandspladser blev da atter forenede, idet Forf. ogsaa overtog Formandspladsen i Københavnsafdelingen.

1928 døde Maskintrykker *Michelsen*, der gennem en lang Aarrække havde deltaget i Arbejdet for Ligbrændingssagen, og Bestyrelsen blev det Aar suppleret med Forretningsfører *V. Hovmand* og Kommunalærer *Ingvard Nielsen*.

D. L.'s første Kontor var Aaboulevard 16, og til Kasserer antoges *Knud Reenberg*, der havde haft samme Post i Folkelig Ligbrændingsforening.

Det er blevet denne Mands Opgave at være Bindeled mellem Publikum, Medlemmer og Ikke-Medlemmer, og Foreningen gennem den forløbne lange Aarrække, hvor Foreningen har haft en saa umaadelig Udvikling. Naar Foreningens Kontor altid har været

Professor, Dr. med. L. S. Fridericia.

Kontorchef Knud Reenberg.

i den mest mønsterværdige Orden, naar der gennem Aarene altid har hersket den største Tilfredshed med Kontorets Arbejdsform, saa tilfalder Æren derfor *Reenberg*, der fra at være ene Mand paa Kontoret er avanceret til at lede en Stab paa 18 Mennesker.

Kontorets Arbejde blev paa Kongressen i 1928 omtalt af Borgmester *Kaper*, der blandt andet udtalte følgende: » — — — Der er ogsaa et andet Forhold, jeg gerne vil udtale min Anerkendelse af. Det er den udmærkede Organisationsform, man har vundet her i

København. — — — Jeg har fornylig, ligesom ved tidligere Lejligheder, haft Erfaring for ved nære Slægtnings Død, hvor overordentlig nemt alt er ordnet her, og hvor præcis Forretningsgangen er, saaledes at blot en Aftale med den herværende Ligbrændingsforening medfører en stor Lettelse for Menneskene, som jo altid føler sig særlig besværede ved at skulle træffe en Række Anordninger paa et Tidspunkt, da deres Sind er medtaget af de Begivenheder, der har nødvendiggjort dette.«

Naar Kontorets Stilling er blevet saa god i det almindelige Omdømme, saa beror det ogsaa paa, at *Reenberg* har forstaaet at udanne et Personale, der har tilpasset sig godt i det ikke altid lette Arbejde, det er at expedere Mennesker, der er ramt af den Katastrofe, et Dødsfald repræsenterer.

Hovedkontorets og Københavns Afdelingens Personale 1930.

Første Række (fra venstre): Assistent O. Christensen, Overassistent G. Jystrup, Sekretær H. Lundgren, Kontorchef K. Reenberg, Assistent A. Petersen, Kasserer, Fru B. Borné, Overassistent E. Jørgensen, Assistent J. Jensen, Chauffør Th. Nielsen.

Anden Række: Kontormedhj. John Hansen, Kontormedhj. E. Kongsløv, Kontorbud H. Hansen, Assistent A. Frederiksen, Assistent H. Bigler, Assistent H. Jørgensen, Kontorelev G. Petersen, Kontorbud V. Jensen, Chauffør P. Poulsen, Kontorelev P. Reenberg.

Hovedkontorets og Københavns Afdelingens Personale 1930.

Foruden det daglige Foreningsarbejde ledes ogsaa fra Hovedkontoret Administrationen af Foreningens Ejendomme, Kontrol med Regnskaber fra Provinsafdelingerne m. m. Hosstaaende Skema viser Væksten af Foreningens Funktionærstab.

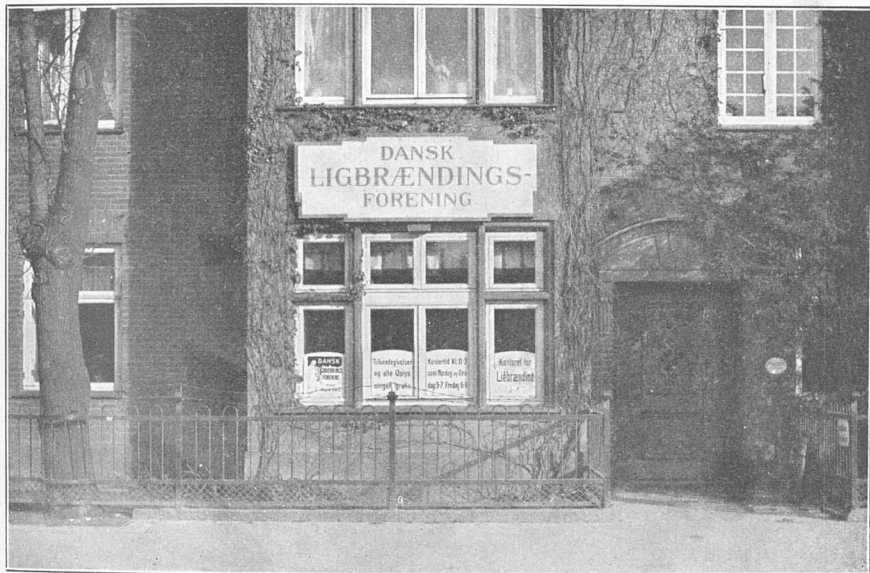
Personalet 1914—1929.

	Reenberg	Kasserer	Overass.	Assistent	Elev	Bud	Chauff.	Afd.sbestyrer	Ialt
1914	1								1
1915	1								1
1916	1								1
1917	1				1				2
1918	1				1				2
1919	1				2				3
1920	1			1	1	1			4
1921	1			2	1	1			5
1922	1			2	2	1			6
1923	1			2	2	2			7
1924	1			3	2	2			8
1925	1			4	2	2			9
1926	1			4	3	2			10
1927	1		2	4	2	2	2		13
1928	1	1	2	5	2	2	2	1	16
1929	1	1	2	6	3	2	2	1	18
1930	1	1	2	6	4	2	2	1	19

Foreningens Lønningskonto var i 1914 2500 Kr., den er nu over 50,000 Kr. Balancen paa Regnskabet var i 1914 ca. 39,000 Kr., nu c. 1 $\frac{1}{2}$ Million. Disse Tal viser Forøgelsen af det administrative Arbejde.

Kontrollen med Foreningens Regnskaber laa fra første Færd udelukkende i Hænderne paa Revisorer valgte paa Generalforsamlingen, og denne Revisionsform er bibeholdt væsentligst som kritisk Revision. Snart gik man over til en aarlig Revision fra Revisionsinstituttet, og endelig indførtes en stadig Revision med uanmeldte Kasseeftersyn ikke alene paa Hovedkontoret, men ogsaa ude i Provinsen. I 1928 udskiltes en særlig Kassererstilling; *Reenberg* havde indtil da ogsaa besørget Kasserervirksomheden, men fik nu en ren Kontorchefstilling. Dernæst har Foreningen gennem Kautionsforsikring sikret sig mod Tab.

Efterhaanden som Arbejdet paa Kontoret voksede, blev Pladsforholdene for daarlige. Foreningen købte da, særlig paa Initiativ af *Lundgren*, i 1921 Ejendommen Nikolaj Plads 27 og Admiralgade 15 for Kr. 300,000. — Der skaffedes der dels tilstrækkelig Kontorplads og dels Lejlighed til Kassereren. Efterhaanden er dog hele Beboelseslejligheden inddraget til Kontorer, takket være den øgede Virksomhed.

Kontoret Aaboulevard 16.

Ved Københavnsafdelingens stadige stærke Vækst følte det mere og mere som en Ulempe, at Medlemmerne fra Yderdistrikterne skulde ind paa Nikolaj Plads for at betale, og man begyndte derfor at indrette Distriktskontorer.

I 1924 købtes Ejendommen Enghaveplads 12 for Kr. 136,000, og man fik der et udmærket Kontor foruden en god Lejlighed til *Reenberg*. 1925 aabnedes Kontor i en Lejlighed paa Nørrebrogade 108, 1927 kom der Kontor baade paa Frederiksberg paa Hjør-

Snedkermester Henry Larsen.

net af Falkonéallé og Smallegade og paa Amagerbrogade 31, hvor Foreningen maatte overtage en Andelslejlighed.

For yderligere at lette Indbetalinger for Medlemmerne og for at skabe Interesse for Ligbrændingen, indledede man efter Forslag af *Lundgren* i 1926 et Samarbejde med Sygekassernes Begravelseskasser, idet Foreningen opnaede Ret til at indgaa Overenskomst med de enkelte Kasser. Navnlig i Byens Periferi har dette Forhold faaet Betydning; men Forhandlingerne har dernæst resulteret i, at der indenfor Be-

gravelseskasserne i de senere Aar er kommet stigende Interesse for Ligbrænding, der ogsaa vil betyde en stor økonomisk Fordel for Begravelseskassernes Medlemmer.

Tilsynet med Foreningens Ejendomme, Indretning og Udsmykning af Kontorerne har været overdraget *Henry Larsen*, der ogsaa paa en Række Omraader har været Foreningens kunstneriske Støtte og paa forskellig Maade har taget Initiativ til Udvikling af Foreningen og Ligbrændingssagens Fremskridt.

Fra Folkelig Ligbrændingsforening overtog D. L. Forsikrings-systemet anvendt paa Udgifterne for Ligbrænding. Der er ingen Tvivl om, at netop dette Forhold har haft den allerstørste Betydning for Udbredelsen af Interessen for Ligbrænding i Danmark, hvis Befolkning i saa stor Udstrækning er indstillet paa at klare en Række Forpligtelser gennem en Kontingentbetaling. Men foruden Forsikringssystemet bibeholdtes almindelig Kontingentbetaling, saaledes som det havde været Brug i Foren. f. Ligbr. Der skabtes der ved en Række forskellige Indbetalingsmaader passende efter enhver Ønske.

Den aktuarmæssige Kontrol for Foreningens forsikringsmæssige Forpligtelser blev straks ved Foreningens Stiftelse overdraget

Aktuar *Vinther*, først gennem fem-aarige Opgørelser, senere ved den store Vækst af Foreningen gennem en stadig daglig Kontrol. I et særligt Kapitel gør *Vinther* Rede for disse Forhold.

Efter Forslag af *Henry Larsen* blev der i 1928 indført en »Til-lægsforsikring«, gennem hvilken Medlemmerne ogsaa kan sikre sig en Sum, der kan dække Udgifter ud over Ligbrændingsudgif-

Hovedkontoret Nikolaj Plads 27.

terne, saaledes Transport, Højtidelighed m. m. Navnlig for Medlemmer, der bor langt fra Krematorier, har denne udvidede Forsikring haft stor Betydning.

Foreningens Forhold til Medlemmerne er organiseret paa følgende Maade:

De ordinære Medlemmer henhører enten til *Forsikringsklassen* eller til *Kontingentklassen*.

I *Forsikringsklassen* optages enhver rask Person under 60 Aar. Efter Alderen ved Indmeldelsen deles denne i 4 Afdelinger, nemlig:

A.	18—34 Aar, der betaler Kr. 0,75 kvartaarlig i højst 30 Aar.
B.	35—49 - — - 1,25 — — 20 -
C.	50—59 - — - 2,00 — — 16 -
M.	0—17 - — - 0,35 — — , overføres ved det fyldte

18. Aar til Afd. A og betaler det for denne Afdeling fastsatte Kontingent. Der betales i højst 30 Aar fra Indmeldelsen i M.

Et Aar efter Indmeldelsen i Forsikringsklassen er Foreningen forpligtet til at besørge og afholde Udgifterne til ¹⁾ Anskaffelse af de nødvendige Attester og en Kiste, ²⁾ Transport pr. Rustvogn til Krematoriet, ³⁾ Brænding af Liget, ⁴⁾ en alm. Askeurne, ⁵⁾ et Liniegravsted i den kommunale Urnehave (0,5 m²) i 10 Aar og Vedligeholdelse af dette Gravsted — eller en alm. Urneplads i Kolumbarium i samme Tidsrum. Hvis det ønskes, kan Urnen udleveres til Nedgravning paa en Kirkegaard.

Til Dækning af Udgifter ved evt. Bisættelseshøjtidelighed, Ligtransport udenfor det fastsatte Omraade m. m. kan tegnes en *Tillægfsforsikring* paa 125 Kr. (mindre-aarige 75 Kr.) mod at betale samme Præmie paa samme Vilkaar som i Forsikringsklassen.

For Medlemmer, der dør udenfor København og Frederiksberg, maa de Efterladte — mod en Godtgørelse, der svarer til den Udgift, Foreningen har til Medlemmer, der dør i København — besørge det under ¹⁾ nævnte og fremsende Liget til et af Landets Krematorier.

I *Kontingentklassen* kan enhver optages uden Hensyn til Alder og Helbred *enten* mod at indbetale ved Indmeldelsen det til en Ligbrænding med ovenfor nævnte Foranstaltninger nødvendige Beløb (ca. 135 Kr.) *eller* mod at erlægge et kvartaarligt Kontingent af mindst 2 Kr., indtil Beløbet er betalt. Det eventuelle Restbeløb betales ved Dødsfald af de Efterladte. Sker Dødsfaldet inden et Aars Forløb, er Udgiften for Tiden ca. 175 Kr. De nøjagtige Beløb opgives ved Henvendelse til Foreningens Kontorer.

Som *ekstraordinært* Medlem kan enhver optages imod en Betaling af 10 Kr. en Gang for alle eller et aarligt Kontingent af 1 Kr. Kontingentbetaling kan i denne Medlemsklasse ophøre efter 10 Aars Forløb. Ogsaa for ekstraordinære Medlemmer besørger Foreningen alle med Ligbrænding og Bisættelse forbundne Foranstaltninger (se ovenfor), men Udgifterne hertil dækkes ved Dødsfald af de Efterladte.

Ved Indmeldelse betales i alle Medlemsklasser 2 Kr. i Indskud. Personer under 18 Aar betaler intet Indskud.

I København var Udgifterne ved Kistetransport efterhaanden naaet op til c. 10,000 Kr. Man besluttede sig derfor i 1926 til at anskaffe egen Vogn, og Personalet blev forøget med 2 Chauffører.

Foruden de nævnte Ydelser paatager Foreningen sig at ordne Højtidelighederne før Ligbrændingerne, saaledes at de paarørende ikke har Ulejlighed deraf.

Men ogsaa af Ikke-Medlemmer anvendes Foreningens Hjælp i meget stor Udstrækning; det er nu saaledes, at 90 pCt. af alle Ligbrændinger i Københavns Krematorium arrangeres gennem Foreningen.

Fra Folkelig Ligbrændingsforening arvede D. L. et Oplysningsarbejde, der ikke havde været taget op af Forening for Ligbrænding, og i de forløbne Aar er dette Oplysningsarbejde blevet drevet meget intensivt. De af Folkelig Ligbrændingsforening anvendte Besøg paa Krematoriet blev anvendt i Foreningens første Aar, men dernæst er der gennem de forløbne Aar anvendt en Række forskellige Metoder for at faa Befolkningen interesseret for Ligbrænding. Det er dette Oplysningsarbejde, der for en meget stor Del er Grunden til, at Ligbrændingstanken har vundet saa stor Fremgang her i Landet, som sket er, og ikke alene i Købehavn, men ogsaa ude i Provinsen.

Ved Omtalen af dette Agitations- og Oplysningsarbejde maa *Lundgrens* Navn særlig fremhæves. Det er et Utal af Foredrag, han har holdt gennem de forløbne Aar ved offentlige Møder, i talrige Foreninger, i Vælgerforeninger m. m., ligesom han gennem Avisartikler har oplyst Befolkningen om de herhenhørende Forhold. Ved Omtalen af Foreningens Arbejde ude i Provinsen vil vi stadig møde *Lundgrens* Navn som Foredragsholder i talrige Byer eller som Organisator af de nystiftede Afdelinger. *Lundgren* har ogsaa taget Initiativet til Agitation paa andre Maader som Uddeling af Tryksager i Hjemmene, Fremskaffelsen af Lysbilledserier m. m. Som nævnt ovenfor sad *Lundgren* i Bestyrelsen til 1928, da han udtraadte for at overtage Ledelsen af den Afdeling, der blev stiftet i Anledning af Indvielsen af Krematoriet paa Frederiksberg. I Modsetning til de øvrige Distriktskontorer i København fik dette Kon-

Afdelingsl., Sekretær *H. Lundgren*.

tor en selvstændig Stilling med Arrangement af Bisættelser. For Københavns Vedkommende sorterer de alle under Hovedkontoret paa Nikolaj Plads.

Tilgangen til Foreningen skete i den første Tid væsentligst gennem personlig Agitation, fordi man var bange for at vække Forargelse, var bange for at krænke nogen, idet Kendskabet til Sagen var saa ganske overordentlig ringe. Enkelte Medlemmer paa-tog sig et saadant Agitationsarbejde og tilførte Foreningen et efter Forholdene betydeligt Antal Medlemmer. Det gælder saaledes Trafikassistent *Bjerring* i Nyborg, Repræsentant *Bøggild*, Toldfunktionær *P. Thomassen*, Bagermester *Gerdes*, Cigarmager *P. Jensen* m. fl., der nævnes med Tak i Beretningerne. Forrest i Rækken kommer dog Postbud *Akselholt*, der i 1924 kunde indmelde Medlem Nr. 1000. *Akselholt* har desuden gennem Foreningens Repræsentantskab gjort et stort Arbejde for Ligbrændingssagen.

Efter som Aarene er gaaet og Ligbrænding er blevet en Selvfølgelighed for Befolkningen i København, er Foreningen gaaet over til at anvende faste Agenter for Indmeldelse af Medlemmer, uden at dette har vakt Antydning af Vanskeligheder. Ude i Provinser vil en saadan Arbejdsform endnu være umulig.

Ved sit Oplysningsarbejde har Foreningen gennem Aarene haft en overordentlig Hjælp af Pressen, der ikke alene altid har anmeldt Aarsberetningerne, men ogsaa har talt Foreningens Sag under de Discussioner, der har været fremme. For yderligere at fremme Oplysningsarbejdet gennem Pressen dannede Foreningen i 1929 efter Forslag af Redaktør *Ingvard Nielsen* et særligt Presseudvalg, der under hans Ledelse har til Opgave at forsyne Pressen med Stof angaaende Ligbrænding. Det er gennem et saadant Udvalg altid muligt at forsyne Aviser med Stof i de Byer, hvor Spørgsmaalet om Ligbrænding er taget op til Discussion.

Som et Led i Agitationen for Ligbrændingssagens Fremme maa ogsaa behandles Foreningens Deltagelse i Udstillinger og Kongresser.

Samme Aar, som Foreningen stiftedes, deltog den i Malmø-

udstillingen. Der skulde ved samme Lejlighed have været afholdt en Kongres, men Verdenskrigens Begyndelse forhindrede dens Gen-nemførelse.

I September 1919 afholdtes et hygiejnisk Møde i København, hvor Foreningen udstillede sammen med Svenska Eldbegængelse-

Udstilling 1924.

föreningen. Ved denne Lejlighed udstilledes Höganäsovnen for første Gang; den skulde senere faa stor Betydning.

I 1922 og 1923 udstillede Foreningen i Helsingborg og i Göteborg. I den sidstnævnte By var der paa den store Udstilling opført en særlig Bygning efter Initiativ af den i denne Sag saa bekendte Stadsombudsmand *G. Schlüter* fra Helsingborg.

1924 afholdtes en stor hygiejnisk Udstilling i København. Her havde Foreningen arrangeret en større Stand, der vakte betydelig Opmærksomhed.

I Tilslutning til d. 2. nordiske Kongres for Ligbrænding i 1928 var der arrangeret en meget betydelig Udstilling af Planer m. m. fra hele Norden.

Ogsaa i 1930 har Foreningen deltaget i en lille Udstilling i den svenske Lokalafdeling i Västervik.

Der har i de forløbne Aar været afholdt et stort Antal Kongresser for Ligbrænding rundt i Europa. Nogen større Betydning har det internationale Arbejde ikke opnaet paa dette Omraade, der er for intimt, for præget af hvert Lands Skikke. Det er kun de tekniske Fremskridt, der har Interesse ud over Landets Grænser.

Foreningen har været repræsenteret ved flere af disse Kongresser, men størst Betydning har Samarbejdet i Norden haft.

Som nævnt blev der i 1914 afholdt en nordisk Kongres i Malmø, uden at den dog blev gennemført paa Grund af Krigen.

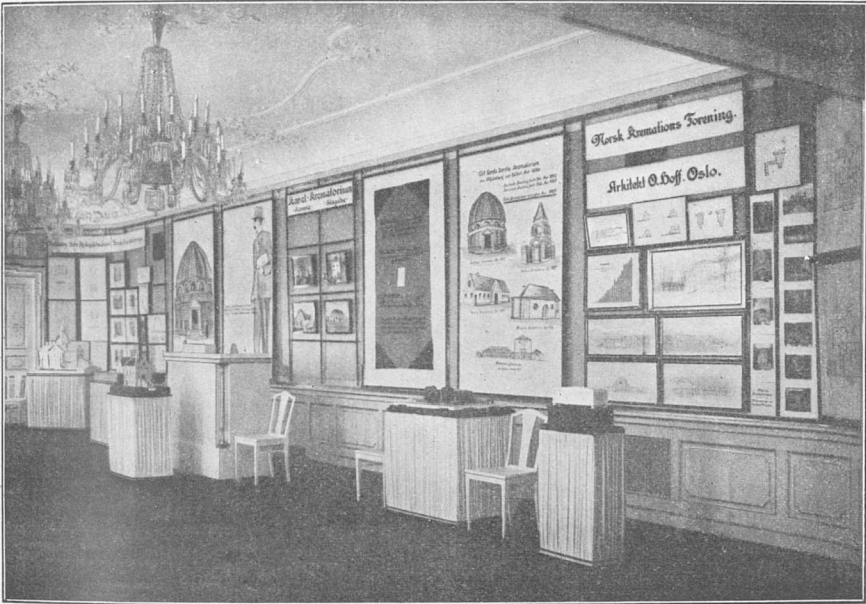
I 1922 afholdt Foreningen »Norden« en Studieuge i Helsingborg, og ved den Lejlighed blev der ogsaa forhandlet om Ligbrænding mellem Repræsentanter for Danmark, Norge og Sverrig med Repræsentanter for den svenske Regering. Stadsombudsmand *Schlüter* talte der om ensartet Lovgivning, og *Lundgren* talte om den danske Organisation, specielt vort Forsikrings-system. Dette sidste Foredrag vakte saa megen Opmærksomhed, at *Lundgren* maatte tale for Sygekasserepræsentanter om samme Emne.

Den 2. nordiske Kongres angaaende Ligbrænding, og den første, der blev helt gennemført, blev afholdt i København d. 7., 8. og 9. September 1928 under Forsæde af Borgmester Dr. phil. *E. Kaper*. Der var mødt 135 Deltagere fra de nordiske Lande og repræsenterende dels de nordiske Foreninger, dels talrige Autoriteter: Ministerier, Sundhedsautoriteter, kommunale Autoriteter m. fl.

Efter at Borgmester *Kaper* i sin Indledningstale havde gjort Rede for Ligbrændingssagens Betydning for Byernes Dispositioner angaaende Begravelsesplads, blev der afholdt følgende Foredrag:

Forf.: Lovgivning om Ligbrænding, Direktør *A. Berg*: Ligbrændingens Betydning i økonomisk Henseende, Lærer *G. Lind*, Linköping: Udgivelsen af et Tidsskrift for Ligbrændingsbevægelsen.

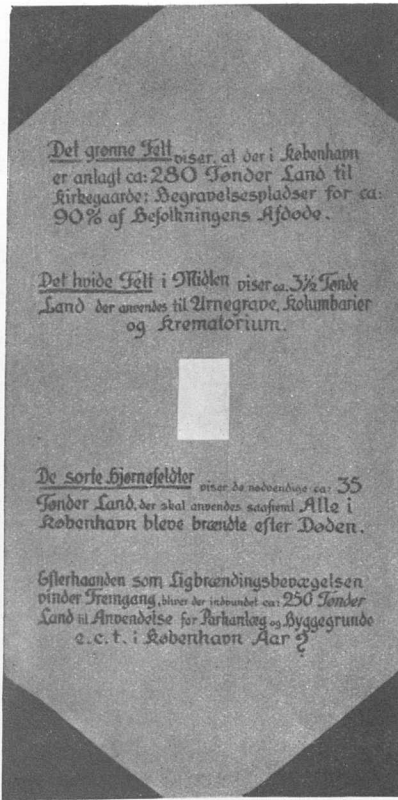
Arkitekt *C. Svane*: Principer for moderne Krematoriebygning, Ingeniør *A. W. Andersen*: Moderne Ligbrændingsovne, Aktuar *S. K. Vinther*: Præmie- og Reserveberegningen for Forsikringsafdelingen i Dansk Ligbrændingsforening, Stadsombudsmand *G. Schlüter*, Helsingborg: Udviklingen af det internationale Samarbejde. — De forskellige Emner er omtalt nærmere under denne Fremstilling.

Udstilling ved Kongressen 1928.

I Tilslutning til Kongressen var der Besøg paa Krematorierne i København og den afsluttedes med et Besøg i Slagelse, idet man fra dansk Side ønskede at demonstrere, hvorledes det er muligt at bygge Krematorier saaledes, at Sagen kan løses af enhver lille By. Til sidst saa man under Lærer *Thorsens* Ledelse de store Bronzealderhøje udenfor Byen, og gennem *Thorsens* Ord knyttedes gammel Tid til ny, gammel Kultur til den moderne.

Som et vigtigt Resultat af de Forhandlinger, der havde fundet Sted gennem Aarene mellem de nordiske Foreninger, skal nævnes

Tavle fra Kongres-Udstillingen 1928.

Overenskomsten af 11. August 1926, hvorved de nordiske Foreninger forpligter sig til at betragte Medlemmer af de andre Foreninger, der dør i et af de andre nordiske Lande, som eget Medlem. Der sikres derved Hjælp paa mange Maader og økonomisk Støtte.

Den Kontrakt, der i 1913 var afsluttet mellem Forening for Ligbrænding og Københavns Kommune, gav Foreningen og dens Efterfølger Dansk Ligbrændingsforening Ret til en vis Kritik overfor Administrationen af Krematoriet og Anvendelsen af dets Overskud. Krematoriets Regnskab skal stadig holdes udenfor Begravelsesvæsenets øvrige Regnskab, og et eventuelt Overskud skal bruges til Gavn for Ligbrændingen.

Allerede i 1915 blev der optaget Forhandlinger angaaende Prisen for Ligbrænding, og det lykkedes at faa den nedsat fra 65 Kr. til 45 Kr., og heraf fulgte atter en Kontingentnedsættelse for Medlemmerne. Der kom derefter meget vanskelige Aar under Krigen; der maatte saaledes en Overgang anvendes tynde Trækister for Zinkkister, og den næste Prisnedsættelse kom derfor først i 1922, idet Foreningen paaviste, at Krematoriedriften gav et saa betydeligt Overskud, at en Nedsættelse var motiveret.

Driften af Krematoriet er efterhaanden blevet en saa lønnende

Forretning for Kommunen, at alle Byggeforetagender, alle Nyanskaffelser med Lethed bæres af Overskuddet.

Kontrakten af 1913 med Begravelsesvæsenet var ikke fra Begravelsesvæsenets Side bleven overholdt fuldstændig; det fremgaar af de gentagne Henvendelser fra Foreningens Side, og det blev indrømmet af Borgmesteren under Sagens Behandling i Salen. Det drejede sig ikke alene om Anvendelsen af Overskuddet, men ogsaa om de Urnegrave, der kontraktlig skulde stilles til Disposition for Foreningens Medlemmer.

Da man fra Borgerrepræsentationens Side ønskede, at der kom »passende Ændringer« i Kontrakten, blev der i 1923 indledet Forhandlinger, ved hvilke Kommunen var repræsenteret af Borgmester *Kaper* og daværende Skoleinspektør *P. J. Pedersen*.

Det viste sig, at der fra Borgmesterens Side herskede en ret stærk Uvilje mod Foreningen og dens »Evighedskontrakt« med Begravelsesvæsenet; denne Kontrakt ønskedes ophævet. Resultatet af Forhandlingerne blev et andet. Foreningen gik straks med til at rette det ganske urimelige Forhold, at der ikke af Krematoriet betales noget til Administrationen, og gik ind paa en Afgift af 10pCt. Foreningen gav dernæst Borgmesteren gennem en Aktuar fuldstændig fri Adgang til en Undersøgelse af Foreningens administrative Forhold. Man har indenfor Foreningen det Indtryk, at der først ved denne Undersøgelse blev givet Begravelsesvæsenets øverste Ledelse, Borgmester og Direktør, et virkeligt Indtryk af, hvor stor Betydning Foreningens fortsatte Virksomhed kunde faa for Byen, en Virksomhed, der for den forsikringsmæssige Dels vedkommende, nødvendigvis maa støtte sig til en fast Kontrakt og ikke kan være afhængig af Beslutninger i en parlamentarisk Forsamling.

Paa Repræsentantmødet i 1924 afslog Repræsentanterne at gaa med til en Ophævelse af Kontrakten. Foreningen opnaaede gennem Forhandlingerne, at Budgetforslaget for Krematoriet aarlig tilsendes til Kritik og Forslag, og Begravelsesvæsenet opnaaede de ovenfor omtalte 10 pCt. til Administration.

Der har i de forløbne Aar udviklet sig det bedste Samarbejde mellem Foreningen og Begravelsesvæsenet, der gør alt for at fremhjælpe Ligbrændingssagen til Gavn for Byen. Begravelsesvæsenets tidligere Direktør, *A. Berg*, har yderligere støttet Arbejdet ved at forelægge sine økonomiske Resultater paa Kongressen i 1928, ligesom han har holdt Foredrag om Ligbrændingssagen i Radio og talt ved et stort Møde i Slagelse. Vi skal senere komme tilbage til *Bergs* Resultater.

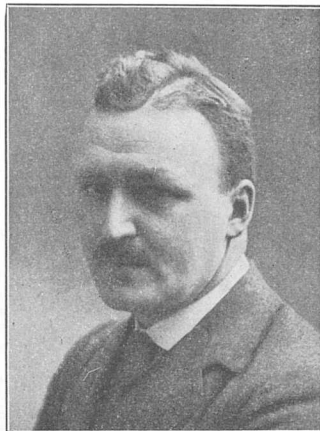
Vi har i det foregaaende væsentligst beskæftiget os med Forholdene i København. Ude i Provinsen var Interessen for Ligbrænding tidligt vakt takket være enkelte interesserede Mænds Arbejde. Saaledes dannedes allerede i 1912 i Aarhus en jydsk Ligbrændingsforening, og i 1914 dannedes Foreningen i Kolding. Inden vi gaar over til at omtale de enkelte Provinsafdelingers Arbejde, vil vi først gøre Rede for Udviklingen af Bygningen af Kapelkrematoriet.

Som vi senere skal se, blev der i Aarene 1918—23 bygget et Krematorium i Aarhus. Alene paa Grund af de betydelige Omkostninger, der var forbundet med Opførelsen, virkede dette Eksempel afskrækkende paa Byernes Styrelser, og det var ikke muligt at faa nogen By til at opføre Krematorier. Paa den anden Side var en Fremgang for Ligbrændingstanken betinget af Tilstedeværelsen af Krematorier.

Efter Forslag af Forf. besluttede Foreningen i 1924 at lade udarbejde Planer for Krematorier beregnede paa mindre Byer for at faa overkommelige Priser frem, og samtidig foreslog Forf., at man skulde forsøge at faa Kirkeministeriets Sanktion for Benyttelse af en Bygning med Krematorianlæg baade til Højtideligheder forud for almindelig Begravelse og forud for Ligbrænding. En lignende Plan havde allerede i 1916 været fremme i Odense, men var blevet henlagt som uigennemførlig.

Man henvendte sig i den Anledning til Arkitekt *C. Svane* i Kolding, og han udarbejdede da en Række Planer beregnet for Kapeller til mindre Byer og visende, at Opgaven at bygge Krematorier for en for mindre Byer passende Omkostning var let gennemførlig.

Siden den Tid har *Svane* været knyttet til Foreningen som dens særlige Arkitekt; som det vil fremgaa af det følgende, har han opført flere Kapelkrematorier, foruden at han har udarbejdet en lang Række Projekter, der har været anvendt under Forhandlingerne med Byerne. Paa Grund af et nødvendigt Kendskab til de tekniske Detailler har det været af stor Betydning at have den samme Arkitekt til at forestaa disse Arbejder, der ikke mindst for Ombygningernes Vedkommende stiller store Krav til Erfaringen. Desuden har *Svane* været Foreningens Konsulent i Tilfælde, hvor andres Planer skulde gennemgaaes, ligesom han paa forskellig Maade har ydet Foreningen kunstnerisk Assistance.

Arkitekt *C. Svane*.

Paa Basis af Arkitekt *Svanes* Planer blev der da indledet Forhandling med Kirkeministeriet. Som det vil erindres, var det dette Ministerium, der i Ligbrændingsbevægelsens første Tid havde lagt alle mulige Hindringer i Vejen for Udviklingen. Da man nu mødte med de forholdsvis radikale Planer om Kapelkrematorier, blev man mødt med en ganske overordentlig stor Forstaaelse. Alleerede af de første Forhandlinger med Departementschef *V. Holbøll* fremgik, at Ministeriet vilde se med Velvillie paa disse Planer, og at man indenfor Ministeriet interesserede sig for Ligbrændingssagen. Kirkeminister *P. Dahl* stillede sig straks velvilligt til Tanken, og da Foreningen af Hensyn til løbende Forhandlinger med forskellige Byer meget gerne ønskede en principiel Afgørelse i Sagen, gav Ministeren en saadan i følgende Skrivelse:

København, den 3. Juni 1925.

I Skrivelse af 23. f. M. har Dansk Ligbrændingsforening anmodet om en Udtalelse angaaende Ministeriets Stilling til Sammenbygning af Krematorium og almindeligt Kapel samt om Krematoriets Beliggenhed paa Kirkegaarde.

I Anledning heraf skal man meddele, at der ikke fra Ministeriets Side af principielle Grunde findes noget at indvende imod, at Kapeller og Krematorier sammenbygges og anbringes paa Kirkegaarde, hvad enten disse tilhører en Kirke eller vedkommende Kommune, men at Sagen i hvert enkelt Tilfælde maa forelægges Ministeriet til Godkendelse.

P. Dahl / M. Korsgaard.

Denne principielle Afgørelse af Ministeriet har faaet en ganske overordentlig stor Betydning ikke alene for Provinsen, men ogsaa for København og Frederiksberg. Kirkeminister *Dahl* har gennem sin Autorisation af Kapelkrematorier ikke alene givet Ligbrændingen en med den almindelige Begravelsesform ligestillet Stilling; men der er derved dannet den Basis, paa hvilken den fremtidige Udvikling vil hvile.

Det er dog først og fremmest for Provinsen, at Kapelkrematoriet har Betydning, og det har været paa Basis af, at der foreligger Mulighed for Bygning af billige Anlæg, at det er lykkedes at vække en virkelig Interesse i de forskellige Kommuner og Menighedsraad for Sagen.

Vi vil omtale de forskellige Provinsafdelinger efter deres Alder som Underafdelinger af Hovedforeningen. Allerede i Foreningens første Love var Oprettelsen af Provinsafdelinger forudset. I 1920 oprettedes et særligt »Fællesudvalg«, der gennem Repræsentanter fra de forskellige Lokalafdelinger skulde behandle Sager af Interesse for hele Landet, medens Bestyrelsen for København stadig fungerede som en Fællesbestyrelse. I 1923 dannedes et Forretningsudvalg, gældende for Landet, bestaaende af Forf. som Formand, *H. Lundgren* og Bogholder *André Johnsen*. Denne sidste havde deltaget i Arbejdet indenfor Folkelig Ligbrændingsforening og har nu i over 25 Aar været Revisor i Københavnsafdelingen. Han erstattes det følgende Aar i Forretningsudvalget af Lærer *S. Thorsen* fra Slagelse som Repræsentant for Provinsen. Udvalget udvidedes i 1925 med *Henry Larsen*, og da *Lundgren* i 1928 gik ud af Bestyrelsen, blev Fru *Levison* valgt til Forretningsudvalget.

Fru *Levison* har gennem en meget lang Aarrække været knyttet til Ligbrændingssagen, først gennem Samarbejdet med sin Mand,

Professor *Levison*, fra 1908 efter hendes Død som Medlem af Bestyrelsen for Forening for Ligbrænding og denne Forenings Kasserer til 1914 og siden da Medlem af Bestyrelsen for Københavnsafdelingen.

Gennem Lovrevision i 1925 blev Forholdet mellem de enkelte Bestanddele af Foreningen endelig ordnede. Forretningsudvalgets Betydning er stadig voksende, efterhaanden som Arbejdet i Provinsen stiger, og der kommer flere og flere Fællessager. De forskellige Lokalafdelinger administreres selvstændig af Bestyrelserne, der modtager 15 pCt. af Medlemskontingentet og Indskud hertil, medens Resten samles i en Fælleskasse under Københavnsafdelingens Kontrol og administreres efter samme Regler, der er gældende for Livsforsikringsselskaber. Foreningens Hovedmyndighed er Repræsentantskabet, der sammensættes af Repræsentanter efter Lokalafdelingernes Medlemsantal. Hovedkontoret i København er stadig Centrum for hele Virksomheden, dets forretningsmæssige Forhold til de forskellige Foreninger er fastsat af Repræsentantskabet.

Den ældste Lokalafdeling knyttet til Hovedforeningen i København er Afdelingen for Vejle og Ribe Amt med Hovedsæde i Kolding. I 1927 fik Afdelingen Navnet Østjydsk Afdeling, efter at Vestjydsk Afdeling i Esbjerg var stiftet.

Afdelingen dannedes i 1914 i Tilslutning til et Foredrag i Kolding om Ligbrænding af Overretssagfører *Brorson* d. 15. April. Til Formand valgtes *Købmand*, senere *Kæmner I. O. Brandorff*, der har holdt ud paa denne Plads gennem alle de forløbne Aar.

Bestyrelsen tog straks fat paa Spørgsmaalet om Bygning af Krematorium, og i 1915 var der udarbejdet Planer af Arkitekt *Theisen* til en særlig Bygning paa Kirkegaarden til en Pris af 22,000 Kr.

Professorinde *Ida Levison*.

Købmand *I. O. Brandorff*.

Forhandlingerne om Planen trak ud, alt var usikkert paa Grund af Krigen, og i 1920 var Omkostningerne steget til 110,000 Kr.

Senere arbejdede Bestyrelsen med Planer om et ganske enkelt Anlæg næsten kun omfattende de tekniske Installationer samt et Sænkeanlæg i en Plæne. Dette førte ej heller til noget.

Indenfor Byraadet var der imidlertid kommet Interesse for Sagen, og da Kapelkrematoriet blev autoriseret, udarbejdede *Svane* efter Anmodning af Byraadet Planer for en Udvidelse af det

foreliggende store og gode Kapel med Krematorieinstallation. Forslaget blev tiltraadt af Lokalforeningen og vedtaget enstemmigt i Kolding Byraad d. 6. Juli 1925. I Menighedsraadet faldt Sagen med en Stemme, og da Menighedsraadet administrerer Kirkegaardene, vilde Ministeren ikke gaa mod denne Afgørelse.

Senere er der i Ny og Næ rørt ved Sagen. Efter nyt Borgmestervalg i 1930 har Forf. atter optaget Forhandlingerne, men uden særligt Resultat.

Oplysningsarbejdet er blevet drevet med Iver af Afdelingen. Der har været holdt Foredrag af *Lundgren*, af Læge *Brandorff*, der har besøgt en Række af Nabobyerne, af Forf. med flere.

I 1918 dannedes et Krematoriefond til Støtte for Opførelse af Krematoriet, det naaede hurtigt en Størrelse paa 6000 Kr. I 1929 havde Fondet naaet 9418,18 Kr., og det blev da efter en Generalforsamlingsbeslutning af 5. Nov. 1929 overdraget til Kolding Byraad som en Grundfond til Opførelse af Krematorium.

Denne Handling var et Led i en Protest af *I. O. Brandorff* mod Forretningsudvalget og specielt dets Formand (Forf.), en Misfornøjelse med Afdelingens Stilling indenfor Landsforeningen m.m. Sagen blev ført frem i Pressen, hvor Koldingafdelingens Stil-

ling blev Genstand for en meget skarp Kritik af Lærer *Laur-
sen* i Esbjerg.

Hele Bestyrelsen i Kolding nedlagde deres Mandater, men blev dog atter paa en extraordinær Generalforsamling genvalgt paa 1 Aar til 1931.

I Odense blev Spørgsmaalet om Dannelsen af en Lokalafdeling taget op i 1914, efter at der havde været afholdt et Foredrag om Sagen. Afdelingen dannedes 1915 med Overlæge *Fr. Svendsen* som Formand.

Oplysningsarbejdet blev straks taget op; der blev holdt Foredrag af *Lundgren* i Odense og af Formanden i Svendborg, ligesom man til Præster og Læger i Fyens Stift udsendte et fortrinligt Foredrag, som Overretssagfører *Brorson* havde holdt i forskellige Byer.

Ogsaa Spørgsmaalet om Krematorie blev rejst. Odense har mærkeligt nok intet Kapel paa Kirkegaarden, alle Begravelser foregaar fra Kirkerne med derefter følgende lang Transport gennem Byen. Et Byraadsudvalg, der arbejdede med denne Sag, spurgte Ministeriet, om det kunde bifaldes, at et Krematorium opførtes i direkte Forbindelse med Ligkapellet, saaledes at begge Bygninger dannede et arkitektonisk Hele. Efter at Ministeriet havde indhentet Erklæringer fra Gejstligheden og Menighedsraadene i Odense, henstillede det, at den nævnte Plan blev opgivet.

Udvalget arbejdede saa videre med Kapelplanen alene, men Opgaven er endnu 15 Aar efter ikke løst.

I 1915 dannedes et Krematoriefond gennem Indsamling mellem interesserede. I Regnskabet for 1929 havde Fonden naaet en Størrelse paa 11,382 Kr.

Gennem en Aarrække laa Sagen ret stille i Odense; men i 1923 blev Grosserer *Chr. Andersen* Formand, og der kom atter Diskussion i Gang. I Januar 1924 blev der holdt et meget stærkt besøgt Møde i Odense, hvor først Forf. og derefter *Lundgren* talte. Den livlige Diskussion viste, at der i Virkeligheden var stor Interesse for at faa bygget et Krematorium.

Grosserer Chr. Andersen.

Grosserer *Andersen*, der selv havde Sæde i Byraadet og var blevet Formand for Kapeludvalget, kunde d. 8. November 1927 i Odense Byraad forelægge Planer af Arkitekt *Kjær*, omfattende 2 Bygninger forbundne med et Midterparti. Den største Bygning skulde bruges til Kapel for almindelige Begravelser, den mindre til Krematorium. Efter en langvarig Diskussion blev Forslaget vedtaget og gik til 2. Behandling.

Ikke saa snart var denne Vedtagelse sket, før der i Pressen rejste sig en voldsom Diskussion om alle mulige Problemer Ligbrænding vedrørende under Anførsel af Stiftsprovst *Lützhøft*. Det var, som om man befandt sig i 80-erne; uden Kendskab til Enkeltheder: tekniske, hygiejniske, økonomiske, uden Viden om Kirkens Stilling til Ligbrænding, blev der rettet en lang Række Angreb paa det forelagte Projekt. Det blev Grosserer *Andersens* og Forf.'s Opgave at forsøge at retlede i al denne Misforstaaelse—men forgæves. Det samme Byraad, der allerede havde vedtaget Planen om Kapellet og Krematoriet, lod ved anden Behandling d. 2. Januar 1928 Sagen falde.

For at give Modstanderne af Krematoriesagen Lejlighed til at diskutere den yderligere, blev der den 13. Marts afholdt et stort Møde med Forf. som Taler, uden dog at Modstanderne trods Indbydelse mødte frem. Derimod var der paa selve Mødet stærk Stemning for at faa Sagen løst.

I Efteraaret 1930 har der atter været afholdt stort Møde i Odense med *Lundgren* som Taler, og der er blevet indledet en Forhandling med Begravelseskasserne.

Begivenheden i Odense har nærmest bidraget til at øge Interessen for Ligbrænding paa Fyen, idet der først fra *Kjerteminde* blev indledet Forhandlinger om at faa bygget Krematorium; men

dernæst blev Spørgsmaalet taget op i Svendborg, hvor der i Vinteren 1929—30 blev dannet en særlig Afdeling for Svendborg Amt. Afdelingen med Sæde i Odense har da taget Navnet: Lokalafdelingen for Odense og Assens Amter.

I Aarhus var Ligbrændingssagen allerede bleven rejst i 1910, idet Aarhus Kommune af Arkitekt *Kynell* lod udarbejde Planer til et Krematorium. Omkostningerne var anslaaet til 80,000 Kr. Den endelige Vedtagelse skete dog ikke, og der stiftedes da i 1912 en Føring: Jydsk Ligbrændingsforening med Redaktør *Simonsen* som Formand for at faa Krematoriet opført.

Foreningen lod i 1913 afholde Foredrag med *Lundgren* som Taler. I 1914 blev Fabrikant *A. Thomsen* Formand, og i 1917 vedtog Aarhus Byraad særlig paa Initiativ af Redaktør *Simonsen* at sætte Byggearbejdet i Gang.

Jydsk Ligbrændingsforening havde derved løst sin Opgave; den blev derfor ophævet som selvstændig Forening, og Medlemmerne dannede da i 1917 en Afdeling: Aarhus Afdelingen under Dansk Ligbrændingsforening; Navnet forandredes i 1925 til Midtjydsk Afdeling.

Foreningens første Formand var Amtslæge *L. Juul*; han afløstes i 1924 af Grosserer *C. Winding*. I 1925 blev Læge *H. I. Fridericia* Formand og fra 1929 Direktør *Anton Nielsen*.

Med Krematoriet gik det kun langsomt frem — det var jo Krigens Tid. I 1920 var Bygningen færdig, men med Overleveringen gik det saa langsomt, at Indvielsen først fandt Sted 9. Januar 1923. Det havde da kostet Byen 90,000 Kr.

Selve Krematoriet indeholder kun Plads til Ovn samt Kisterne, intet egentligt Afleveringsrum og ingen Sal for Højtideligheder, der

Direktør *Anton Nielsen*.

maa foregaa i det i Nærheden liggende Kapel. Indretningen af Bygningen har saaledes været meget uhensigtsmæssig. Dette i Forbindelse med den store Anlægspris har — som nævnt ovenfor — betydet meget for Udsættelsen af Bygningen af Krematorier i Provinsen.

For Foreningen har Krematoriet givet Anledning til mange Vanskeligheder, idet Autoriteterne ikke har været til at faa i Tale med Hensyn til Brændingspris, der er næsten det dobbelte af Prisen i København, Tidspunkt for Brændingerne, Anlæg af Urnehave m. m. De forskellige Formænd i Aarhus har ført en Række for-gæves Forhandlinger. Derfor søges Krematoriet ikke saa meget som det burde — Kisterne sendes hellere til København — og Opførelsen af dette kostbare Anlæg har ikke rigtig virket efter sin Hensigt at fremme Anvendelsen af Ligbrænding.

I Tilslutning til Krematoriets Indvielse blev der afholdt et stort offentligt Møde, hvor *Juul* talte om Hygiejne og Ligbrænding og *Lundgren* om Gravfred. *Juul* gentog senere sit Foredrag ved et stort Møde i Grundtvigs Hus i København.

I Tilslutning til Krematoriets begyndende Virksomhed antoges Forretningsfører *Waarsøe* til Leder af Kontoret. Kontorarbejdet havde i de tidligere Aar været udført af Fabrikant *A. Thomsen*. Han modtog ved den Lejlighed et Sølvbæger fra Hovedforeningen med Tak for de mange Aars Arbejde.

Oplysningsarbejdet er fra Afdelingens Side blevet drevet med stor Kraft, særlig af Dr. *Fridericia*, der dels alene, dels sammen med *Lundgren* holdt Foredrag i en Række Byer i Afdelingens Omraade. Dr. *Fridericia* har endvidere forhandlet med Centralforeningen af Sygekasser i Aarhus Amt og truffet Aftale om Samarbejde med de til Sygekasserne knyttede Begravelseskasser.

Under Grosserer *Windings* Formandsskab blev der agiteret stærkt mellem Fagforeningsmedlemmer, idet der gennem disses Centralorganisation blev uddelt 4—5000 Begæringar om Optagelse.

Midtjydsk Afdeling er den største Provinsafdeling; den havde

ved Optagelsen i Dansk Ligbrændingsforening 80 Medlemmer og er i 1929 naaet op til 2237.

Aaret efter Aarhus kom Afdelingen i Aalborg under Navn af Nordjydsk Ligbrændingsforening med Omraade: Aalborg, Hjørring og Thisted Amter.

Aarhus' Krematorium.

Den 11. Januar afholdtes et forberedende Møde, hvor Fuldmægtig *Nielsen-Lindquist* indledede, og hvor der blev nedsat et Udvalg til at forberede Dannelsen af en Lokalafdeling. Afdelingens Dannelse skete paa et Møde den 20. Marts samme Aar efter et offentligt Møde, hvor der blev holdt Foredrag af *Lundgren* og Dr. med. *L. S. Fridericia*. Til første Formand valgtes Overlæge *Erik Christensen*.

Der blev straks paabegyndt et ivrigt Agitationsarbejde særlig

under Ledelse af *Nielsen-Lindquist*, og Aalborgafdelingen blev i en Række Aar den største Provinsafdeling.

Forhandlinger med Kirkegaardsbestyrelsen blev indledet paa et Møde i September 1919. Foreningen mødte — som det hedder — Velvilje for sine Ønsker; men senere har denne Velvilje ikke givet sig Udslag. Samme Aar stiftedes en Krematoriefond, der i 1929 var vokset til 3437,10 Kr.

I 1922 forsøgte Bestyrelsen fornyet kraftig Henvendelse til Kirkegaardsbestyrelsen, idet den havde sikret sig Løfte fra Hovedforeningen om Laan af 50,000 Kr. Henvendelsen blev atter resultatløs, idet Kirkegaardsbestyrelsen henviste til, at man stod overfor Anlægget af en ny Kirkegaard om nogle Aar og ønskede Spørgsmaalet om Krematorieanlæg udskudt til den Tid.

I 1923 afholdtes atter et Par store Møder med henholdsvis Kredslæge *Juul* og Lærer *Thorsen* som Talere. Ved sidste Møde vedtoges en Resolution, der gav Udtryk for det ønskelige i at faa bygget et Krematorium. Bestyrelsen henvendte sig da i 1924 til Byraadet med en Fremstilling af Krematoriesagen. Omkostningerne anslaaes til 80,000 Kr. Heller ikke dette førte til noget Resultat.

1924 døde Overlæge *Erik Christensen* og blev som Formand afløst af Amtslæge *E. Malling*, der i de følgende Aar fortsatte Bestræbelserne for at faa Krematoriet bygget.

I 1928 optog Forf. Forhandlinger med Borgmester *Jørgensen*, der viste sig at være meget interesseret for Ligbrændingssagen, ikke mindst af Hensyn til de overordentlig store Udgifter, der i Aalborg er forbundet med Begravelser.

Amtslæge *Malling* og Sekretær *Nielsen-Lindquist* trak sig derefter ud af Ledelsen, og fhv. Bygningsinspektør, Arkitekt *O. Beck* blev Formand. Denne havde været Deltager i det stiftende Møde for Afdelingen og Medlem af Bestyrelsen gennem de forløbne Aar.

Forhandlingerne om Krematoriet fortsattes mellem Borgmesteren og Forretningsudvalget, og man naaede efterhaanden et Resultat. Byraadet overdrog Nordjydsk Ligbrændingsforening en fortrinlig Grund, der kun ved en Vej er skilt fra Kirkegaarden og

smukt beliggende nedenfor Anlægget Skovbakken. Arkitekt *Beck* udarbejdede et Projekt til et Krematorium til ca. 110,000 Kr., og Dansk Ligbrændingsforenings Repræsentantskab gav Tilladelse til, at Foreningen paatog sig Ansvaret for at bygge Krematoriet, idet man havde Sikkerhed for, at Byen vilde overtage det, saasnart Driften kom i Gang.

Alt var saaledes parat til at begynde, men da blev Fredningsnævnet mobiliseret af Aalborg Turistforening m. fl. Der blev sat en Agitation i Gang mod Planen (i et Interview kaldte den stedlige Biskop Anbringelsen af Krematoriet paa denne yderst passende Grund en Raahed), og Resultatet blev, at Fredningsnævnet forbød Opførelsen. Lige foran sin Gennemførelse blev Planen saaledes standset. Byen appellerede imidlertid Kendelsen, og Overfredningsnævnet omstødte den faldne Afgørelse. Sagen skulde imidlertid nu løses paa anden Maade.

Indenfor Kirkegaardsbestyrelsen var Stemningen overfor Ligbrændingssagen bleven mildere. Gennem Borgmesteren, der var bleven Medlem heraf, bestilte man hos Arkitekt *Svane* et Projekt angaaende en Udvidelse med Krematorieanlæg af Kapellet paa Kirkegaarden, altsaa den gamle Plan. Senere er der atter udarbejdet en Plan af Arkitekt *Beck*; denne Plan er nu vedtaget, og Byen har bevilget den nødvendige Sum c. 30,000 Kr. til Opførelsen. 12 Aars Anstrengelser har endelig givet et godt Resultat og i 1931 vil Krematoriet være en Kendsgerning.

I Efteraaret 1930 er Agitationsarbejdet atter taget op med Kraft. Der har været afholdt Møde med *Lundgren* som Taler, og en Række Møder er planlagte.

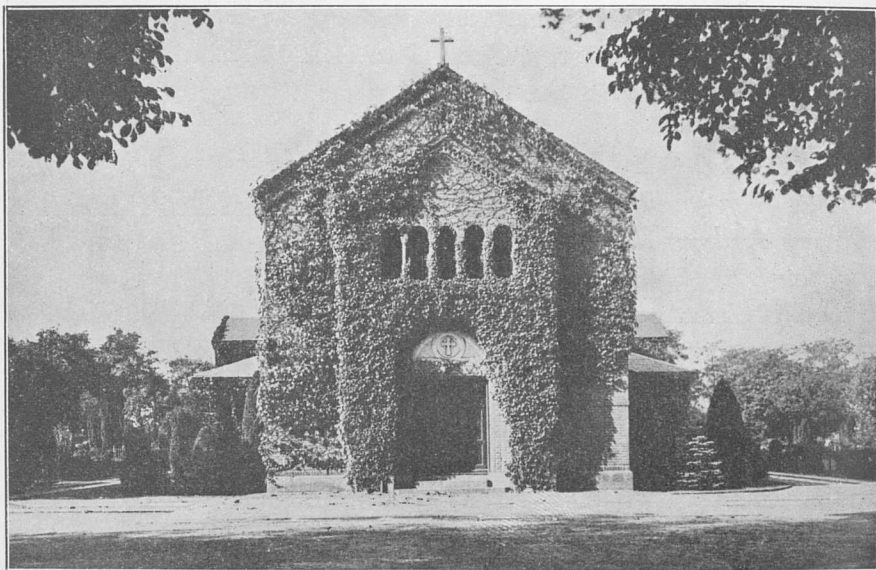
Alle disse Vanskeligheder har selvsagt sat Afdelingen tilbage,

Arkitekt *O. Beck*.

saaledes at den kun har naaet et Medlemsantal paa ca. 750, efter at den som nævnt har været den største Provinsafdeling.

Den hidtil mest betydende Provinsafdeling: Vestsjællands Ligbrændingsforening blev stiftet d. 17. Nov. 1922 efter et offentligt Møde i Slagelse med *Lundgren* som Taler.

Kapellet i Aalborg, der skal omdannes til Krematorium.

Initiativet til denne Afdelings Oprettelse var udgaaet fra Politibetjent *Andersen* i Slagelse, der havde haft Lejlighed til at se Ligenes ufuldstændige Henfald selv efter mange Aars Ophold i den lerede Grav. Som Medlem af den lokale Bestyrelse gennem de forløbne Aar har Politibetjent *Andersen* deltaget i hele Arbejdet for Organisationen af Afdelingen.

Foreningens Formand gennem de forløbne Aar har været Lærer *S. Thorsen*. Livligt interesseret for kulturelt Arbejde kastede *Thorsen* sig ind i Arbejdet for Ligbrændingssagen og arbejdede derfor ikke alene i Slagelse, men snart over det ganske Land. »Lærer

Thorsen fra Slagelse« blev meget hurtig den Mand, der blev kaldt paa, naar der skulde holdes Foredrag eller skrives Indlæg. I talrige Byer har *Thorsen* talt, og han har sin store Andel i, at Krematoriesagen er bleven løst først i Slagelse, senere i Rønne og Nykøbing Falster. Siden 1924 har *Thorsen* været Provinsens Repræsentant i Forretningsudvalget og der gjort et meget stort og paa skønnet Arbejde.

Lærer *S. Thorsen*.

Straks efter Stiftelsen af Afdelingen blev der optaget et intenst Oplysningsarbejde gennem Foredrag i alle Byer i Kredens Omraade væsentligst af *Lundgren* og *Thorsen*.

Men dernæst blev Krematoriesagen taget op og — gennemført.

I Anledning af at Kapellet paa Sct. Peders Menigheds Kirkegaard skulde udvides, blev der indledet Forhandlinger med Menighedsraadet om Muligheden af at faa bygget Krematorium i Tilslutning dertil.

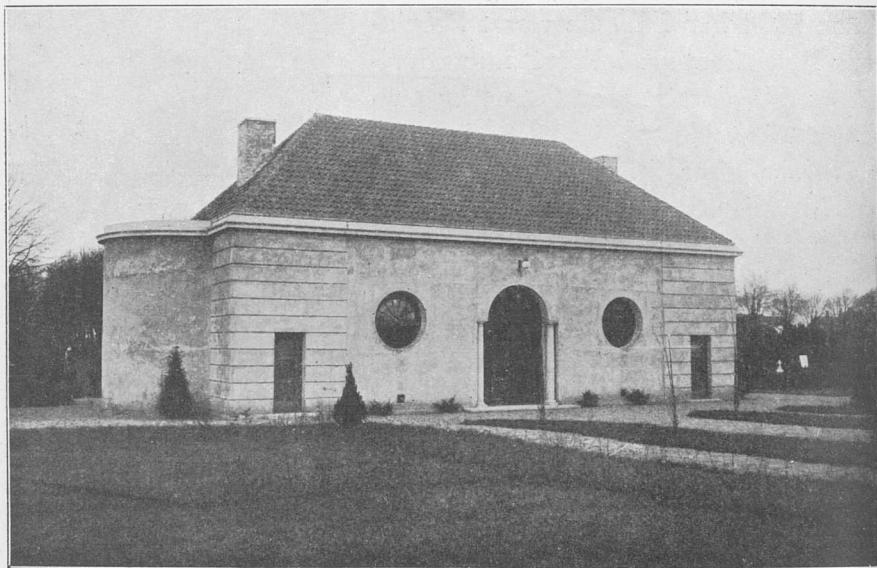
Det var paa dette Tidspunkt, at Hovedforeningen havde faaet fremskaffet Planer for billige Krematorier og havde indledet Forhandlinger med Kirkeministeriet om Autorisation af Kapel-Krematoriet.

Den nødvendige Kapital blev fremskaffet paa følgende Maade: hele Byggesummen stilledes til Raadighed af Dansk Ligbrændingsforening, men efter Forslag af *Thorsen* og gennem hans Forhandlinger lykkedes det at faa en Række Byer til at garantere Forrentning af visse Dele af Byggesummen: Slagelse 8000, Ringsted 2000, Sorø 2000, Korsør 4000, Kalundborg 3000 og Skjelskør 1000 Kr. Resten af Summen kom da paa Foreningens Kappe.

Det var imidlertid blevet paatrængende nødvendigt at faa Krematoriebygning i Gang i Provinsen. Aarhuskrematoriet havde gennem sin store Byggesum virket afskrækkende paa Kommunerne,

det var nødvendigt at vise, at det var muligt at bygge smaa billige Krematorier passende for danske Provinsforhold.

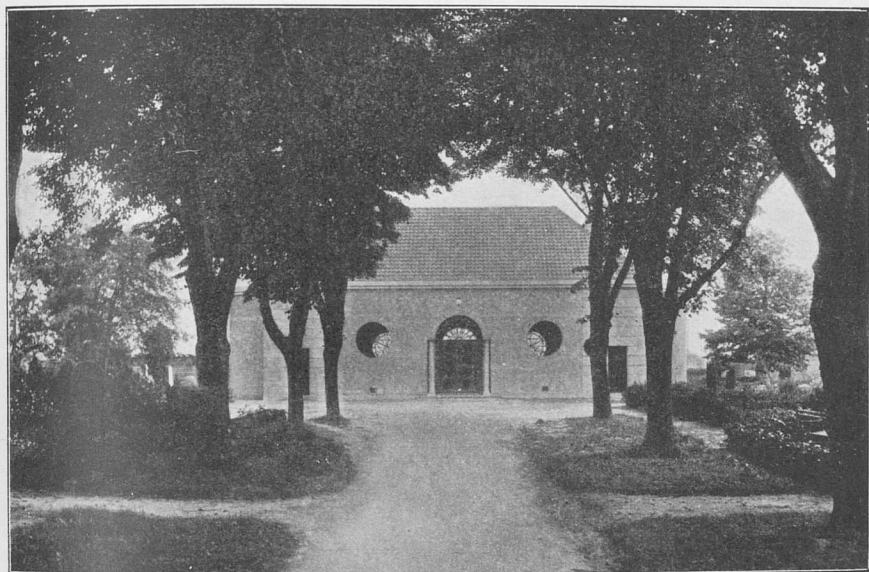
Kontrakten med Menighedsraadet gaar ud paa, at Foreningen staar som Ejer af Krematoriet de første 50 Aar, hvorefter Menighedsraadet kan overtage det; det administreres af Repræsentanter for Foreningen, Menighedsraadet og Slagelse Byraad.

Krematoriet i Slagelse.

Heldet fulgte Byggeforetagendet. Efter at Udgravningerne til Tilbygningen var foretagne, skred det gamle Kapel sammen paa Grund af utilstrækkelig Afstivning, og der blev derved skabt Mulighed for at faa opført et helt nyt Kapel. Arkitekt *Svane* udarbejdede ogsaa de nye Planer, og den 7. September 1926 blev Landets første Kapelkrematorium indviet med Taler af Menighedsraadets Formand, Kommunalærer *M. Chr. Petersen*, af *Thorsen* og af Forf. i Overværelse af en stor Repræsentation fra alle de interesserede Byer.

Omkostningerne ved Opførelsen beløb sig til 45,000 Kr. incl. de tekniske Anlæg. Hertil kommer saa yderligere Anlæg af et Columbarium, som Foreningen har bygget for egen Regning (4000 Kr.), og senere er der anskaffet Harmonium og foretaget forskellige Forandringer. Men alt i alt viste Opførelsen af Kapelkrematoriet, at der kan bygges saaledes, at det vil være muligt at anlægge

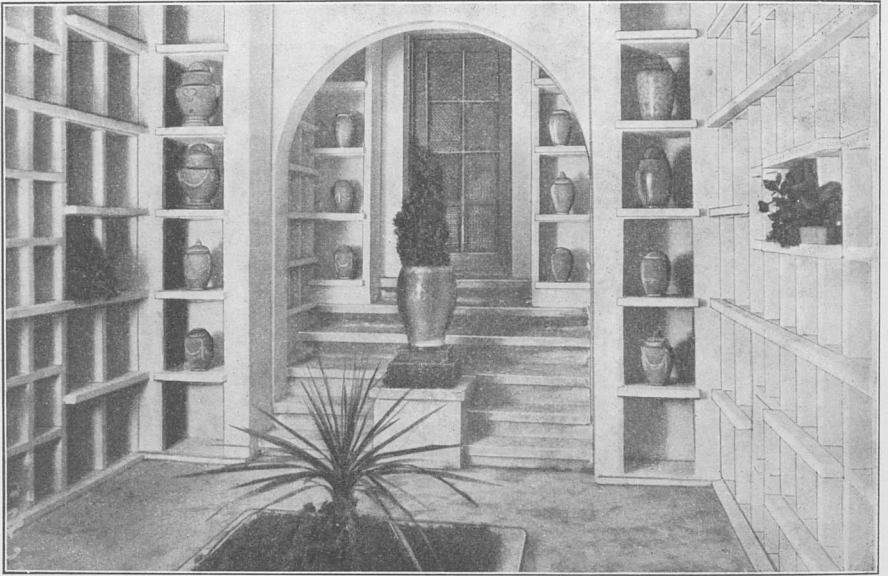

Krematoriet i Slagelse.

Krematorier i hver Provinsby. Bygningen i Slagelse er da ogsaa blevet studeret af en Række Udsendinge fra forskellige Byer, og selv om *Svane* ved Bygningen i Rønne naaede et endnu bedre Resultat, saa har denne »Forsøgsbygning« været banebrydende for de efterfølgende Aars Arbejde for Bygningen af Krematorier i Provinsen. Da Deltagerne i den 2. nordiske Kongres for Ligbrænding besøgte Slagelse, udtalte Københavns Stadslæge, at dette lille Anlæg var saa interessant, at det alene var Rejsen værd.

Som det vil fremgaa af Billederne, røber Bygningen i sit Ydre

ikke paa nogen Maade, at den indeholder de tekniske Installationer til Ligbrænding, og derved afvæbnes megen Kritik mod Krematoriebygning. Indgangene findes paa Midtervæggen. Selve Kapelsalen, der har en mørkeblaa, halvkugleformet Hvælving, har 200 Siddepladser. Den er ved lueforgylde Døre adskilt fra vestre Ud-

Columbariet i Slagelse.

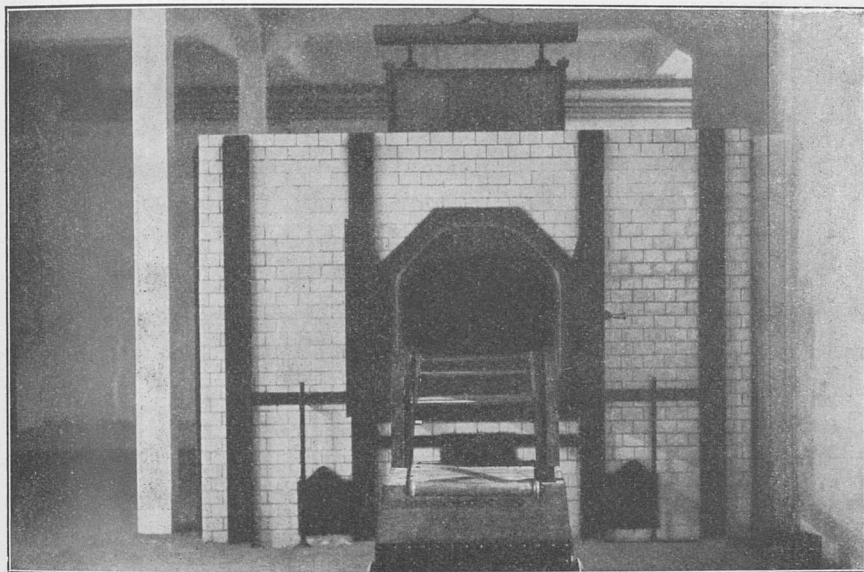
bygning, hvor Sænkeinstallationen findes; i modsat Ende af Bygningen findes Kisterum og ovenpaa dette Orgelrum.

Ved Bisættelsen før Ligbrænding er de nævnte Døre aabne, og Kisten sættes efter Højtidelighedens Afslutning ind i Sænkerummet. Under Paasyn af Følget sænkes Kisten langsomt ned i Kælderetagen og samtidig lukkes Dørene. Denne Ceremoni har hos alle vakt Tilfredsstillelse.

I Kælderetagen findes en Höganäsovn, den første, der installeredes her i Landet. Efter at Begyndervanskelighederne er overvundne, fungerer den fortrinligt og uden Røgdviking.

Ogsaa i Kælderhøjde, men udenfor Krematoriet, findes et Columbarium med Plads til 350 Urner. Senere er der bygget særlig Indgang til dette Rum.

I 1926 var der i Slagelse 3 Brændinger, i 1927 12, i 1928 12, i 1929 23. Det er saaledes ikke saa store Tal; men netop saaledes

Höganäsovnen i Slagelse.

maa man vente, at det maa gaa, langsomt i de første Aar. Afdelingens Medlemsantal er derimod steget stærkt, det var i 1929 naaet til 1254, den næststørste Provinsafdeling.

Ogsaa udenfor Danmark vakte Krematoriet i Slagelse Opsigt. Den daværende Formand for »Svenska Eldbegängelseföreningen« Oberstleutnant *G. Kinell* udgav saaledes i 1927 en lille Piece med detailleret Beskrivelse af hele Anlægget, og han motiverer dette Skridt med Ønsket om at kunne vise de svenske Lokalafdelinger, at det er muligt at bygge Kapelkrematorium for overkommelig Pris, og uden at selve Krematoriet paa nogen Maade indvirker forstyrrende

Redaktør *Frede Nielsen*.

hverken i Henseende til ydre eller indre Anordning, naar det skal bruges til Kapel ved almindelige Jordbegravelser.

I den i 1930 af den svenske Forening ved *G. Kinell* og *G. Lindgren* udgivne Anvisning til Opførelse af Krematorieanlæg vil man finde saavel Kapelkrematoriet i Slagelse som i Rønne detailleret beskrevet.

Foruden Columbariet er der i Slagelse anlagt en særlig Plads til Urnebegravelser samt Fællesgrav.

Foredragene er fortsat med stor Iver i Vestsjællands Afdelingen, særlig i Vinteren 1929. Navnlig skal nævnes et Møde i Slagelse, hvor Direktør *Berg* fra Københavns Begravelsesvæsen talte under stor Tilslutning ikke mindst af kommunalt interesserede fra de omliggende Byer.

Til disse hører Ringsted. Her har man arbejdet med Planer om Udvidelse af Kapellet. Fra Dansk Ligbrændingsforening skete da Henvendelse om at udforme disse Planer saaledes, at Kapellet eventuelt senere ogsaa kunde bruges til Krematorium. Paa Foreningens Bekostning er saadanne Planer nu udarbejdede af Arkitekt *Svane*.

1924 bragte Oprettelsen af 2 nye Afdelinger: Nykøbing Falster og Helsingør.

Afdelingen i Nykøbing stiftedes paa et Møde den 15. Februar hvor *Lundgren* talte. Redaktør *Martin Pedersen* blev valgt til Formand. Arbejdet skred dog kun daarligt frem, Afdelingen lod sig end ikke repræsentere paa de aarlige Møder og efter Formandens pludselige Død i 1928, blev det nødvendigt at foretage en fuldstændig Rekonstruktion.

Ved et Møde d. 29. Februar 1928, hvor Hovedforeningen var repræsenteret af *Lundgren*, blev der valgt en helt ny Bestyrelse med Redaktør *Frede Nielsen* som Formand. Der blev derefter afholdt

en Række Møder i Amtets Byer med *Lundgren* som Taler, og disse Møder fortsattes om Efteraaret, denne Gang med *Thorsen* som Taler.

Det viste sig, at der var saa stor Interesse for Krematoriesagen, at der i November kunde afholdes et orienterende Møde med et Udvalg for Kirkegaardsbestyrelsen. Forf. repræsenterede Foreningen. Man mødte her betydelig Modstand, der i Virkeligheden var baseret paa gale Forudsætninger og først og fremmest Ukendskab til en Række Detailler Ligbrænding vedrørende. Det

viste sig her som andre Steder, at det er nødvendigt at drive Oplysningsarbejde i saa stor Udstrækning som muligt. Samme Aften afholdtes der et stort Møde med Forf. som Taler. Den livlige Diskussion gav Udtryk for en stor Interesse for at faa Opførelsen af Krematoriet gennemført.

I Januar 1929 vedtog da Kirkegaardsbestyrelsen i Principet at ville opføre et Krematorium, og de endelige Planer samlede sig om Kapellet paa østre Kirkegaard, hvor der yderligere er Plads til Urnehave. Planerne er udarbejdet af Arkitekt *Albert Petersen*, den nødvendige Byggesum, 30,000 Kr., skal udlaanes af Dansk Ligbrændingsforening med Byens Garanti. Forhandlingerne om Sagen har dog taget saa lang Tid, at man først i 1930 har kunnet tage fat paa Byggearbejdet.

Men ogsaa i Nakskov er Spørgsmaalet om Krematorium blevet rejst, og her har Menighedsraadet selv taget Initiativet og har ladet Arkitekt *Svane* udarbejdet et Projekt for en Tilbygning til Kapellet.

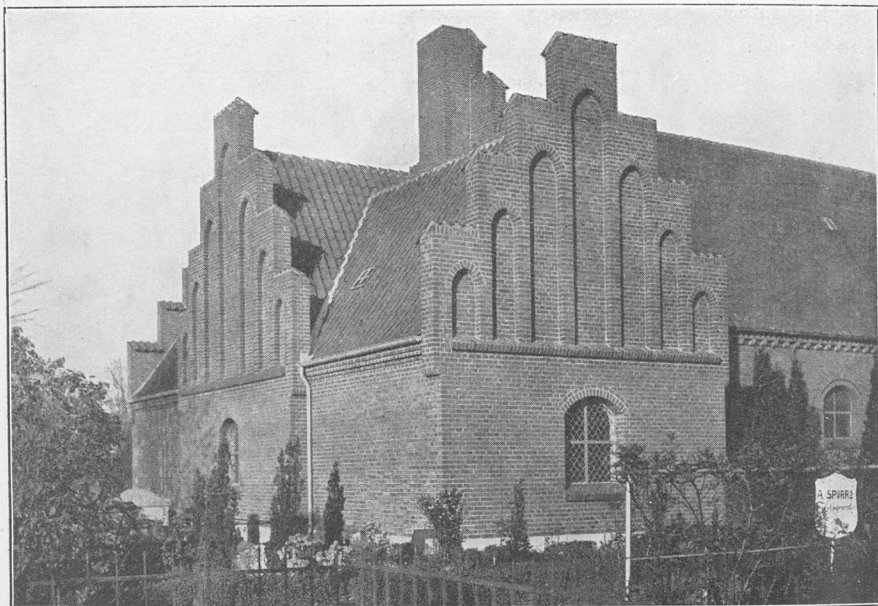
I Sommeren 1930 blev Redaktør *Frede Nielsen* forflyttet til Sønderborg for der at overtage Ledelsen af et nyt Blad. Naar Afgørelsen og Gennemførelsen af Krematoriet i Nykøbing skete saa

Assurandør *M. Olafson*.

hurtig, saa er Æren derfor i første Linie hans. Ledelsen af Afdelingen er overtaget af Assurandør *M. Olafson*.

I Helsingør dannedes Afdelingen d. 14. Marts paa et Møde, hvor *Lundgren* og Forf. talte, og som Formand valgtes Kommune-lærer *E. Breson*. Denne afløstes i 1928 af Maskinmester *O. Knud-*

Krematoriet i Nykøbing F.

sen, men fortsatte sit Arbejde i Bestyrelsen som Kasserer. Det viste sig, at der i denne By var en meget stor Interesse for Ligbrændings-sagen, og Helsingøraftdelingen er nu med sine ca. 1200 Medlemmer næsten lige saa stor som Afdelingen for Vestsjælland.

Der blev straks indledet Forhandlinger med Menighedsraad og Byraad om Bygningen af et Krematorium. Gennem et Udvalg bestaaende af *Lundgren* for Dansk Ligbrændingsforening, Borgmester *P. Christensen* for Byen og Kommune-lærer *Laur. Jensen* for Kirke-gaardsbestyrelsen blev der fra Arkitekt *Svane* fremskaffet meget

smukke Planer over et Kapelkrematorium til Erstatning for det gamle Kapel. Der førtes en lang Række Forhandlinger med Forretningsudvalget; men Sagen strandede paa, at Kirkegaardsbestyrelsen forlangte Ligbrændingsforeningens Garanti for, at Driften straks skulde kunne bære sig selv, en Garanti, som selvsagt ikke kunde ydes. Man beholdt sig yderligere til, at der disponeredes over saa rigelig Kirkegaardsjord, at Spørgsmaalet om Jordbesparelse gennem Ligbrænding ikke havde Interesse. Dette sidste har vist sig ikke at være Tilfældet, idet Kirkegaardsbestyrelsen har set sig nødsaget til at inddrage til Kirkegaard Arealer, der var udlejede til Gartneribrug.

For at støtte Afdelingens Arbejde blev der efter en Forhandling i November 1928 paa Hovedforeningens Bekostning anlagt en meget smuk Urnehave omfattende et Areal paa 255 m² og beliggende tæt ved Kapellet paa Vejen til de franske Kriegergrave. I 1930 blev der her opstillet en Gittersøjle tegnet af Arkitekt *Svane* for yderligere at forskønne Anlægget og henlede Opmærksomheden paa Foreningen og dens Arbejde.

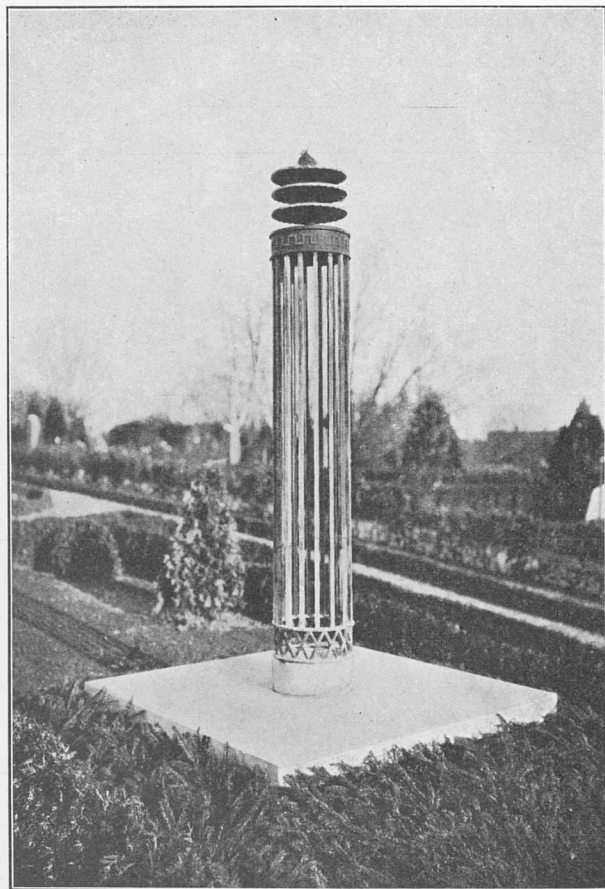
I Januar 1926 blev der i Rønne i Arbejdernes Oplysningsforbund holdt Foredrag af *Thorsen* om Gravskikkene gennem Tiderne, og derved blev Interessen for Ligbrænding vakt. Da Kapellet i Rønne var yderst elendigt, og man just stod overfor Bygningen af et nyt, blev Spørgsmaalet om Kapelkrematorium aktuelt.

Sagens Udvikling i Rønne er karakteriseret gennem følgende Datoer: 16. Februar afholdtes et Møde i Rønne med *Lundgren* og Forf. som Talere, den 25. Marts stiftes Afdelingen for Bornholm, 18. Oktober vedtages Planerne for Krematoriet endeligt i Byraadet, og den 17. December 1927 indvies Bygningen.

Maskinmester *O. Knudsen*.

Vi har set, hvor store Vanskeligheder, der har mødt Arbejdet for Ligbrændingssagen rundt i Provinserne. Naar det hele gled saa let i Rønne, saa beroede det paa en Række heldige Omstændig-

Gittersøjle paa Urnegravene paa Helsingør Kirkegaard.

heder. For det første blev Sagen straks omfattet med stor Interesse af Borgmester *Niels Nielsen*, der fik de første Møder i Gang og blev valgt til Formand for Afdelingen. Det skyldes først og frem-

mest Borgmesterens Autoritet i Byen og hans parlamentariske Forhandlinger, der fik dette Spørgsmaal holdt helt uden for de politiske og samlede Partierne i Byraadet, at Løsningen kom saa hurtigt. Hertil kommer, at Borgmesterens Broder Redaktør *Nielsen* var Formand for Menighedsraadet, og endelig stillede Sognepræst *V. M. Nielsen* sig yderst velvilligt og forstaaende til Sagen. Ogsaa det Forhold, at saa mange i Rønne staar udenfor Folkekirken takket være de mange forskellige religiøse Retninger, der trives paa Bornholm, fik sin Betydning. — Ogsaa Opførelsen af Kapelkrematoriet i Rønne blev ledet af *Svane*, og der naaedes i dette Anlæg, der i det hele og store svarer til Anlægget i Slagelse, et virkeligt Mønsteranlæg for en Provinsby.

Borgmester *Niels Nielsen*.

Som Billederne viser, er selve Bygningen opført i gammel dansk Kirkestil og passer godt ind i de meget krævende Omgivelser. Salen, der har 300 Siddepladser, er dækket af en Tøndehvælvning; Døren ind til Sænkerummet virker monumentalt. Til hele det tekniske Anlæg, der ogsaa her rummer en Höganäsovn, er der meget rigelig Plads. I Kælderen er der yderligere installeret Centralvarmeanlæg.

Omkostningerne ved Opførelsen var fastsat til 65,000 Kr. alt iberegnet, og dette Overslag holdt nøje, men da man senere ønskede at udsmykke Kapellet yderligere (Gulvbeklædning m. m.), voksede Summen til 73,000 Kr. Byen har dertil optaget et 5 pCt.'s Laan hos Dansk Ligbrændingsforening.

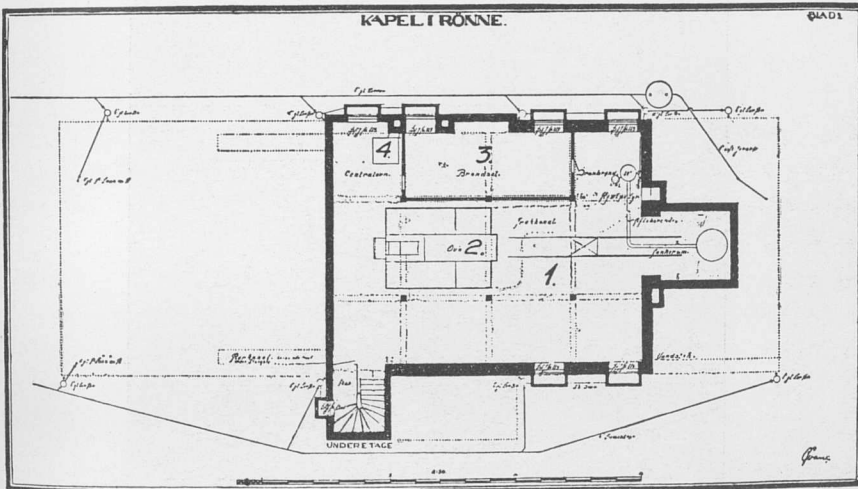
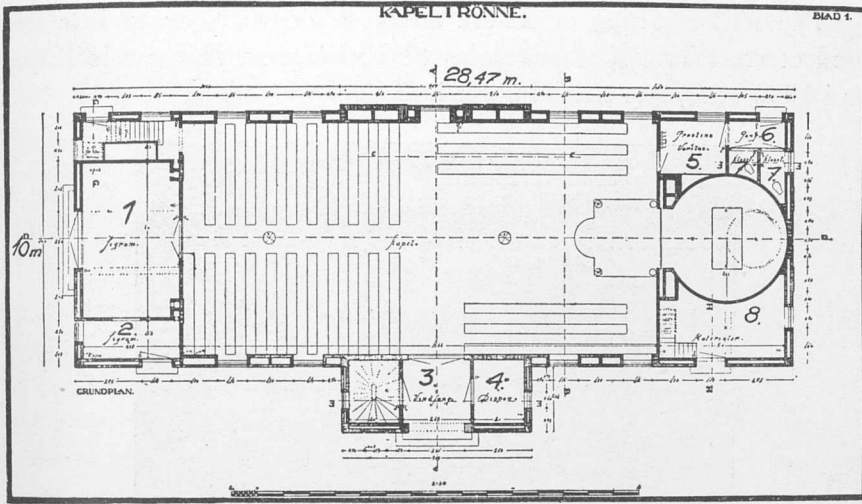
Indvielsen foregik som nævnt den 17. December 1927, og ved denne Lejlighed talte ikke alene Redaktør *Nielsen* som tidligere Formand for Menighedsraadet samt Borgmesteren og Forf. som Repræsentanter for Byen og Foreningen, men ogsaa Provst *E. Rohde*

Krematoriet i Rønne.

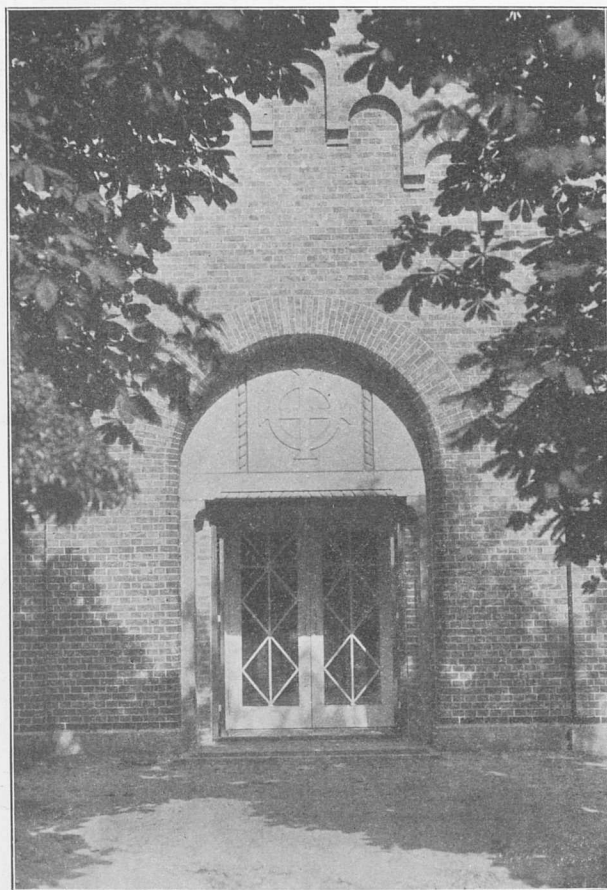

Krematoriet i Rønne.

og Sognepræst *V. M. Nielsen*, hvorved man fik et intenst Indtryk af den Tolerance overfor Ligbrændingstankens Tilhængere, der stadig havde præget Forhandlingerne. Sognepræsten var da ogsaa Foreningens Gæst ved en lille intim Fest om Aftenen.

Paa Kirkegaarden er senere anlagt Urnegrave, og en lille Høj med et stort Træ skal anvendes til Fællesgrav. Det gamle Kapel er i 1930 ombygget til Columbarium.

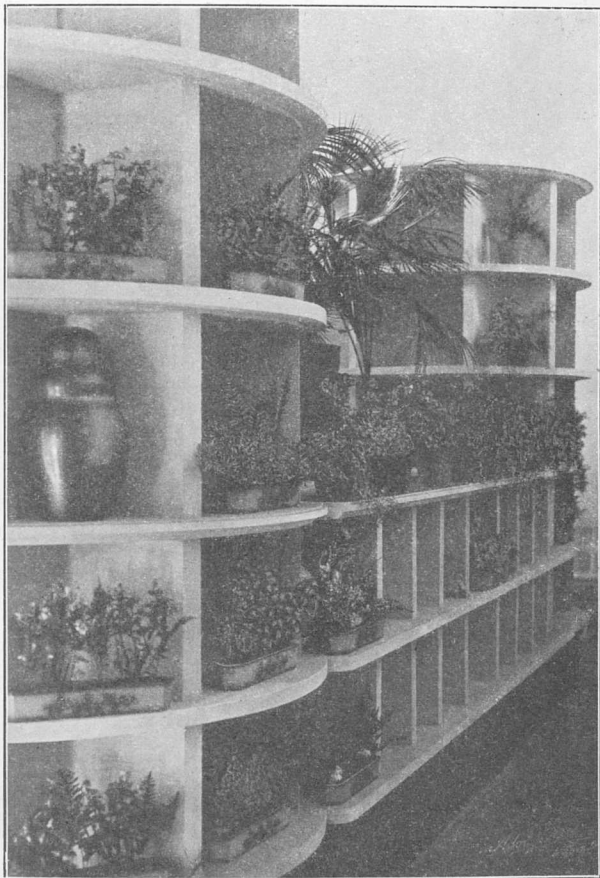

Columbarium i Rønne.

Omkostningerne ved Ligbrændingen i Rønne er ansat efter samme Takster som i København, og da Kapellet stilles til gratis Afbenyttelse, er de nødvendige Omkostninger nedbragt til et Minimum.

Ogsaa paa Bornholm er der udført et meget betydeligt Oplys-

ningsarbejde med Afholdelse af Foredrag i alle Byer. Foredragene har været afholdt af Foreningens egne Ledere. Medlemsantallet var i 1930 steget til ca. 350.

Columbarium i Rønne.

Ogsaa 1927 bragte 2 nye Afdelinger: Holbæk og Esbjerg.

I Holbæk blev Sagen rejst i 1926, idet der da var Planer oppe om at faa bygget Kapel paa den nye Kirkegaard. Paa et Møde den 25. Januar 1927 holdt Forf. Foredrag for Byraad, Menighedsraad

Stadsingeniør *Walchow Møller*.

og Sundhedskommission om moderne Krematorier m. m. Den 15. Februar afholdtes et stort offentligt Møde med *Thorsen* og *Lundgren* som Talere og 14. Marts stiftedes Foreningen med Læge *C. Schou* som Formand.

Tilrods for at der var en betydelig Stemning i Byen for at faa bygget et Krematorium sammen med det nye Kapel, stillede Menighedsraadet sig absolut afvisende, og Kapellet blev bygget uden Krematorium. Omkostningerne ved denne Forøgelse af Bygningen vilde for en Nybygning have været smaa, og Foreningen havde tilbudt at udlaae den nødvendige Sum til hele Byggeforetagendet til 5 pCt.

Bestyrelsen har derfor maattet indskrænke sig til at lade afholde oplysende Foredrag om Sagen. Der har saaledes været talt af *Lundgren* og Forf. og Foreningens energiske Kasserer, Forretningsfører *Anton Hansen*, har særlig gennem Sygekassebladet oplyst Befolkningen om Sagen.

Den 5. Januar 1930 døde Foreningens Formand Dr. *Schou* efter et energisk og interesseret Arbejde for Foreningen i disse første vanskelige Aar. Formandspladsen blev derefter overtaget af Stadsingeniør *Walchow Møller*.

Den anden Afdeling fra 1927 er Afdelingen i Esbjerg: Vestjydsk Afdeling med Dommer *V. Esmann* som Formand og omfattende Ringkøbing Amt, den vestlige Halvdel af Ribe Amt samt Tønder Amt.

Allerede gennem de forudgaaende Aar havde der været gjort et forberedende Arbejde af »Sydvestjydsk Samfund« under Dommer *Esmanns* Ledelse. Den 10. Oktober 1927 blev da Afdelingen stiftet i Tilslutning til et Møde med *Thorsen* som Foredragsholder. Desuden var mødt *Lundgren* for at hjælpe med Organisation.

Allerede 16. Februar 1928 afholdtes atter et offentligt Møde under stor Deltagelse med Forf. som Foredragsholder. Det kom her som saa ofte tidligere til en varm Diskussion med en af Præsterne, Pastor *Nielsen-Ansager*, idet det viste sig, at de senere Aars Diskussioner og Klargørelse af Forholdet mellem Religion, specielt den kristne Religion, paa den ene Side og Ligbrænding paa den anden Side i Virkeligheden er gaaet ganske forbi et stort Antal af Danmarks Præster. Men disse Diskussioner har den store Fordel, at de bidrager til at belære mange om, at det Modsætningsforhold, der tidligere blev stillet op mellem de 2 nævnte Faktorer, i Virkeligheden er et Kunstprodukt.

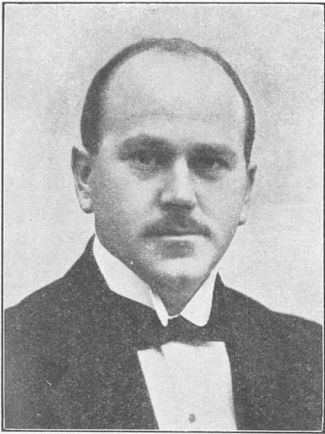
Dommer V. Esmann.

Begivenhedernes Udvikling i Esbjerg har da ogsaa vist, at den oprindelige Modstand fra flere af Præsterne atter er falden.

Foreningen i Esbjerg ansatte Kommunalærer *N. Lauersen* som Sekretær, og denne har i den forløbne Tid udfoldet en meget betydelig Agitationsvirksomhed. Dels alene og dels sammen med *Thorsen* har han holdt Foredrag i Kredsens Byer og i Foreninger. Ligeledes har han gennem Pressen udsendt talrige Artikler om Ligbrænding. Vi har tidligere nævnt, hvorledes han med stor Kraft tilbageviste Angrebet fra Kolding paa Hovedledelsen.

For at fremme Planerne om et Krematorium blev der udarbejdet Planer af Arkitekt *Svane*, og paa Basis af disse blev Forhandlingerne med Byraadet optaget. Sagen er dog foreløbig udskudt, idet der er Forhandlinger i Gang med Ministeriet angaaende Anlæg af en ny stor Kirkegaard, og i Tilslutning hertil vil Krematoriespørgsmaalet blive løst.

Foruden i Esbjerg har Foreningen indrettet Indmeldelseskontor

Realskolebestyrer *M. Lund*.

i en Række Byer og dannet Agitationskomitéer for Erhvervelse af Medlemmer.

1930 har endelig bragt den yngste af Provinsafdelingerne, nemlig Afdelingen for Svendborg Amt. Gennem Realskolebestyrer *M. Lund* i Svendborg havde Hovedledelsen i de senere Aar været orienteret med Hensyn til de Planer, der var under Forberedelse angaaende Bygning af Kapel paa den nye Kirkegaard, og gennem Henvendelse til Byraadet og ved Udsendelse af Aarsberetninger fra Foreningen til alle Med-

lemmer af Byraad og Menighedsraad havde man søgt at vække Interesse for Sagen.

Da Bygningen af Kapellet endelig skulde vedtages, blev der d. 6. Februar afholdt et Møde i Svendborg. Borgmester *J. Lacoppidan-Petersen* paatog sig at lede Mødet, hvorved det fik en særlig autoritativ Karakter, og Interessen for Sagen gav sig Udslag i en overfyldt Sal og en livlig Diskussion. Det indledende Foredrag blev holdt af Forf., der fik Tilslutning fra en lang Række Talere. Da der fra en enkelt Talers Side blev rettet et stærkt Angreb paa Ligbrændingssagen ud fra kristelige Betragtninger, var det af overordentlig Betydning, at Pastor *H. Larsen* fra Bjerreby deltog i Diskussionen og i et vægtigt Indlæg gjorde Rede for den Misforstaaelse, at der skulde herske noget Modsætningsforhold mellem den kristne Tro og Ligbrænding som Begravelsesform.

Da der paa Mødet var stærk Stemning for at faa dannet en Lokalafdeling for Svendborg Amt, afholdtes d. 18. Februar en konstituerende Generalforsamling. Til Formand valgtes Realskolebestyrer *Lund*, og ogsaa Pastor *Larsen* fik Plads i Bestyrelsen, den første Præst i Danmark, der har indtaget en saadan Stilling.

I Fortsættelse af tidligere Planer lod Menighedsraadet i For-

aaret 1930 udskrive en bunden Konkurrence mellem Byens Arkitekter angaaende et Kapel og et Kapelkrematorium paa den nye Kirkegaard. Da der imidlertid løftede sig Stemmer for, at det nye

Urnegravsted paa Svendborg Kirkegaard.

Kapel ogsaa skulde kunne bruges som Kirke, ønskede man snarere at knytte Krematorieinstallationerne til Kapellet paa den gamle Kirkegaard. Man anmodede derfor Arkitekt *Svane* om at udarbejde Planer til en saadan Tilbygning, Planerne skænkedes af Dansk Ligbrændingsforening.

Da Sagen i sin Tid diskuteredes i Nykøbing F. var det samme Problem fremme om eventuel Anvendelse af et Kapelkrematorium til Kirke. Dette mødte fra den tilstedeværende Stiftsprovst ingen Modstand, hvad der ogsaa skulde synes urimeligt, navnlig set paa Baggrund af den Udstrækning, i hvilken Kirker har været brugt som Begravelsespladser.

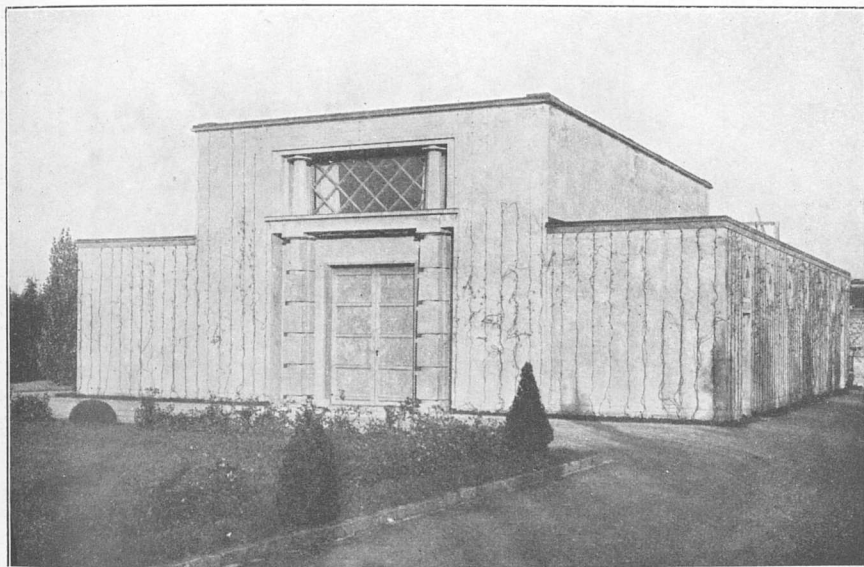
Da man indenfor Ledelsen af Dansk Ligbrændingsforening meget ønskede endelig at faa et Krematorium paa Fyn, blev det vedtaget at skænke en Ovn til Svendborg Afdelingen.

Agitationen mod Krematoriet blev drevet energisk med Anvendelse af mange urigtige Argumenter, men i det endelige Møde i de samlede Menighedsraad d. 7. Nov. 1930 vedtog man Opførelsen af Krematoriet paa Basis af *Svanes* Planer. Æren for dette Resultat skyldes Realskolebestyrer *Lunds* energiske Indsats. Forhaabentlig vil man indenfor alt for lang Tid kunne indvi Krematoriet i Svendborg.

I de senere Aar har der saaledes vist sig en meget stærkt stigende Interesse for Krematoriebygning ude i Provinsen. I København har Udviklingen været betydelig. I et tidligere Afsnit har vi gjort Rede for Udvidelserne paa Bispebjerg Krematorium. Dette Anlæg er dog nu ikke længere tilstrækkeligt for København; Byens Udvikling kræver, at der findes Anlæg flere Steder alene af Hensyn til Vejlængden.

I November 1929 blev der forelagt Borgerrepræsentationen Forslag om et Krematorieanlæg paa Sundby Kirkegaard. Foreningens Kontrakt med Kommunen giver ikke Ret til Udtalelser angaaende Planer for andre Anlæg end Bispebjerg, men gennem Medlemmer i Salen kan Indflydelse gøres gældende, og i dette Tilfælde var Redaktør *H. P. Sørensen* Foreningens Talsmand, saaledes at der nu indrettes billige Urnepladser ogsaa paa Sundby Kirkegaard. Vedtagelsen af Anlægget skete d. 22. 5. 1930. Der vil paa Sundby Kirkegaard baade blive Adgang til at bære Kisten ud efter Højtideligheden og Adgang til at sænke Kisten. Ovnstypen, der skal anvendes, vil blive en gasfyret Höganäsövn.

Senere er det Meningen at bygge Krematorium paa Vestre Kirkegaard. Af Interesse for Ligbrændingen er ogsaa Ombygningen af det store Kapel paa Bispebjerg Kirkegaard. Der skabes derved et stort Rum, der kan anvendes, naar Krematoriesalen ikke skønnes at kunne rumme Følget. Kisten maa saa senere bæres til Krematoriet.

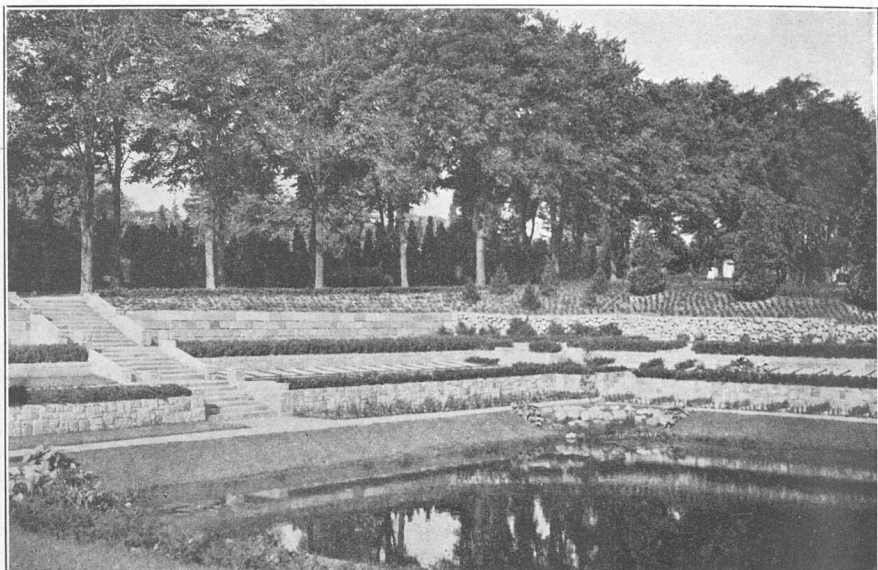

Krematoriet paa Sundby Kirkegaard.

Foruden paa Bispebjerg Kirkegaard vil der for Fremtiden komme Urnegrave paa Sundby Kirkegaard, ligesom der paa »Vestre« er udlagt Urnegrave. Desuden findes saadanne paa mosaisk Kirkegaard.

Frederiksberg Kommune kunde i 1929 indvi sit store af Professor *E. Thomsen* og Arkitekt *F. Schlegel* opførte Kapelkrematorium paa Søndermark Kirkegaard, hvorved Principet om Kapelkrematorium blev knæsat af en stor By som et naturligt Led i Udviklingen.

Gennem en Konkurrence, i hvis Bedømmelseskomité Foreningen var repræsenteret af Forf., blev de nævnte Arkitekters Projekt foretrukket; men det er senere ganske omarbejdet takket være de fremsatte Ønsker af Begravelsesvæsenet. Opført af de to moderne Arkitekter og smykket med Skulpturer af Professor *Utzon*

Urnegrave paa Vestre Kirkegaard.

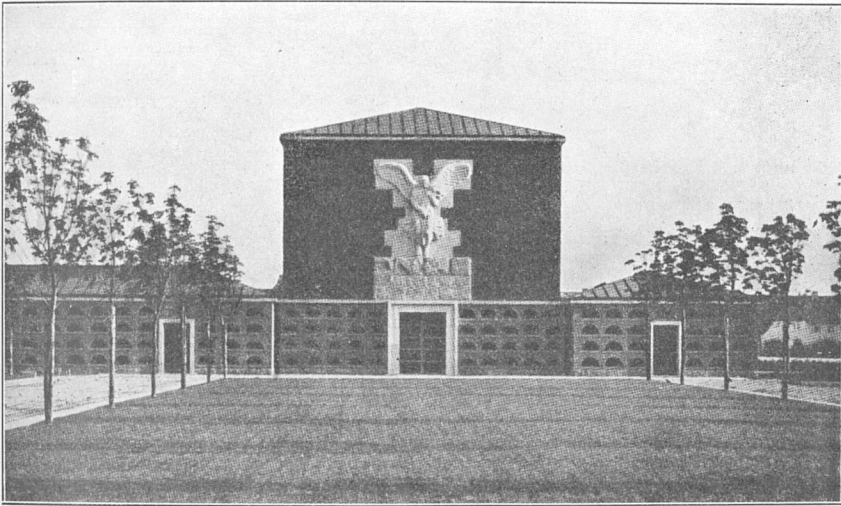
Frank staar dette Kapelkrematorium som et Udtryk for moderne Arkitektur.

Angaaende den kunstneriske Vurdering skal henvises til Professor *K. Gottlobs* Redegørelse i Foreningens Aarsberetning for 1929.

Af Grundplanen fremgaar, at Anlægget bestaar af en Sal, der kan rumme 200 Personer. Til højre for Indgangen findes et Vente- rum og til venstre det Afleveringsrum, hvortil Kisten bringes efter Højtideligheden. Bag Salen findes Afleveringsrum for Kister, Kisterum, Pynterum m. m. Alle Lokalerne er store og kan svare til en meget betydelig Anvendelse.

Salen er prydet med Skulpturer, der symboliserer de fire Evangelister samt Korsfæstelsen. Vi har i et tidligere Kapitel omtalt dette Forhold, der har givet Anledning til megen Kritik som et Brud paa det tolerante Princip, der gennemføres af Københavns Kommune med Hensyn til Udsmykning af Begravelsesrum.

Ved dette Krematorium anvendes som nævnt Udbæring af Ki-

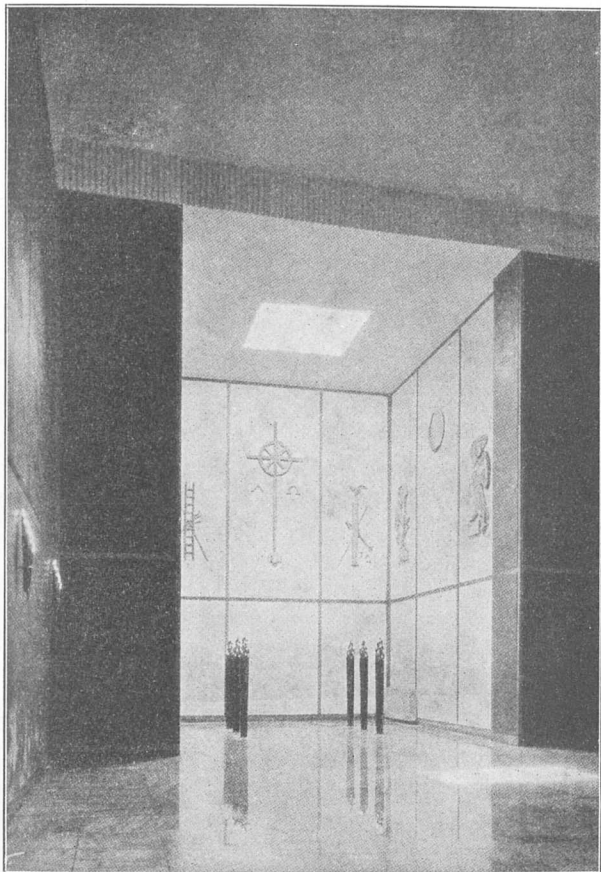
Frederiksberg Krematorium.

sten. Allerede ved Planlæggelsen blev der af Forfatteren advaret derimod, og Erfaringen har vist, at Ceremonien med Kistens Sænkning, saaledes som den sker paa Bispebjerg Krematoriet, i høj Grad har Befolkningens Sympati, saaledes at mange alene af den Grund foretrækker Bispebjerg Krematoriet.

Efter Hensættelsen af Kisten i Afleveringsrummet bliver den senere af Personalet bragt ind i Ovnrummet, hvor der findes 2 af de engelske gasopvarmede Ovne.

Urnerne kan paa dette Krematorium anbringes i den i Anlæggets bageste Del beliggende aabne Urnegaard, ved hvis Udformning der er dannet et af de smukkeste Urneanlæg, der findes. Det af-

Samtidig med at Krematoriebygningen har taget Fart Landet over, er Ligbrændingssagens Stilling til forskellige vigtige Spørgsmaal blevet klaret.

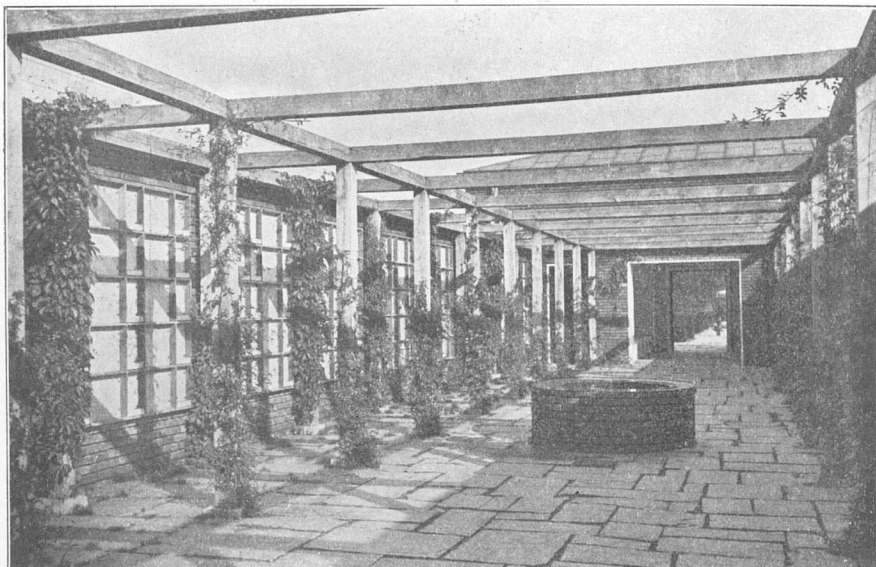

Frederiksberg Krematorium. Kapelsalen.

Det gælder saaledes Stillingen overfor den danske Folkekirke. Som vi har set, var Kirkens Stilling straks fra første Færd mærkelig spredt og usikker; men Ligbrændingssagens Modstandere indenfor Kirken kunde med virksom Støtte af Kultusministeriet effektivt bekæmpe en nøgtern Vurdering af den nye Begravelsesform.

Men ganske umærkeligt er Kirkens Stilling bleven forandret, og selv om der stadig kan ventes Angreb fra denne Side, saa skyldes de i de fleste Tilfælde Ukendskab til Sagen, de skyldes en personlig Uvilje mod Ligbrændingen, og den faar da uvilkaarlig en religiøs betonet Motivering.

Denne Usikkerhed i Kirkens Stilling kom stærkt frem i Anledning af en Piece, som Provst *Balslev*, Lumby, udsendte i 1915 un-

Frederiksberg Krematorium. Urnegaarden.

der Titel: Ligbrænding, en Kirkens Røst. Uden at fremføre noget nyt gentager Provst *Balslev* de almindelige Betragtninger, der har været fremført saa ofte. Han blev imødegaaet af Pastor *O. Geismar*, Rønninge, støttet af Pastor *C. Mørck*, Nr. Næraa.

I Forbindelse hermed skal nævnes en Artikel af Provst *I. C. Christensen*, Odder, der i Anledning af Provst *Balslevs* Piece fremhæver, at Begravelsesmaaden her i Landet er en meningsløs Raahed, fordi Legemet opgraves igen efter 20 Aars Forløb, og Resterne spredes. Ganske de samme Betragtninger har Pastor *P. Severinsen*

fremført saa sent som i 1930, idet han skriver: »vore Kirkegaarde er i den Henseende endnu saa skandaløst organiserede, at de ikke har nogen Ret til i Sømmelighedens Navn at kritisere de andre Begravelsespladser.«

Provst *Christensen* mente da ogsaa, at Ligbrænding er en Smagssag, og at den ikke krænker nogen kristen Grundtanke.

Ligesaa spredt har Stillingen været ved andre Lejligheder. Jeg skal minde om den ovenfor citerede Polemik i Odense anført af Stiftsprovst *Lützhøft*.

I København findes endnu 2 Præster, der nægter at fungere ved Højtidelighed før Ligbrænding; efterhaanden som Krematorierne bygges, og Præsterne stilles overfor Ligbrænding som en Realitet i deres Virkeomraade, falder Modstanden. Man vil da ogsaa se, at en Række Præster har ladet deres Lig brænde.

Da Foreningen i Svendborg blev stiftet i 1930, blev den første Præst Bestyrelsesmedlem af en dansk Ligbrændingsforening, og ved samme Lejlighed blev der gennem Pressen indsamlet Udtalelser fra en lang Række fynske Præster angaaende deres Stilling til Ligbrænding. Der fremkom derigennem ingen Udtalelser mod Ligbrænding, men en almindelig Diskussion om Begravelsesformernes Stilling overfor den kristne Religion.

Det er interessant at se, hvorledes det i en saadan Diskussion fremhæves, at Ligbrænding ikke er nogen kristelig Skik, til Trods for at den anvendtes i den første kristne Tid. Det er et Eksempel paa, hvor underlig tilfældigt det er, hvad der ved Overgang fra en Religionsform til en anden tages med og autoriseres af den nye Kirke. Som tidligere nævnt var Forbudet mod Ligbrænding oprindeligt en politisk Akt af *Karl den Store* mod Sakserne for saa at faa Kirkens Sanktion: Ligbrænding blev uforenelig med Kristendommen. Helt anderledes gik det en anden gammel hedensk Skik: Jordpaakastelsen. Denne Ceremoni, der vel nok danner Centrum i den kristne Begravelsesform, stammer fra Forindien; i det oldindiske Digt *Rigveda* hedder det: Op stamper jeg Jorden omkring dig og nedlægger denne Jordklump, at ikke Ulykken skal ramme mig. Og

i det gamle Hellas var det de efterlevendes Pligt at kaste mindst 3 Skovlfulde Jord paa ethvert Lig, da den døde ellers vilde blive nødt til i mindst 100 Aar at fare vildsomt om paa Acherons øde Strande. Fra denne Skik gik Jordpaakastelsen over i den kristne Kirke.

Ligbrænding er en Form for Begravelse, og det er derfor naturligt, at Foreningen i høj Grad har haft sin Opmærksomhed henvendt paa Forholdene paa vore Kirkegaarde i al Almindelighed. Foreningen er saaledes Medlem af Foreningen for Kirkegaardskultur, hvis Tidsskrift: »Vore Kirkegaarde« for 1928 Nr. 3 udelukkende handlede om Ligbrænding. Foreningen har ved sine egne Urnegrave selv søgt at skaffe saa smukke Anlæg som muligt.

Nedsættelse af Urnerne paa Kirkegaarde eller i det hele taget i Jorden er efter Forf. Anskuelse den rigtigste. Den kan ske i de gamle Grave, uden at det er nødvendigt at grave ned til de gamle Kister og bringe Forstyrrelse i de Rester af tidligere begravede, der findes i al for stor Mængde. Derved skabes den Gravfred, der nu ikke findes paa de danske Kirkegaarde, og som kun kan skaffes gennem Ligbrænding eller gennem en Fredning af Graven for bestandig.

Forholdene paa vore Kirkegaarde er set fra et Sømmeligheds Standpunkt lidet heldige; ovenfor er citeret en Udtalelse af Pastor *Severinsen* om dette Forhold. Det hænger sammen med, at Ligene paa Grund af Jordens Beskaffenhed ikke forsvinder, og derfor vil efter de 20 Fredningsaar betydelige Ligrester blive gravet op igen. Lerholdig Jord eller Jord, hvor Grundvandet staar for højt, vil i denne Henseende være af størst Betydning.

Ved Urnebegravelse spiller disse Forhold ingen Rolle. Efter Henfald af Urnen, der enten bestaar af Jernblik eller Pap, gaar den sterile Aske ud i Jorden og blandes umærkeligt med dens Bestanddele. Medens der fra Sundhedsstyrelsens Side altid vil stilles ganske bestemte Krav for at give Tilladelse til at Jord udlægges til Kirkegaarde til almindelig Begravelse, vil der ikke stilles saadanne Krav til Jord, der skal anvendes til Urnebegravelse. Paa For-

anledning af Foreningen fik Sundhedsstyrelsen Lejlighed til at udtale dette i 1923.

Spørgsmaalet om Urnebegravelser blev i 1929 atter taget op af Foreningen. Forholdet var nemlig det, at der ikke fandtes noget Regulativ angaaende Urnebegravelse gældende for hele Landet. Der fremkom derved det urimelige Forhold, at der rundt om paa Landets Kirkegaarde blev krævet et almindeligt Gravsted til en Urne og en Fredningstid paa 20 Aar. Man henvendte sig da til Sundhedsstyrelsen med følgende Skrivelse:

Til Sundhedsstyrelsen, København.

Paa Foranledning af Dansk Ligbrændingsforening havde Sundhedsstyrelsen i 1923 Lejlighed til at udtale sig om, hvilke Krav der skal stilles til Jord, der kan anvendes til Urnebegravelse, og i Skrivelse af 7. Februar 1923 meddelte Sundhedsstyrelsen, at der ikke skulde stilles særlige Krav, idet al Jord egner sig til Urnebegravelser.

Naar Dansk Ligbrændingsforening nu atter kommer tilbage til Spørgsmaalet om Urnebegravelse og tillader sig at udbede sig en Udtalelse af Sundhedsstyrelsen om nedenstaaende Forhold, saa hænger det sammen med, at der i den korte Aarrække, der er forløbet siden sidste Henvendelse, er sket en saa betydelig Fremgang for Ligbrændingssagen Landet over, at det er nødvendigt, at der skaffes et Regulativ angaaende dette Spørgsmaal.

Sagen er nemlig den, at Urnebegravelser ikke har været behandlede i de af Kirkeministeriet udsendte Regulativer angaaende Kirkegaarde, saaledes at der rundt om i Kirkegaardsbestyrelserne hersker Usikkerhed om, hvorledes man i givet Tilfælde skal stille sig. Forholdet er i Virkeligheden det, at der rent formelt stilles de samme Krav til Urnebegravelser som til andre Begravelser, saaledes angaaende en Fredningstid paa 20 Aar. Justitsministeriet har dog overført Kirkeministeriet gjort gældende, at man ikke absolut vil kræve denne Fredningstid overholdt; en Forandring kræver imidlertid en Lovændring.

Det er i Virkeligheden kun i København, at der findes et Regulativ angaaende Urnebegravelse, og dette kræver en Plads paa 0,5 m² til 1 Urne eller 2 Urner nedgravet i dobbelt Dybde, det vil sige, at der over den øverste Urne skal være et Jordlag paa 0,5 m. Fredningstiden er 10 Aar.

Da Dansk Ligbrændingsforening sidste Aar har anlagt en Urnehave i Helsingør, og da der forestaar Anlæg i Aarhus, i Nykøbing F., i Esbjerg m. fl. Steder, har Foreningen taget hele Spørgsmaalet om Regulativ for Urnebegravelser op til Prøvelse og har henvendt sig til Kirkeministeriet for at faa et autoriseret Regulativ udarbejdet, ligesom Foreningen ret snart agter at henvende sig til Justitsministeriet angaaende en Revision af Loven angaaende Ligbrænding.

Naar man allerede paa dette Tidspunkt henvender sig til Sundhedsstyrelsen, til hvem Sagen formentlig senere vil komme til Erklæring, saa er det for om muligt at faa en oplysende Udtalelse, der kan have Betydning for Forarbejdet i Ministeriet.

Det kan nemlig være vanskeligt at faa den Erkendelse frem, at der ikke er nogen Sammenligning mellem en almindelig Begravelse og en Urnebegravelse. Det er saaledes ikke saa mange Aar siden, at man paa de mindre Kirkegaarde her i Byen forlangte fuldt Gravsted til en Urne. Forskellen pointeres jo derved, at medens man i det ene Tilfælde har at gøre med en betydelig Mængde dekomponeret, organisk Væv, der har sundhedsfarlig Betydning, har man i det andet Tilfælde at gøre med en uorganisk, steril Masse, der i og for sig — saaledes som det har været foreslaet — uden Fare kunde »spredes for Vinden«. Ved en Begravelse af en Urne vil der saaledes i Virkeligheden kun være Sømmelighedshensyn at tage, medens der ikke kan foreligge hygiejniske Betæneligheder af nogen Art.

Jeg vedlægger hermed et Stykke Papir 0,5 m² stort af samme Form som et Urnegravsted samt lader medfølge dels en Papurne, dels en Jernblikurne, begge beregnede paa Nedgravning.

Som det vil fremgaa af Gravstedets Størrelse, er det i Virkeligheden meget stort til een Urne eller 2 i dobbelt Dybde. Uden at virke stødende vil man kunne anvende samme Gravsted til 4 Urner med 2 i dobbelt Dybde og derved spare megen Jord. Eller man kan ved at anvende endnu større Dybde ved første Nedsættelse bruge Gravstedet til et betydeligt større Antal Urner.

Den ved større Udnyttelse af Gravstederne opnaaede Jordbesparelse vil kunne spille en betydelig Rolle baade i København og i mange Provinsbyer, hvor Udvidelsesmulighederne for Kirkegaardene er smaa.

I Henhold til ovenstaaende skal jeg tillade mig at udbede mig en Erklæring fra Sundhedsstyrelsen, om denne kan tiltræde en Autorisation af en yderligere Udnyttelse af Jord til Urnegrave. I Praksis vil det sikkert betyde, at en Udnyttelse af 0,5 m² Jord til 4 Urner med en Fredningstid paa 10 Aar efter sidste Nedsættelse vil være tilstrækkelig.

(sign.) Knud Secher.

En Forhandling med Sundhedsstyrelsens Formand viste, at man var overordentlig interesseret i de fremdragne Spørgsmaal og i Spørgsmaalet om Kirkegaardshygiejnen i det hele. Foreningen modtog den 18/6 1929 følgende Skrivelse fra Sundhedsstyrelsen:

Ved Tilbagesendelsen kan Sundhedsstyrelsen ganske tiltræde de Synspunkter angaaende Gravsteder for Urner, som er fremsat i Skrivelse af 30. Maj 1929 fra Formanden for Dansk Ligbrændingsforening. Til Gravsteder for Urner, som indeholder Asken fra Ligbrændinger, er der ikke knyttet nogen af de sundhedsmæssige Ulemper, som kan være knyttede til Gravsteder for Kister, der indeholder Lig. Det er udelukket, at Askeurner kan indeholde Smitstof, og de vil derfor kunne nedsættes i Jord uden Hensyn til Grundvandsstanden og i indtil 10 m's Nærhed af Drikkevandsbrønde. Da

Urnerne ikke indeholder organisk Stof, som skal dekomponeres, bliver Jordbundens Beskaffenhed og Gravenes Beliggenhed tæt ved hverandre ganske uden Betydning ved Urnebegravelser.

Sundhedsstyrelsen maa derfor anse det for paakrævet, at der udarbejdes særlige Regulativer for Urnebegravelser, da det er ganske overflødig og for Befolkningen og Samfundet altfor kostbart at stille lignende Krav med Hensyn til Areal, Grundvandsstand og Jordbund til Urnegravsteder, som maa stilles til Gravsteder for Kister, der indeholder Lig. Saadanne særlige Regulativer er saa meget mere paakrævede, som de særlige gunstige Forhold ved Urnebegravelser ikke er nævnt i de i Medfør af Lov af 30. Juni 1922 om Vedligeholdelse af Kirker og Kirkegaarde udstedte Regler (Anordning af 10. December 1927 og Cirkulære af 12. December 1927).

Sundhedsstyrelsen har med Interesse erfaret, at Dansk Ligbrændingsforening agter at henvende sig til Justitsministeriet angaaende en Ændring af Lov om Ligbrænding, der efter Sundhedsstyrelsens Anskuelse paa flere Punkter lader sig forbedre.

Sundhedsstyrelsen, den 18. Juni 1929.

P. S. V.

(sign.) Johs. Frandsen.

A. N. Nielsen.

Spørgsmaalet om Urnebegravelser blev da taget op af Kirkeministeriet, og der vil i Tilslutning til fornyet Lovgivningsarbejde paa dette Omraade blive udarbejdet Regulativ gældende for hele Landet.

Hvor urimelig Behandlingen af Asken endnu kan være, viser en Sag angaaende Fredning af Gravsteder, hvori der er nedsat Urner af uforgængeligt Materiale, der er rejst af Frederiksberg Begravelsesvæsen, idet man i Anledning af Krematoriet ønsker et lignende Regulativ, som er gældende i København fra gamle Dage. Efter paagældende Regulativ kræves der en Fredningstid for saadanne Grave paa 50 Aar, tiltrods for at Urnerne alligevel ikke kan falde hen, og til Trods for at Asken fra første Øjeblik er steril.

Sundhedsstyrelsen, der skulde erklære sig i Sagen, gav Dansk Ligbrændingsforening Lejlighed til at fremsende en Udtalelse. Den lyder saaledes:

Til Sundhedsstyrelsen.

I Anledning af Sundhedsstyrelsens Skrivelse af 5. November 1930. J.-Nr. 1097—1930/B. Nr. 4427 angaaende Forandring af Vedtægt for Frederiksberg Begravelsesvæsen, skal jeg bemærke følgende:

Ved Udløbet af Anvendelsen af et Gravsted, hvori der er nedsat en Urne af uforøgængeligt Materiale, maa der tages Bestemmelse om Fjernelsen af Asken; om Aaremaalet er 10 eller 50 Aar har ingen Betydning, da Terracotta- eller Porcelænsurner ikke forandrer sig i Jorden. Asken maa derfor tømmes ud et Sted og da naturligt i »Fællesgraven«, der nu ogsaa modtager Asken fra de Urner i Kolumbarierne, for hvilke der ikke længere betales Pladsleje.

Regulativet for Københavns Begravelsesvæsen siger i § 14, at saafremt et Lig er lagt i Metalkiste, skal det ligge urørt i mindst 40 Aar, et Tidsrum, som i Virkeligheden sikkert er meget kort, men ved Aske er Tidsrummet ligegyldigt, da det drejer sig om en steril uorganisk Masse. Fjernelsen af et Lig i Metalkiste selv efter de 40 Aars Forløb kan være vanskelig, Fjernelsen af Aske vil selv efter et nok saa kort Aaremaal være let. I Bestemmelser for Københavns Kirkegaarde (Bilag 5) staar, at naar et Gravsted hjemfalder, »tilintetgøres paa Kirkegaarden de muligt tilbageblevne Rester af Askeurner og deres Indhold«, og dette vil altsaa altid kunne ske uden Vanskelighed.

Fra et hygiejnisk Standpunkt kan man derfor hævde, at en tvungen Fredningstid for Urnegrave paa 50 Aar er overflødig. Der foreligger jo overhovedet intet »hygiejnisk Problem« i Forbindelse med Asken. Ønskes derfor en Askeurne af uforøgængeligt Materiale nedsat i Jorden, er det urimeligt at fordre længere Fredningstid end der er i et Kolumbarium (10 Aar) eller for en Urne af forøgængeligt Materiale (10 Aar). Efter de første 10 Aar har de paarørende jo altid Adgang til at forlænge Fredningstiden, medens en Betaling for 50 Aar repræsenterer en betydelig Byrde paa een Gang.

For Kirkegaarden har den lange Fredningstid ikke Interesse. For den er det tværtimod af Betydning, at Jorden kan komme til Anvendelse til ny Begravelse.

Dansk Ligbrændingsforening kan saaledes ikke anbefale den foreslaaede Ændring, der maa anses for overflødig og som Eksempel paa, hvor vanskelig det er for Begravelsesvæsenet at løsrive sig fra at betragte en steril uorganisk Aske fra samme Synspunkt som et dekomponeret Lig.

Det i denne Skrivelse hævdede Standpunkt svarede til det af Sundhedsstyrelsen hævdede, og dennes Erklæring blev affattet i Overensstemmelse hermed.

Lovgivningsarbejdet angaaende Ligbrænding har ogsaa efter Stiftelsen af Dansk Ligbrændingsforening været ført frem af denne Forening som i sin Tid af dens Forgængere. I April 1917 tog Foreningen Initiativ gennem følgende Henvendelse:

Til Justitsministeriet.

25 Aar er forløbne, siden Ligbrænding ved Lov blev tilladt her i Landet, idet der blev givet ethvert voksent Menneske Ret til at bestemme, at hans Lig skal brændes i Stedet for umiddelbart at jordfæstes.

Bortset fra en Ændring (Lov af 5. Marts 1910), der aabner Adgang til Ligbrænding ogsaa af umyndige Personer, har førstnævnte Lov fremdeles Gyldighed. Loven er imidlertid præget af den Mistæneliggørelse og Modstand, som for en Menneskealder siden mødte Ligbrændingssagens Forkæmpere ogsaa her i Landet, idet den opstiller en Række Bestemmelser, som ved deres Vidtløftighed og Bekostning i mange Tilfælde praktisk talt berøver en Række Medborgere den fri Selvbestemmelsesret, som Loven har skænket dem.

Derfor tillader Dansk Ligbrændingsforening sig paa sine over 7000 Medlemers Vegne gennem det høje Ministerium at henvende sig til Lovgivningsmagten med Bøn om, at der paa Grundlag af de forløbne 25 Aars Erfaringer med Hensyn til Ligbrændingen snarest maa blive foretaget en Revision af Ligbrændingsloven.

Foreningen tillader sig i denne Forbindelse at pege paa, at Ligbrændingens Indførelse ikke, som befrygtet, har forøget Giftmordenes Antal, at Ligbrænding ikke i noget bekendt Tilfælde her eller i Udlandet, har bevirket, at en Forbrydelse blev uopdaget, eller at en uskyldig mistænkt blev berøvet Midler til at retfærdiggøre sig. Erfaringen viser tværtimod, at man tidligere har overdrevet Ekshumationernes Betydning for Opklaring af Forbrydelser. Trods de ofte ganske ufyldestgørende Ligsynsbestemmelser, som findes her i Landet ligesom mange Steder i Udlandet, foretages der næppe een Ekshumation for hver 600,000 Begravelser, og det er desuden yderst sjældent, at selve Ekshumationen bidrager væsentligt til Opklaring af Forbrydelser. Overfor de svage Betæneligheder af overvejende theoretisk Natur, der fremdeles maatte kunne anføres overfor disse Erfaringer, har man sikkert Ret til at paastaa, at et forsvarligt Ligsyn, udført af en autoriseret Læge, vil være et fuldtud tilstrækkeligt Værn for Samfundets Interesser i denne Sag, saa meget mere som medikolegalt Ligsyn her i Landet altid foretages, naar Døden er indtraadt uden forudgaaende Sygdom, og uden at der har været Vidner til Stede, uanset om Dødsfaldet har været forbundet med mistænkelige Omstændigheder eller ikke.

Den gældende Ligbrændingslovs Bestemmelser om dobbelt Lægetilsyn, herunder Tilkaldelse af den ofte fjerntboende Embedslæge, betegner derfor en unødvendig Vanskeliggørelse af Ligbrændingen og staar i et grelt Misforhold til de Lovbestemmelser, der overdrager ukyndige Ligsynsmænd at fastslaa Dødsaaarsagen og Døden hos vore Medborgere, som dør fjernere end $\frac{1}{4}$ Mil fra nærmeste Læges Bolig.

Desuden fører disse Lovbestemmelser ofte til rene Meningsløsheder. Dør saaledes et Menneske, som har ønsket sit Lig brændt, paa et Sygehus, hvor alt vedrørende hans sidste Sygdom nøje er undersøgt og protokolleret, og hvor Behandlingen er under alsidig Kontrol af Læger og Sygeplejersker, ja, hvor Liget maaske efter Døden underkastes Obduktion, da kræver Loven ikke blot Sygehuslægens Dødsattest og Erklæring, men den kræver, at den stedlige Embedslæge skal hidkaldes for at konstatere, at Døden ikke er fremkaldt ved en Forbrydelse.

Udgifterne ved denne Efterkontrol af den behandlende eller først tilkaldte Læges Erklæringer er paalagt de ofte mindre bemidlede Efterladte. Efter Gennemførelsen af Lov om Embedslægevæsenets Ordning af 21. April 1914 er Afstanden til nærmeste Kredslæge forøget og ikke sjældent saa betydelig, at Udgiften ved Oplydelsen af Lovens Krav om Lægeerklæringer kan beløbe sig til 40—50 Kr. eller mere.

Det er disse Bestemmelser, om hvilke Foreningen mener, at Tiden har vist, at de var overflødige, til Tidsspilde for Statens Embedslæger, i mange Tilfælde beskæmmende for de behandlende Læger, til uforholdsmæssig Udgift for de Efterlevende, ja, i nogle Tilfælde næsten prohibitive (jfr. Lovens § 2 sidste Stykke).

Forsaavidt derhos den gældende Lov ved at forlange Afdødes egen og skriftlige Tilkendegivelse om Ligbrænding gør Adgangen hertil mere betinget og indskrænket end til Ligets Jordfæstelse, maa en Lovændring, som gennemfører den faktiske Ligestilling, være et tidsmæssigt og retfærdigt Krav.

Foreningen anmoder derfor indtrængende Lovgivningsmagten om at give Landet en Ligbrændingslov, der er lige saa frisindet og retfærdig som de tilsvarende Love i Norge og Island.

For klart at præcisere dette Ønske, tillader Foreningen sig at vedlægge et Udkast til ny Affattelse af den danske Ligbrændingslov.

Ærbødigst

For Dansk Ligbrændingsforening

A. Erlandsen, Prof. Dr. med.

f. T. Formand.

Henvendelsen var ledsaget af et Udkast til en Lov om Ligbrænding samt Lovene for Island, Norge og Sverige, der alle var langt mere liberale end den danske.

Der skete dog intet i Sagen i de følgende Aar. I 1922 henvendte man sig da gennem et særligt Udvalg til Justitsministeren, ligesom Sagen blev omtalt i Tinget af Folketingsmand *H. Hækkerup*, Ringsted, Medlem af Foreningens Repræsentantskab.

Der blev da endelig udarbejdet Forslag til en ny Lov om Ligbrænding og forelagt i Landstinget af Justitsminister *Rytter* d. 15. December 1922.

Forslaget betød atter et lille Fremskridt. Det blev saaledes foreslaaet at anerkende en simpel Erklæring som tilstrækkelig til at give Tilladelse til Ligbrænding. Derimod vilde man ikke gaa med til at anerkende en mundtlig Erklæring, thi — som det hedder i Motiveringen — »det vil ofte kunne stille sig tvivlsomt, om en saadan Erklæring har været alvorligt ment, eller om den dog ikke senere er tilbagekaldt.« Overfor mindreaarige blev det foreslaaet at udvide Myndigheden for Forældre til at tage Bestemmelse til Barnets 18. Aar.

En virkelig betydningsfuld Bestemmelse blev Opgivelsen af Embedslægens Erklæring, der blev erstattet af en Erklæring af den Læge, der udsteder Dødsattesten. Denne Bestemmelse medførte, at det blev paalagt Politimyndighederne at sørge for, at Formaliteterne for Ligbrænding var i Orden.

Forslaget fik en velvillig Behandling i Tingene og passede i den forelagte Form med faa Ændringer.

I Landstinget havde den tidligere Leder af »Folkelig Ligbrændingsforening« *Hedebøl* Sæde og kunde her støtte Lovforslaget. Under Udvalgsbehandlingen er Anerkendelse af en mundtlig Erklæring blevet drøftet, men hertil vilde Udvalget ikke strække sig.

Ogsaa i Folketinget fik Lovforslaget en velvillig Modtagelse og passede uden Udvalgsbehandling i den Skikkelse, som Landstinget havde givet. I dette Ting var det *Hækkerup*, der særlig var Ligbrændingssagens Talsmand. Et Forslag fra konservativ Side om at bibeholde Attesterne fra Embedslægerne blev nedstemt.

Loven traadte i Kraft 1. Juli 1923.

Man var herved atter naaet et Skridt fremad. De følgende Aars hurtige Udvikling gjorde det imidlertid paakrævet at søge Adgangen til Ligbrænding yderligere lettet. Spørgsmaalet om Lovgivning blev derfor taget op paa Kongressen i 1928, hvor Forfatteren dels gav en Oversigt over den europæiske Lovgivning paa dette Omraade, dels fremlagde et Udkast til en ny Lov.

Paa Basis af den stedfundne Diskussion blev der da foretaget en Bearbejdelse af Forslaget, og det blev derefter yderligere gennemset og bragt i Form af Dommer *Esmann*, Professor *Fridericia* og Overretssagfører *Wolff*. Man havde derigennem faaet et godt Grundlag til videre Arbejde, og det var Meningen gennem en inter-skandinavisk Forhandling at naa frem til et Grundlag, der kunde være fælles for de nordiske Lande.

Det viste sig imidlertid, at Justitsminister *Zahle* allerede havde under Overvejelse at foretage en Revision af Loven. Der blev da indledet Forhandling med Ministeren af Forf., og Foreningens Materiale blev stillet til dennes Disposition. Senere forhandlede

Overretssagfører *Wolff* med Ministeren for at faa en juridisk Vurdering af Foreningens Forslag. Ogsaa under den senere Forberedelse af Forslaget havde Foreningen Lejlighed til at forhandle med Ministeriets Embedsmænd.

Lovforslaget blev forelagt i Landstinget d. 8. Oktober 1930 og fik straks en meget velvillig Modtagelse. Det nye i Forslaget var følgende: Anerkendelse af en mundtlig Erklæring angaaende Ligbrænding, en Bestemmelsesret for de efterlevende angaaende Ligbrænding i Tilfælde, hvor vedkommende ikke har haft noget specielt Ønske, en Anerkendelse af, at det at være Medlem af en Ligbrændingsforening er tilstrækkelig Dokumentation for vedkommendes Ønske om Ligbrænding.

Dette sidste Forslag gav Borgmester *Godskesen* Lejlighed til under første Behandling at fremsætte en Formodning om, at Ligbrændingsforeninger ogsaa har andre Formaal f. Eks. Dans. Selv om Borgmesteren i senere Udtalelser unddrog Dansk Ligbrændingsforening fra denne Antagelse, vakte Sagen en umaadelig Opsigt, og næsten samtlige Blade i Landet havde Artikler med Overskrift: der danses i Ligbrændingsforeningen, idet der jo bortset fra Forening for borgerlig Begravelse og Ligbrænding ikke findes andre Foreninger for Ligbrænding end »Dansk Ligbrændingsforening«.

Da Sagen senere blev gjort til Genstand for en ironisk, »humoristisk« Behandling i et af de store københavnske Blade, maatte Foreningen udsende et kraftigt Dementi.

Lovforslaget blev i Landstinget behandlet af et Udvalg med Byretspræsident *Rytter* som Formand, og saavel med denne som med Udvalget havde Forf. Forhandling, ligesom der til Udvalget blev indsendt en Redegørelse for de Betragtninger, som den første Behandling i Tinget kunde give Anledning til fra Foreningens Side. Ogsaa ved 3. Behandling lykkedes det gennem Ministeren at faa en Fejl rettet angaaende Forældres Bestemmelsesret.

Baade gennem Udtalelser i Tinget og gennem de mundtlige Forhandlinger blev det belyst, hvor langt tilbage Kendskabet til

Ligbrænding er mellem Repræsentanter for Landboerne, og dette bevirker stadig en Modstand mod at stille Ligbrænding ganske lig med Jordbegravelse. Det anses stadig indenfor disse Kredse for en Slags Forbrydelse, saafremt der skulde ske Ligbrænding i et Tilfælde, hvor det ikke er absolut sikkert, at vedkommende vilde brændes; men det er ingen Ulykke, om Liget af et Menneske begravnes, for hvem Jordbegravelsen er noget uæstetisk og uhygiejnisk.

Det viste sig da ogsaa, at Udvalget ikke vilde gaa med til at give de paarørende Adgang til at tage Bestemmelse om Ligbrænding, saaledes som det dog finder Sted i en Række Lande. Derimod er Udvalget gaaet med til at anerkende et mundtligt udtalt Ønske, saafremt dette kan dokumenteres. Dette betyder et meget stort Fremskridt, idet det sker Gang paa Gang, at Familien henvender sig til Foreningen for at faa udført Ligbrænding i Tilfælde, hvor det vides, at vedkommende absolut ønskede Ligbrænding, men kun ikke havde faaet Ønsket nedskrevet. Ogsaa Medlemskab af Ligbrændingsforening skal respekteres som Ønske om Ligbrænding.

Da dette skrives, er Loven oversendt til Folketinget, saaledes at man ikke kan sige noget bestemt om dens endelige Form, men i den nu foreliggende Form lyder Loven saaledes:

§ 1.

Ligbrænding er paa nedennævnte Betingelser tilladt i dertil indrettede, af Justitsministeren godkendte Anstalter (Krematorier).

§ 2.

Ligbrænding kan finde Sted i følgende Tilfælde:

1. Naar den afdøde har truffet Bestemmelse om, at hans Lig skal brændes.

Saadan Bestemmelse kan træffes af enhver, der er fyldt 15 Aar og er ved sin Fornufts fulde Brug, enten ved skriftlig eller mundtlig Udtalelse. En mundtlig Udtalelse om Ligbrænding maa være afgivet i Overværelse af to Vidner, medmindre den er afgivet paa Dødslejet. Drejer det sig om en Person under 18 Aar, maa der tillige foreligge Samtykke fra Indehaveren af Forældremyndigheden.

Insigelse imod Rigtigheden af en Udtalelse om Ligbrænding kan kun gyldig rejses af den afdødes med ham til hans Død samlevende Ægtefælle, Børn over 18 Aar, Forældre eller Søskende over 18 Aar i den nævnte Orden. Saafremt saadan Indsigelse

rejses, afgør Politimesteren paa den afdødes Hjemsted efter et Skøn over samtlige foreliggende Omstændigheder om Indsigelse bør tages til Følge. Er en mundtlig Udtalelse om Ligbrænding afgivet i Overværelse af Vidner, bør Afhøring af disse om fornødent finde Sted, inden Afgørelsen træffes.

Indsigelse imod Rigtigheden af en for Notarius Publicus oprettet Erklæring om Ligbrænding kan ikke med Gyldighed rejses.

2. Naar den afdøde ved sin Død var Medlem af en af Justitsministeren godkendt Ligbrændingsforening i Henhold til egen Indmeldelse eller for Børn under 18 Aar i Henhold til Indmeldelse af Indehaveren af Forældremyndigheden.

Er Indmeldelsen foretaget af Indehaveren af Forældremyndigheden, kan Ligbrænding dog ikke finde Sted, naar den afdøde efter sit 15. Aar har tilkendegivet Ønsket om, at hans Lig ikke skal brændes.

3. Naar den afdøde var under 18 Aar og Indehaveren af Forældremyndigheden træffer Bestemmelse om, at Ligbrænding skal finde Sted.

4. Naar den afdøde ikke er fast bosat her i Landet, og Bestemmelse om Ligbrænding er truffet paa en efter hans Hjemlands Lovgivning gyldig Maade, selvom Betingelserne i Punkterne 1—3 ikke er opfyldt.

§ 3.

Ligbrænding maa ikke iværksættes, forinden Politiet paa det Sted, hvor Dødsfaldet er sket, har afgivet skriftlig Attest om, at der fra dets Side ikke er noget til Hinder for Ligbrændingen.

Forinden Politiet afgiver saadan Attest, skal det paase:

- a. at de i § 2 fastsatte Betingelser for Foretagelse af Ligbrænding er opfyldt,
- b. at der foreligger Dødsattest, udstedt af den Læge, som har behandlet den afdøde under hans sidste Sygdom, hvilken Attest maa indeholde Erklæring fra Lægen om, at der efter hans Skøn ikke er nogen Grund til Mistanke om, at Døden er forårsaget ved en Forbrydelse. Er den afdøde under sin sidste Sygdom ikke blevet behandlet af en Læge, skal Dødsattesten med den nævnte Erklæring være udstedt af Kredslægen (i København Stadslægen) paa det Sted, hvor Dødsfaldet er sket. Politiet kan derhos, naar det finder Anledning dertil, altid kræve, at den nævnte Erklæring skal være afgivet af Embedslægen.
- c. at Dødsfaldet er anmeldt for Skifteretten og til Ministerialbogen (i de sønderjydske Landsdele til Personregisteret).

§ 4.

Naar Ligbrænding har fundet Sted, skal Asken enten begraves paa en Kirkegaard eller andet af Justitsministeren godkendt Sted eller hensættes i særlig dertil indrettede, af Justitsministeren godkendte Rum.

Justitsministeren eller ifølge dennes Bemyndigelse vedkommende Politimester (i København Politidirektøren) kan dog tillade, at der forholdes med Asken paa anden sømmelig Maade end i 1. Stykke foreskrevet, forsaavidt der foreligger et bestemt udtalt Ønske herom fra den afdøde.

§ 5.

Det kan ikke paalægges Folkekirkens Præster at forrette Jordpaakastelse eller foretage anden kirkelig Handling, hvor Ligbrænding finder Sted.

§ 6.

Nærmere Forskrifter om Udførelsen af Ligbrænding gives af Justitsministeren i et Regulativ, der tillige kan fastsætte Straf af Bøder for Overtrædelser af samme.

§ 7.

Ved denne Lovs Ikrafttræden ophæves Lov Nr. 58 af 1. April 1892, jfr. Lov Nr. 51 af 5. Marts 1910 og Lov Nr. 78 af 12. Marts 1923. De før den 1. Juli 1923 i de sønderjydske Landsdele gyldige afgivne Erklæringer om Ligbrænding bevarer deres Gyldighed, selvom de ikke opfylder Betingelserne efter denne Lov.

* * *

Der er altsaa nu forløbet 50 Aar siden, at »Forening for Ligbrænding« blev stiftet med det Formaal at indføre Ligbrænding som Begravelsesform i Danmark. Det vil da være naturligt at samle, hvad der er opnaaet gennem Arbejdet i de forløbne 50 Aar.

En Gennemgang af Begivenhederne gennem Aarene har vist en Kamp snart sagt til alle Sider, en Kamp, i hvilken Foreningen i det hele og store maa siges at staa som Sejrherre.

Fra at være et noget, som man egentlig ikke burde beskæftige sig med, er Ligbrænding blevet en Begravelsesform, der nyder Sympati i store og meget stærkt voksende Dele af Befolkningen, støttet af den danske Presse, der altid staa forstaaende og hjælpsom overfor denne Sag.

Lovgivningsmagten har Trin for Trin ladet Modstanden falde og har nu gennem den sidste Lov givet Ligbrændingen en retslig Stilling, der stærkt nærmer sig det helt tilfredsstillende.

Ligbrændingssagens største Modstander: den danske Folkekirke har opgivet sin Kamp, har paa Basis af bedre Viden indset det uholdbare i de gamle Argumenter og har med Kirkeministeriet i Spidsen givet Ligbrænding fuldstændig Ligestilling med Jord-

begravelsen, idet man formentlig har Lov til at se bort fra de periferiske Diskussioner, der stadig maa kunne ventes.

Spørgsmaalet er da, hvad Ligbrænding betyder for det enkelte Individ og for Samfundet.

Hvorvidt den enkelte vil foretrække Ligbrænding for Begravelse i Jorden, beror paa en Følelse. Et nøjere Kendskab til Kirkegaardsforhold, Mangel paa Gravfred, de hjemfaldne Gravsteders Uhygge m. m. har dog været af Betydning for talrige med Henblik paa at tage Stilling for Ligbrænding. Foreningens Oplysningsarbejde er her af den største Betydning.

Men bortset fra disse æstetiske og ethiske Værdier har Foreningens Arbejde haft det Resultat, at Ligbrændingen er blevet den billigste Begravelsesform her i Landet, et Forhold, der er af den største Betydning for de store Dele af Befolkningen, mellem hvilke et Dødsfald virker særlig stærkt i økonomisk Henseende. Det er lykkedes Foreningen at faa Brændingspriserne ved Krematorierne lagt lavt, og takket været Foreningens Forsikringsvirksomhed kan Vanskelighederne ved de økonomiske Forpligtelser reduceres overordentlig.

Disse Forhold kan dog først komme helt til deres Ret, naar der findes Krematorier i hver By, og derfor arbejder Foreningen stadig og med godt Resultat paa at forøge Krematoriernes Antal. Men for at lette Transportomkostningerne m. m. har Foreningen oprettet den særlige Forsikringsafdeling, »Tillægsforsikringen«, der med sit Beløb vil dække disse Omkostninger m. m.

Ligbrændingens Betydning overfor Samfundet vil være motiveret gennem flere Forhold.

I den første Tid var de hygiejniske Spørgsmaal i Forgrunden, og selv om de moderne Kirkegaarde saa godt som aldrig vil repræsentere nogen hygiejnisk Fare for Befolkningen, hvad der ogsaa hænger sammen med moderne Vandforsyning m. m., saa kan man dog ikke se bort fra, at den sterile Aske uden Krav paa særlig Jord har store Fordele fremfor Nedlæggelsen af de store Mængder dekomponeret organisk Væv.

Men Ligbrændingens Betydning for Byerne kan talmæssigt dokumenteres gennem Driftsomkostningerne for Krematorierne og Udnyttelsen af Kirkegaardsjord. Driften af Kirkegaarde bør kunne bære sig selv gennem Afgifter af forskellig Art. Som Erfaringen viser, er dette ofte vanskeligt og kræver store Afgifter.

Derimod vil Krematorier under rette Drift med Lethed kunne betale sig selv med lave Brændingstakster. Et saadant Maal kan selvsagt kun naas gennem passende Anlægssum og gennem hensigtsmæssig Drift.

Københavns Krematorium er et Eksempel herpaa. Driften giver et betydeligt aarligt Overskud, Anlægget er udvidet lidt efter lidt, efterhaanden som Kravene dertil er voksede, og Anvendelsen støttes af Begravelsesvæsenet.

Man kan selvsagt ikke vente, at et nyanlagt Krematorium skal bære sig, selv om det anlægges saa økonomisk som blot muligt. Der maa gaa en Række Aar, før Befolkningen i paagældende Egn er indstillet paa denne Begravelsesform, og før der kommer Dødsfald mellem dem, der ønsker Ligbrænding. Derfor har Foreningen ogsaa arbejdet for de smaa Anlæg, hvis Forrentning ikke kan spille videre Rolle.

For en Række Byer i Landet er Spørgsmaalet om Kirkegaardsjord akut. De gamle Kirkegaarde er ved at blive helt opbrugte, Anlægget af nye diskuteres. Det er nu Spørgsmaalet, hvormeget Ligbrænding i denne Henseende kan betyde med Hensyn til Besparelse af Jord og Anlæg.

Her i Landet er det kun i København, at man har naaet en saa stor Erfaring, at man talmæssigt kan dokumentere Betydningen af Ligbrændingen for Anvendelsen af Jord.

Direktør *A. Berg* har gentagne Gange, saaledes paa Kongressen i 1928, gjort Rede for disse Resultater, og vi vil holde os til hans Tal.

Til Nedsættelse af en Kiste kræves 3 m² Jord, men da der dernæst paa en Kirkegaard skal anvendes megen Plads til Veje m. m.,

vil det vise sig, at en Begravelse gennemsnitlig vil kræve 6 m². Fredningstiden for en Grav er 20 Aar.

Til et Urnegravsted medgaar 0,5 m², men da Veje m. m. her vil kræve relativt mere Plads, bliver Arealet ca. 3 m². Fredningstiden er 10 Aar.

Dette vil sige, at Urnebegravelserne sparer 50 pCt. Areal. Men hertil kommer, at Urnegravens kortere Fredningstid, stærkere Udnyttelse af Urnegravene (Nedsættelse i dobbelt Dybde), Anvendelsen af gamle Grave, Columbarier og Urnemure yderligere vil spare ca. 50 pCt. Direktør *Berg* mener derfor med Rette at kunne hævde, at der ved Ligbrænding kun medgaar ca. $\frac{1}{4}$ af det Areal, der vil medgaa ved Jordfæstelse.

Fremtiden vil vise, om den Adgang til friere Disposition over Asken, som den nye Lov tillader, vil faa yderligere praktisk Betydning.

Det kan imidlertid hævdes, at Ligbrændingen allerede har haft en overordentlig stor økonomisk Betydning for Byen København, der formentlig vil kunne spare Anlægget af en ny stor Kirkegaard, og ganske det samme vilde kunne være Tilfældet for en Række andre Byer, saafremt Ligbrændingen der blev hjulpet frem.

Ved Afslutningen af sine første 50 Aar kan Dansk Ligbrændingsforening med Rette hævde, at Foreningens Arbejde ogsaa i økonomisk Henseende har bevist sin Værdi.

ANVENDT DANSK LITTERATUR

- Alm. dansk Lægeforenings Møde 1881. U. f. L. S. 129 og Følgeblad.
 Andersen, A. V.: Lidt om moderne Ligbrændingsovne. Ingeniøren 1929, S. 110.
 Baalfærden, udgivet af Folkelig Ligbrændingsforening. 1908—1910, red. af Peder Nielsen (Hedebøl).
 Berg, A.: Begravelse-Ligbrænding. Vore Kirkegaarde, 1928 S. 44.
 — : Om Ligbrænding, særlig dens økonomiske Betydning. D. L.'s Aarsskrift 1929.
 Berndorf, Fr. v.: Jordfæstelse eller Ligbrænding, 1896.
 Bille-Top, H.: Om Ligbrænding, Baalfærden 1909.

- Brorson, C. F.: Ligbrændingen. Kbhvn. 1915.
- Budde, V.: Om Kirkegaardene her i Landet med særligt Hensyn til Ligbrændingsspørgsmaalet. U. f. L. 1885, S. 361, 389, 417, 534, 612.
- : Om Kirkegaardsspørgsmaalet og Ligbrænding. U. f. L. 1885, S. 61, Alm. d. Lægeforen. Møde 1885. Følgeblad til U. f. L., S. 61.
- : Begravelse og Ligbrænding. Medicinsk Aarskr. 1887, S. 365. Med. og hygiejn. Afh., S. 409.
- Colding og Thomsen: Choleraens ulige Styrke i København 1853.
- Fleury: Drikkevandsundersøgelser 1875.
- Forhandlinger i det kirkelige Udvalg. Bd. 4. 1906. S. 1079. Bd. 7. 1907. S. 250, 800, 852.
- Hornemann, E.: Begravelse eller Ligbrænding. Hygiejniske Meddelelser 1875.
- : Begravelse eller Ligbrænding. Hyg. Medd. 1877. S. 1.
- Kjær, H.: Ligbrændingen i Europa i forhistorisk Tid. Vore Kirkegaarde 1928. S. 25.
- Klar, P. F.: Hvorfor forbyder den katolske Kirke Ligbrænding? Nordisk Ugeblad for katolske Kristne, 1915, Nr. 48—49.
- Knudsen, P. A. C.: Bidrag til at belyse Begravelsespladsers Indflydelse i sanitære Henseender. Kbhvn. 1858.
- Levison, F.: Om Ligbrænding. Hyg. Medd. 1882. S. 52.
- : Burial grounds and Cremation. (Denmark, its medical organisation, hygiene and demography. Cop. 1891.)
- : Ligbrænding eller Begravelse? Kbhvn. 1881.
- : Dr. Budde og Kirkegaardsspørgsmaalet. Hosp. Tid. 1885. S. 467, 573.
- : Ere Kirkegaardsforholdene i Danmark, i Byerne og paa Landet af en hygieinisk forsvarlig Art, eller er der Anledning til at stræbe efter en gennemgribende Reform paa dette Omraade ved at gøre Ligbrænding lovlig tilladt og praktisk udførlig i Danmark. U. f. L. 1881. Følgeblad til Nr. 28 og S. 133.
- : Rapport sur les cimetières des Danemark, leurs conditions hygiéniques et leur influence sur la santé publique. Congrès internat. 1884. Section d'hygiene. Bd. IV. S. 84.
- : Om Kirkegaardsforholdene i Danmark. 2. Aarsberetn. for Foren. f. Ligbr. 1885.
- : Om Ligbrænding. Det ny Aarhundrede. 2. Aarg. 1905. 1. Bd. S. 42.
- : Ligbrændingens Historie i Danmark. U. f. L. 1894. S. 357.
- : Ligbrændingsspørgsmaalets Udvikling i de senere Aar. T. Sp. R. 1. Bd. 7. 1899. S. 197 og 10. Beretn. for 1899 fra F. f. L.
- : Om Ligbrænding. Maanedsskr. f. Sundhedspl. 1904. S. 249.
- : Die Feuerbestattung in Dänemark. Kbhvn. u. Leipz. 1907.
- Ligbrænding og Kirkegaarden. U. f. L. 1894. S. 169.
- Ligbrænding. Hosp. Tid. 1881. S. 321.
- Ligbrændingssagen for Højesteret. Højesteretssagfører F. Salomons Foredrag og Replik for »For. f. Ligbr.« samt Højesterets Dom. Kbhvn. 1891.
- Lundahl, H.: Om Ligbrænding. Højskolebladet 1885. S. 414 og 950.
- Martensen, H.: Den individuelle Ethik. Kbhvn. 1878. S. 333.
- Monrad, D. G.: Politiske Breve. Nr. 14—18. 1878. S. 16.
- Møller, A.: Om Ligbrænding og Begravelse i Jorden. Baalfærden, 1908.

- Nording, Anna: Ligbrændingens store Betydning i hygiejnisk, æstetisk og etisk Henseende. Kbhvn. 1909.
- Om Indflydelsen af Begravelsespladser med Hensyn til Udviklingen af Epidemier. U.L. 1856. S. 417.
- Reclam, C.: En Ligbrænding. »Nær og Fjern«. 1879. Bd. 8. S. 345.
- Rochard, J.: Ligbrænding. Smaaskrifter til Oplysning for Kristne udg. af Prof. Fred. Nielsen. 1891.
- Rørdam, S.: Om Ligbrænding. Vort Samfund. 1906. S. 173.
- Schack, A.: Om Ligbrænding. Højskolebladet 1885, S. 816.
- Secher, K.: Ligbrændingens retslige Stilling i Danmark og dens Stilling indenfor den danske Statskirke. Ligbrændingens hygiejniske Betydning. Vore Kirkegaarde 1928. S. 31.
- : Anvendelse af Ligbrænding i Italien i den forhistoriske Periode. Dansk Ligbr. Beretning 1927.
- : Om Ligbrænding og Dansk Ligbrændingsforening. T. for Danske røde Kors, 1924.
- : Vore Kirkegaardes Stilling i administrativ Henseende. Vore Kirkegaarde, 7. Aargang S. 14.
- Severinsen, P.: Private Begravelsespladser. Vore Kirkegaarde, 6. Aarg. S. 84.
- : Kirkelig Gravfred. Vore Kirkegaarde, 7. Aarg. S. 14.
- : Ligbrænding og Kristendom. Vore Kirkegaarde, 7. Aarg. S. 63.
- (Smith, Laur.): Om Begravelser i Kirker og Kjøbstæder. Kbhvn. 1785.
- Stein, H.: Er Indførelse af Ligbrænding nødvendig af Sundhedshensyn og tilstedelig fra et kristeligt Synspunkt? Fra Bethesda 1885. Nr. 4—5.
- : Om Ligbrænding. Odense 1893.
- Svane, C.: Krematorier i Danmark. Vore Kirkegaarde, 1928. S. 36.
- Tholle, J.: Urnehaver. Havekunst, 9. Aargang S. 49.
- Thompson, Sir Henry: Ligbrænding eller det afsjælede Legemes Behandling efter Døden. Kbhvn. 1874.
- Tode, J. Cl.: Von dem Begraben in Kirchen und auf Kirchhöfen in Städten. Kphg. u. Leipzig. 1789.
- Wegmann-Ercolani: Ligbrænding eller Jordfæstelse. En Afhandling tilegnet den sunde Fornuft. Kbhvn. 1874.

MODERNE LIGBRÆNDINGSOVNE

Af Afdelingsingeniør cand. polyt. *A. V. Andersen.*

Ligbrænding fandt oprindelig Sted paa aabne Baa! af Træ, saaledes som det var almindeligt i Oldtiden og endnu bruges bl. a. i Indien. Senere anvendtes aabne Ovne, i hvilket Liget ogsaa kom i direkte Berøring med Brændselet. Ved begge disse Metoder fandt Forbrændingen Sted under stærk og ildelugtende Røgudvikling. En væsentlig Forbedring indtraadte først ved Indførelsen af Muffelovnen og senere af Flammeovnen, i hvilken Liget ikke kom i Berøring med selve Brændselet, men blev brændt direkte i en Blanding af Generatorgas og Luft under fuldstændig Foraskning af Liget og med fuldstændig Forbrænding af de udviklede Luftarter, før de gik ud gennem Skorstenen, saaledes at Ligbrændingen foregik uden ildelugtende Røg.

Den næste Forbedring af Ligbrændingsovnene fandt Sted, da Tyskeren *Friedrich Siemens* i 1874 opfandt Regenerativovnen, i hvilken Brændingen af Liget ikke foregik ved direkte Flamme men indirekte ved Hjælp af højt opvarmet Luft, hvorved Brændselsforbruget kun blev omtrent halvt saa stort som i Flammeovnen, og Brændselets Varmeindhold blev udnyttet langt bedre. Den første Ovn efter *Siemens'* Konstruktion blev taget i Brug i Gotha i 1878.

Efter *Siemens'* Princip for Ligbrænding ved Hjælp af højt opvarmet Luft er de fleste moderne Ligbrændingsovne udført, saaledes bl. a. af den tyske Ingeniør *Richard Schneider*, den svenske Ingeniør Robert *Klingenstierna* og den svenske Ingeniør *Knös*, ligesom forskellige Firmaer i Tyskland, Schweiz og Sverrig har bygget saadanne Ovne.

Opvarmningen af disse Ovne og af Luften til Ligbrændingen finder Sted enten ved Hjælp af Gas produceret i en med Ovnen sammenbygget Koksgasgenerator eller ved Lysgas fra et Gasværk eller ved Olie. Oliefyring anvendes en Del i Nordamerika, i Europa findes der saa vidt bekendt kun en oliefyret Ligbrændingsovn i Jena; Oliefyring er forbundet med Støj fra Brænderne. Det er ogsaa forsøgt at anvende Elektricitet i dertil særligt konstruerede Ligbrændingsovne, men hidtil uden Resultat. Her skal derfor kun omtales Ovne, i hvilke Ligbrændingen foregaar ved Hjælp af Koksgeneratorgas eller Lysgas.

De forskellige Ovnkonstruktioner med Koksgasgenerator kan deles i to Grupper, eftersom de ildfaste Kanaler i Ovnen, i hvilke den atmosfæriske Luft til Ligbrændingen bliver opvarmet, er udført som Regenerator eller Rekuperator. I Regeneratoren passerer Generatorgassen under Opvarmningen af Ovnen gennem den ene Del af Regeneratorens Kanaler til Skorstenen, hvorefter den atmosfæriske Luft under selve Ligbrændingen ledes gennem de samme Kanaler i modsat Retning, medens Generatorgassen ledes gennem den anden Del af Regeneratoren til Skorstenen. I Rekuperatoren passerer Generatorgassen og Luften gennem hver sine fuldstændig adskilte Kanaler.

Da de til hver Gruppe hørende Ovnkonstruktioner i Princippet er nogenlunde ens, skal her kun beskrives et Par Ovne af hver Gruppe.

Fig. 1 viser den af det tyske Firma Gebrüder Beck i Offenbach am Main udførte Ligbrændingsovn med Koksgasgenerator og Regenerator. Ovne af dette Fabrikat findes i Danmark i Krematorierne paa Bispebjerg i København og i Aarhus. Ovnen er bygget i to Etager med selve Ligbrændingskammeret i øverste Etage og Regeneratoren i underste Etage, og den bestaar af Koksgasgeneratoren, Forbrændingskammeret, Askerummet og Regeneratoren. Ovnen er udvendig ca. 4,4 Meter lang, ca. 2,4 Meter bred og ca. 4,3 Meter høj.

Koksgasgeneratoren ligger paa Ovnens Bagside med Indfyld-

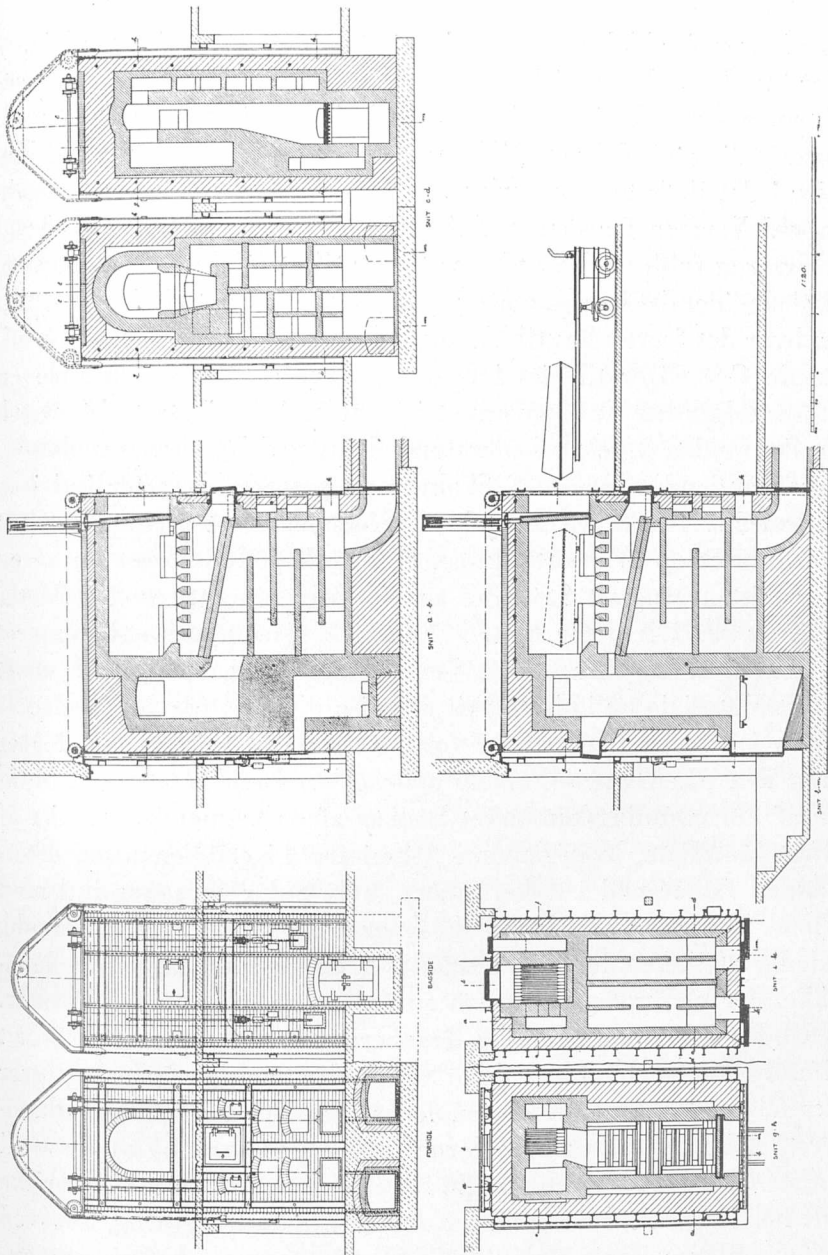

Fig. 1.

ningslaagen for Koksene enten i øverste Etage, som vist paa Fig. 1, eller i underste Etage; i Bunden af den lodrette Generatorskakt ses Risten, hvorpaa Koksene hviler, og ind under hvilken Luften til Forbrænding af Koksene tilføres, efter at den er forvarmet i Kanaler i det ildfaste Murværk paa den ene Side af Generatorskakten ved Varmen fra denne. I Askefaldet under Risten er anbragt et Jerltrug fyldt med Vand, der tjener til at holde Ristestængerne afkølede, idet det fordamper og gaar op gennem det glødende Koks-lag, hvor det forvandles til Vandgas. Den i Koksgasgeneratoren udviklede Gas stiger tilvejs i Generatorskakten, hvor den foroven tilføres sekundær Luft opvarmet i Kanaler i det ildfaste Murværk paa den anden Side af Generatorskakten ved Varmen fra denne; Gassen antændes foroven i Skakten og passerer derefter ind i og opvarmer selve Forbrændingskammeret, der er et aflangt hvælvet Rum, muret op af svært, ildfast Murværk godt isoleret og af en efter Kisten afpasset Størrelse ca. 2,3 Meter langt, ca. 0,9 Meter bredt og ca. 1,2 Meter højt. Forsiden af Forbrændingskammeret er dækket af en skraatstillet Lem af Støbejern foret med svært ildfast Materiale og indrettet til at hejse i Vejret for Indførelse af Kisten i Ovnens; Lemmen er forsynet med et Kighul, og der er foran den paa Ovnens Forside anbragt en Fløjdør af Jern. Bunden af Forbrændingskammeret bestaar af en gennembrudt Rist af ildfast Materiale, hvorigennem Asken fra Ligets Brænding efterhaanden falder ned i Askerummet, hvis Sider skraaner ind mod Ovnens Midte, og hvis Bund skraaner frem mod Ovnens Forside, saaledes at Asken let kan opsamles i en der anbragt lille Jernbakke, der kan udtages gennem en Jernlaage paa Ovnens Forside.

Under Askerummet findes Regeneratoren, der bestaar af 2 Sæt ildfaste Kanaler, hvoraf det ene Sæt under Ovnens Opfyring fører Gassen, der fra Gasgeneratoren ledes igennem Forbrændingskammeret, Askerummet og Kanalerne under Opvarmning af disse til Skorstenen og under selve Ligbrændingen fører den atmosfæriske Luft hertil igennem de samme Kanaler i modsat Retning, hvorved Luften optager den i de ildfaste Kanaler under Opfyringen op-

samlede Varme og ledes ind i Askerummet og videre op gennem Forbrændingskammeret og angriber Liget fra neden. Det andet Sæt Kanaler tjener til under selve Ligbrændingen at bortlede Forbrændingsprodukterne herfra, idet de blandes med Gassen fra Koks-gasgeneratoren, hvorved der foregaar en fuldstændig Forbrænding af de fra Ligbrændingen stammende Luftarter under samtidig Afgivelse af Varme til det omgivende Murværk, saaledes at der kun gaar en let lys Røg bestaaende af Kulsyre og Vanddamp ud gennem Skorstenen.

I underste Etage findes paa Forsiden af Ovnen et Røgspjæld og et Luftspjæld for hver af de to Regeneratorer og over disse nogle Renseaabninger for de enkelte Kanaler i Regeneratoren; paa Bagsiden af Ovnen findes to Spjæld for Regulering af den primære Luft til Fyret og af den sekundære Luft til Gassens Brænding. Paa For- og Bagsiden ses den solide Armering af Ovnens Murværk med Jernbjælker og Stagbolte.

Et Ligbrændingsanlæg med saadanne Ovne indrettes i Reglen paa den Maade, at Ovnrummet forsynes med 2 Ovne af Hensyn til fornøden Reserve og anbringes under Kapellet i to Etager, saaledes at Kisten ved Hjælp af en Elevator maa sænkes ned i Ovnrummet øverste Etage; her tages Zinkkisten med Liget ud af Trækisten og anbringes paa en lille Transportvogn, der er indrettet saaledes, at Kisten anbringes paa to Trælægter hvilende paa tværs af to fremspringende Arme af Jern, der ved Fremførelse af Vognen skydes ind i Ovnen og ved en Vægtstangsbevægelse sænker Kisten med de to underliggende Trælægter ned paa den ildfaste Rist i Forbrændingskammerets Bund, saaledes at Armene bliver fri af Kisten og kan føres ud af Ovnen ved at trække Vognen tilbage. I underste Etage foregaar Tilførselen af Brændselet (Koks), Indfyringen og Udragningen af Slagger, ligesom Regeneratoren med tilhørende Luft- og Røgspjæld er beliggende her. Paa denne Maade er Ovnanlægget indrettet i Krematoriet paa Bispebjerg. Andre Steder er det indrettet saaledes, at Ovnrummet ikke ligger neden under Kapellet, men ved Siden af dette eller i en anden Bygning,

saaledes at Kisten bæres fra Kapellet ind i et Afleveringsrum, hvorfra den senere, naar Brændingen skal finde Sted, bæres ind i Ovnrummet; saaledes er det blandt andet indrettet i Krematoriet paa Frederiksberg Søndermark Kirkegaard.

I en saadan Ovn af Gebrüder Becks Konstruktion foregaar Ligbrændingen paa følgende Maade. Der tændes op i Gasgeneratoren med Brænde og lidt Koks, og naar dette er godt i Brand, fyldes Generatoren helt med Koks, og der tilledes forvarmet Luft under Risten; den i Generatoren udviklede Gas blandes med forvarmet sekundær Luft foroven i Generatoren, og denne brændende Gasblanding ledes ind i Ligbrændingskammeret og videre gennem Askerummet og den ene Side af Regeneratoren under Opvarmning af disse og føres derefter gennem Røgkanalen til Skorstenen. Opvarmningen af Ovnen varer $1\frac{1}{2}$ —3 Timer, eftersom den har været benyttet iforvejen eller ej, og er afsluttet, naar Temperaturen i Forbrændingskammeret er 900—1000 Grader Celcius, idet Regeneratorens Kanaler da ogsaa er tilstrækkeligt stærkt opvarmede. Temperaturen i Forbrændingskammeret maa ikke være højere end ca. 1000° C, da Knoglerne ellers ikke brænder ud til hvid Aske, men sintrer og bliver sortbrune.

Ved derefter at lukke Røgspjældet for den hidtil anvendte Del af Regeneratoren og aabne Røgspjældet for den anden Del af den ledes Gassen fra Koksgasgeneratoren uden om selve Forbrændingskammeret til Skorstenen, saaledes at der nu kan aabnes for Jerndøren paa Ovnens Forside, og den bagved værende Lem kan hejses op, uden at Flammen slaar ud i Rummet, hvorefter Zinkkisten med Liget ved Hjælp af den omtalte Vogn i Løbet af faa Sekunder kan anbringes paa Chamotteristen i Forbrændingskammeret, Hejselemmen og Jerndøren lukkes og Luftspjældet i den første Del af Regeneratoren aabnes; Luften strømmer nu gennem Regeneratoren, hvor den opvarmes stærkt, ind i Ligbrændingsrummet, hvor Zinkkisten allerede er fordampet ved Varmen fra Murværket, og angriber Liget fra neden, hvorved Asken lettere falder ned i Askerummet, og Forbrændingen sker hurtigere end ved de fleste andre

Ovnkonstruktioner, hvor Forbrændingsluften føres ind over Liget fra oven. De ved Ligbrændingen udviklede Gasarter forlader Forbrændingskammeret ved dets bageste Ende og ledes herfra sammen med Gassen fra Gasgeneratoren under fuldstændig Forbrænding gennem den anden Del af Regeneratoren til Skorstenen.

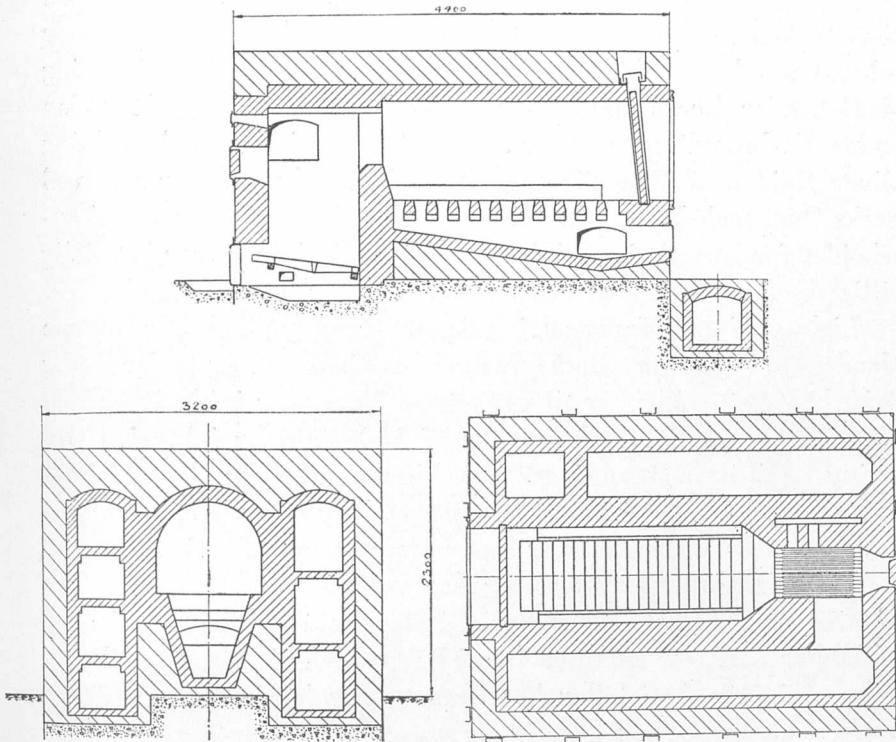

Fig. 2.

Selve Ligbrændingen varer $1-1\frac{1}{2}$ Time efter Ligets Art, hvor-
 efter Asken, der vejer $1\frac{1}{2}-2$ kg, kan udtages. Ved daglig Brug af
 Ovn medgaar 150—200 kg Koks til Opfyring og en enkelt Lig-
 brænding og til en paafølgende Brænding 50—60 kg Koks. I Kre-
 matoriet i Berlin-Treptow med Gebrüder Becks Ovne brændes i
 Gennemsnit pr. Dag 18—20 Lig med ca. 40 kg Koksforbrug pr.

Lig; i Dessau bruges i samme Ovn ved diskontinuerlig Drift 80—85 kg pr. Ligbrænding.

Fig. 2 viser den af det svenske Firma Höganäs-Billesholms Aktiebolag konstruerede Ligbrændingsovn for Koksgeneratorgas indrettet efter samme Princip som den før omtalte Ovn af Gebrüder Becks Fabrikat, idet der dog er den væsentlige Forskel paa disse to Ovnkonstruktioner, at Regeneratoren i Höganäsovnen er anbragt paa begge Sider af Forbrændingskammeret i Modsætning til Gebrüder Becks Ovn, hvor Regeneratoren er anbragt neden under Forbrændingskammeret. Paa Grund af denne Anordning bliver Højden af Höganäsovnen kun cirka halv saa stor som ved Becks Ovn, saaledes at ikke blot selve Ovnen, men ogsaa Bygningsarbejdet for Installation af den i et Krematorium bliver betydelig billigere end ved en Ovn i to Etager.

Ligbrændingen foregaar i Höganäsovnen ganske paa samme Maade som i Gebrüder Becks Ovn; til en Ligbrænding under daglig Drift bruges 3—4 Timer til den første Brænding inklusive Tiden til Opfyring med et Koksforbrug af 180—200 kg inklusive Opfyring, og til flere Brændinger efter hinanden bruges $1\frac{1}{2}$ —2 Timer til hver med 45—50 kg Koksforbrug pr. Brænding, altsaa omtrent det samme Brændselsforbrug som i Gebrüder Becks Ovn.

Dansk Ligbrændingsforening har ladet bygge en saadan Ovn af Höganäs Fabrikat i Krematoriet i Slagelse, der blev taget i Brug i Oktober 1926, og senere en Ovn i Krematoriet i Rønne paa Bornholm. Höganäs Aktiebolag har bygget eller har under Udførelse nogle saadanne Ovne i Sverrig og Norge.

Fig. 3 viser en Ligbrændingsovn for Koksgeneratorgas af det schweiziske Firma Rothenbach & Co.'s Konstruktion med Rekuerator, hvor Generatorgassen og Luften til Ligbrændingen passerer gennem hver sine fuldstændig adskilte Kanaler i Modsætning til Gebrüder Becks Ovn og Höganäsovnen, der begge har Regenerator, hvor Generatorgassen og Luften til Ligbrændingen passerer skiftevis gennem de samme Kanaler. Bortset herfra er Ovnens Indretning i Hovedtrækkene omtrent den samme som ved

Gebrüder Becks Ovn, og Ligbrændingen foregaar paa lignende Maade som i denne. Konstruktionen af Rekuperatoren skal bevirke, at der kun bliver faa og let udførlige Reparationer paa Ovnen i Modsætning til andre Ovne.

Den Tid, der medgaar til Opfyringen af en saadan Ovn med

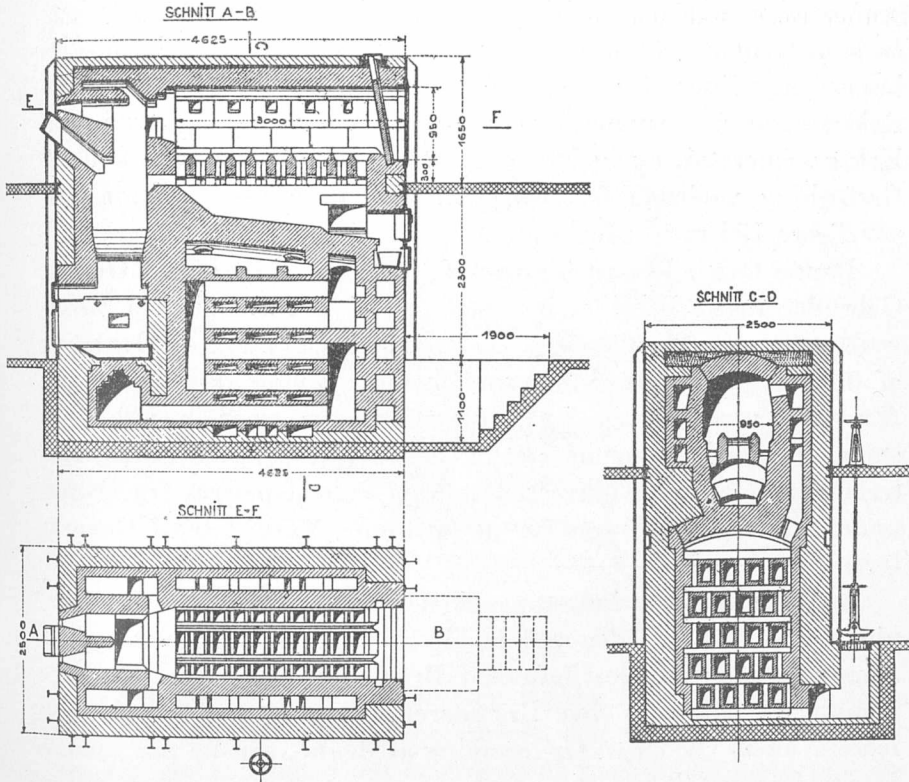

Fig. 3.

Rekuperator, er noget længere end ved Ovne med Regenerator saasom Gebrüder Becks og Höganäs Ovnene, ligesom Brændselsmængden er større, medens Tiden til selve Ligbrændingen og Brændselsmængden hertil er omtrent den samme; Anskaffelsessummen er større for Ovne med Rekuperator end med Regenerator. Ved Ovne med Rekuperator kan Ligbrændingen kun finde

Sted ved Anvendelse af højt opvarmet Luft, medens der ved Ovne med Regenerator kan ledes Generatorgas ind i Forbrændingskammeret under selve Ligbrændingen, hvilket dog normalt ikke skulde være nødvendigt.

Lysgas har i adskillige Aar været anvendt i Frankrig i Ligbrændingsovne af det parisiske Firma Toisul & Fradet's Fabrikat; en saadan Ovn blev taget i Brug i Dessau i Tyskland i 1910. Ligbrændingen finder Sted ved højt opvarmet Luft ved Hjælp af en Rekuperator paa samme Maade som i de før omtalte Ovne med Koksgasgenerator, og Opfyringen angives til 3 Timer med 250 m^3 Gasforbrug, medens selve Ligbrændingen varer $1-1\frac{1}{4}$ Time med yderligere 100 m^3 Gasforbrug.

Denne Ovn i Dessau blev i 1923 erstattet med en ny Ovn af Gebrüder Becks Fabrikat indrettet for Fyring saavel med Koksgeneratorgas som med Lysgas, saaledes som vist i Fig. 4. Ovnen er af den samme Konstruktion som ovenfor omtalt, men med den Ændring, at der øverst i Koksgasgeneratoren er indbygget 4—5 store Gasbrændere ovenover et Skydespjæld foret med ildfast Materiale, ved hvilket Koksgasgeneratoren kan afspærres fra Ovnen under Fyring med Lysgas for at forhindre Varmetab til Generatoren.

Gasbrænderen er indrettet saaledes, at Gassen fra Byens Ledningsnet suges ind i den ved Hjælp af komprimeret Luft fra en Kompressor og blandes hermed i Brænderen, hvorefter Gasluftblandingen antændes ved Brænderens Udstrømningsaabning og ledes gennem Ovnen til Opvarmning af denne, ganske paa samme Maade som omtalt ved Brug af Koksgeneratorgas. Man kan altsaa efter Behag bruge Ovnen til Fyring med Lysgas eller Koksgeneratorgas, og det anføres, at de uundgaaelige Reparationer af det ildfaste Murværk og Risten i Koksgasgeneratoren kan udføres, uden at det er nødvendigt at sætte Ovnen fra Drift, idet man kun behøver at lukke Skydespjældet over Generatoren og derefter kan anvende Ovnen med Lysgasbrænderne, medens de nødvendige Reparationer i selve Generatoren foretages.

Fyring med Lysgas i Stedet for Koksgeneratorgas har den Fordel, at man undgaar Tilkørsel af Koks og Indfyldning heraf i Gasgeneratoren samt Udrugning af Slagger og Bortkørsel heraf, saaledes at Betjeningen af Ovnen bliver langt renligere end med Koksgasgenerator og under Opfyringen indskrænkes til Pasningen af Kompressoren for Luften og Regulering af Hanerne paa Brænderne.

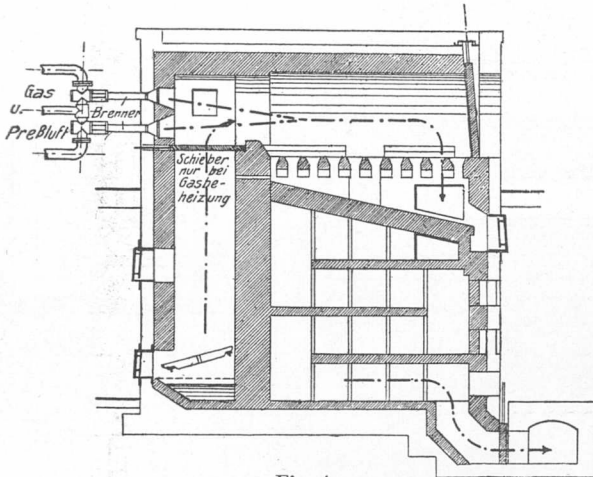

Fig. 4.

I Dessau har man foretaget en Række Ligbrændinger i denne Ovn fyret dels med Koksgeneratorgas, dels med Lysgas, og det har vist sig, at Udgiften til en Ligbrænding med de der gældende Priser for Koks og Gas er saa at sige den samme i begge Tilfælde. Ved at indsætte de i København gældende Priser for Koks og Gas i Resultaterne fra Dessau, faar man det samme Resultat, at Udgiften til en Ligbrænding bliver omtrent ens i begge Tilfælde.

I Stedet for at indbygge Gasbrændere i en Ovn, der tillige er forsynet med Koksgasgenerator, saaledes som det er gjort i Dessau, og saaledes som det vil kunne gøres i enhver Ligbrændingsovn med Koksgasgenerator, kan man helt udelade denne Generator og

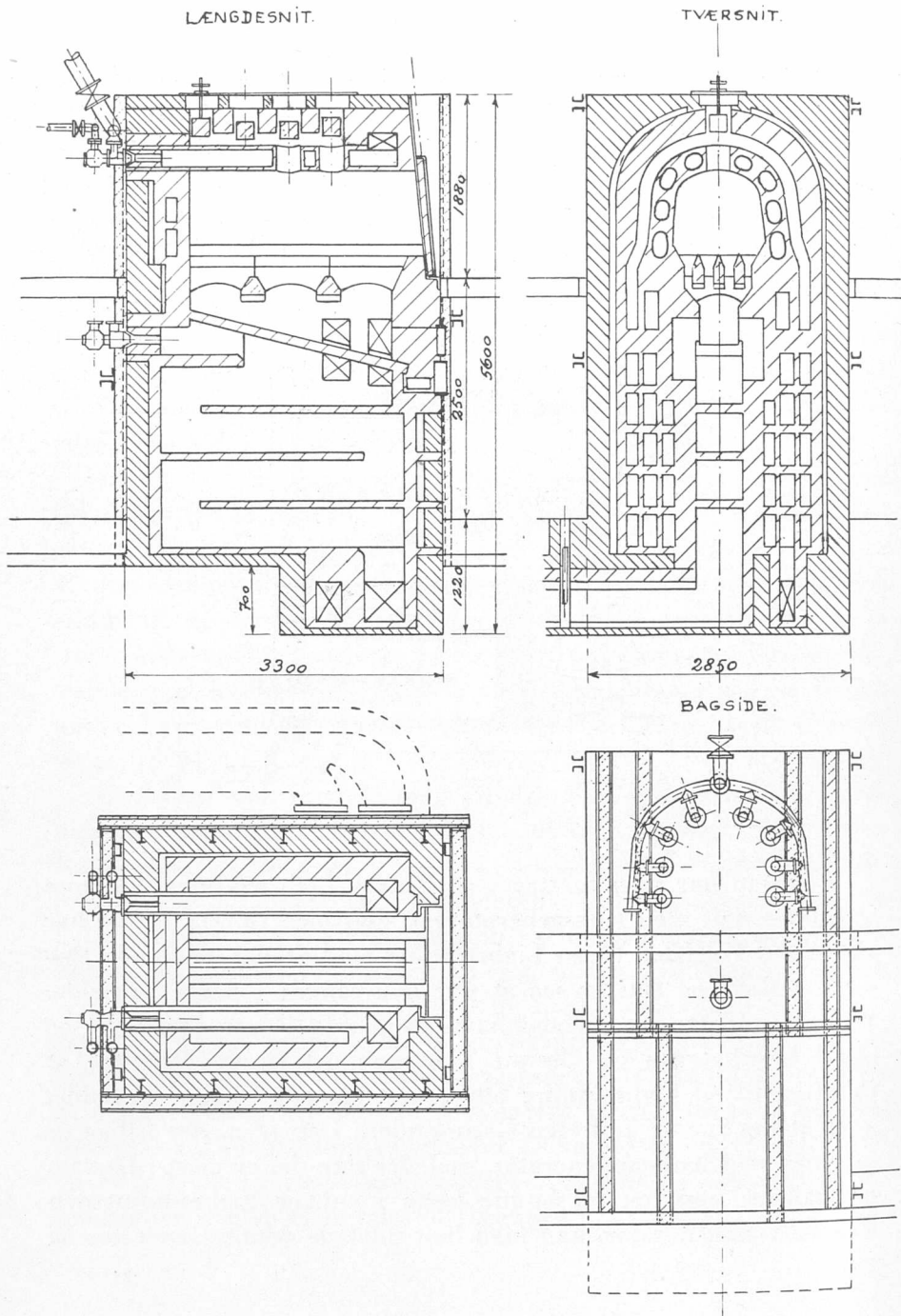

Fig. 5.

indbygge Gasbrændere direkte i Ovn, saaledes som det udføres af forskellige Firmaer. Som Eksempel vises en saadan Ovn af Stettiner Chamotte Fabriks Konstruktion i Fig. 5, hvorpaa ses de 8 Gasbrændere, der tjener til Opfyring af Ovnens før selve Ligbrændingen, der finder Sted ved varm Luft opvarmet i Rekuperator paa samme Maade som før omtalt; desuden er der anbragt endnu 1 Gasbrænder i Aftrækskanalen for Forbrændingsprodukterne fra Liget for at sikre en absolut røgfri Brænding.

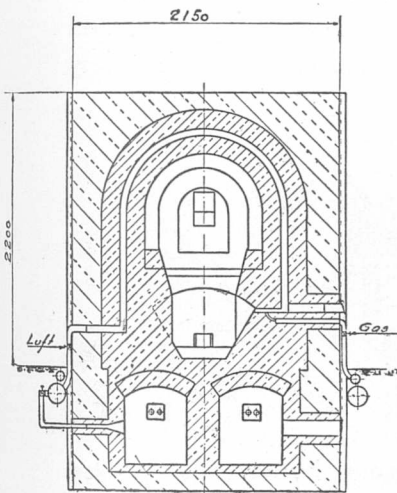

Fig. 6.

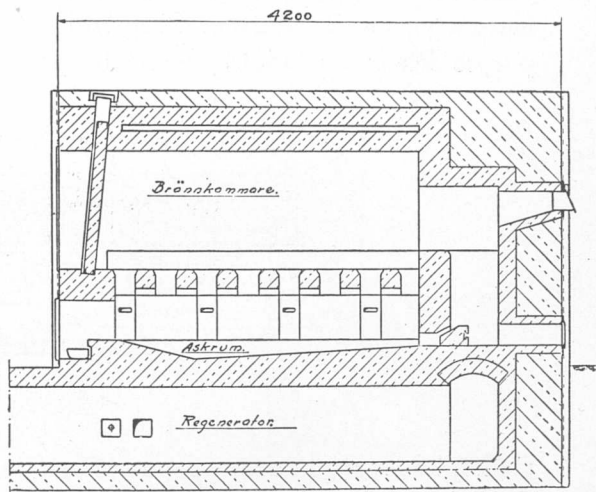

Fig. 7.

Fig. 6—7 er et andet Eksempel paa en Ovn med Gasfyring fremstillet i Efteraaret 1928 af Höganäs Aktiebolag med Gasbrændere af Kiselkarbid, hvortil ledes Gas og komprimeret Luft fra en Blæser; Varmen fra Gasbrænderne opvarmer Ovnens Regeneratorerne, forinden Ligbrændingen skal finde Sted, og der lukkes for Gastilførselen, naar Ligbrændingen paabegyndes, saaledes at den foregaar med varm Luft paa samme Maade som i Höganäs-ovnen med Koksgasgenerator. Til Sikring af den fuldstændige Forbrænding i Regeneratoren af Røgen fra selve Ligbrændingen er der anbragt et Par Gasbrændere i Regeneratorerne.

I 1927 er der fremkommet en ny Type af Ligbrændingsovn i England konstrueret af The Metropolitan Fuel Co., Ltd., London, og baseret paa Anvendelse af Gas-Overfladebrændere System Cox. Fig. 8 viser Tværsnit af en saadan Brænder, der bestaar af en porøse Plade af ildfast Materiale ca. 300 mm lang, 200 mm bred og 40 mm tyk, indfattet i en Støbejernskasse, hvis bageste Del danner et Kammer for en Blanding af Lysgas og Luft, der ledes ind gennem et Rør paa Bagsiden af Kammeret under et Tryk af 280 mm V. S. frembragt ved Hjælp af 2 Kompressorer en for Gassen og en for Luften. Gasluftblandingen presses gennem den porøse Plade og tændes, hvorefter den brænder indenfor Over-

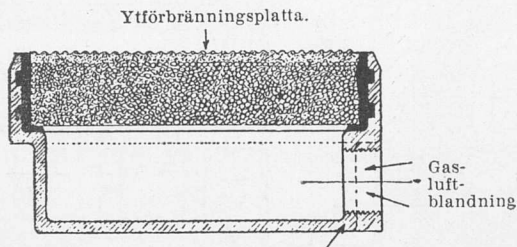

Fig. 8.

fladen i de mange Porer i denne uden Flamme, hvorved den porøse Plades Overflade bliver glødende og udstråler Varme af høj Temperatur. Gasluftblandingen forbrænder fuldstændig uden Tilførsel af sekundær Luft, saaledes at Gassens Varmeindhold bliver fuldt udnyttet ved Omsætning til Varme.

En Ligbrændingsovn med saadanne Overfladebrændere er af The Metropolitan Fuel Co. Ltd. i Løbet af Vinteren 1927 blevet indbygget i Kælderen i et Kapel paa en Kirkegaard i Bristol i England for det derværende Begravelsesvæsen og blev taget i Brug i Marts 1928; i Foraaret 1929 er i Bristol indbygget endnu en saadan Ovn og taget i Brug.

Ovnen bestaar som, Fig. 9 viser, dels af en Overdel (Forbrændingskammeret) med en Rist af ildfast Materiale, hvorpaa Kisten

føres ind ved Hjælp af en Vogn paa samme Maade som ved andre Ovnkonstruktioner, og hvor Ligbrændingen foregaar ved Varmen fra 12 Gas-Overfladebrændere paa hver Side af Forbrændingskammeret, dels af en Underdel (Askerummet) med 6 Overfladebrændere paa hver Side af Rummet, ved Hjælp af hvilke Forbrændingsprodukterne fra Liget bliver fuldstændig brændte, inden de gennem Rekuperatoren gaar til Skorstenen.

Som Følge af, at Varmekilden (Gasbrænderne) er anbragt i selve Forbrændingsrummet, saaledes at Varmen fra Brænderne

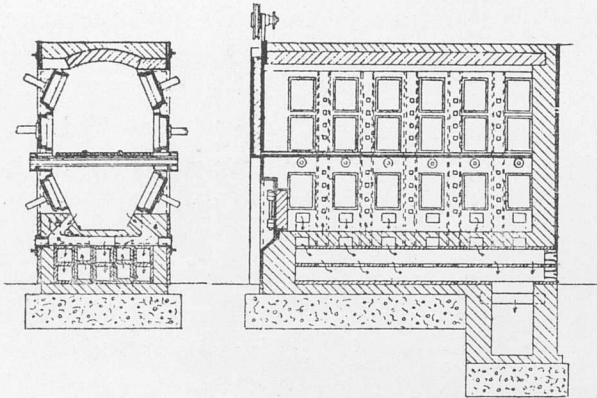

Fig. 9.

alene paavirker Liget eller anvendes til Forvarmning af den sekundære Luft til Ligets Brænding, bliver Ovnens Varmetab til Omgivelserne det mindst mulige.

Paa Askerummets Bund, der er vandret i Modsætning til Askerummet i andre Ovnkonstruktioner, hvor den er skraa, skræbes den fra Ligbrændingen nedfaldne Aske sammen ved Hjælp af en Rager. Forbrændingskammeret lukkes fortil ved Hjælp af en Hejsedør og Askerummet ved en Jernlaage begge foret med ildfast Materiale. Under Askerummet er anbragt en Rekuperator, hvori den til selve Ligbrændingen fornødne Luft forvarmes ved Hjælp af Forbrændingsprodukterne paa deres Vej fra Askerummet til Skorstenen,

forinden den gennem Kanaler i Ovnens Sidemure ledes ind i Forbrændingskammeret og Askerummet.

Ovnen er ca. 2,64 Meter lang, 1,14 Meter bred og 2,0 Meter høj, saaledes at den kun indtager et Flademaal godt halvt saa stort som de andre omtalte Ovne, og Højden er en saadan, at Ovnen kan anbringes i en Etage ligesom Höganäsovnen; Forbrændingskammeret er ca. 0,9 Meter bredt og 0,8 Meter højt.

Gassen og Luften til Overfladebrænderne komprimeres ved Hjælp af hver sin Kompressor drevet af en Elektromotor og opstillet i et særligt Rum, hvorfra der føres en Gasledning og en Luftledning til Ovnen, hvor de forgrenes til de enkelte Brændere, der hver er forsynet med en Indstillingshane for Gas og en for Luft, medens der kun findes 1 Afspærringshane for Gas og 1 for Luft for hver Side af Ovnen.

En Ligbrænding i denne Ovn foregaar paa følgende Maade. Opvarmningen af Ovnen paabegyndes ved daglig Drift ca. 10 Minutter før Ligbrændingen skal finde Sted, og hvis Ovnen har været ude af Brug i nogle Dage og derfor er kold ca. 20 Minutter før og sker paa den Maade, at de 12 Gasbrændere i Askerummet tændes ved Hjælp af en Gas-Fakkell, hvorefter Hejsedøren for Forbrændingskammeret og Laagen for Askerummet lukkes, og der aabnes lidt for Røgspjældet til Skorstenen, saaledes at Askerummet og Rekuperatoren bliver opvarmede. Efter de 10 — eventuelt 20 — Minutters Forløb er Ovnen tilstrækkelig varm for Ligbrændingen, hvorpaa Kisten med Liget føres ind i Ovnen som ved andre Ovnkonstruktioner, og Ovndøren lukkes. Der lukkes nu op for Gas og Luft til de 24 Brændere i selve Forbrændingskammeret, og disse tændes straks af sig selv ved Varmen fra Brænderne i Askerummet, hvorefter Ligbrændingen foregaar ved Varmen fra de 24 Gasbrændere paa Siderne af Forbrændingskammeret under Tilførsel af Luft til Forbrændingskammeret fra Rekuperatoren i Ovnens Underdel. Forbrændingsprodukterne føres igennem Askerummet, hvor de 12 Gasbrændere er tændt under hele Ligbrændingen og fuldstændig forbrænder Røgen under Tilførsel af sekun-

dær Luft fra Rekuperatoren, saaledes at Røgen ved Udgangen af Skorstenen er usynlig og kun bestaar af Kulsyre og Vanddamp. Da den sekundære Luft til Brændingen tilføres under Tryk, behøves der kun en lav Skorsten — 6 à 7 Meter høj — i Modsætning til andre Ovntyper, hvor Skorstenen maa have en saadan Højde, at den kan suge Luften til Ligbrændingen gennem Ovn.

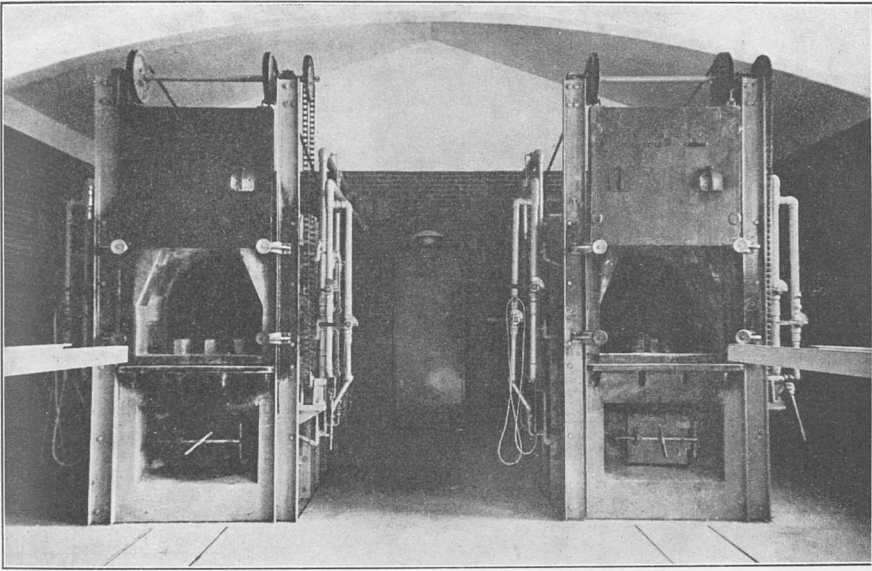

Fig. 10.

Temperaturen i Ovnene holdes paa 900—1000° C. ligesom ved andre Ligbrændingsovne, og Tiden for selve Ligbrændingen er 1—1 $\frac{1}{4}$ Time, hvorefter Asken tages ud, og Ovnene straks kan benyttes til den næste Brænding. Gasforbruget til en enkelt Ligbrænding inklusive Ovnens Forvarmning er 70—80 m³ Gas; ved flere Brændinger efter hinanden bliver dette Forbrug dog mindre pr. Ligbrænding. Med den Pris paa Gas, der i København gælder for saa store Gasforbrug, som her er Tale om, ca. 10 Øre pr. m³, vil Udgiften til Gas til en Ligbrænding i denne Ovn blive omtrent

den samme som til Koks eller Gas til en Ligbrænding i de andre omtalte Ovnkonstruktioner.

Denne Ovn med Overfladebrændere har den Fordel, at den til

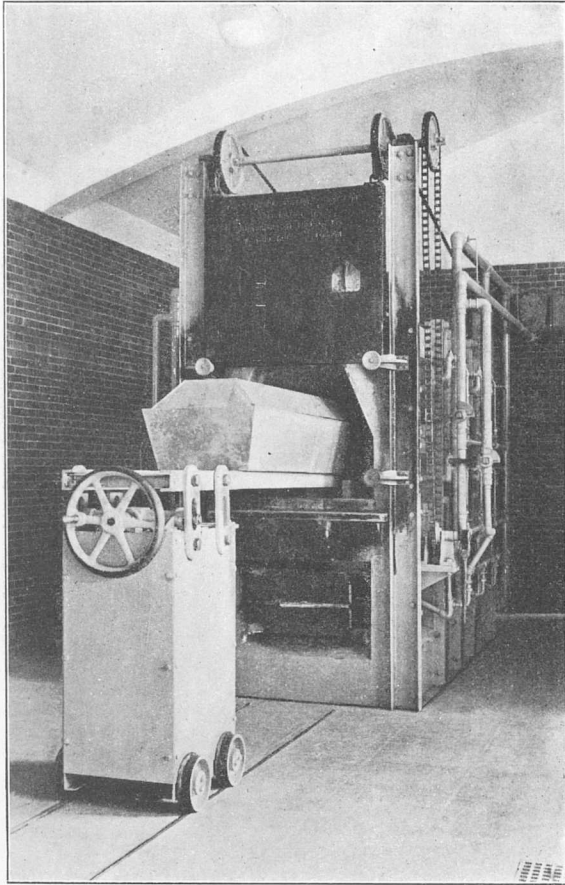

Fig. 11.

enhver Tid er klar til Brug saa at sige med det samme i Modsætning til andre Ovnkonstruktioner, der selv ved daglig Brug kræver et Par Timer til Opvarmning før den første Brænding; Betjeningen af denne Gasovn er ligeledes simplere end af Ovne med Koks-

gasgenerator, idet der ikke er nogen Tilkørsel og Paafyldning af Brændsel eller Udragning og Bortkørsel af Slagger, og endvidere er Vedligeholdelsen af Ovnene betydelig mindre end ved de andre omtalte Ovne, idet den hovedsagelig kun bestaar i fra Tid til anden at udskifte en eller flere af de ildfaste Plader i Gasbrænderne, hvorimod Vedligeholdelsen af de andre Ovne kræver stadige Reparationer og Fornyelser af det ildfaste Murværk i disse, særlig i Koksgasgeneratoren.

To saadanne gasfyrede Ovne af The Metropolitan Fuel Co.'s Fabrikat er i September 1929 taget i Brug paa Frederiksbergs Krematorium paa Søndermark Kirkegaard og har svaret til de til dem stillede Fordringer; Fig. 10—11 viser to Fotografier af disse Ovne.

PRÆMIE- OG RESERVEBEREGNINGEN

FOR FORSIKRINGSVIRKSOMHEDEN INDENFOR
DANSK LIGBRÆNDINGSFORENING

Af Aktuar S. K. Vinther.

Det er Hensigten her at give en Fremstilling af det Beregningsgrundlag, hvorpaa Foreningen støtter sine Præmie- og Reserveberegninger for Forsikringsafdelingen. Jeg skal i Sammenhæng dermed tillige omtale de Statusopgørelser, der er foretagne paa dette Grundlag, og hvad der iøvrigt kan vindes af Oplysninger i Forbindelse dermed. Fremstillingen skal blive givet i en saa let tilgængelig Form, saa enhver uden Vanskelighed kan forstaa den, ogsaa saadanne, som muligvis møder uden større Kendskab til Livsforsikringsteknik.

Forinden jeg gaar nærmere ind paa det egentlige Emne, vil jeg give en ganske kort Oversigt over Udviklingen indenfor den Del af Foreningens Virksomhed, der her skal omtales.

Da man i 1901 dannede »Folkelig Ligbrændingsforening«, havde der allerede her i Danmark i 20 Aar bestaaet en lignende, der bar Navn af »Forening for Ligbrænding«. Den nye Forening, der navnlig blev baaret frem af Personer, der stod den faglige Arbejderbevægelse nær, satte sig blandt andre Formaal ogsaa dette, at gøre Ligbrændingen saa billig som mulig, saa ingen af økonomiske Grunde skulde være udelukket fra at benytte denne Begravelsesform.

I een bestemt Henseende adskilte den nye Forening sig princi-

pielt fra den ældre, nemlig i Betalingsmaaden, idet man fra første Færd valgte Forsikringsformen i Stedet for Kontingentformen.

Paa den konstituerende Generalforsamling den 13. Marts 1901 vedtog man at optage som Medlemmer enhver Mand eller Kvinde, der var fyldt 18 Aar, og som paa Tro og Love kunde afgive en skriftlig Erklæring om ikke bevidst at lide af nogen uhelbredelig Sygdom. Der blev ikke fastsat nogen højere Grænse for Alderen ved Indmeldelsen. Medlemsretten skulde indtræde efter et halvt Aars Forløb. Fra Lovudvalgets Side blev det foreslaaet, at hvert Medlem ved Indmeldelsen skulde betale et Indskud een Gang for alle af 50 Øre samt en livsvarig maanedlig Præmie, der var afhængig af Alderen ved Indmeldelsen, og som skulde udgøre følgende Beløb:

Alder ved Indmeldelsen	Livsvarig mdl. Præmie
18—29 Aar	25 Øre
30—39 —	30 —
40—49 —	35 —
50—59 —	50 —
60 Aar og derover	75 —

Fra Udvalgets Side blev det fremhævet, at denne Præmieskala var udarbejdet efter omhyggelige Beregninger, saaledes at Indtægten vilde svare til Foreningens sandsynlige Udgifter.

Trods disse lave Præmier, der navnlig var for lave for de højere Alderes Vedkommende, rejste der sig dog Røster, der mente, at saa høje Præmier aldeles ikke var nødvendige; der blev fremsat et Ændringsforslag, der gik ud paa at fastsætte Maanedspræmien til 25 Øre indtil 50 Aars Alderen. Medlemmer, der ved Indmeldelsen var over 50 Aar, skulde betale 35 Øre om Maaneden, og dette Forslag blev vedtaget.

Det varede dog ikke længere end til Generalforsamlingen den 30. November 1901, hvor man for det første vedtog ikke at optage nye Medlemmer, der ved Indmeldelsen var over 70 Aar, og dernæst ændrede Præmierne til følgende:

Alder ved Indmeldelsen	Livsvarig mdl. Præmie
18—29 Aar	20 Øre
30—39 —	25 —
40—44 —	30 —
45—49 —	35 —
50—54 —	40 —
55—59 —	50 —

Fra 60—70 Aar var Præmien 5 Øre højere for hvert fyldt Aar over 60 Aar. Indskudet af 50 Øre for hvert Medlem ved Indmeldelsen blev bibeholdt saa vel som Bestemmelsen om Medlemsrettens Indtræden efter et halvt Aars Forløb.

Foranlediget ved et Medlems Henvendelse til Livsforsikrings-selskabet »Hafnia« i 1902 fremkom der fra dette Selskab Tilbud om Overtagelse af Forsikring af alle Medlemmer uden Hensyn til Alder, hvorimod man kun vilde overtage Forsikring af nye tilkommende Medlemmer, der ved Indmeldelsen ikke var over 70 Aar. Betingelsen var Udbetaling af 135 Kr. ved hvert Medlems Død og følgende Præmier:

Alder ved Indmeldelsen	Livsvarig mdl. Præmie
18—29 Aar	30 Øre
30—39 —	40 —
40—44 —	55 —
45—49 —	70 —
50—54 —	90 —
55—59 —	125 —
60—64 —	140 —
65—69 —	170 —

Man mente dog ikke at kunne antage dette Tilbud, som de fleste fandt for dyrt; man var bange for, at mange Medlemmer i saa Fald vilde udmelde sig af Foreningen. Endvidere mente man ikke, at Foreningen burde opgive sin Selvstændighed eller støtte et rigt Livsforsikringsselskab.

Paa Generalforsamlingen den 27. August 1902 ændrede man atter Præmiesatserne. Man slog nu ind paa en ganske anden Vej.

idet Præmien fastsattes til 40 Øre fjerdingaarlig uden Hensyn til Alderen ved Indmeldelsen samt et Indskud een Gang for alle efter følgende Skala:

Alder ved Indmeldelsen	Indskud
18—34 Aar	50 Øre
35—44 —	1 Kr.
45—49 —	2 —
50—54 —	5 —
55—59 —	10 —

Indtrædelsesalderen begrænsedes til 60 Aar. Endvidere blev der i Lovene indføjet en Bestemmelse om, at hvis Kassebeholdningen gik ned under 500 Kr., kunde Bestyrelsen lade opkræve en Ekstrapremie efter følgende Skala:

18—34 Aar	25 Øre
35—49 —	35 —
50 Aar og derover	50 —

Samtidig vedtog man at forsikre Medlemmerne mod Betaling af et Indskud een Gang for alle efter nedenstaaende Skala:

18—24 Aar	50 Kr.
25—29 —	55 —
30—34 —	60 —
35—39 —	65 —
40—44 —	70 —
45—49 —	80 —
50—54 —	90 —
55—59 —	100 —
60—64 —	110 —
65 Aar og derover	120 —

Saaframt Bekostningen ved en Ligbrænding nogen Sinde blev mindre end 100 Kr., skulde Forskellen mellem det indbetalte Beløb og det anvendte tilbagebetales Arvingerne.

Medlemsrettens Indtræden efter et halvt Aars Forløb blev uforandret.

Selv om mange Medlemmer ansaa Præmierne for at være for høje, fremkom der dog ogsaa fra andre Ønsket om hellere at vende tilbage til Præmieskalaen fra November 1901, da det sikkert snart vilde vise sig, at den nu vedtagne Skala vilde være utilstrækkelig.

Det varede heller ikke længe, inden Foreningen paa Grund af de for lavt ansatte Præmier, navnlig for de højere Alderes Vedkommende, kom ud i en økonomisk Krise. Foreningen fik hurtigt ikke saa faa Medlemmer, deriblandt forholdsvis mange ret gamle. Ved Dødsfald og andre uforudsete Omstændigheder havde Foreningen i Løbet af 3—4 Aar allerede paadraget sig en Del Gæld, og man indsaa, at det vilde blive nødvendigt at forhøje Præmierne betydeligt, hvis Foreningens Virksomhed skulde kunne fortsættes paa en for Medlemmerne betryggende Maade.

Paa en ekstraordinær Generalforsamling den 2. September 1904 vedtog man da at ændre Præmierne til følgende:

Alder ved Indmeldelsen	Livsvarig fjerdingaarlig Præmie
18—34 Aar	75 Øre
35—49 —	125 —
50—59 —	200 —

Desuden blev der fastsat et Indskud een Gang for alle ved Indmeldelsen paa henholdsvis 1 Kr., 2 Kr. og 5 Kr. Endvidere bestemtes, at Medlemsretten først skulde indtræde efter et Aars Forløb.

Med disse Præmiers Indførelse kom Foreningens Tilværelse lidt efter lidt ind i en mere rolig Periode og den finansielle Stilling bedredes jævnt, hvortil ogsaa i væsentlig Grad bidrog en økonomisk forsigtig Ledelse. Man fik efterhaanden afviklet Gælden og opsparet en Kapital, der udgjorde ved Begyndelsen af

Aaret 1906	omtr.	950 Kr.
— 1907	—	1,900 —
— 1908	—	3,000 —
— 1909	—	4,550 —
— 1910	—	6,800 —

Aaret 1911	omtr. 10,700 Kr.
— 1912	— 14,300 —
— 1913	— 19,300 —
— 1914	— 23,300 —

Som Følge af en Ændring i Ligbrændingsloven indførte Foreningen fra 1. Januar 1910 Forsikring af mindreaarige, (M-Klassen), idet man vedtog at optage Personer under 18 Aar i Forsikringsklassen, saaledes at der for saadanne skulde betales en fjerdingaarlig Præmie af 50 Øre indtil det 18. Aar og derefter en fjerdingaarlig livsvarig Præmie af 75 Øre. Derimod var saadanne fritagne for at betale noget Indskud ved Indmeldelsen.

Ved Begyndelsen af 1913 aabnede der sig Udsigt for en Sammenslutning af den i 1881 stiftede Forening for Ligbrænding og den i 1901 stiftede Folkelig Ligbrændingsforening. I det Udvalg, der af den Grund var blevet nedsat af Medlemmer af de to Foreninger, fremkom Ønsket om at der, forinden Sammenslutningen fuldbyrdedes, maatte blive foretaget en rationel Undersøgelse af, hvorvidt de benyttede Præmier nu ogsaa kunde anses for at være tilstrækkelige.

Paa et Bestyrelsesmøde den 7. Maj 1913 blev det derpaa vedtaget at tilkalde en Aktuar og lade denne foretage en forsikrings-teknisk Beregning af Foreningens samlede Passiver og Aktiver for ad den Vej at komme til Klarhed over, hvorvidt de anvendte Præmier og den Formue, Foreningen havde opsparet, ogsaa maatte anses for tilstrækkelige til Dækning af den overtagne Risiko, samt om de tillige var i Stand til at dække Foreningens Administrationsudgifter.

En saadan Statusopgørelse er naturligvis principielt set ikke væsensforskellig fra Opstillingen af en Balance i en hvilken som helst anden Virksomhed, idet Opgørelsen maa bestaa i en Vurdering af Virksomhedens samtlige Aktiver og Passiver. Det er først ved selve Vurderingen af de forskellige Poster, at det for Livsforsikringen særlig ejendommelige kommer frem. Og med et Livsforsikringselskab eller maaske snarere en Begravelseskasse maa

Ligbrændingsforeningens Virksomhed, i al Fald for Forsikringsklassernes Vedkommende, jævnføres. Medens nemlig i en almindelig Forretningsvirksomhed udestaaende Fordringer saa vel som Gældsposter forfalder inden for et kortere Tidsrum, er dette aldeles ikke Tilfældet her. Opgørelsen maa bestaa i en Vurdering af de fremtidige Udgifter til Ligbrænding som Passivpost og de fremtidige Indtægter i Form af Præmier som Aktivpost. Alle disse Posters rettelige Vurdering kan imidlertid kun ske under fornøden Hensyntagen til den Dødelighed, der kan ventes at ville finde Sted mellem Medlemmerne, og til den Rentefod, hvortil de til enhver Tid opsparde Midler tør antages at kunne anbringes. Hertil kommer saa endnu et tredje Moment, som man heller ikke maa lade ude af Betragtning, nemlig hvormeget den fremtidige Administration kan antages at ville udgøre. Det gaar nemlig ikke an at betragte de fulde Præmiebeløb som fremtidig disponible alene til Dækning af Udgifterne til den egentlige Brænding. Man maa tværtimod antage, at en ikke ringe Procentdel af Præmierne vil medgaa til Foreningens Administrationsudgifter.

Ved Valget af den Dødelighed, der skulde danne Grundlaget for Opgørelsen, vilde det unægtelig have været heldigt, om man kunde have taget Vejledning af, hvorledes Dødelighedsforholdene efter Aldersklasser blandt Foreningens Medlemmer havde stillet sig i den Tid, Foreningen havde virket. Der forelaa imidlertid ingen detaillerede Oplysninger herom, og man maatte derfor nøjes med de mere summariske Oplysninger om Dødeligheden, der kunde uddrages af Foreningens Aarsberetninger. Ved tilnærmede Beregninger og Sammenligninger med forskellige Dødelighedstavler kunde man se, at Dødeligheden, summarisk set, i den forløbne Tid havde sluttet sig nogenlunde til Dødeligheden efter Statsanstaltens Forsørgertavle for Mænd og sammes Kvindetavle. Da disse Tavler med visse Modifikationer blev lagt til Grund for hele Beregningen, skal her anføres, hvorledes Dødeligheden forløber efter dem, idet jeg dog indskrænker mig til kun at anføre Tallene for hvert femte

Aldersaar. Tallene angiver, hvormange der dør af hvert 10,000 i Alderen omkring det paagældende Aldersaar.

Fyldt Alder	Mænd	Kvinder
1 Aar	328	254
5 —	134	58
10 —	51	34
15 —	51	64
20 —	67	94
25 —	69	101
30 —	74	98
35 —	75	92
40 —	80	89
45 —	97	92
50 —	131	107
55 —	192	141
60 —	291	204
65 —	447	312
70 —	691	495
75 —	1070	798
80 —	1661	1298
85 —	2584	2122
90 —	4050	3493
95 —	6460	5852

Fra 1. April 1907 til 1. April 1913 var der i de Voksnes Klasser (A, B og C) forefaldet 54 Dødsfald, svarende til en Middeldødelighed af 102 paa 10,000. Indenfor hele Perioden havde Dødeligheden iøvrigt svinget ret betydeligt. Højest var den i Aaret 1. April 1907 til 1. April 1908 med 185 paa 10,000; lavest i Aaret 1. April 1909 til 1. April 1910 med kun 34 paa 10,000. Beregner man summarisk, hvormange Dødsfald der skulde være indtruffet, hvis Dødeligheden havde fulgt de anførte Tavler, finder man, at der efter Forsørgertavlen for Mænd skulde være indtruffet 62 Dødsfald, efter Kvindetavlen 48. Af Medlemsbestanden var 53 pCt. Mænd, 47 pCt. Kvinder, og da Aldersfordelingen fandtes nogenlunde ens indenfor de to Grupper, vil man ved Beregning for Mæn-

dene paa Forsørgertavlen og for Kvinderne paa Kvindetavlen finde som forventet Antal Dødsfald 55, altsaa 1 Dødsfald mere end der faktisk er indtruffet. I Aaret 1. April 1912 til 1. April 1913 indtraf der 14 Dødsfald, medens Beregningen vilde give 17.

Med Hensyn til de anførte Tavler, der er udarbejdede paa Grundlag af Statsanstaltens Dødelighedserfaringer for Aarene 1842—1868, skal det bemærkes, at man i Statsanstalten har undersøgt Dødeligheden blandt Mænd, der har tegnet livsvarig Livsforsikring til forhøjet Præmie og derhos har været forsikrede i mindst 5 Aar, efter hvilken Tid den gunstige Virkning af Lægeundersøgelsen ved Forsikringens Tegning vil være af mindre Betydning. Det har derved vist sig, at der i Tidsrummet 1876—1910 blandt saadanne Forsikrede indtraf 444 Dødsfald, medens en Beregning paa Grundlag af Forsørgertavlen for Mænd vilde give 445 Dødsfald. Dødeligheden efter Forsørgertavlen for Mænd stemmer altsaa ret nøje med Dødeligheden blandt en Klasse af livsforsikrede, der ifølge Sagens Natur maa udvise en ret høj Dødelighed. For Kvindetavlen har tilsvarende Undersøgelser vist, at den ligeledes repræsenterer en i Forhold til de normale Forsikrede ret høj Dødelighed. At de ganske vist kun faa Erfaringer, der haves fra nærværende Forening, ogsaa synes at stemme ret nøje overens med de paagældende Tavler kan derfor ikke forbavse, naar man ser hen til, at Antagelse finder Sted uden Lægeundersøgelse, og at Tilgangen til Foreningen særlig har fundet Sted fra saadanne Befolkningslag, hvor Dødeligheden maa antages at være noget højere end for Befolkningen i sin Helhed.

Af den her paaviste Overensstemmelse mellem Dødeligheden efter de forannævnte Tavler og den summariske Dødelighed i nærværende Forening vilde det imidlertid være forhastet deraf at slutte, at disse Tavler uden videre skulde kunne anvendes ved Opførelsen af Foreningens Status. Forsigtighed byder et noget strængere Grundlag, og som saadant har jeg skønnet det passende at regne med, at der aarligt dør 15 flere af 10,000 i hver Aldersklasse end efter de nævnte Tavler. Status blev derfor opgjort for For-

sikringsklassen ved Hjælp af Statsanstaltens Forsørgertavle for Mænd og sammes Kvindetavle, begge med et konstant Tillæg af $1\frac{1}{2}\text{ ‰}$ til samtlige Dødelighedssandsynligheder, udtrykt i Promille.

Ved en Statusopgørelse bør der ogsaa tages Hensyn til Rentegevinsten indtil Død paa Konti for Medlemmer i Kontingentklassen. Derfor spiller Dødeligheden blandt disse Medlemmer ogsaa en Rolle ved Statusopgørelsen. Skønt Medlemsantallet var ret ringe, nemlig kun 192 den 1. Oktober 1912, er der dog i Tiden 1. April 1907 til 1. April 1913 indtruffet ikke færre end 43 Dødsfald blandt disse Medlemmer, svarende til en Dødelighed af $6 \cdot 7\text{ ‰}$ aarlig af det gennemsnitlige Medlemstal. Efter et Skøn over Forholdene har jeg fundet det tilpas betryggende at regne med 5 Aars Aldersforhøjelse paa Gennemsnitsalderen svarende til en Beregning paa Grundlag af Statsanstaltens Forsørgertavle for Mænd.

Naar Spørgsmaalet dernæst bliver, hvilken Rente man skal lægge til Grund for Opgørelsen, skal jeg dertil bemærke, at Rentevodens Størrelse til en given Tid vil være afhængig af saa mange Momenter af økonomisk Art, at man kun kan danne sig et ret usikkert Skøn om den sandsynlige fremtidige Rente indenfor hele den Tidsperiode, der her maa komme i Betragtning. De fleste danske Livsforsikringselskaber anvender nu til Dags ved deres Statusopgørelser en Rente af $3\frac{1}{2}$ til 4 ‰ . Ved Statusopgørelsen i 1913 blev der foretaget en Beregning baade med en Rente af $3\frac{1}{2}$ og 4 ‰ . Ved Hjælp af disse to Opgørelser bestemte man tillige Resultatet af en Opgørelse med en Rente af $3\frac{3}{4}\text{ ‰}$. Efter mit Skøn vilde det ved en forsigtig Vurdering af Foreningens økonomiske Stilling være urigtigt at regne med en højere Rente end $3\frac{3}{4}\text{ ‰}$.

Vi kommer nu til det tredie og sidste Moment, der skal tages Hensyn til ved Statusopgørelsen, nemlig de fremtidige Administrationsomkostninger. Det skal da straks bemærkes, at Vurderingen af denne Faktor forsaavidt er af ganske anden Beskaffenhed end Vurderingen af Dødeligheden og Rentefoden, som Foreningen jo i hvert Fald til en vis Grad selv er Herre over, hvor meget der maa bruges paa denne Konto. Ved Hjælp af Foreningens trykte Regn-

skaber blev det undersøgt, hvor meget Omkostningerne havde andraget i Perioden 1. Okt. 1905 til 1. April 1913, idet man naturligvis ikke har medregnet saadanne Omkostninger, der direkte vedrører den egentlige Brænding, og som er inkluderet i den Sum af 125 Kroner, der antages at forfalde ved Medlemmets Død.

	Hele Perioden Kr.	Sidste Treaar Kr.	Sidste Aar Kr.
Administrationsomkostninger med Fradrag af Husleje fra Kassere- ren etc.	18718	10154	3778
Heri fragaar:			
1°. Indtægter ved Indskud fra Klas- serne A, B og C	7476	4512	1663
2°. Indskud og Kontingenter fra extraordinære Medlemmer.....			
3°. Rentegevinst paa Beløb, indbe- talte af Kontingentklassens Medl.)			
Rest af Administrationsomkostnin- ger, til Last for Forsikringskon- tingenter efter Klasserne A, B, C og M	11242	5642	2115
Indgaaede Forsikringskontingenter for Klasserne A, B, C og M....	31189	17267	6601
Rest af Administrationsomkostnin- ger andrager i Procent af For- sikringskontingenterne	36.0	32.7	32.0

Ved Beregningen af Rentegevinsten paa de af Kontingentklas-
sens Medlemmer indbetalte Beløb blev det forudsat, at den gen-
nemsnitlige Indtrædelsesalder var ca. 58 Aar, at Dødeligheden var
efter Forsørgertavlen med Tillæg af 6 Aar og Rentefoden $1\frac{3}{4}$ %
halvaarlig.

Som det fremgaar af ovenstaaende vil man se, at for hele Peri-
oden udgjorde Administrationsomkostningerne 36,0 % af Forsik-
ringspræmierne, for sidste Treaar 32,7 % og for sidste Aar 32,0 %.

Som det ses heraf, har der altsaa været en Nedgang at spore i
Omkostningerne i Forhold til Præmierne. Ved Statusopgørelsen
blev der derfor regnet med, at der til den fremtidige Administra-

tion vilde medgaa $\frac{1}{3}$ af Præmiebeløbet. Men derhos har jeg under de forskellige Forudsætninger om Rentens Størrelse angivet, hvor meget der af de fremtidige Præmier højst maa bruges til Administration, for at der skulde kunne være Balance den 31. Dec. 1912.

Jeg skal derefter gaa over til en Redegørelse for Resultatet af min Opgørelse under de foran angivne Forudsætninger om Dødelighed, Rentefod og Omkostningsprocent. De detaillerede Regninger er foretagne paa Grundlag af de Lister over Foreningens Medlemmer og deres Fordeling efter Fødselsaar, som i den Anledning blev udarbejdede af Foreningens Kasserer. Det samlede Antal Medlemmer den 31. Dec. 1912 udgjorde 1483 med en Forsikringssum af 183,975 Kr. og et aarligt Præmiebeløb af 6,567 Kr. De endelige Resultater af Opgørelsen fremgaar af følgende Oversigt:

	Rentefod		
	$3\frac{1}{2}$ 0/0	$3\frac{3}{4}$ 0/0	4 0/0
	Kr.	Kr.	Kr.
A. Værdi af Foreningens Forpligtelser til Afholdelse af Ligbrændingsomkostninger (125 Kr. for Voksne, 90 Kr. for Børn)	82429	78676	75154
Værdi af de fremtidige Præmier	98991	96098	93349
Heraf fragaar $\frac{1}{3}$ til Dækning af de fremtidige Omkostninger	32997	32033	31116
B. Restværdi af Præmierne til Dækning af Forsikringsforpligtelserne	65994	64065	62233
C. Værdi af den fremtidige Rentegevinst	1917	2027	2134
D. Formue i Behold den 31. Dec. 1912 for de forsikrede Medlemmer	10991	10991	10991
B + C + D. Ialt Værdier til Dækning af Forpligtelserne ifølge A.	78902	77083	75358
Overskud (+), Underskud (-), saafremt $\frac{1}{3}$ af Præmierne medgaar til Administration	÷ 3527	÷ 1593	+ 204
Saaframt der skal være Balance, maa der til fremtidig Administration højst anvendes følgende Procentbeløb af Præmierne	29.7	31.6	33.5

Det skal her bemærkes, at Status vil kunne paavirkes af Udtrædelserne. Tænker man sig nemlig, at der udtræder forholdsvist mange af de yngre indenfor hver enkelt af de tre Klasser, hvori de Voksne optages, vil dette have til Følge, at Status forringes, idet Foreningen da fortrinsvis mister Medlemmer, hvis Krav paa Foreningen kun repræsenterer en ringe Værdi i Forhold til Forpligtelsen til Indbetaling af Præmier. Det blev derfor henstillet til Foreningens Ledelse med visse Mellemrum, f. Eks. hvert femte Aar, at lade foretage en forsikringsteknisk Vurdering af dens økonomiske Stilling.

Den ovenfor nævnte Ulempe, at Status kan forringes ved Udtrædelser af de fortrinsvis Unge indenfor Medlemsklasserne, hidrører fra, at Præmierne indenfor hver Gruppe er tilmaalte ens uden Hensyn til Alder. Denne Ulempe, som jo tillige er en Uretfærdighed mod de yngre, kan kun fuldtud afhjælpes ved, at man fastsætter Præmiens Størrelse under nøje Hensyntagen til Alderen. Af praktiske Grunde mente man imidlertid ikke at kunne gaa med til Indførelse af en Tarif med forskellig Præmie for hver Alder, men Bestyrelsen ønskede udarbejdet en Tarif med 5 Aars Aldersklasser, hvilket iøvrigt ogsaa i Forhold til den daværende Ordning med kun 3 Aldersklasser vilde betyde et væsentligt Fremskridt. Tariffen blev beregnet med de samme Dødelighedstavler, som anvendtes ved Statusopgørelsen, samt med en Rente af $3\frac{1}{2}\%$ og under Forudsætning af, at 25% , 30% eller $33\frac{1}{3}\%$ af Præmierne vilde medgaa til Administration. Paa de saaledes fundne Præmier blev der lagt et konstant Tillæg paa ca. 5 Øre, svarende til et konstant Tillæg paa ca. $1\frac{1}{2}$ Promille til Dødeligheden, hvorefter Præmierne endelig afrundedes opad til Delelighed med 5. Beregningen skete paa Grundlag af etaarige Aldersklasser for Mænd og Kvinder, hver for sig, idet Præmien f. Eks. for Aldersgruppen 45—49 Aar bestemtes som $13,95\%$ af Præmien for Alder 45 Aar + $15,22\%$ af Præmien for Alder 46 Aar + $21,92\%$ af Præmien for Alder 47 Aar + $21,99\%$ af Præmien for Alder 48 Aar + $26,92\%$ af Præmien for Alder 49 Aar, de nævnte Procenttal svarende til den

Fordeling af Indtrædelserne efter Indtrædelsesaldrer, jeg har fundet for Forsikringsklasserne. Efter at der paa forannævnte Maade var udregnet Præmier for 5 Aars Aldersklasser for saavel Mænd som Kvinder, bestemtes Præmien i den endelige Tarif som 60 % af Præmien for Mænd + 40 % af Præmien for Kvinder, svarende omtrent til den Fordeling mellem Mænd og Kvinder, der fandtes blandt de forsikrede Medlemmer af Foreningen den 31. Decbr. 1912. De saaledes fundne Præmier findes i nedenstaaende Tabel:

Udbetaling ved Død inden det 15. Aar: 90 Kr.
 — efter : 125 .

Fjerdingaarlig Præmie i hele Levetiden.
 Rentefod: $1\frac{3}{4}$ pCt. halvaarlig.

Fylt Alder ved Indtrædelsen	I	II	III
0—4 Aar	50 Øre	55 Øre	55 Øre
5—9 —	50 —	55 —	55 —
10—14 —	55 —	60 —	60 —
15—19 —	60 —	65 —	70 —
20—24 —	65 —	70 —	75 —
25—29 —	75 —	80 —	85 —
30—34 —	85 —	90 —	95 —
35—39 —	95 —	105 —	110 —
40—44 —	115 —	125 —	130 —
45—49 —	140 —	150 —	155 —
50—54 —	175 —	190 —	195 —
55—59 —	225 —	240 —	250 —

De tre Kolonner I, II og III angiver Præmierne under Forudsætning af, at der medgaar henholdsvis 25 %, 30 % eller $33\frac{1}{3}$ % til Administration.

Endelig stillede Forslag om at sætte Indskudet ved Indmeldelse til 2 Kr. pr. Medlem for alle Aldersklasser, dog saaledes, at der intet Indskud betaltes for de mindreaarige. Dette er senere blevet vedtaget. Derimod er det hidtil ikke lykkedes at indføre ovennævnte Tarif med 5 Aars Aldersklasser. Af praktiske Grunde er

man blevet staaende ved den Gruppering i tre Aldersklasser, der har været benyttet siden 1904.

I Foreningens Love har man senere faaet optaget Bestemmelsen om regelmæssige, femaarige Risikoopgørelser. Ved en Revision af Lovene for nogle Aar siden er denne Bestemmelse faldet ud, saaledes at man i de nugældende Love intet finder herom, noget der kun skyldes en Forglemmelse. Iøvrigt foretages nu ikke længere femaarige Opgørelser af Status, men aarlige, idet Foreningens stærke Vækst ikke tillader at foretage et Skøn fem Aar frem i Tiden med den Sikkerhed, der er fornøden.

I 1915 blev Omkostningerne ved Brændingen reducerede, saaledes at man kunde nøjes med at regne med en Udgift paa 110 Kr. for Voksne og 80 Kr. for Børn under 15 Aar. I den Anledning ønskede Foreningens Bestyrelse Oplysning om, hvormeget Præmierne af den Grund kunde nedsættes med, hvis man vilde foretage en Præmiereduktion. Fra Aktuarens Side blev det betonet, at en Nedsættelse af de i Forvejen ikke store Præmier næppe vilde betyde saa meget for de Forsikrede, medens han derimod raadede til hellere at gaa den Vej, at bibeholde Præmierne, som de nu en Gang var beregnede, og derimod begrænse Betalingstiden fra livsvarig til et bestemt Antal Aar. Beregningen foretoges paa Grundlag af de samme Dødelighedstavler, der anvendtes ved Statusopgørelsen i 1913 samt en Rente af $3\frac{3}{4}$ % helaarlig. Endvidere blev det forudsat, at Foreningen kunde nøjes med 25 % af de fremtidige Præmier til Dækning af sine Administrationsudgifter. Under disse Forudsætninger fandt man da at kunne begrænse Præmiebetalingstiden til 30 Aar for Aldersklassen 18—34 Aar, til 20 Aar for Aldersklassen 35—49 Aar og til 16 Aar for Aldersklassen 50—59 Aar. Da Tiderne er afrundede til hele Aar, vil det ikke give nøjagtigt 25 % Tillæg, men derimod 26,01 %, 26,38 % og 24,45 % for de respektive tre Aldersklasser, eller i Gennemsnit 25,95 %.

For de mindreaarige var Forholdet fra Begyndelsen dette, at der for saadanne betaltes 50 Øre fjerdingaarlig til det 18. Aar og derefter 75 Øre fjerdingaarlig i hele Levetiden ligesom for Med-

lemmerne af A-Klassen, hvortil de overføres fra det 18. Aar. Med de nedsatte Brændingsudgifter fandt man, at Præmiebetalingen med uforandrede Præmier kunde afgøres i 23 Aar. Ved at ændre Præmien til 35 Øre Kvartalet indtil det 18. Aar og derefter 75 Øre Kvartalet kunde Præmiebetalingen afgøres i 30 Aar ligesom ved A-Klassen.

De her anførte Præmier og Varigheder for Præmiebetalingen er for alle fire Forsikringsklassers Vedkommende anvendt i Foreningen siden 1. Januar 1916.

Der er senere foretaget Opgørelse af Forsikringsklassernes Præmiereserve ultimo 1917, 1922, 1927, 1928 og 1929. Jeg skal her give nogle Oplysninger om forskellige Forhold, man samtidig har undersøgt.

Vil man vide, hvorledes Gennemsnitsalderen ved Indtrædelsen har været, giver følgende Tabel Oplysning herom.

ultimo	M-Klassen		A-Klassen		B-Klassen		C-Klassen	
	Antal	Alder	Antal	Alder	Antal	Alder	Antal	Alder
1917	272	8.0	1398	28.8	1303	42.3	445	54.5
1922	1847	7.4	5029	28.2	5190	41.8	1973	54.3
1927	3943	7.4	8709	28.1	9585	42.0	4150	54.4
1928	4527	7.5	9641	28.1	10622	42.0	4628	54.4
1929	5666	7.5	11058	28.1	12111	42.0	5135	54.4

Den følgende Tabel giver Oplysning om, hvor stor en Del af Bruttopræmierne der højst maa anvendes til Afholdelse af Administrationsomkostningerne.

ultimo	M-Klassen	A-Klassen	B-Klassen	C-Klassen
1917	32.9	26.5	27.3	24.9
1922	32.7	27.1	28.2	25.6
1927	32.3	27.3	28.3	25.3
1928	32.3	27.3	27.8	25.4
1929	32.4	27.3	27.8	25.4

I Gennemsnit vil man for de fire Forsikringsklasser finde henholdsvis 27,1 %, 28,0 %, 28,1 %, 27,3 % og 27,3 %.

Endelig skal i efterfølgende Tabel endnu anføres, hvorledes den faktisk indtrufne Dødelighed har forholdt sig til den efter de benyttede Dødelighedstavler forventede Dødelighed.

Antal Døde i Procent af Antal beregnede Døde

ultimo	M-Klassen	A-Klassen	B-Klassen	C-Klassen
1917	62	43	81	71
1922	37	41	59	62
1927	24	35	58	69
1928	12	34	66	67
1929	14	41	50	71

Man vil heraf se, at den indtrufne Dødelighed har været ret betydelig under den af de til Grund for Beregningerne liggende Dødelighedstavler fremgaaede, saaledes at den anvendte Dødelighed maa formodes at være tilstrækkelig. Hvorvidt den kan siges at være for rigelig, kunde der maaske være Grund til at se nøjere paa i en nær Fremtid. Man maa erindre, at da de benyttede Dødelighedstavler blev valgte, bestod Foreningen kun af forholdsvis faa Medlemmer, om hvilke man næppe kunde antage, at Loven om de store Antal gjaldt. Nu er Forholdet anderledes, idet der nu er et langt betydeligere Iagttagelsesmateriale at bygge sine Erfaringer paa. Endvidere kan man sikkert fastslaa som en Kendsgerning, at Tilgangen af Medlemmer nu finder Sted fra Befolkningslag, der befinder sig i et højere socialt Niveau end for 20—30 Aar siden. Dette i Forbindelse med bedre hygiejniske Forhold og nyere Fremskridt indenfor Lægevidenskaben kunde nok lade formode, at man kunde nøjes med en noget lavere Dødelighed.

Endvidere ser man af Tabellen over Tillæggene, at Præmierne er høje nok til, at der af disse kan anvendes gennemsnitlig 25 % til Administration.

Fra 1. Januar 1928 har Dansk Ligbrændingsforening indført en Tillægsforsikring, der kan tegnes af saavel nuværende som nye Medlemmer. Denne Forsikring skal dække særlige Udgifter, som ikke er medregnede i den almindelige Forsikring, der kun er tænkt at skulle dække de nødvendige Foranstaltninger ved Ligbrændingen.

Tillægfsforsikringen kan tegnes af Medlemmer i alle fire Afdelinger af Forsikringsklassen. Ved Tillægfsforsikringen udbetales der 75 Kr. ved Død før det 18. Aar og 125 Kr. ved Død efter det 18. Aar. Grundlaget for denne Forsikring er det samme som for den almindelige Forsikring, ligesom ogsaa Præmien er den samme og betales paa samme Vilkaar. For Tillægfsforsikringen betales intet Indskud og Karenstiden er et Aar. Af Bruttopræmierne skal gennemsnitlig kunne bruges 15 % til Administrationsomkostninger.

For paa en let Maade at kunne behandle og udnytte det foreliggende Materiale ved Statusopgørelser, Dødelighedsundersøgelser o. lign., har det været nødvendigt at indføre et Kortsystem. For hvert indtrædende Medlem udfyldes et Kort, et hvidt, naar det er en Mand, og et rødt, naar det er en Kvinde. Ved Tillægfsforsikringen er Mandskortet grønt og Kvindekortet gult. Kortene er af forskellig Farve, da der arbejdes med forskellige Dødelighedstavler for de to Køn. Paa dette Kort anføres Forsikringsklasse og Medlemsnummer samt hvornaar den Forsikrede er født og indtraadt og tillige fyldt Alder ved Indtrædelsen. Desuden findes endnu to Rubrikker, hvoraf den ene udfyldes med Dødsdatoen, saafremt den Forsikrede udgaar af Bestanden som Følge af Død, medens den anden udfyldes med den Dato, der angiver, hvornaar Foreningens Risiko ophører, hvis den Forsikrede frivilligt udtræder af Foreningen enten paa Grund af Præmierestance eller ved Udmeldelse.

Ved Opgørelsen af Præmiereserven ultimo 1917 og 1922 blev Kortmaterialet, hver Klasse og hvert Køn for sig, delt efter Fødselsaar og derpaa indenfor hvert Fødselsaar efter Udløbsaaret for Præmiebetalingen. Denne Fordelingsmaade kræver imidlertid, at man paafører Kortene den til hver Indtrædelsesalder svarende Nettopræmie, d. v. s. den Præmie, der betales af den Forsikrede med Fradrag af Tillæg til Administration. Naar man nu i Forvejen har beregnet Tabeller over Nettokapitalværdien af en Forsikring paa Enheden for hver forekommende Alder, volder det ingen Vanskelighed med at beregne Kapitalværdien af alle løbende Forsikringsbeløb, altsaa Passivet. Har man paa samme Maade beregnet

Tabeller over Livrenteværdier for en aarlig Præmie paa Enheden for hver forekommende Alder og Varighed indenfor Præmiebetalingstidens Grænser, kan man ogsaa derved finde Kapitalværdien af alle fremtidige Brutto- og Nettopræmier, hvorved man faar henholdsvis Bruttoaktivet og Nettoaktivet. Differencen mellem Passivet og Nettoaktivet giver Nettopræmiereserven, medens Differencen mellem Brutto- og Nettoaktivet giver Kapitalværdien af de fremtidige Præmietillæg.

For at undgaa at paaføre Kortene Nettopræmien og det med Optællingen af disse forbundne Arbejde, kan man ogsaa gaa frem paa en anden Maade, der er blevet anvendt ved Opgørelsen ultimo 1927, og som ogsaa vil blive anvendt i Fremtiden, da jeg synes, den har Fordele, man ikke kan se bort fra.

Man fordeler da Kortene efter Alderen ved Indtrædelsen, og indenfor hver saadan Alder igen efter Indtrædelsesaaret. Det skal her bemærkes, at alle Præmier er fjerdingaarlige og forfalder alle den første i hvert Kvartal. Ved denne Grupperingsmethode behøver man kun at optælle Antallet af Kort for hver Alder og hvert Indtrædelsesaar, hvilket er en stor Fordel. Man maa nemlig erindre, at alle Forsikringer saa vel som alle Præmier er lige store indenfor hver Klasse. Er Kortene saaledes fordelte, kender man tillige Alderen ved Opgørelsen for et vilkaarligt valgt Aar i Fremtiden og tillige den siden Indtrædelsen forløbne Tid, altsaa ogsaa Restvarigheden for Præmiebetalingen. Derved kan beregnes Passivet, Brutto- og Nettoaktivet og deraf igen Nettoreserven og Tillæggenes Værdi som foran nævnt. Ved denne Fremgangsmaade kan man endelig ogsaa let bestemme den Forandring i Præmiereserven, der fremkommer ved at man gør andre Antagelser over Omkostningerne ved Brændingen.

Det skal bemærkes, at de her anførte Fremgangsmaader til Bestemmelse af Præmiereserven kun er bragt i Anvendelse ved de tre Forsikringsklasser A, B og C. Ved M-Klassen er anvendt en anden Fremgangsmaade, foranlediget navnlig ved den Omstændighed, at

Præmien forandres fra det 18. Aar. At Omkostningerne ved Brændingen ogsaa forandres fra det 15. Aar, volder ikke nogen videre Vanskelighed ved Beregningen.

Siden Indførelsen af Beregningsgrundlaget har der været foretaget Opgørelse af Foreningens Præmiereserve for Forsikringsklassen ultimo 1917, 1922, 1927, 1928 og 1929. Præmiereserven udgjorde:

ultimo 1917	39,893 Kr.
— 1922	129,130 —
— 1927	335,763 —
— 1928	393,497 —
— 1929	460,668 —

Foruden Præmiereserven er der til Imødegaaelse af ugunstige Svingninger i Dødelighed og Rentefod beregnet et Sikkerhedsfond, bestemt ved til 2 % af Præmiereserven at lægge 1 % af Risikosummen, hvor denne er bestemt som Differencen mellem Forsikringssum og Præmiereserve. Dette Sikkerhedsfond udgjorde:

ultimo 1917	4,169 Kr.
— 1922	16,732 —
— 1927	32,383 —
— 1928	36,339 —
— 1929	42,750 —

Herefter udgjorde den samlede Præmiereserve og Sikkerhedsreserve følgende Beløb:

ultimo 1917	44,062 Kr.
— 1922	145,862 —
— 1927	368,146 —
— 1928	429,836 —
— 1929	503,418 —

Ifølge Foreningens Regnskaber var der afsat følgende Beløb til Dækning heraf:

ultimo 1917	40,748	Kr.
— 1922	195,588	—
— 1927	395,000	—
— 1928	440,000	—
— 1929	513,000	—

Jeg skal endnu nævne, at ved Opgørelsen ultimo 1927 blev det tillige undersøgt, hvilken Forandring Præmiereserven vilde undergaa, hvis man f. Eks. tænkte sig, at Brændingsomkostningerne ændredes med 1 Kr. Undersøgelsen foretoges kun for Klasserne A, B og C., idet M lodes ude af Betragtning ved denne Undersøgelse, da denne Klasses Reserve kun udgjorde omtrent $2\frac{1}{2}$ % af den samlede Reserve. Man fandt, at en Forøgelse eller Formindskelse med 1 Kr. vilde give en Forøgelse eller Formindskelse af Reserven med 2,970 Kr.

En Forandring i Brændingsomkostningerne medfører foruden en Forandring i Præmiereserven ogsaa en Forandring i Driftstillæggene. Det viste sig ved den for de tre Klasser A, B og C foretagne Undersøgelse, at hvis Udgiften ved Brændingen forøges eller formindskes med 1 Kr., vil dette medføre en Formindskelse eller Forøgelse i Driftstillæggene paa $\frac{2}{3}$ %.

De til Sikkerhed for de Forsikrede henlagte Reserver er anbragt i Værdipapirer, der opfylder de Krav, den danske Tilsynslov med Livsforsikringsselskaber stiller. De er forsynede med Paategning om, at de tilhører Dansk Ligbrændingsforening. Foreningens Ledelse er klar over, at det navnlig gælder om at skabe Sikkerhed for de af de Forsikrede modtagne Værdier, og man har derfor indrettet sig paa at kunne opfylde Livsforsikringslovens Krav i saa Henseende.

Jeg har her forsøgt at give en samlet Fremstilling af Forsikringsspørgsmaalet indenfor Dansk Ligbrændingsforening. Man har faaet en Forestilling om de første famlende Forsøg paa at finde de rette Præmier; vi har set, hvorledes man flere Gange greb fejl, indtil man endelig fandt Præmier, der syntes at være tilstrækkelige til at dække Risikoen og Omkostningerne, uden at man dog endnu

havde noget rationelt Beregningsgrundlag at støtte sig til. Paa en særlig udførlig Maade har jeg dernæst gjort Rede for Foreningens Beregningsgrundlag og paavist, at Foreningens Forsikringsvirksomhed nu maa anses for at hvile paa et Grundlag, der hvad saavel Dødelighed som Rentefod angaar maa anses for at være meget forsigtigt valgt, samt paavist, at Præmierne maa anses for at være tilstrækkelige, selv under Forudsætning af, at der af disse medgaar 25 %, for Tillæggsforsikringens Vedkommende dog kun 15 %, til Afholdelse af Administrationsomkostningerne. Endvidere har jeg omtalt forskellige Opgørelser og enkelte af de Resultater, der har kunnet uddrages deraf, samt nævnt hvorledes de efterhaanden ret betydelige opsparede Beløb i Forsikringsfonden og Sikkerhedsfonden anbringes paa en for de Forsikrede betryggende Maade.

Foreningen har ikke haft nødig at ty til noget Livsforsikrings-selskab, for at faa dette til at overtage Risikoen og dermed ogsaa den mulige Fortjeneste. Den har selv været i Stand til at ordne ogsaa den Side af sin Virksomhed, saaledes at den Fortjeneste, der sandsynligvis kan paaregnes i Fremtiden, dels som Gevinst paa Dødeligheden, dels som Gevinst paa Rentefoden, kan komme Foreningens Formaal til Gode.

STATISTISK OVERSIGT

Af Kontorchef *Knud Reenberg*.

Naar der rent skematisk skal gives et Billede af Ligbrændings-sagens Udvikling her i Landet, maa det straks bemærkes, at der fra »Forening for Ligbrænding's« Virksomhed intet Materiale foreligger udover Medlemsantal og Antallet af Ligbrændinger. De efterfølgende Tabeller spænder derfor hovedsagelig over det Tidsrum, i hvilket »Dansk Ligbrændingsforening« har eksisteret, nemlig 1914—1930; men det er jo forøvrigt ogsaa i denne Periode, den betydeligste Udvikling har fundet Sted.

Oversigten over Ligbrændinger og Medlemsantal i de forløbne 50 Aar (Tabel I) viser for *Ligbrændingernes* Vedkommende fortsat Stigning gennem Aarene. *Medlemsantallet*, der i Stiftelsesaaret var 1700, dalede i de første 12 Aar til 822. Men fra 1893, det Aar Krematoriet toges i Brug, steg Antallet atter. Den pludselige Vækst i 1901 er foranlediget af, at »Folkelig Ligbrændingsforening« stiftedes dette Aar, og Nedgangen i 1903 og 1904 hidrører fra de ugunstige Forhold indenfor denne Forening i disse to Aar. Der forløb 38 Aar, inden man naaede et Medlemsantal paa 10,000; men derefter gik dette rask fremad og steg med over 50,000 i Løbet af 12 Aar.

En Fordeling i de forskellige Medlemsklasser findes i Tabel II. Den viser en betydelig Forskydning fra Kontingentklassen til Forsikringsklassen, medens Antallet af ekstraordinære Medlemmer er omtrent konstant. Angaaende Statistik over forsikrede Medlemmer

TABEL I

Ligbrændinger og Medlemsantal 1881—1930.

Aar	Antal Ligbrændinger pr. Aar	Medlemsantal ved Aarets Udgang	Aar	Antal Ligbrændinger pr. Aar	Medlemsantal ved Aarets Udgang
1881	—	1700	1911	138	3900
1884	—	1400	1912	165	4300
1893	4	822	1913	203	4520
1894	15	870	1914	230	5124
1895	18	922	1915	249	5617
1896	21	947	1916	311	6501
1897	14	990	1917	348	7716
1898	18	1047	1918	360	10635
1899	28	1090	1919	455	14062
1900	28	1139	1920	555	18223
1901	34	1680	1921	595	22455
1902	44	1925	1922	738	25306
1903	51	1750	1923	788	28011
1904	47	1725	1924	879	32430
1905	73	1825	1925	976	36537
1906	77	1920	1926	1223	39882
1907	75	2150	1927	1262	44065
1908	102	2575	1928	1385	47767
1909	105	3000	1929	1570	54370
1910	127	3400	1930	1694	63047

Det samlede Antal Ligbrændinger ult. 1930 er 15,005.

(Fordeling efter Alder og Køn, Alder ved Indtrædelse, Dødelighed osv.) henvises til Aktuar Vinthers Afhandling: »Præmie- og Reserveberegningen for-Forsikringsvirksomheden indenfor Dansk Ligbrændingsforening«.

Tabel III viser Antallet af Medlemmer i Provinsafdelingerne. Fremgangen er ganske naturligt størst i de Byer, hvor der findes

TABEL II

Fordeling af Medlemsantallet 1914—1930.

Ved Begyndelsen af Aar	Forsikringsklassen		Kontingentklassen		Ekstraord. Klasse		Ialt
	Antal	i %	Antal	i %	Antal	i %	
1914	1715	38	2098	47	707	15	4520
1915	2011	40	2219	43	894	17	5124
1916	2222	40	2299	41	1096	19	5617
1917	2745	42	2381	37	1375	21	6501
1918	3531	46	2495	32	1689	22	7715
1919	5536	52	2910	28	2189	20	10635
1920	7842	56	3448	25	2772	19	14062
1921	10366	58	4313	23	3544	19	18223
1922	12985	58	5222	23	4248	19	22455
1923	14689	58	5833	23	4784	19	25306
1924	16407	59	6428	23	5176	18	28011
1925	19145	59	7493	23	5792	18	32430
1926	21854	60	8394	23	6289	17	36537
1927	24089	60	9038	23	6755	17	39882
1928	26947	61	9685	22	7433	16	44065
1929	29421	62	10242	21	8104	17	47767
1930	33774	63	10804	19	9792	18	54370
1931	39816	63	11492	18	11739	19	63047

Krematorier. Men ogsaa Helsingør — der endnu er uden Krematorium — har et ikke ringe Antal Medlemmer.

I Tabel IV er givet en Oversigt over Ligbrændinger udført i Landets fem Krematorier 1914—1930. Den største Del er ordnet ved Foreningens Medvirksomhed, i 1914 71 pCt. af samtlige, gradvis stigende gennem Aarene til 90 pCt. i 1929.

Af Tabel V ses, at de, der ønsker Ligbrænding, i stadig større Udstrækning indmelder sig i Foreningen. Af de i 1914 ligbrændte var saaledes 59 pCt. ikke Medlemmer, medens i 1930 kun 21 pCt. stod udenfor Foreningen.

TABEL III
 Oversigt over Provinsafdelingernes Medlemsantal.

Afdeling i	Stiftet Aar	Medlemsantal ved Udgangen af Aaret																
		1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Kolding	1914	110	143	154	161	171	200	195	213	228	250	325	376	401	*350	362	376	416
Odense	1915	—	123	166	219	245	301	329	420	452	483	514	598	629	714	781	850	†666
Aarhus	1917	—	—	—	130	269	332	347	391	485	724	983	1453	1751	1983	2108	2237	2744
Aalborg	1918	—	—	—	—	312	380	418	445	477	560	575	616	659	700	721	737	792
Slagelse	1922	—	—	—	—	—	—	—	—	122	239	461	526	706	764	1088	1254	1537
Nykøbing F..	1924	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	245	281	306	315	367	410	460
Helsingør . . .	1924	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	472	712	786	863	1014	1141	1213
Rønne	1926	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	75	196	287	312	350
Holbæk	1927	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	381	419	419	473
Esbjerg	1927	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	180	390	476	564
Svendborg ..	1930	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	403
Tilsammen		110	266	320	510	997	1213	1289	1459	1764	2250	3575	4562	5313	6646	7537	8212	9618

* Ved Dannelsen af Esbjerg Afdelingen i 1927 overfortes 66 Medlemmer fra Kolding Afdelingen.

† Ved Dannelsen af Svendborg Afdelingen i 1930 overfortes 226 Medlemmer fra Odense Afdelingen.

TABEL IV

Ligbrændinger udført i Danmark 1914—1930.

Aar	I Krematorierne i					Ialt	Arrangeret af Foreningen	
	København (Bispebjerg)	Aarhus	Slagelse	Rønne	København (Frederiksberg)		Antal	i %
1914	230	—	—	—	—	230	164	71
1915	249	—	—	—	—	249	175	70
1916	311	—	—	—	—	311	238	76
1917	348	—	—	—	—	348	276	79
1918	360	—	—	—	—	360	276	76
1919	455	—	—	—	—	455	370	81
1920	555	—	—	—	—	555	452	81
1921	595	—	—	—	—	595	508	85
1922	738	—	—	—	—	738	647	87
1923	768	20	—	—	—	788	692	88
1924	851	28	—	—	—	879	785	89
1925	939	37	—	—	—	976	868	89
1926	1174	46	3	—	—	1223	1076	88
1927	1206	44	12	—	—	1262	1145	90
1928	1317	51	12	5	—	1385	1235	89
1929	1429	74	23	3	41	1570	1415	90
1930	1350	79	21	8	236	1694	1493	88

Antallet af Personer, hvis Lig brændes, er endnu ikke stort, men vokser dog stadig; og navnlig de Steder, hvor der findes Krematorier, kan Tilvæksten spores. Af Tabel VI fremgaar saaledes, at af Personer, døde i København i 1914, blev kun 2,2 pCt. brændt, men i 1929 er man naaet op til 12,7 pCt.

Tabel VII giver en Oversigt over Askeurnernes Anbringelse i de sidste 10 Aar. Der er nogen Nedgang i Anvendelsen af Columbarium, medens Gravsteder paa de almindelige Kirkegaarde i de senere Aar benyttes i noget større Udstrækning end tidligere.

TABEL V

Ligbrændinger 1914—1930.

Aar	Medlemmer				Ikke Medlemmer	Ialt	Ikke Medl. i %
	Forsikrings-klasse	Kontingent-klasse	Ekstraord. Klasse	Tilsammen			
1914	13	49	34	96	134	230	59
1915	21	51	40	112	137	249	55
1916	24	106	44	174	137	311	44
1917	29	121	53	203	145	348	42
1918	34	98	63	195	165	360	46
1919	44	136	81	261	194	455	43
1920	70	184	86	340	215	555	39
1921	51	229	128	408	187	595	32
1922	90	290	169	549	189	738	26
1923	114	310	177	601	187	788	24
1924	122	371	196	689	190	879	22
1925	138	417	204	759	217	976	23
1926	200	487	265	952	271	1223	23
1927	198	548	290	1036	226	1262	18
1928	215	561	308	1084	301	1385	22
1929	250	623	381	1254	316	1570	20
1930	248	659	421	1328	366	1694	21

Foreningens økonomiske Stilling fremgaar af Tabel VIII. Det er betydelige Beløb, Foreningen — under forskellige Former — forvalter for Medlemmerne, og disse Beløb vokser stærkt. De samlede Reserver, der i 1917 var ca. 100,000 Kr., beløb sig ultimo 1929 til over $1\frac{1}{4}$ Mill. Kr.

Til Kontingentklassereserven er henlagt alt Kontingent, indbetalt af Medlemmerne i denne Klasse.

Forsikringsklasse- og Sikkerhedsreserve er beregnet af For-

TABEL VI

Begravelser — Ligbrændinger.
(Personer døde i København 1914—1929).

Aar	Antal Døde i København	Antal Begravelser	Ligbrændinger	
			Antal	i %
1914	7586	7422	164	2.2
1915	7525	7353	172	2.3
1916	8613	8407	206	2.4
1917	8151	7908	243	3.0
1918	8465	8222	243	2.9
1919	8237	7949	288	3.5
1920	8831	8454	377	4.3
1921	7300	6889	411	5.6
1922	8057	7540	517	6.4
1923	7576	7025	551	7.3
1924	8149	7536	613	7.5
1925	7829	7170	659	8.4
1926	8247	7437	810	9.8
1927	8076	7228	848	10.5
1928	8235	7275	960	11.7
1929	8212	7170	1042	12.7

eningens Aktuar. Indtil 1927 foretoges Beregningen hvert femte Aar, men siden da opgøres Reserven hvert Aar.

Kontoen for Kursregulering oprettedes 1928, fra hvilket Tidspunkt Obligationsbeholdningen opførtes i Status til Kursværdi, medens den hidtil var opført til Indkøbsværdi.

Formuen — de gennem Aarene opsparede Driftsoverskud — er i de senere Aar forøget betydelig og var ultimo 1929 Kr. 141,996.13.

TABEL VII

Askeurnernes Anbringelse 1920—1929.

Aar	I Columbarium		I Urnehave		Paa Kirkeganrde	
	Antal	i %	Antal	i %	Antal	i %
1920	207	38	156	29	183	33
1921	230	39	147	25	212	36
1922	270	37	198	27	258	36
1923	256	34	236	31	263	35
1924	314	37	228	27	296	36
1925	322	35	236	25	356	40
1926	383	33	292	25	472	42
1927	414	35	296	25	463	40
1928	445	34	366	28	495	38
1929	475	33	373	26	570	41

TABEL VIII

Foreningens Formueforhold 1917—1929.

Aar	Henlagte Reserver			Kursregulerings- fond	Formue
	Kontingentklasse	Forsikringsklasse	Sikkerhedsfond		
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
1917	60,254.00	39,893.00	—	—	855.60
1922	280,095.00	129,130.00	16,732.00	—	49,726.78
1927	612,895.00	335,763.00	32,383.00	—	122,587.04
1928	679,421.00	393,497.00	36,339.00	19,612.50	129,957.22
1929	748,457.00	460,668.00	42,750.00	21,575.00	141,996.13

LIGBRÆNDINGENS STILLING I EUROPA

Af Afdelingsleder *H. Lundgren.*

Den moderne Ligbrændings Stilling i Danmark maa ses paa Baggrund af den Udvikling, der er foregaaet i Europa paa dette Omraade. Italien er — saaledes som det er omtalt i et tidligere Kapitel — Bevægelsens Moderland, og derfra bredte den sig ud over Europa kæmpende sig frem mod al Slags Modstand.

Udviklingen indenfor de enkelte Lande har været meget forskellig. I nogle Lande har de religiøse Forhold lagt næsten uoverstigelige Hindringer i Vejen. I andre Lande har Jordbundsforholdene bevirket, at Autoriteterne har søgt at hjælpe Ligbrændingen frem.

Som en Baggrund for Dansk Ligbrændingsforenings Udvikling har disse Forhold betydelig Interesse. Vi har derfor i det følgende givet en lidt mere udførlig Fremstilling af Udviklingen i de nordiske Lande, med hvilke Danmark har haft livlig Forbindelse angaaende denne Sag, og mere fragmentariske Oplysninger om de øvrige Lande i Europa.

LIGBRÆNDINGSSAGENS UDVIKLING I DE NORDISKE LANDE

Finland.

I 1888 stiftedes i Helsingfors Ligbrændingsforeningen i Finland (senere er Navnet ændret til Kremationsforeningen i Finland), som under de daværende russiske Forhold ikke kunde optræde offentligt, men maatte indskrænke sig til at indkassere Medlemsafgifterne.

Først Aar 1907 legaliseredes Foreningen, saa den kunde gaa i Gang med sin Hovedopgave: Opførelse af et Krematorium. Haard og stærk Modstand mødte da Foreningen.

Gaaende ud fra den Opfattelse, at Krematoriet maatte ligge indenfor Kirkegaardsomraadet eller dog i dettes Nærhed, henvendte Foreningen sig til de kirkelige Myndigheder med en Ansøgning om Plads for et Krematorie. Efter en besværlig Gang mellem en lang Række af kirkelige Myndigheder godkendtes Forslaget, og Grund anvistes, men straks derefter ophævede Guvernøren alle Beslutninger den Sag vedrørende; dette skete i Aaret 1912.

Nu henvendte Foreningens Bestyrelse sig i Januar 1913 til Byens Styrelse og bad om at blive anvist en Grund. Denne Ansøgning cirkulerede nu mellem to og tre Aar blandt de kommunale Myndigheder, og ikke mindre end ti forskellige Pladser bragtes i Forslag og diskuteredes, det gik tilsidst saa vidt, at der i Dagspressen og blandt Offentligheden taltes om Skandale, og der krævedes, at der skulde skaffes Plads for Foretagendet. Den 14. Juni 1915 undertegnedes en Kontrakt, hvori Kommunen paa 50 Aar for en aarlig Leje af 10 Mark overlader Foreningen en 7,675 m² stor Grund ved Den nye Kirkegaard.

Krigen var nu en Hindring for at komme videre, i 1919 udskreves en Konkurrence blandt indenlandske Arkitekter, der indkom 15 Forslag, hvoraf dog ingen fandtes anvendelige. Byggespørgsmaalet toges derefter først op i 1924, da det overdroges Arkitekt *Bertel Liljefors*. De nødvendige Midler stillede som Laan til Raadighed af Kommunen. Arkitekten har løst Opgaven paa en ejendommelig Maade. Bygningen bestaar af en stor Hovedbygning med halvcirkelformede Fløje, der minder om Urnemuren om Bispebjerg Krematoriet, men er indrettede til Kolumbarier. I Krematoriet indbyggedes en Ovn, leveret af Stettiner Schamotte-Fabrik.

I 1930 er der indbygget en gasfyret Ovn fra Höganäs-Billesholm A/B, denne toges i Brug den 11. Juli. Omkostningerne ved

Krematoriet beløb sig i første Omgang til 1,121,222 finske Mark (1 Mark = ca. 10 Øre). Brændingsafgiften er 750 Mark og 600 Mark for Børn under 15 Aar. Taksten er 10 pCt. lavere for Aarsmedlemmer og 20 pCt. lavere for livsvarige Medlemmer.

Med Hensyn til Benyttelsen af Krematoriet stiller Tallene sig saaledes. I 1926 foretoges 64 Brændinger, i 1928 171 og i 1930 211.

Angaaende Lovbestemmelserne i Finland kan siges, at de ikke er tidssvarende, men allerede i 1929 indgik Foreningen til Statsraadet med Forslag til Forbedringer, disse er dog endnu ikke godkendte; sker dette, kan man med Fortrøstning se Ligbrændingssagens Fremtid i Finland i Møde.

Island.

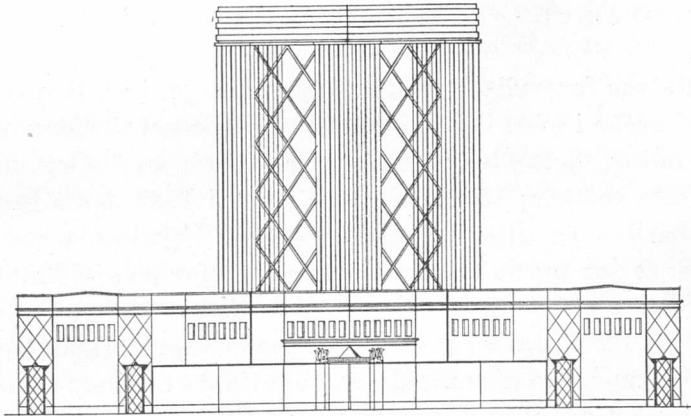
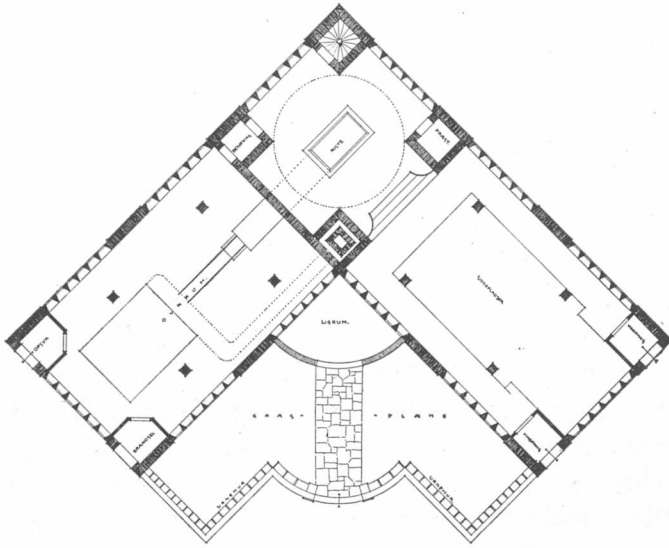
Island fik sin Lov om Ligbrænding d. 3. November 1915, en af de mest frisindede Love, der findes. Den skyldes Minister Svein Björnssons store Interesse for Sagen. Samme Aar blev Liget af Amtmand Havsteen brændt; han var saaledes den første Islænder, der optog den gamle Begravelsesform.

Island ejer imidlertid intet Krematorium, saaledes at Ligene maa transporteres til Danmark. Spørgsmaalet om Bygningen af et Krematorium blev taget op i 1929 af Dr. *Claesson*. I Spidsen for en Række interesserede henvendte han sig til Dansk Ligbrændingsforening om Oplysninger, og der blev sendt Tryksager og Lybilleder til Reykjavik. Senere skænkede Dansk Ligbrændingsforening et Projekt af Arkitekt *Svane* omfattende en Afleveringssal for Kiste samt Rum til de tekniske Installationer. Man ønskede nemlig at bevare Begravelserne fra Kirken i Byen, som Skik er.

Projektet gengives her. Bygningen er tænkt udført i støbt Beton med pudsede Pilastre og trukne Gesimser, begge Dele iblandet en varm rødbrun Farve, medens de egentlige Murflader og Attika skal staa i Betonens naturlige Farve og Struktur.

Senere er der udarbejdet et Projekt af en Arkitekt i Reykjavik omfattende en stor Sal, men nogen Afgørelse om Spørgsmaalet fore-

ligger ikke. Begravelsesforholdene er imidlertid saa vanskelige paa Grund af Klippegrunden, at Krematoriebygningen utvivlsomt vil blive gennemført.

Projekt til Krematorium i Reykjavik.

Norge.

Ligbrændingen var ikke tilladt i Norge, da Norsk Kremationsforening stiftedes den 7. Februar 1889.

Foreningens Arbejde gik da ud paa at faa udvirket en Lov, der tillod Ligbrænding, og efter 9 Aars ihærdigt Arbejde lykkedes det trods stærk Modstand fra Stats- og kommunale Myndigheder saavel som fra Gejstlighedens Side at faa vedtaget en Lov, der tillod Ligbrænding.

Loven af 11. Juni 1898 var en stor Sejr for Sagen, men den indeholdt Bestemmelser, som vanskeliggjorde og i høj Grad fordyrede Ligbrændingen, idet den krævede Obduktion og en overmaade høj Betaling for disse Embedsforretninger.

Foreningens Bestyrelse fortsatte derfor ufortrødent sit Arbejde for en mere rimelig Lov, og ved ny Lov af 3. Maj 1913 blev der rettet paa de værste Mangler ved Loven af 1898 og som i det væsentligste maa siges at tilfredsstille rimelige Krav hos Ligbrændingssagens Venner.

Ved Siden af Arbejdet med Lovspørgsmaalet satte Foreningen sig allerede i 1895 i Bevægelse for at faa bygget sit eget Krematorie, takket være Oslo Kommune og en testamentarisk Gave paa 50,000 Kr. fra den i 1904 afdøde Forstmester A. Gløersen lykkedes det, saaledes at Foreningens første Krematorium kunde tages i Brug i 1909.

Dette var forøvrigt ikke det første i Norge, idet Bergens Kommune allerede i 1907 havde indrettet et Ligkapel til Brug ogsaa for Ligbrænding, dette blev udvirket af Bergens Ligbrændingsforening, som stiftedes 1892. Da Kommunen i 1921 ogsaa byggede et Kolumbarium og tillige planlagde et Par Urnelunde, fandt Foreningen, at den havde løst sin Opgave, hvorfor den i 1922 besluttedes opløst.

I 1919 fik Trondhjem sit kommunale Kapelkrematorium, og i 1920 blev anlagt en Urnelund. Urnehal findes derimod ikke. I 1927 indviedes Krematoriet i Drammen og i 1929 Arendals, begge kommunale og begge i Forbindelse med Ligkapperne.

Norsk Kremationsforenings Krematorium, der som anført blev taget i Brug i 1909, er to Gange blevet udvidet, særlig for at skaffe Plads for flere Urner, tillige er det blevet pragtfuldt smykket med Frescomalerier af Maleren Emanuel Vigeland.

Efterhaanden som Ligbrændingernes Tal øgedes, blev det vanskeligt at klare sig med det ene Krematorium i Oslo, ligesom Bisættelsessalen ved større Bisættelser havde vist sig at være for lille.

I 1927 gik Foreningen derfor i Gang med en Udvidelse af det ældre Anlæg ved Tilbygning af en større Bisættelsessal, som rummer 600 Pladser, og som kan benyttes samtidig med den ældre Sal.

Underetagen i det gamle og det nye Anlæg er ordnet saaledes, at en Kiste let kan bringes til hvilkensomhelst af de fire Ovne, uanset hvilket Kapel der har været benyttet ved Bisættelsen.

Det nye Anlæg blev ved en enkel Højtidelighed indviet den 9. Marts 1930.

Der findes saaledes i Norge f. T. to private Krematorier — Den Norske Kremationsforenings — og fire kommunale — i Bergen, Trondhjem, Drammen og Arendal.

Spørgsmaalet om Opførelse af Krematorier er paa Dagsordenen i en Række af Byer, ja endog i flere Landkommuner. Saaledes arbejdes der for kommunale Krematorier i Skien, Kristianssund, Stavanger, Frederiksstad, Rjukan, Aalesund, Narvik, Svoldvær, Nordstrand, Tønsberg, Porsgrund, Soon, Larvik, Hamar, Elverum og Fana.

Det er særlig Vanskeligheden ved at skaffe Kirkegaardsplads, som har bevirket, at saa mange Kommuner agter at bygge Krematorier, og det er at forudse, at Kommunerne af den Grund af al Magt vil støtte Krematoriesagen.

Vanskelighederne ved Kirkegaardsspørgsmaalet er særlig for de større Byer saa stor, at det ikke er udelukket, at der hos Statsmyndighederne ad Aare vil kunne udvirkes en Lov, som paabyder Ligbrænding som den regulære Maade, hvorpaa de døde Legemer skal tilintetgøres.

Den Modstand mod Ligbrænding, som i den første Tid gjorde

sig gældende fra den norske Gejstligheds Side, eksisterer praktisk talt ikke længere.

Udsigterne for Ligbrændingssagen skulde efter det foran anførte være ganske gode, men det viser sig desværre her, at det er vanskeligt at faa Arbejderklassen med.

Imidlertid er flere af de foran nævnte Kommuner styret af Arbejderpartiet, hvilket turde tyde paa, at Arbejdernes Syn paa Ligbrændingssagen er ved at ændres.

I Aarene 1920—1930 har Antallet af Ligbrændinger i Norge været:

1920	537
1924	805
1928	1063
1930	1185

Fremgangen i Ligbrændingernes Antal ved de enkelte Krematorier vil ses af følgende.

Oslo	1910	59	Trondhjem	1920	46
	1920	383		1925	79
	1925	584		1930	161
	1930	731	Drammen	1928	56
Bergen	1910	32		1930	83
	1920	108	Arendal	1929	9
	1925	153		1930	17
	1930	193			

Norsk Kremationsforening havde ved Udgangen af 1930 3200 Medlemmer. Som foran nævnt er den i 1892 stiftede Forening i Bergen opløst i 1922.

I 1919 stiftedes Tønsbergs Kremationsforening. I flere af de foran nævnte Kommuner, hvor der arbejdes for Bygning af kommunale Krematorier, er det under Overvejelse at danne lokale Foreninger for at vække Interessen for og bringe Oplysning om Ligbrændingssagen.

Medlemskontingentet i Norsk Kremationsforening blev ved Aarsmødet 1929 nedsat fra 10 Kr. til 5 Kr. en Gang for alle, hvil-

ket menes at ville bidrage til at forøge Medlemsantallet. Ved samme Aarsmøde besluttedes ogsaa at oprette en Forsikringskasse i Lighed med den danske.

Sverrig.

Ligbrændingsbevægelsen i Sverrig har gamle Ahner. Allerede i 1855 paabegyndtes i Gøteborg og i 1857 i Stockholm en Agitation for den i Udlandet da paabegyndte Gravskiksreform, men Propagandaen standsede snart. Først 25 Aar senere genoptoges Tanken for Alvor, og sin egentlige Grundlægning daterer den svenske Ligbrænding fra 31. Maj 1882.

Denne Dag konstitueredes nemlig paa Initiativ af den svenske Ligbrændingsbevægelses Foregangsmand, Ingeniør Per Lindell, og efter Indbydelse af en Del fremstaaende Personer i Hovedstaden »Likbränningsföreningen i Stockholm« med Formaal at virke for Indførelse af Ligbrænding i Sverrig.

Da Foreningen allerede ved sin Stiftelse mødtes med stor Sympathi, og der blandt dens Medlemmer var et stort Antal bosatte udenfor Stockholm, besluttede Foreningen straks ved sin første Sammenkomst den 19. Marts 1883 at forandre sit Navn til »Svenska Likbränningsföreningen«, dette Navn er senere (1917) ændret til »Svenska Eldbegängelseföreningen«. Ved ovennævnte Møde besluttedes endvidere at udgive et Aarsskrift i tvangfrie Hefter, behandlede Sagen og Foreningens Anliggender. Til Dato er derefter udkommen 66 »Meddelanden från Svenska Eldbegängelseföreningen«.

Efter de vedtagne Love kunde der oprettes Lokalafdelinger i de forskellige Landsdele, og allerede Aaret efter, den 30. Januar, stiftedes en Afdeling i Gøteborg.

Siden er der stiftet Afdelinger over det ganske Land lige fra Ystad og op til Kiruna. Det samlede Antal er nu 56. Inden den første Afdeling stiftedes, var der af Indbyderne gennem Artikler i Pressen og ved Afholdelse af en Række Foredrag, i Offentligheden skabt en Interesse for Sagen, der havde til Følge, at yderligere 407 nye Medlemmer tegnede sig.

Da Foreningen saa den 31. Maj konstitueredes, og Meddelelsen herom gennem Pressen spredtes over Landet, meldte sig yderligere over hundrede Tilhængere.

Til samtlige Medlemmer sendtes nu bl. a. en Indtegningsliste for derpaa at søge tegnet endnu flere Medlemmer, derigennem vandtes flere gode Medarbejdere i de forskellige Dele af Landet. I Løbet af de første 10 Aar udsendtes ikke mindre end 3818 saadanne Lister, selvfølgelig kom ikke alle Listerne tilbage med Resultater, men der samledes dog paa denne Maade 1754 Medlemmer.

Ved sit 10 Aars Jubilæum havde Foreningen indtegnet 4505 Medlemmer og var paa den Tid Verdens største Ligbrændings-Forening. En særlig god Hjælp havde Foreningen i Dagspressen, som ved talrige Artikler gjorde Sagen kendt, ja Velviljen strakte sig saa vidt, at i Aaret 1890 ikke mindre end 87 Dagblade gratis optog Foreningens Annoncer.

Den Fremgang og Tilslutning, særlig blandt de saakaldte dannede Klasser, som kendetegnede Foreningen i de første Aar, vedblev desværre ikke, Aarsagen hertil var, at Foreningen var dømt til at arbejde under Trykket af en særlig hæmmende Lovgivning.

Selv om det lykkedes Foreningen ved sin første Fremtræden at undgaa mange af de Hindringer, som i andre Lande var højst besværlige, ja stundom umuliggjorde en Reform af Gravskikken, bør dog nævnes, at Foreningen aldrig behøvede at henvende sig til Regeringen for at erholde Tilladelse til Ligbrændings Udførelse, thi der savnedes ganske Lovbestemmelser om Æmnet, man mente sig derfor uden videre berettiget dertil, og dette Synspunkt deltes da ogsaa af de juridiske Myndigheder.

Da Foreningen derpaa den 15. Oktober 1887 foretog sin første Ligbrænding, som den meddelte til Regeringen, i en samme Dag dateret Skrivelse, og bad om »Kongl. Majestæts naadige Beskyttelse«, foranledigede dette Justitsministeriet til at paapege, at Lovgivningen i Æmnet var ufuldstændig, og at en Lov burde vedtages for at udfylde denne Brist.

Følgen heraf blev den Kgl. Kundgørelse af 14. Decbr. 1888 an-

gaaende visse Vilkaar for Tilladelse til Ligbrænding. Det, der derved vandtes for Ligbrændingen i Sverrig, var imidlertid dyrekøbt, thi de dertil føjede Vilkaar, — at det skulde paases, at afdøde i Livstiden selv havde forordnet Ligbrænding, endvidere at der skulde finde retsmedicinsk Undersøgelse Sted, med andre Ord, — Obduktion — var strengere end i noget andet Land, og var til stor Skade for en videre Udvikling af den nye Gravskik.

Visselig betragtedes disse Bestemmelser i sin Tid af Myndighederne som »en Overgangsbestemmelse, beregnet at gælde indtil Almenheden i nogen Grad havde gjort sig fortrolig med den nye Gravskik« (Udtalelse af Overstatholderembedet i Stockholm, den 14. Februar 1896), der krævedes nu meget Arbejde fra Foreningens Side for at faa en Lovændring, det varede til 1917, inden Obduktionstvangen ophævedes, og først i Aaret 1928 vedtoges en Ændring til Loven, hvorefter de efterlevende fik Ret til at tage Bestemmelse om Ligbrænding uanset om der forelaa noget skriftlig, kun forlanges at afdøde ikke har udtalt sig mod Ligbrænding.

Under alt dette laa Propagandavirkningen fuldstændig stille, og som en beklagelig Følge af de hindrende Lovbestemmelser (Obduktionstvangen), bredte den Opfattelse sig, at Ligbrændingen kun var for de mere bemidlede Samfundsklasser.

Først fra Aaret 1924 begyndte igen en mærkbar Fremgang, og særlig fra 1928, da Foreningens Propagandavirkning organiseredes og genoptoges i større Omfang.

Grundtanken i Foreningens Organisation har fra Begyndelsen været en stærk Centralisering af Ledelsen, som varetages af Foreningens Hovedafdeling i Stockholm. Centralisationen og Foreningens Økonomi hindrede dog ikke de i de forskellige Dele af Landet stiftede Afdelinger en vis Selvbestemmelsesret i deres Organisationsform eller Arbejdsmethode. Den store Medlemstilgang og Ønsket om at give Foreningen en endnu fastere Organisation førte i 1929 til en gennemgribende Omorganisation af Foreningen.

Den tidligere Ordning med en Hovedafdeling i Stockholm og Lokalafdelingerne ude i Landet, med Hovedafdelingens Styrelse

som Styrelse for Foreningen i sin Helhed er dermed ophævet, og i Stedet er samtlige Afdelinger sammensluttet til en hele Landet omfattende Centralforening.

Ifølge de nye Love, der vedtoges i Februar 1929, bestaar Foreningen af Afdelinger, som hvert Aar i April sender Repræsentanter til Aarsmøde i Stockholm; der behandles alle Forhold vedrørende det fælles Arbejde og vælges en af syv Personer bestaaende Centralstyrelse med tre Suppleanter, denne repræsenterer Foreningen i og udenfor Sverrig.

Omorganisationen og det stadigt øgede Arbejde foranledigede, at der foruden Kontorpersonalet ansattes en juridisk uddannet Sekretær og en Propagandachef, som samtidig er Leder af Presseudvalget.

For at blive Medlem af Foreningen fordres der nu et Kontingent en Gang for alle, eller at der tegnes en Forsikring i et Forsikringsselskab stor 300 Kr. Disse gaar da til Omkostningerne ved Bisættelsen.

Der arbejdes dog stærkt paa, at Foreningen selv skal overtage denne Del af Virksomheden, idet Aarsmødet 1930 har nedsat et Udvalg for alsidigt og grundigt at undersøge Spørgsmaalet, eventuelt stille Forslag herom for Aarsmødet 1931.

Foreningens Love indledes med en Formaalsparagraf, der siger: Foreningens Formaal er at sprede Kendskab til Ligbrændingen og dens Fordele, at virke for, at Ligbrændingen bliver let tilgængelig og alment benyttet, samt for dette Formaal understøtte enhver Bestræbelse for at faa Krematorier anlagte paa passende Pladser i Landet.

Denne Opgave søger Foreningen virkeliggjort ved en omfattende Oplysningsvirksomhed i Form af personlig Propaganda, Pressepropaganda, Foredrag ogsaa i Radio, Udsendelse af særlige Brochurer, Afholdelse af Udstillinger, Filmsforevisninger o. s. v.

Et godt Forum for Propagandavirksomheden har Foreningen i sit i November 1929 startede Tidsskrift »Ignis«, det første Ligbrændingstidsskrift i Norden, det har allerede vist at udfylde et længe

følt Savn, det skal ogsaa i nogen Grad erstatte de tidligere udsendte »Meddelelser«.

Før det første Krematorium i Stockholm 1887 toges i Brug, sendtes Ligene af afdøde Medlemmer til Gotha i Tyskland, og ved Foreningens Bistand foretoges saaledes i disse Aar 10 Ligbrændinger dernede.

I Stockholms første Krematorium benyttedes en Ovn konstrueret af Oberst Klingerstjerna.

I dette for øvrigt provisoriske Krematorium, som var i Brug til 1908, foretoges ialt 1006 Ligbrændinger. Aar 1909 toges Foreningens nuværende Krematorium i Stockholm i Brug. Desuden er Krematorier opført og taget i Brug i Göteborg 1890, i Örebro 1921, og i Hälsingborg 1928. Samtlige disse er for en stor Del opførte for Donationsmidler, men ejes eller disponeres over af Foreningen. I den senere Tid er der besluttet opført kommunale Krematorier i Stockholm, Vänersborg, Luleå, Sundsvall og Malmö, lignende Beslutninger forventes i nærmeste Fremtid at foreligge i Karlstad, Nyköping og Rättvik, hvor Donationsmidler i betydelig Udstrækning er skænket for Formaalet, ligesom der baade i Kiruna og Umeå er bevilget Midler til en Undersøgelse af det formaalstjenlige i at bygge Krematorier.

Mange andre Steder er Spørgsmaalet taget op, saa der er Grund til at tro, at der inden mange Aar vil findes en betydelig Mængde Krematorier i Sverrig.

I den lille By Lidingö, lige udenfor Stockholm, har Kommunen i Maj 1929 besluttet at yde enhver af Byens Indvaanere, der lader sit Lig brænde, et Tilskud til Omkostningerne paa 85 Kr. Ligbrændingsafgiften er 90 Kr., saa man praktisk talt kan sige, at der er indført kommunal Ligbrænding.

Foreningen har med Tilfredshed konstateret, at det overalt beror paa, hvor energisk den lokale Bestyrelse arbejder, om der skal komme gode Resultater. Nævnes bør det ogsaa, at den Kgl. Bygningsstyrelse, som skal godkende alle Tegninger til Krematorier, altid oversender disse til Foreningen til Erklæring.

Med Tilfredshed maa endvidere fremholdes den forsonlige og forstaaende Holdning, som Kirkens Mænd mere og mere indtager. Saaledes foretoges Indvielsen af Helsingborg Krematoriet af Lunds Biskop, og mange Præster har indmeldt sig i Foreningen eller sidder i Komitéer, som har med Spørgsmaal om Anlæg af Urnehaver eller Krematorier at gøre, ligesom i den senere Tid mange Præster i Dagspressen har udtalt sig fordelagtigt om Ligbrændingen.

Statsmagten har ogsaa vist sin Interesse, saaledes hidrog den svenske Stat med Midler til Udstillingerne i Malmö 1914, Göteborg 1923 og i Stockholm 1930. Til Opførelsen af Hälsingborg-Krematoriet anvistes i 1927 100,000 Kr. af Lotterimidler og i 1930 5000 Kr. til Foreningen til dens Oplysningsarbejde.

Uagtet der endnu paa mange Maader, særlig indenfor de brede Befolkningslag, raader en beklagelig Mangel paa Forstaaelse af Foreningens Virksomhed, er der dog mange Tegn paa, at en Omvurdering er ved at finde Sted, og sikkert er det, at denne Omvurdering vil foregaa i et hurtigere Tempo, eftersom Foreningens Propaganda tager Fart.

Der ventes, at Sagen vil udvikle sig til en Folkerørelse, og i Særdeleshed om det lykkes at faa et frugtbringende Samarbejde i Gang med de store Syge- og Begravelseskasser Landet over.

Medlemsantallet i Foreningen vises af nedenstaaende Oversigt.

1884	1,267
1914	3,724
1924	5,277
1929	12,576

	Antal Ligbrændinger i Sverrig. 1887—1930.			
	Stockholm	Göteborg	Örebro	Hälsingborg
1887	13	—	—	—
1890	27	11	—	—
1900	54	16	—	—
1920	122	46	—	—
1922	181	32	1	—
1924	264	52	8	—

	Stockholm	Göteborg	Örebro	Hälsingborg	
1926	368	73	9	—	
1928	478	61	17	33	
1929	639	78	38	45	
Siden 1887 er der i Stockholm Krematoriet foretaget ialt 5090 Ligbrændinger					
— 1890 - - -	Göteborg	—	—	1125	—
— 1922 - - -	Örebro	—	—	85	—
— 1928 - - -	Hälsingborg	—	—	78	—
Tilsammen i Sverrig 6378 Ligbrændinger					

LIGBRÆNDING I DET ØVRIGE UDLAND

Tyskland.

Udenfor Norden er Tyskland det Land, hvor Ligbrænding er naaet længst. Tysklands første Krematorie byggedes 1878 i Gotha. Der findes nu 101 Krematorier i Landet, som alle er kommunale. Den største Fremgang daterer sig fra 1911, da Prøjsen fik sin Lov om Ligbrænding.

Brændingernes Antal har i de senere Aar været:

i 1910.....	6,084	Brændinger
i 1915.....	10,650	—
i 1920.....	16,884	—
i 1925.....	36,112	—
i 1929.....	56,799	—

For Berlins Vedkommende har Udviklingen formet sig paa omtrent samme Maade som i København, derved at der i 1913 stiftedes en folkelig Ligbrændingsforening med lave Forsikringspræmier; dennes Medlemstal er nu over 600,000. Endvidere findes der en konfessionsløs Ligbrændingsforening med over 500,000 Medlemmer. Sidstnævnte har dog ogsaa andre Formaal, væsentligt politiske. Den folkelige Ligbrændingsforening besørger for sine Medlemmer samtlige ved en Bisættelse nødvendige Foranstaltninger.

Der foretoges i Berlin, der nu har 3 Krematorier, i 1929 15,184 Brændinger og i 1930 indtil 1. April 3,591.

Som den Stat, hvor Ligbrænding har størst Indpas, ikke alene af Tysklands, men af alle Europas Stater, bør nævnes Thüringen, hvor Procenttallene for samtlige 15 Krematorier er følgende:

Hildburghausen	25,0 %	Apolda	56,2 %
Meiningen	35,1 %	Jena	57,5 %
Saalfeld	36,5 %	Eisenach	61,8 %
Sonnenberg	39,4 %	Rudolfstadt	61,8 %
Eisfeld	46,2 %	Gera	63,1 %
Arnstadt	48,3 %	Gotha	65,7 %
Weimar	54,5 %	Pössneck	69,2 %
Ilmenau	78,0 %		

Fra katolsk Side ydes der en meget stærk Modstand mod Ligbrænding, men det er at forudse, at denne før eller senere vil blive brudt, idet der Aar efter Aar er et stigende Antal Katoliker, hvis Lig brændes. Af 13,893 Brændinger i Aarets første 3 Maaneder var saaledes de 618 af Romersk-katolske, hvoraf alene 232 fra Bayern.

Czechoslovakiet.

Af de efter Verdenskrigen nydannede Stater er den czechoslovakiske den førende, naar det gælder Ligbrænding. Det første Krematorie byggedes i Liberec; det toges i Brug 1918, og i Aarets sidste to Maaneder foretoges der 83 Brændinger. Der findes nu 8 Krematorier, og Brændingernes Antal var til Udgangen af 1929 27,583. Alene i 1929 foretoges 4,740 Brændinger, hvoraf 2,373 i Prag. Af de 4,740 Brændinger i 1929 var 2,425 af Romersk-katolske = 51 pCt.

Dette er bemærkelsesværdigt, idet man let kan forestille sig, hvilke Samvittighedskvaler Kirken her har foraarsaget ved sin Stilling til Ligbrændingssagen (Nægtelsen af Døds sakramentet).

Østrig.

Ligbrænding blev her først tilladt, da Landet blev Republik. Det første Krematorie byggedes 1923 i Wien. Den katolske Kirkes Modstand er heller ikke her afgørende, idet der af de 3,379 Brændinger i Wien i 1929 tilhørte 58 pCt. den katolske Tro. Foruden Wien har ogsaa Byerne Steyer og Linz Krematorier, og flere er planlagte.

Schweiz.

Det første Krematorie her blev opført i 1889, og allerede nu findes der tyve Krematorier, hvori der ialt er udført 57,259 Brændinger.

I det ret udførlige statistiske Materiale, der foreligger, redegøres ikke alene for, hvormange mandlige og kvindelige Ligbrændinger der finder Sted, men ogsaa hvilken Trosbekendelse disse tilhører og Forholdet mellem Ligbrænding og Jordbegravelse.

Medens der i 1889 foretoges 29 Brændinger i Zürich, var Tallet i 1929 1,625. I St. Gallen, hvorfra den mest udførlige Statistik foreligger, var Brændingernes Antal i 1903, da Krematoriet blev aabnet, 38, hvilket var 8,72 pCt. af alle Dødsfald. I 1929 foretoges 193 Brændinger svarende til 26,19 pCt. af alle Dødsfald. I enkelte Byer overstiger Brændingernes Antal Jordbegravelserne, saaledes i Zürich. Af stor Betydning for Ligbrændings-sagen vil de Forsøg sikkert blive, som Ingeniør Hans Keller i Biel har foretaget med en elektrisk Brændingsovn, bekostet af tyske Firmaer. Da man mener Problemet løst, drejer det sig altsaa nu kun om Strømprisen for dens praktiske Realisation.

Frankrig.

Frankrig har 6 Krematorier; det første byggedes 1889 i Paris. Brændingernes Antal er langt mindre end i de germanske Lande.

Blandt Stifterne af »La Société pour la Propagation de l'Incineration« var Nobelprisstifteren, Alfred Nobel, og Ferdinand

Lesseps. Ligbrændingernes Antal er ikke stort. Størst er det i Strassbourg; 1928 — 110. 1929 — 131.

Italien.

Milano har Æren af at have bygget Verdens første moderne Krematorie, opført 1876, og i de paafølgende 10 Aar byggedes der flere Krematorier i Italien end i hele det øvrige Europa. Myndighederne lagde ingen Hindringer i Vejen, og Kirken sanktionerede i 1885 et Ændringsforslag til Begravelsesritualet, saaledes at det ogsaa passede for Ligbrændinger.

Vatikanet erfarede imidlertid senere, at Frimurerne sluttede sig til Ligbrændingssagen, og da disse af Kirken blev regnede for Fritænkere, ændrede Kirken Signaler og forbød sine Tilhængere at bestemme sig for Ligbrænding.

Der findes nu 30 Krematorier i Italien, men Brændingernes Antal er ikke stort, thi Sagens Venner har ikke gode Kaar under det nuværende Regimente.

England.

1885 byggedes Englands første Krematorie i Woking-London. Der foretoges det første Aar 3 Brændinger, i 1929 — 426. Senere er Golders Green Krematoriet ogsaa i London kommet til. Dette er et af de skønneste i Verden; her foretoges i 1929 1,797 Brændinger. Ialt er i London med Udgangen af 1929 foretaget 27,709 Brændinger. England har 19 Krematorier, og det samlede Antal Brændinger er 48,436.

Præsident for The Cremation Society of England er Hertugen af Bedford, hele Ledelsen hører til Samfundets Øverste; nogen folkelig Bevægelse for Tilslutning er først i allerseneste Tid paa-begyndt.

Til flere af Englands Krematorier hører en smuk Garden of Remembrance, hvor Asken kan spredes, og mange har valgt denne Form for Udslettelse.

En stor Mængde Præster og Biskopper har tilsluttet sig Bevæ-

gelsen. Ved et Aarsmøde i April oplystes, at siden Vaabenhvilen har lokale Myndigheder til Kirkegaardsforhold optaget Laan paa tilsammen 1,620,393 £, og det er udregnet, at hver Grav i England medfører et Tab for Samfundet paa 18 sh. 9 d. heri ikke medregnet Renten af den laante Kapital. Ved samme Møde beklagedes, at Regeringen intet gør for Sagen, men følger den almene Opinion i Stedet for at lede den. For at fremme Sagen føres over hele Landet en stærk Propaganda, hvortil blandt andre Pastor W. J. Piggot har ydet sin værdifulde Bistand.

Holland.

En stærk organisatorisk Bevægelse udfoldet af 2 Foreninger, der hver udgiver sit Medlemsblad, vil inden mange Aar føre til, at flere Krematorier rejses. Der findes nu kun et i Velsen, hvor Brændingernes Antal i 1928 var 406 og i 1929 450.

Belgien.

I Bryssel staar man i Begreb med at samle Midler til Opførelse af et Krematorium, man mener blandt de talrige Tilhængere af Bevægelsen i Løbet af kort Tid at kunne fremskaffe den $\frac{1}{4}$ Mill. Fr., der mangler for Sagens Realisation.

Rusland.

6. Oktober 1927 toges Ruslands første Krematorie i Brug, og det første Halvaar fandt der 865 Brændinger Sted. Senere er der bygget et Krematorie i Leningrad, og i de fleste større Byer er der projekteret Krematorier.

Rumænien.

1923 stiftedes i Bukarest en Forening for Ligbrænding med Navnet »Nirvana«, hvilket senere er ændret til »Cenusa« (Aske).

Bygning af Krematorium paabegyndtes i Juni 1925, men er paa Grund af Pengemangel endnu ikke endeligt fuldført; det har dog siden 1928 været i Brug, og i de første 11 Mdr. foretoges 197

Brændinger. Af disse var de 137 af Græsk-katolske, de 9 af Romersk-katolske og en Muhamedaner.

Bukarest Stad har nu vedtaget at yde et aarligt Bidrag, indtil hele Anlægget er færdigt.

Letland.

I Randstaterne har kun Letland en Ligbrændingsbevægelse af nogen Betydning.

Her er i 1927 vedtaget en Lov, der tillader fakultativ Ligbrænding.

Det fremgaar af denne lille Oversigt, at der i hele Europa er en betydelig Fremgang i Ligbrændingsbevægelsen, og at vi her i Danmark er ret godt med. Paa ét Omraade er vi ikke naaet saa langt frem som andre Steder, idet ingen dansk Kommune giver direkte kontante Tilskud for derved at forøge Brændingernes Antal. Aarsagen til, at Kommunerne i andre Lande gør dette, skyldes de store Vanskeligheder med at skaffe egnet Jord til Begravelsespladserne. Hvor Jordbunden er Klippegrund, er disse nemlig meget kostbare, og følgelig er det paa saadanne Steder i Kommunernes Interesse at undgaa saadanne Anlæg.

Men ogsaa for større Byers Vedkommende vil den Tid komme, da nærliggende og egnet Kirkegaardsjord vil blive saa kostbar og vanskelig at fremskaffe, at kun Ligbrænding her vil kunne raade Bod paa Vanskelighederne.

Naar dette Jubilæumsskrift, der jo utvivlsomt i de kommende Tider vil blive staaende som Standardværket for Ligbrændingssagen i Danmark, har faaet et saa værdifuldt Indhold, skyldes dette først og fremmest Forningens energiske og utrættelige Formand, hvis Billede derfor afslutter Værket. Hans Initiativ til nye Fremstød i Provinsen og hans levende Interesse for en fælles nordisk Lovgivning i saa frisindet Retning som muligt har i høj Grad bidraget til at overvinde Forhold og Fordomme, der hidtil har ligget hindrende i Vejen for vor Sag. Forretningsudvalget ønsker derfor at slutte Bogen med en Tak og Anerkendelse til Overlæge Secher for det dygtige og uegennyttige Arbejde, han her har udført til Klarlæggelse og Fremgang for denne betydningsfulde Kulturbevægelse i vort Folk.

FORRETNINGSUDVALGET
for
DANSK LIGBRÆNDINGSFORENING